

Maailman tilan kootut selitykset

OLLI TAMMILEHTO

Sisällysluettelo

Esipuhe.....	4
Retkieväitä.....	6
Hyvää, arvokasta ja kaunista – vielä.....	7
Talous: kasvun kaipaajien väistöliikkeet.....	10
Ruokakasvu.....	12
Länsi-Euroopan nälkä.....	14
Primitiivinen nälkä.....	15
Ympäristökasvu.....	16
Itä ja länsi.....	17
Ulkoistetut kustannukset.....	18
Valtiot maksavat.....	21
Laatukasvu.....	22
Palvelukasvu.....	23
Yhteismaiden tragedia.....	25
Teknologia I: Luonnollisen kehityksen myytit.....	28
Mitä teknologia on?.....	28
Järkitekhnologia.....	29
Ongelmia lisäävät ratkaisut.....	30
Kartetut keksinnöt.....	31
Piilopäämäärät.....	32
Kuriin ja nuhteeseen.....	33
Ei vain välineitä.....	36
Teknologia II: Pehmeä vaihtoehto vai itsenäinen voima.....	38
Pehmeä teknologia.....	39
Sodassa poikkeus?.....	40
Pehmeät elektronit?.....	41
Geenimanipulointi.....	43
Pientä ja rumaa.....	44
Lisää ehtoja.....	45
Itsenäinen voima.....	46
Luonnon ja yliluonnon pihdeissä.....	49
Yliluonnolliset voimat.....	49
Luonnonvoimat.....	50
Biologismi.....	51
Ekokulttuurit.....	52
Mistä väestöselitykset vaikenevat?.....	55
Lisää kuolemaa?.....	55
Humaanit eurooppalaiset.....	57
Maa loppuu.....	59
Ohjelmat epäonnistuvat.....	60
Perhe pohjalla.....	61
Ihmiset I: Tyhmät, pahat ja epäkypsät.....	63
Tietämättömyys.....	63
Historian tuhotieto.....	64
Väärät arvot.....	66
Arvojen tärkeysjärjestys.....	67
Ristiriitaiset tulokset.....	68
Etiikan erityislaatu.....	69
Pahuus ja tahdon heikkous.....	71

Kunnon teurastaja.....	73
Kehittymätön henkisyys ja psykopatologia.....	74
Univoimat.....	75
Hyvien pahuus.....	76
Ihmiset II: Kerrostetut ja sukupolitetut.....	78
Päättäjät.....	78
Miehet.....	80
Alistuskoneistot: Kuinka valtapyramidit hajottavat ja hallitsevat	82
Valtahierarkiat.....	83
Ajatusvalta.....	84
Tieteen kytkyt.....	87
Yhteistoiminnan vaikeuttaminen.....	88
Vallanpitäjien inkarnaatio.....	91
Naiset ja miehet.....	92
Miksi juuri tuhoon?.....	93
Yhtiöt: Tehokkuuden käänöpuoli.....	95
Myynti ylös.....	96
Kustannukset alas.....	98
Ystävälliset yhtiöt?.....	100
Valtiot: Valta joka kansalta puuttuu?.....	103
Valtiohyvä.....	106
Köyhät valtiot.....	108
Demokraattiset valtiot?.....	110
Kivetönyt valta: Tiet, autot, kaupungit.....	115
Kaupunkisuunnittelu.....	116
Kansanauto.....	117
Kurirakenteet.....	118
Maailman valta: Ylikansalliset yhtiöt ja niiden suoöeluskunnat.....	120
Rajaton talous.....	120
Velkaantumisjärjestelmä.....	125
Maailmanpoliisi.....	129
GATTastrofi.....	132
Eurooppa-valtio.....	136
Yhdistyneet johtokunnat.....	137
Puheen harhat ja ajatuksen aukot.....	141
Vähäinen vastarinta.....	141
Mielin kielin.....	142
'Ideologia'.....	144
'Diskurssi'.....	145
Tekijät kateissa.....	148
Moniminä.....	149
Takaixin maan pinnalle.....	151
Talousdiskurssit.....	152
Hobbesin rajattomat halut.....	154
Paheesta hyve.....	155
Ihmisatomit tavara-avaruuden mustassa aukossa.....	157
Valtioidiskurssit.....	160
Valtiojärki historiassa.....	162
Pääsy pahasta?.....	168
Supplementaarinen postscriptum akateemisille civiksille.....	172
Kirjallisuusluettelo.....	174

Esipuhe

Tavanomaisen kielenkäytön mukaan olen tämän kirjan ainoa tekijä. Todellisuudessa kirjan syntyyn ovat vaikuttaneet lukemattomat ihmiset. Valtaosa heistä on sellaisia, joita en koskaan ole tavannut. Hyvin monia en koskaan olisi voinutkaan kohdata heidän varhaisen syntymänsä takia. Näiden ihmisten ajatuksiin olen kuitenkin voinut tutustua helposti, koska olen työskennellyt eurooppalaisen yliopistokaupungin sydämessä hyvin varustettujen kirjastojen sekä kaukolaina-, posti- ja sähköpostipalvelujen tuntumassa. Kirjallisten tuttavuuksieni määrää ovat vielä lisänneet vierailut muita kieliä puhuvien kaupunkien kirjakauppoihin. Valitettavasti suuri määrä on johtanut useimpien tuttavuuksien pinnallisuuteen. Valtaosan lähdeluettelossa mainituista kirjoista olen ehtinyt lukea vain osittain, monia vain sieltä täältä. Näkemykseni muotoutumiseen ja yleensä pimentoon jäävien lähteiden löytämiseen on vaikuttanut myös pitkäaikainen toimintani ympäristöliikkeessä.

Kirja pyrkii ymmärtämään sitä, miksi maailman tilaan kuuluu nykyisin niin monia kielteisiä ilmiöitä: sotia, nälkää, kurjuutta, ympäristötuhoa, eliölajien ja kulttuurien häviämistä, elämän mielekkyyden katoa... Aluksi käsittelen yleisiä talouteen, teknologiaan, ihmisen biologiaan ja väestönkasvuun liittyviä selityksiä. Sen jälkeen tarkastelen ihmisiä yksilöinä ja tutkin voisiko kakkien ihmisten tai joidenkin ihmisryhmien tietämättömyys, pahuus tai henkinen kehittämättömyys selittää kielteistä kehitystä. Näistä päädyn ymmärtämisyrityksiin, jotka perustuvat nykyisten yhteiskunnallisten rakenteiden ja prosessien kritiikkiin. Niiden pohjana on ajatus ihmisistä sosiaalisina olentoina - sekä hyvässä että pahassa. Erityisesti tarkastelun kohteena ovat yhtiöt ja valtiot. Yhteiskunnallista valtaa käsittelen myös "kivettyneenä" fyysisiin rakenteisiin. Lopuksi selvitän niiden ideologioiden, myyttien ja puhetaipojen luonnetta, jotka muokkaavat ihmismieltä otolliseksi tuhoa tuovalle vallankäytölle. Kaikkea tätä lävistää historiallinen ja antropologinen näkemys, jossa vallitseva kehitys ja länsimainen sivilisaatio nähdään vain yhtenä tuhansien ihmiskunnan synnyttämien kulttuurien joukossa.

Kirja on rakenteensa puolesta paras lukea perinteellisesti kannesta kanteen. Tällöin joitakin voivat kiusata monet sisäiset viitteet (esimerkiksi "ks. edellä lukua xx"). Ne on kuitenkin tarkoitettu etupäässä ihmisille, jotka esimerkiksi palatessaan kirjaan uudelleen haluavat käyttää sitä hypertekstin tai tietosanakirjan tapaan poukkoilemalla tekstissä edestakaisin. Monia voivat myös häiritä lukuisat loppuviitteet. Ne voi huoletta jättää lukijoille, jotka haluavat perehtyä tarkemmin johonkin asiaan tai haluavat lisäperusteluja jollekin väitteelleni. Samaten petiitillä painetut ja suluissa olevat tekstin pätkät voi hypätä yli.

Olen aiemmin käsitellyt kirjan aihepiiriä Helsingin, Oulun ja Riian yliopistoissa pitämilläni ekofilosofiaa, ekologisen kriisin ymmärtämistä ja ideologisia diskursseja käsitelleillä luennoillani ja monissa lehtiartikkeleissani. Olen myös puhunut ja kirjoittanut kirjan teemoista lukemattomissa keskusteluissa - suurissa ja pienissä, muodollisissa ja spontaaneissa, suullisissa ja sähköisissä. Näistä kaikista saamani ideat ja palautteet ovat vaikuttaneet tekstiini.

Käsitteilyjen eri versioita tai yksittäisiä lukuja ovat lukeneet Jaana Airaksinen, Frank Borg, Eero Haapanen, Mirja Hartimo, Terttu Ihalainen, Kaarina Järventaus, Helena

Kahiluoto, Antti Karisto, Pirjo Karvonen, Meri Koivusalo, Ulla Lehtinen, Tanja Lipasti, Tuuli Luukas, Ville Lähde, Markku Malkamäki, Jaana-Mirjam Mustavuori, Tiina Niikkonen, Kristiina Rolin, Tapio Tamminen, Teivo Teivainen, Oras Tynkkynen, Marko Ulvila, Thomas Wallgren, Hanna Vanhanen ja Mikko Zenger. Heidän kommenttinsa ovat johtaneet monissa kohdin sisällöllisiin parannuksiin sekä muutoksiin, jotka ovat tehneet tekstin huomattavasti luettavammaksi ja karsineet siitä useita kömmähdyksiä ja suoranaisia virheitä. Heille parhaat kiitokseni! Olen saanut kirjoitustyötä varten kirjastokorvaus- ja tiedonjulkistamisapurahan.

Seuraavassa esitettävät näkemykset ovat omiani, mutta niiden ainekset ovat yhteisiä: ne ovat kuin pyörteitä kulttuurimme virran yhdessä haarassa. Toisaalta kirjan muotoon päästyään käsitykseni ovat osa noita yhteisiä aineksia, joista lukijat voivat vapaasti muodostaa omia näkemyksiään. Hetken yhdessä kieputtuaan vesipisarat ovat kohta mukana useissa eri pyörteissä.

Helsingissä 18.1.1998

Olli Tammilehto

Retkieväitä

Elämä on joskus suurenmoista. Aurinko paistaa. Mutta kun taivaanrannalle alkaa kasautua pilviä, alamme miettiä, mistä löytyy suojaa. Sen retken tarkoituksena, jolle aion teidät viedä, ei ole karkottaa onnen hetkiä vaan auttaa ymmärtämään onnettomuuksien lähteitä ja niiden torjuntakeinoja.

Valitettavasti emme elä kaikin puolin hyvässä maailmassa. Itse asiassa meillä on suuria ongelmia: sotia, nälänhätää, saastumista, työn ja elämän mielekkyyden häviämistä, lajien, kulttuurien ja kielten katoa, jopa maailmanlaajuisen joukkotuhon mahdollisuus. Mikä sitten perimmältään on vialla? Mistä suuret ongelmamme oikein johtuvat? Mikä tai kuka edistää tuhoa?

Tässä retkemme kohteita. Sitä, miten maailman kurssi voidaan kääntää ja miten parempaa maailmaa voidaan rakentaa, en paljoakaan suoranaisesti pohdi. Mahdollisista hyödyistä suurin lienee kuitenkin se, että pahan juurien löytämisestä on apua juuri näiden kysymysten vastausyrityksissä: ne voivat valottaa, mikä on hyvän toteutumisen esteenä, ja purkaa myyttejä, jotka saavat esteet näyttämään ikuisilta.

Retkemme ei siis ole helpoimpia. Useimmista kohteista näemme todennäköisesti vain vilauksen sumun keskellä. Sitä paitsi monista kartoista huolimatta jäänee usein epäselväksi, olimmeko siellä, missä kuvittelimme. Monesti käsityksemme ympäröivästä maastosta voi muuttua entistä hämärämmäksi. Loppua kohden tapahtuu ehkä kuitenkin selkenemistä.

Retkemme vaikuttaa riskeistä huolimatta niin tärkeältä ja sen kuluessa saatavat kokemukset niin arvokkailta, että yritys kannattaa. Uudet retkikunnat saattavat hyötyä kokemuksistamme ja onnistua meitä paremmin.

Retkelle ei tietenkään ole kenenkään pakko lähteä. Koska tahansa voi kääntyä takaisin. On lisäksi mahdollista seurata kiikarin avulla useimpia taivalluksemme vaiheita ulkopuolisena tarkkailijana. Kuitenkin tärkeimmistä kokemuksista voi päästä osalliseksi vain jakamalla retken vaivat ja raskaudet.

Hyvää, arvokasta ja kaunista – vielä

Masennus valtaa joskus mielemme. Tähän ei tarvitse etsiä syitä yksin varhaislapsuudestamme: jolleivät omat niin ainakin lähiympäristön ja maailman ongelmat antavat yllin kyllin aihetta suruun.

Mutta juuri kyky havaita epäkohtia merkitsee, että jossain mielemme sopukoissa meillä on käsitys siitä, mitkä asiat ovat hyviä. Sitä paitsi toki elämässämme on paljon kauniita ja arvokkaitakin asioita.

Saatamme arvostaa suuria tuloja ja aineellista omaisuutta. Työtoverien kiitosta ja menestystä uralla voi pitää tärkeänä. Kun tarkemmin ajattelee, huomaa ehkä, että on paljon näitä arvokkaampia asioita. Tämän tajuaa viimeistään silloin, kun vakava sairaus tai onnettomuus osuu kohdalle. Oman tai läheisen terveyden vaa'assa punnittuna moni tavoittelemamme asia osoittautuu mitättömäksi.

Hyvään päivään, vuoteen ja elämään, joita toivoo itselleen ja läheisimmilleen, kuuluu kuitenkin muutakin kuin terveys. Elämässä on oltava mieltä. Kehdosta hautaan voi kulkea pelkästään hyvien aterioiden, kahvitusten, viinaksien, seksuaalikokemusten ja viihdykkeiden säästyksellä. Mutta jollei tähän liity rikasta sosiaalista kenttää ja hyviä ihmissuhteita, harva kutsuisi sitä hyväksi elämäksi. Useimmille mielekäs elämä edellyttää mielekästä työtä - palkallista tai palkatonta. Elämän mielen edellytyksenä on myös vapaus: se, että voi ja haluaa itse vaikuttaa kulkuunsa joidenkin hyväksytyjen ja välttämättömiksi koettujen rajojen puitteissa. Hyvää tarkoittavallakaan pakolla ei saada tarkoitusta elämään.

Norjalainen ekofilosofi Sigmund Kvaløy määrittelee mielekkään työn seuraavasti: "Se on toimintaa, joka on välttämätöntä ihmisen aineelliselle olemassaololle ja joka antaa olemassaololle suuntaa ja käytännöllistä vakavuutta aivan toisella tavalla kuin mikään muu inhimillinen toiminta. Sen tuotteet (aineelliset esineet, palvelut ja erilaiset ajatusrakenteet) ovat sellaisia, etteivät ne aiheuta vahinkoa elämän organisatoriselle kompleksisuudelle (ei ekosysteemissä eikä ihmisen kulttuurissa) pitkälläkään aikavälillä. Se asettaa sellaisia haasteita, että yksilön ja hänen ryhmänsä potentiaaliset lahjat ja kyvyt alkavat kukoistaa. Se vaatii osallistujiltaan solidaarisuuden ja lojaalisuuden sekä käytännön yhteistyötekniikkojen kehittämistä. Se antaa yleensä lapsille toimintamahdollisuuksia muttei vain leikin muodossa vaan myös yhteiskunnalle tarpeellisella tavalla."¹

Aavalta mereltä tulevat rauhalliset mainingit, mäyräperheen kohtaaminen kallion saartamalla suolla, iltakävely, jonka aikana huomaa uusia yksityiskohtia vanhassa rakennuksessa... Tällaiset kokemukset saavat muistamaan, että kaunis ja arvokas eivät pääty kotimme seiniin. Lähiympäristön joutuessa uhanalaiseksi tuntee joskus samalla tavoin kuin läheisten terveyden vaarantuessa. Vaikka järki jostain kumman syystä karttaisi näitä tunteita, ei niitä ole järkevää torjua. Monet ympäristömme muutokset vaarantavat myös oman ja elämänkumppaniemme terveyden - jollei fyysistä niin henkisen.

Entä sitten naapurit ja heidän ympäristönsä? Tai vieraat kulttuurit ja luonto maapallon toisella puolella? Tai nuo omituisen näköiset, kummallisesti käyttäytyvät ihmiset jossain Ouagadougoussa? On helppo sivuuttaa nämä, kun ajattelee arvokasta.

Mutta sitten muistamme tuon ihastuttavan vanhan herran, joka asuu naapuritalossa; säkenöivän kiinnattaren, johon melkein rakastuimme Wienissä; ne kaksi kirahvia, jotka

1 Kvaløy 1987, 7 ja 1992b,11.

jäivät katsomaan ystävällisen näköisinä noustessamme autosta ja lähtiessämme kuvaamaan niitä Rift Valleyssä - niin ja vaikuttavan japanilaisen elokuvan, upean venäläisen sinfonian, sen guatemalalaisen romaanin...

Näin hyvä muuttuikin yhdestä pikku ympyrästä sadoiksi pisteiksi eri maissa. Hyvän maailma koostuu ikään kuin karttapallon pintaan pistetyistä pienistä rei'istä, joista pallon keskeltä tuleva valo pääsee loistamaan. Matkoilla katseemme tai kädenpuristuksemme muuttaa taianomaisesti pahan tai yhdentekevän hyväksi, ja palloon syttyy lisää loistavia pisteitä.

Ei! Nyt on jotain vialla. Olihan tuo vanha herra ihastuttava ja käyttäytyväthän nuo kirahvit ystävällisesti ennen kuin niihin tutustuimme. Mutta entä ne ihmiset, luontokappaleet ja kulttuurit, joihin emme ole vielä tutustuneet? Kukaties monikin niistä on ihastuttava? Tutustumisen jälkeen ehkä arvostaisimme ketä tai mitä tahansa niistä (Aristoteleenkin mukaan "matkoilla voi myös havaita, että ihminen on yleisesti ihmiselle läheinen ja ystävä"). Tietenkin harva kohtaamamme olento olisi pyhimys tai pulmunen. Mutta pahat teothan ovat tuttuja myös meille ja läheisimmillemme. Vaikka tiellemme osuisi varsinainen pahuuden ja ilkeyden ammattilainen, lähemmän tutustumisen jälkeen meidän saattaisi olla vaikea toivoa hänelle pikaista kuolemaa ja helvetin tuskia.

Maailmassa on siis monien vähäisten hyvien ohella todella paljon erittäin hyvää ja arvokasta. Sitä on kaikkien lähes kuuden miljardin ihmisen elämä, monien heistä tekemä mielekäs työ ja heidän kirjavat kulttuurinsa. Lisäksi sitä ovat lukemattomat eläin- ja kasvilajit sekä niiden muodostamat eliöyhteisöt: metsät, niityt, pensaikot, suot, savannit, arot, rantavedet, matalikot, syvänteet, kosket ja suvannot; näitä rajaavat mäet, harjut, vuoret, laaksot, joet, järvet ja meret sekä kaikkea tätä liikuttava ja energiaa antava aurinko. Niin ja myös ajatuksiamme ja tunteitamme liikuttavat kuu ja tähtitaivas, jonka käsittämättömästä syvyydestä löytyy aina uusia maailmoja. Tästä hyvän runsaudesta paljon on kaiken lisäksi myös kaunista.

Mutta jos luontokin on nyt niin arvokasta, onko syöminen enää eettisesti hyväksyttävää? Sehän edellyttää kasvien tai eläinten tappamista. Pähkinöitä ja hedelmiäkin syödessämme tapamme alkion, josta olisi voinut tulla täysikasvuinen kasviyksilö.

Siis: joko emme pidä luontoa arvossa muuten kuin hyvänä raaka-ainelähteenä tai sitten kuolemme nälkään? Vai kuinka?

Näin kaksijakoisen päätelmän takana on kaksi luontoa koskevaa väärinkäsitystä. Arvokas luonto nähdään toisaalta kokonaan meidän ulkopuolellamme olevana, toisaalta staattisena, paikallaan pysyvänä. Todellisuudessa luonto on jatkuvasti muuttuva, dynaaminen prosessi ja me olemme osittain osa sitä - ja voisimme olla nykyistä enemmänkin sen osa. (Tässä ajatellaan, että ihmisten kulttuuri on muuta kuin luontoa. Kulttuurinkin voi mieltää luonnoksi. Murray Bookchin kutsuu sitä "toiseksi luonnoksi"².) Toisten eliöiden syöminen ja syödyksi tuleminen kuuluvat välttämättä luonnon prosesseihin. Jos me eläksämme syömmme kasveja ja eläimiä ja palautamme jättemme luonnon kiertokulkuun, emme muuta luonnon muuttumisprosesseja - olemme vain mukana niissä. (Tämä siis periaatteellisella tasolla. Tästä riippumatta kasvissyöntiin ja veganismiin löytyy kyllä perusteita siitä, miten nimenomaan meidän kulttuurimme kohtelee eläimiä.)

Samalla tavoin joessa uiminen tai kohtuullisen vesimäärän ottaminen siitä ei muuta jokea vaikka siirtääkin yksittäisten vesihuikkasten paikkaa. Sen sijaan posliinikaupassa "uiminen" kyllä muuttaa kauppaa. Monet näyttävät mieltävän luonnon posliinikaupaksi eivätkä joeksi³.

Kuitenkin aivan eri asiasta on kysymys, kun eläimiä tapetaan hivin vuoksi, köyhdytetään uusiutumattomia luonnonvaroja ja supistetaan luonnon moninaisuutta, puhumattakaan siitä, kun kokonaisia lajeja hävitetään sukupuuttoon.

2 Bookchin 1990b, 137-.

3 Esim. Næss 1976, 266-; tämän kritiikkiä esim. Sylvan 1985.

Myös toisten kulttuurien arvosta voi vetää mielettämiä johtopäätöksiä: emme voi olla missään tekemisissä niiden kanssa, sillä muuten ne saavat meiltä vaikutteita ja muuttuvat muuksi - siis lakkaavat olemasta alkuperäisessä muodossaan. Tässä on taustalla samanlainen väärinkäsitys kuin edellä. Kulttuuritkaan eivät ole posliinikauppoja tai kivilinnoja vaan virtoja. Ne muuttuvat joka tapauksessa jatkuvasti - myös niin sanotut varhaiskantaiset kulttuurit (Mm. sisäiset ristiriidat ja sopeutuminen ulkoisiin muutoksiin ovat muuttaneet myös itsenäisiä heimoyhteiskuntia⁴.) Kansojen muutosprosesseissa on tärkeää ollut vaikutteiden saaminen naapurikulttuureilta. Kulttuurin arvon säilyttäminen ei merkitse sen museoimista vaan historiallisen jatkuvuuden ylläpitoa - sitä, että muutos tapahtuu ilman pakkoa ja sen piirissä olevien ihmisten tietoisten ja riittävälle tiedolle pohjautuvien valintojen seurauksena. Samaten yksilön hyvään elämään kuuluva vapaus, itsemäärääminen, ei merkitse erakkoelämän suosimista.

Edellä mainittujen korvaamattomien asioiden lisäksi on ympärillämme tietenkin paljon muutakin hyvää, kaunista ja arvokasta. Esimerkiksi eläimillä on arvoa paitsi luonnon kokonaisuuden osina myös yksilöinä. Tuntevina, tietoisina ja oppivina mutta meidän puhemaailmamme ulkopuolisina olentoina monet eläimet muistuttavat itse asiassa pieniä lapsia.

Vaikka hyvää siis maapallolla on edelleen runsaasti, usein paha tuntuu saavan yliotteen. Osa pahasta on tietenkin välttämätöntä tai väistämätöntä. Kauneutta ja hyvyttä ei voi olla ilman rumuutta ja pahuutta. Elämään kuuluu myös kuolema, ja kulttuurien muutos merkitsee myös menetyksiä. Mutta on paljon paha, joka ei ole väistämätöntä. Se ei kuulu luonnon ja kulttuurien suureen virtaan vaan on sen saastetta. Tämä paha voi vaarantaa itse elämän muuttumisprosessin. Koko virran kulku voi pysähtyä.

4 Keesing 1981, 143-172.

Talous: kasvun kaipaajien väistöliikkeet

Lähes päivittäin voi tiedotusvälineistä lukea ja kuulla onnettomuuksista ja tuhoista, joita tapahtuu ihmisille, luonnolle ja kulttuureille. Rungas sotia, ekologista kriisiä ja köyhiä ihmisryhmiä käsittelevä kirjallisuus täydentää kuvaa. Myös hyvin toimeentulevien elämän varjopuolista muistutetaan usein.⁵

Mutta mistä tämä kaikki tuho ja kurjuus oikein johtuu?

Yksi yleisimpiä tapoja selittää ongelmia kuin ongelmia on talous. Kun kolmannessa maailmassa nähdään nälkää tai Itä-Euroopassa ympäristö saastuu katastrofaalisesti, sanotaan usein, että vika on näiden maiden taloudessa. Mitä silloin oikein tarkoitetaan?

Vallitsevassa kansantaloustieteessä yleisen, hyvin abstraktin määritelmän mukaan taloutta tai taloudellista toimintaa on siellä, missä on niukat keinot useiden eri päämäärien tavoittelemiseksi⁶. Toisin sanoen halutaan useita asioita, mutta keinoja niiden kaikkien saavuttamiseksi yhtäaikaan ei ole riittävästi. Taloutta on siis tilanteissa, joissa tarpeet ja niiden tyydyttämiseen tarjolla olevat keinot eivät ole tasapainossa.

Yleensä ihmisten tarpeet otetaan annettuina: niihin vaikuttaminen jätetään keskustelun ulkopuolelle. Siksi puhe taloudesta supistuu keskusteluksi keinoista. Jokin ongelma johtuu taloudesta, kun kyseessä olevien tarpeiden tyydyttämiseen ei ole riittävästi mahdollisuuksia.

Käytännössä talous merkitsee tätäkin suppeampaa asiaa: talouden piiriin luetaan vain ne keinot, jotka ovat ostettavissa rahalla. Rahasta tulee näin yleisväline kaikkien tarpeiden tyydyttämiseen. "Minulla on taloudellisia ongelmia" tarkoittaakin useimmiten: "Minulla ei ole riittävästi rahaa." Vastaavasti ajatellaan henkilökohtaisen rikastumisen, liikevaihdon kasvun ja kansan- tai maailmantalouden vahvistumisen ratkaisevan melkein kaikki ongelmat. Taloudellinen kasvu, tuo sodanjälkeisten sukupolvien taikasana, tarkoittaa nousua rahaksi muutettavan vuosittaisen tuotannon rahassa mitatussa määrässä. (Määrä lasketaan usein henkeä tai asukasta kohden ja toisinaan myös vuotta lyhyemmälle ajanjaksolle. Näin muotoiltuna kasvua ei yleensä määritellä, mutta tämä määritelmä vastaa sisällöllisesti yleistä käytäntöä.⁷) Virallisesti tuotanto taas on ainakin välillisesti tarkoitettu tarpeiden tyydyttämiseen.

Taloudellista kasvua tarjotaan tavan takaa maailmaamme koettelevien kriisien ratkaisuksi. Erityisen tehokkaasti sen ajatellaan poistavan nälkää. "Maailman sadat miljoonat köyhät ihmiset tarvitsevat kasvua."⁸ Kolmannen maailman kurjuuden voittamiseen tarvitaan monen mielestä kasvua myös teollisuusmaissa: vain sen avulla ne voivat lisätä kehitysapua ja luoda markkinoita köyhien maiden tuotteille, joista saatavat tulot ovat välttämättömiä "elintarvikehuoltoon kohdistuviin investointeihin"⁹.

5 Tammilehto 1998:ssa on ajankohtainen katsaus maailman tilan kielteisiin puoliin ja runsaasti tähän liittyviä kirjallisuusviitteitä. Kyseisen tekstin oli tarkoitus olla tässä kirjassa, mutta se ei mahtunutkaan mukaan.

6 af Heurlin 1971, 28, Nelson 1992, 119; myös muita määritelmiä, ks. esim. Nelson mts. 119 ja Heilbronner 1988b, 14.

7 Ks. esim. Otavan Suuri Ensyklopedia 9 (Keuruu 1981) Spectrum, osa 11 (Porvoo 1980) hakusana 'taloudellinen kasvu'.

8 Gerholm & Kahn 1986, 10; vastaavia käsityksiä ks. esim. Yhteinen... 1988, 27, Simon 1982, Tiuri 1986, 23, Baumol & Oates 1979, 142.

9 Esim. Yhteinen... 1988, 51, 71, Kansainvälisen kauppakamarin (ICC) vuonna 1992 laatima "Business

Myös ympäristökriisin ratkaisemiseen uskotaan tarvittavan talouskasvua. Yleisintä tämäkin näkemys on kolmannen maailman kohdalla¹⁰. Samaten Itä-Euroopan ekologisen tervehdyttämisen ajatellaan olevan kiinni vain rahasta. Teollisuusmaidenkin ympäristöongelmien hoidossa kasvu nähdään hyväksi¹¹.

Suuri joukko nälästä ja ympäristötuhosta kärsiviä maita on tosiaankin köyhiä. Johtuvatko kaikki kriisit näin ollen talouden heikosta suorituskyvystä?

Ainakin asevarustelun kohdalla on ilmeistä, ettei tällainen selitys päde. Juuri tuotannon paisuminenhan on mahdollistanut suurvaltojen tuhopotentiaalin valtavan kasvun. Toisaalta Neuvostoliiton taloudelliset vaikeudet olivat yksi syy Gorbatshovin aseidenriisunta-aloitteisiin.

Koska suurin osa vuoden 1945 jälkeisistä sodista on sodittu kolmannessa maailmassa tai Euroopan köyhimmillä alueilla, voisi joku kuvitella, että vaurauden puute on niiden syynä. Itse asiassa sotien taustalla on päinvastoin usein ollut rikkaiden pyrkimys rikastua entisestään: teollisuusmaat ja niiden yhtiöt ovat perustaneet vaurautensa köyhien maiden raaka-aineisiin tai markkinoihin. Näiden hallinnasta on sodittu joko suoraan tai välillisesti tukemalla siirtomaapolitiikasta hyötyvää eliittiä. Niinikään köyhien maiden rikkaiden eliittien keskinäiset kiistat ovat aiheuttaneet sotimista. Myös sotiin johtamattoman varustelun tarkoituksena on ollut paljolti taloudellisen kasvun ja aineellisen runsauden vaatimien raaka-ainelähteiden turvaaminen¹². (Tästä asiasta lisää Maailman valta-luvussa) Tämä ei ole uutta: jo antiikin aikana sodat liittyivät "elinkeinoelämän" tarpeisiin - niiden avulla saatiin orja¹³.

Samaten kulttuurien tuhoutuminen on seurausta rikkaiden hallitseman talousmuodon levittämisestä eikä alkuperäisestä aineellisesta puutteesta¹⁴. Taloudellisen kasvun kannattajat ovat jo varhain avoimesti myöntäneet sen seuraukset muille kulttuureille. Vuonna 1960 J. L. Sadie kirjoitti:

"Se, että alikehittynyt kansa kehittää itseään taloudellisesti, ei ole sopusoinnussa perinteisten tapojen ja tottumusten säilyttämisen kanssa... Tarvitaan yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja uskonnollisten instituutioiden, filosofian ja elämäntavan täydellistä vallankumousta."¹⁵

On myös perusteita väittää, etteivät vaikeudet löytää mieltä elämään johdu taloudellisista ongelmista vaan voivat päinvastoin olla taloudellisen kasvun seurausta Ruotsissa psykososiaaliset ongelmat ovat lisääntyneet kasvun myötä¹⁶; samoin Suomessa: ongelmat - alkoholikuolemat, murhat, tapot, ryöstöt, avioerot, itsemurhat, tahdonvastaiset huostaanotot - yleistyivät vuodesta 1980 ja vähenivät pienellä viiveellä kasvun hiipuessa¹⁷. Lisää perusteluja on seuraavassa¹⁸.

Elämän laadun mahdollisesta heikkenemisestä sodan jälkeisinä kasvun vuosikymmeninä on runsaasti tietoja. Chicagon yliopiston tutkimuksen mukaan itsensä "hyvin tyytyväiseksi" luonnehtivien yhdysvaltalaisien määrä ei ole lisääntynyt vuodesta 1957, vaikka henkilökohtainen kulutus on kaksinkertaistunut. Heitä on koko ajan ollut noin

Charter for Sustainable Development" Bruno 1992:n mukaan.

10 Esim. Yhteinen 1988, 51, 71, Maailmanpankki Koivusalo & Topo 1994:n mukaan..

11 Esim. Lewis 1992, Baumol & Oates 1979, 143.

12 Antola, Vesa & Väyrynen 1981, 175, Wiberg 1983, 208-211, Kähkönen 1987, 42, Kähkönen 1986, 119-150, Albrecht, Ernst, Lozk & Wulf 1975, 58. War System 1980, 371-, Trainer 1989a, 144-172. Entisen Jugoslavian alueella 90-luvulla käytyjen sotien taustalla vaikuttaneista kasvu- ja rikastumispyrkimyksistä: Die Ethnisierung... 1993.

13 Anderson 1978, 28.

14 Ks. myös Development... 1992, Nandy 1987, 43.

15 Berthoud 1992, 72.

16 Friberg (1983a,77).

17 Heikkilä 1995.

18 Perusteluja niin ikään teoksissa: Illich 1981, 9-10, Illich 1978, 3-, de Romaña 1989b, 46, Galtung 1979, Trainer 1989a, 128-130.

kolmasosa.¹⁹ Samalla tavoin vuonna 1975 tehdyn kyselyn mukaan englantilaisten elämän laatu oli laskenut ja sen odotettiin laskevan huolimatta siitä, että heidän kulutustasonsa oli noussut ja se oli edelleen nousemassa²⁰. EVA:n vuosina 1988-97 teettämien kyselyjen mukaan 43-52 % suomalaisista on ollut sitä mieltä, että ihmiset olivat ennen onnellisempia kuin nykyään. Vain 22-28 % on ollut eri mieltä²¹.

Myös kansainvälinen vertailu viittaa siihen, ettei tavaran paljous juuri lisää onnellisuutta. Vuonna 1974 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan tyytyväisyysasteikon keskilähteen sijoittuivat nigeriläiset, filippiiniläiset ja jugoslaviaalaiset mutta myös japanilaiset, israeliläiset ja länsisaksalaiset. Toisaalta sekä köyhät kuubalaiset että rikkaat yhdysvaltalaiset olivat keskimäärin tyytyväisempiä.²² Samalla tavoin kysyttäessä 90-luvun alussa, ovatko ihmiset onnellisia, yli 90 % indonesialaisista, filippiiniläisistä, malesialaisista ja hongkongilaisista vastasi myöntävästi, mutta vain 64 % rikkaista japanilaisista piti itseään onnellisena. Tällaiset vertailut ovat tietenkin hyvin epävarmoja, koska eri ihmisille saatikka sitten eri kulttuureissa eläville ja eri kieliä puhuville ihmisille onnellisuus ja tyytyväisyys voivat merkitä eri asioita.

Ruokakasvu

Jollei muun niin ainakin ruoan puutteen köyhissä maissa nyt luulisi johtuvan talousongelmista. Kuitenkaan edes tässä selitys ei liene pätevä. Kolmannen maailman maissa on yleensä riittävästi ruokaa tai ainakin riittävästi peltopinta-alaa kaikkien ihmisten ruokkimiseen. (Tästä lisää tuonnempana Mistä väestöselitykset vaikenevat -luvussa²³.) Nämä resurssit eivät vain ole nälkäisten käytössä.

Mutta tokihan pellot ja kaikki, mitä niillä kasvaa, käytetään johonkin. Eivätkö ne joka tapauksessa palvele inhimillisiä tarpeita? Aivan niin: puuvilla, sokeri, kaakao, tee, kahvi ja tupakka tyydyttävät nekin tarpeita. Kuka kuitenkin haluaisi väittää, että hänen uusi puseronsa tai suklaalevyensä olisi yhtä tärkeä kuin kunnon aterian nälkäisen pöydällä?

Seuraava vastaväite kuulune: "Vaikkeivät ylellisyystuotteet sinänsä niin kuitenkin niistä saatavat rahatulot ovat välttämättömiä köyhille maille." Todellisuudessa vain vähäinen osa tuloista saavuttaa koskaan köyhiä. Esimerkiksi sokeripussin hinnasta vain 5 % menee sokeriruohon varsinaisille viljelijöille. Tämä tulo ei useinkaan riitä elämiseen.²⁴

Suurin osa tuloista menee paikallisten rikkaiden ylellisyyskulutukseen ja aseisiin - tai sitten palaa takaisin teollisuusmaihin velkojen maksuina ja ylikansallisten yhtiöiden voittoina²⁵. Esimerkiksi El Salvador, Haiti, Kenia ja Thaimaa ovat käyttäneet jopa puolet valuuttatuloistaan polttoaineisiin ja autojen tuontiin, vaikka autoja omistavat tai niillä ajavat säännöllisesti vain harvat. Autotiheys köyhissä maissa on usein vain yksi kahta sataa, korkeintaan yksi seitsemääkymmentä asukasta kohti²⁶. Vuonna 1996 velkojen hoito vei lähes 25 % Afrikan ja yli 40 % Latinalaisen Amerikan vientituloista. Kamerunin viennistä meni vuonna 1995 60 % velkojen maksamiseen.²⁷ (Lisää velkaantumisesta ja sen syistä seuraavassa Maailmanvalta-luvussa.)

Entä sitten? Kaikissa yhteiskunnissa ja talousjärjestelmissähän on epätasa-

19 Durning 1991, Scitovsky 1977, 134-5, Wachtel 1983, 39.

20 Douthwaite 1992, 9-10.

21 Kriittisinä... 1989, Suomi etsii... 1991, Epävarmuuden... 1995, 101, Menestymisen eväät 1997.

22 Durning 1992, 39; happiness on käännetty tyytyväisyydeksi, koska suomen 'onnellinen' on enemmän kuin 'happy'.

23 Mistä väestöselitykset vaikenevat -luvun viitteissä mainittujen lähteiden lisäksi: Trainer 1989a,23, Griffin 1987, 1-5.

24 Rowling 1987, 66.

25 Ks. myös esim. Lappé & Collins 1988.

26 Hughes & Replogie 1989, ks. myös Isomäki 1991.

27 International Monetary Fund 1997.

arvoisuutta, väittävät nyt monet. Ainoa mahdollisuus väestön vähentämisen ohella on lisätä keskimääräistä kansantuotetta. Kyllä siitä jotain köyhillekin tihkuu!

Todellisuudessa ensinnäkin maailman tulonjako on muuttunut entistä epätasaisemmaksi. Esimerkiksi vuonna 1960 rikkain viidennes ansaitsi noin 30 kertaa enemmän kuin köyhin viidennes. Vuonna 1994 rikkaimmat ihmiset olivat jo 78 kertaa köyhimpiä rahakkaampia. Yksistään Englannin 10 rikkaimmalla ihmisellä on vaurautta enemmän kuin 23 köyhällä maalla, joissa asuu 174 miljoonaa ihmistä.²⁸ Jos vaurauden tihkumista rikkailta on ylipäättään tapahtunut, se on jatkuvasti hidastunut.

Toiseksi suurin piirtein yhtä vauraat yhteiskunnat ovat olleet ja ovat edelleenkin tasa-arvoisuuden suhteen hyvin erilaisia²⁹. Esimerkiksi kansantuotetilastojen mukaan köyhässä Nicaraguassa vain 1 % alle viisivuotiaista lapsista kärsi vuosina 1980-94 vakavasta alipainoisuudesta, mutta sitä yli viisi kertaa rikkaammassa Namibiassa vakavasti alipainoisia oli 6 % pikkulapsista³⁰.

Kolmanneksi rikkaiden ja köyhien välisen kuilun syvenemisestä huolimatta "kehitysmaat" eivät suinkaan ole viimeksi kuluneina kolmena vuosikymmenenä jääneet vaille taloudellista kasvua. Esimerkiksi vuosina 1973-93 bruttokansantuote kasvoi keskimäärin 3,2 % vuodessa eli kaikkiaan 88 %. Se on kasvanut myös henkeä kohti laskettuna: esimerkiksi vuosina 1979-1993 noin 20 %. Kasvu ei ole kuitenkaan auttanut ainakaan köyhimpiä maita ja köyhimpiä väestöryhmiä. Kolmannen maailman maiden väliset erot ovat kasvaneet, ja useimmissa köyhissä maissa sisäinen tulonjako on tullut entistä epäoikeudenmukaisemmaksi. Useammassa kuin joka toisessa kolmannen maailman maassa rikkain viidennes saa yli puolet tuloista.³¹

Tilastojen mukaan myös köyhimmän viidennesen rahatulot ovat kasvaneet jonkin verran. Kuitenkin taloudellisen kasvun edellytyksenä olleet tai sen seurauksena tapahtuneet muutokset ovat ratkaisevasti vaikeuttaneet köyhien mahdollisuuksia hankkia viljelemällä ja keräilemällä henkensä pitimiä ilman rahaa. Monien yhteisenä pidettyjen maiden käyttö laiduntamiseen sekä polttopuun ja rehun hankintaan on estynyt kaupallisen viljelyn ja puuntuotannon vallatessa alaa. Kun jo ennestään varakkaat viljelijät rikastuvat, he laajentavat tuotantoa ja irtisanovat siksi köyhien viljelijöiden maanvuokrasopimuksia. Taloudellisen kasvun aikaansaama vaurauden keskittyminen tekee talonpojista maattomia myös toisella tavalla: rikastuneet maanomistajat ostavat ahdingossa olevien viljelijöiden maat. Maansa menettäneet tekevät jatkoa kaupunkeihin virtaavien työttömien massoihin.³²

Taloudellinen kasvu ei ole ratkaissut nälkäongelmaa aikaisemminkaan. Huolimatta puoli vuosisataa kestäneestä kiihkeästä kasvusta ja teollistamisesta elintarviketilanne oli Neuvostoliitossa ja on nykyisellä Venäjällä monin paikoin huonompi kuin ennen vuotta 1917. Ilman viljan tuontia se olisi monta kertaa ollut katastrofaalinen. Itse asiassa teollistamisen kiihkein kausi johtikin nälkäkatastrofiin. Ulkomaisten koneiden ostamiseen ja teollisuustyöläisten ruokkimiseen tarvittavan viljan ryöstäminen talonpojilta aiheutti vuosina 1930-32 nälänhädän, jossa miljoonia venäläisiä, ukrainalaisia, kaukasialaisia ja kazakstanilaisia viljelijöitä menehtyi.³³

28 Human Development 1997, 9, Godrej 1995; ks. myös Trainer 1989a, 41-47,51-56, Trainer 1995, 30 ja Arrighi 1991.

29 Kiljunen 1989, 133, Lappé & Schurman 1989, 54-65, Griffin 1987, 53,11-12.

30 The State of the World's Children 1996, 80-82.

31 Trade and Development 1997, Kothari 1997, World Tables 1995, Kiljunen 1989, Kehitystutkimuksen seuran... 1989, Griffin 1987, 42-43 .

32 Perrot 1987, 7, Alvares 1987, 37, Shiva 1988, 2, Trainer 1989a, 105-109, Keesing 1981, 459, Hildyard 1996.

33 Ks. esim. Arnold 1988, 98-99, Hosking 1986, 360. .

Länsi-Euroopan nälkä

Mutta entä Länsi-Eurooppa? Eikö tämä teollistumisen kehto osoita, kuinka ravintotilanne riippuu talouden suorituskyvystä?

Keskiajan kronikoitsijat kertovat ahkerasti hirvittävästä nälänhädistä. Nälkää kärsittiin myös uuden ajan Euroopassa. On laskettu, että 1600-luvulla jokainen ranskalainen talonpoika koki nälänhädän ainakin kerran elämässään. Kahden sadan viime vuoden aikana aliravitsemus on vähentynyt ja lopulta suureksi osaksi hävinnyt lännen teollisuusmaista.³⁴ Eikö tämä jos mikään ole taloudellisen kasvun siunausta?

Valitettavasti jälleen kerran lukeminen ja asian harkinta ovat saaneet minut poikkeamaan tutusta ja turvallisesta selityksestä. Nälän väistymiseen Länsi-Euroopassa vaikuttivat taloudellisen kasvun sijasta tietyt konkreettiset historialliset muutokset, joista tosin seurasi muutamissa maissa teollisuustuotannon kasvua. Nälänhädät eivät johtuneet maanosamme menneisyydessä - yhtä vähän kuin nykyisin kolmannessa maailmassa - siitä, että talonpojilla ei olisi ollut kykyä ja ymmärrystä tuottaa riittävästi ruokaa ja varastoida sitä pahan päivän varalle. Viljelijät eivät olleet itsenäisiä vaan heidät oli työnnetty hierarkkisen yhteiskuntajärjestelmän alimmille portaille. Heidän oli pakko luovuttaa suuri osa sadostaan tilanherroille, kirkolle ja valtiolle. Mikäli sään oikkuja vastaan varautuminen tuotantoa lisäämällä ylipäänsä oli sallittua ja mahdollista, se olisi usein käytännössä merkinnyt vain lahjan antamista herrasväelle. Sitä paitsi myöskään vanhassa Euroopassa nälänhädät eivät läheskään aina johtuneet ruoantuotannon vähyydestä, vaan siitä, että elintarvikkeita tuhottiin sodissa tai etteivät ne syystä tai toisesta olleet eniten tarvitsevien saatavilla.³⁵ Potentiaalisesta ruoan tuotantokyvystä kertoo myös se, että ennen teollistumista ihmisillä oli Euroopassa enemmän joutoaikaa. On arvioitu, että keskiajalla työpäiviä oli tuskin enempää kuin puolet päivistä. Virallisia vapaapäiviä oli vuodessa 141³⁶; vuoden 1998 Suomessa vapaapäiviä on lauantait mukaan lukien 113.

Tämä eurooppalaista nälkää tuottava tilanne alkoi purkautua ensin Englannissa, sitten muissa maissa, kolmella tavalla. Ensinnäkin köyhiä pienviljelijöitä muutti sankoin joukoin valtamerten takaisille alueille, jotka eurooppalaiset olivat vallanneet itselleen apunaan nälänhädät, kansanmurhat ynnä muut nousevaan sivistystasoonsa sopivat menetelmät.³⁷

Toiseksi elintarvikkeita, rehuja ja muita eurooppalaisten peltojen tuotantoa korvaavia siirtomaatavaroita alettiin tuoda yhä enemmän muista maanosista. Alistettujen kansojen parhaat viljelymaat otettiin vientituotantoon. Alkuasukkaat jäivät maattomiksi tai heidät pakotettiin siirtymään heikosti tuottaville tai vaikeasti viljeltäville maille. Usein vähäisenkin omavarainen maatalous estettiin raa'asti, jotta plantaaseille olisi saatu riittävästi halpaa työvoimaa. Toisinaan taas paikalliset viljelijät pakotettiin tuottamaan vientikasveja omilla palstoillaan. Näin kansat tehtiin riippuvaisiksi tuontielintarvikkeista, joiden kauppaa eurooppalaiset hallitsivat. Siksi hintasuhteiden heilahtelut ja muut kaupan häiriöt johtivat vakaviin nälänhätiiin.³⁸

Kaiken kaikkiaan nämä eurooppalaisen nälän vähentämiskeinot merkitsivät siis nälänhätien viemistä muualle. Lopputuloksena oli, että aliravitsemus maailmassa kasvoi. Euroopan valtava taloudellinen kasvu johti käytännössä siihen, että maailman ihmisten valtaenemmistön elinolosuhteet vain huononivat.³⁹

Kolmaskin yhteiskunnallinen muutos paransi Euroopan ravitsemustilannetta: feodaalisen alistussuhdejärjestelmän rappeutuminen. Kapitalismin vallatessa alaa suurin

34 Arnold 1988, 14-16, Cipolla 1974, 87-89.

35 Arnold 1988, 52-57,97, Tilly 1986.

36 Ks. esim. Arendt 1958, 132.

37 Ks. esim. Arnold 1988, 70-71,121.

38 Mts. 70,121-126,129,131, Lappé & Collins 1986, 80-87, Keesing 1981, 459, Hildyard 1996, Shiva 1997a, 24-25.

39 Wallerstein 1987b, 37,88, Wallerstein 1991, Arnold 1988, 121,129,131,.

osa talonpojista lähti enemmän tai vähemmän pakosta kaupunkeihin tai muille mantereille. Jäljelle jääneet viljelijät eivät olleet enää vanhojen rajoittavien hierarkioiden alistamia. Tuotanto lisääntyi,⁴⁰ ja vähitellen tuotannon lisäämisen kapitalistisesta pakosta kehittyi uusi alistussuhde - mistä tarkemmin myöhemmin. (Tehokkaat yhtiöt -luvussa)

Eurooppalaisen viljelijän tuottavuuden kasvu tapahtui siis uuden, maailmaa mullistaneen tuotantojärjestelmän kehityksen sivutuotteena. Tämä tuskin oli ainoa käytettävissä ollut tapa. Talonpoikien vapautuminen feodalismista olisi ilmeisesti voinut tapahtua myös heidän omien liikkeidensä toimesta. Tällaisesta muutoksesta oli selviä merkkejä 1300- ja 1400-luvulla. Tuolloin poliittiset rakenteet olivat heikentyneet eliittien keskinäisten sotien seurauksena, ja kirkon piiristä nousi yhä uusia tasa-arvoisuutta vaativia kansanliikkeitä. Feodalismien tilalle olisi voinut syntyä suhteellisen tasa-arvoinen järjestelmä, jossa itsenäisten pientilojen tuottavuus olisi hyvin riittänyt ruokkimaan ihmiset myös katovuosina.⁴¹

Joka tapauksessa Euroopan taloudellisen kasvun kylkiäisistä, jotka tuottivat ruokaa, ei ole paljon iloa nykyisille nälkäalueille. Kaksi ensin mainittua - toisiin maanosiin muutto ja ruoan tuonti niistä - eivät voi toistua: teolliseen kasvutalouteen kytkemättömiä maanosia ei enää ole. Kolmas niistä - maatalouden kapitalisoituminen - vaikuttaa nyt köyhissä maissa nimenomaan nälkää lisäävästi: Kun omavaraisuudesta siirrytään markkinoille tuottamiseen, yhä useammin ostaminen on ainoa keino saada ruokaa. Rahaa köyhillä taas ei juuri ole, joten elintarvikkeet kulkeutuvat "ostovoimaisille" eli koti- ja ulkomaisille rikkaille ja heidän elämilleen.⁴²

Primitiivinen nälkä

Hyvän ravitsemuksen ja liHAVAN kansantalouden eriseuraisuutta osoittavat myös tiedot kansoista, joilla on nykyisten mittapuiden mukaan erittäin pieni talous. Sellaiset keräilijä-metsästäjät, jotka ovat ehtineet kehittää kulttuuriaan alueensa luonnonolosuhteisiin sopivaksi, eivät juuri näe tai ole nähneet nälkää - esimerkkeinä Kalaharin autiomaassa elävä !Kung-kansa, Tulimaan Yahganit ja Australian aboriginaalit. Normaali vuosina nämä kansat ovat korjanneet luonnosta vain parhaita antimia ja jättäneet suurimman osan syötäväksi tiedetyistä lajeista koskematta. Väestön suuruus ja koko elämäntapa on säädetty tällaista "herkuttelua" silmällä pitäen; kuivuuden tai muun häiriön yllättäessä on täytynyt vain siirtyä vähemmän maukkaisiin, mutta silti ravitseviin kasvi- ja eläinkunnan tuotteisiin. Varsinaisen työajan lyhyys - tutkituilla kansoilla alle viisi tuntia päivässä - on tarjonnut myös varaventiilin: hädän tullen voidaan moninkertaistaa metsästykseseen ja keräilyyn käytetty aika.⁴³ (Käytän termiä 'keräilijä-metsästäjä' tavallisemman 'metsästä-keräilijän' asemasta, koska näillä kansoilla enemmän naisten aluetta oleva keräily on yleensä tärkeämpi elinkeino kuin enemmän miesten aluetta oleva metsästys.)

Myöskään paimentolaiset eivät ole olleet alttiita nälänhädille. Vuodenaikoihin ja muiden kansojen toimiin sovitettu vaellus, monipuolinen, eri ekologisiin lokeroihin soveltuva karja, eläinten lainaaminen ja karjan jakaminen eri seuduille, tuotteiden vaihto muiden ryhmien kanssa, helposti kuljetettavan mutta kallisarvoisen omaisuuden kerääminen - jotkin näistä käytännöistä tai ne kaikki yhdessä ovat auttaneet eri paimentolaisryhmiä selviytymään kuivuuskausista ja tautiepidemioista. Vain poikkeustapauksissa on turvauduttu maanviljelijäkansojen ryöstöön.⁴⁴

40 Arnold 1988, 69.

41 Wallerstein 1987b, 38-39.

42 Ks. esim. Trainer 1989a, 105-109, Lappé & Collins 1988, 43-53, 63-64.

43 Bodley 1985, 93-94, 153, Keesing 1981, 122-23, Arnold 1988, 48-49, Sahlins 1981, 9-11, 20-37, James 1993, 39, Ponting 1991, 19-21, Watson 1996.

44 Arnold 1988, 48-50, Aavikoitua... 1985, 52-55.

Samaten "primitiiviset" viljelijät ovat monipuolisella ravintotaloudellaan voineet ilmeisesti pitää nälän loitolla. Vapaat viljelijät ovat kuitenkin Euroopan ulkopuolellakin olleet harvinaisia, sillä paikallaan pysyvät ihmiset on ollut keräilijöitä, metsästäjiä ja paimentolaisia helpompi alistaa.⁴⁵

Ruoan puute ei siis johdu eikä ole aikaisemminkaan johtunut talousongelmista nykyisessä määrällisessä mielessä. Talouden laadulliset muutokset voidaan sen sijaan nähdä nälän syinä. Ennen kolonialismia suuri osa Amerikan, Tyynen valtameren, Australian ja Saharan eteläpuolisen Afrikan kansoista oli järjestänyt tuotannon jakeluun liittyvän taloutensa aivan eri tavalla kuin eurooppalaiset. Se ei ole perustunut vaihtoon, jossa osapuolet ajavat omia etujaan hankkimalla toisen tavaraa siten, että omasta luovutetaan mahdollisimman vähän. Sen sijaan talous on perustunut vastavuoroisuuteen - siihen, että yksilöt ja ryhmät antavat toisilleen lahjoja. Niitä eivät välittömästi kompensoi vastalahjat vaan antajan saama arvostus. Mitä suuremman lahjan antaa, sitä enemmän arvostusta nauttii yhteisössä.

Kun alkuperäiskansat kohtasivat eurooppalaiset, molemmat ilmeisesti ymmärsivät väärin toistensa talouden. Kun "alkuasukkaat" antoivat arvokkaimpia esineitään, luulivat he saavansa eurooppalaisten arvostuksen osakseen - todellisuudessa eurooppalaiset ajattelivat, että nämä yksinkertaiset ihmisethän eivät ymmärrä kalleuksiensa päälle: helppo saalis! Jos taas esimerkiksi lähetyssaarnaajat antoivat "pakanoille" tavaraa runsaskätisesti, he saivat suurta arvostusta osakseen ja syrjäyttivät jopa paikalliset päälliköt. Seurauksena oli riippuvuus länsimaiden taloudesta, jolloin vastavuoroisuuteen perustuva talous vähitellen syrjäytyi ja siihen nojannut kulttuuri rappeutui. Ihmiset eivät enää kyenneet vastustamaan tuotantonsa kytkemistä länsimaiden talouden palvelukseen ja tästä seurannutta kurjistumista. Vastavuoroisuuteen perustuva talous ei ole kuitenkaan koskaan kokonaan hävinnyt, ja se voimistuu aina pääomatalouden kriiseissä.⁴⁶

Ympäristökasvu

Vielä on jäljellä talouden ja ekologisen kriisin suhde. Köyhistä maista puhuttaessa ympäristöongelmat selitetään usein talouden heikolla suorituskyvyllä: "Köyhyys on pahin ympäristöongelma." Teollisuusmaita käsiteltäessä taloudellisen kasvun puutetta ei useimmiten tarjota ympäristöongelmien selityksenä, mutta sen sijaan taloudellinen kasvu nähdään niiden ratkaisuna. Se, että talousratkaisuun uskotaan, edellyttää kuitenkin tiettyä tapaa ymmärtää ongelmat: ne nähdään yleisesti ottaen hyvän järjestelmän teknisinä puutteina. Kun tutkimme, onko taloudellisen kasvun avulla mahdollista ratkaista ympäristökriisiä, valotamme samalla teknisen ymmärtämistavan mahdollisia heikkouksia.

Viime vuosikymmenten taloudellinen kasvu ei ole ainakaan kolmannessa maailmassa vähentänyt ympäristöongelmia vaan päinvastoin lisännyt niitä. Bruttokansantuotteen kasvaessa myös kaupunkien yllä leijailevat myrkkypilvet sekä tuottamattomiksi muuttuneet pellot ovat lisääntyneet, samalla kun sade- ja muut metsät ovat vähentyneet. Eniten taloudellisesta "edistyksestä" nauttineissa etelän maissa kuten Brasiliassa ja Taiwanissa ympäristökriisi ei ole ainakaan lievempi kuin vähiten kehittyneissä maissa.⁴⁷

Taloudellinen kasvu ei ole kuitenkaan kasvattanut köyhien taloutta, kuten edellä

45 Arnold 1988, 52-60, Diamond 1981, 9-13, Norberg-Hodge 1988, Norberg-Hodge et al 1991; talonpoikien yhteiskunnallisesta asemasta ks. myös Wolf 1966, 2-17.

46 Temple 1991, Vachon 1988, Service 1979, 16-22; ks. myös Hoebel 1965, 366-7, Redclift 1984, 63, Polanyi 1971, 54-56, 61, 270.

47 Ks. esim. State of the World 1988 ja 1989 (Worldwatch Institute & Norton, New York); peltojen muuttumisesta tuottamattomiksi: Status of desertification... 1991; Taiwanin ympäristötuhoista: Bello & Rosenfeld 1990.

tulonjaon epätasaisuutta ja omavaraistoimeentulon kaventumista käsiteltäessä pyrin osoittamaan. Onko ympäristön tuhoutuminen sitten seurausta nimenomaan köyhän väestöosan talousongelmista? Monet ajattelevat, että köyhien harjoittama maanviljely, laiduntaminen ja polttopuun hankinta aiheuttavat kolmannen maailman pahimman ympäristötuhon. Kun ihmiset ovat varattomia, he eivät voi muuta kuin jatkaa tuhoisaa toimintaansa.

Vaikka köyhät eivät ole viattomia ympäristötuhoon, syyllisiä on haettava myös muualta. Ensinnäkin monissa tapauksissa nimenomaan rikkaat suoranaisesti aiheuttavat suurimman hävityksen. Esimerkiksi Brasiliassa kourallinen huippurikkaita tilallisia on syyppää suureen osaan sademetsien hävityksestä. Indonesiassa monikansalliset yhtiöt ovat kaataneet vuosittain sademetsiä neljä kertaa laajemmalta alueelta, kuin mitä talonpoikien kaskiviljelyyn käyttämät alueet ovat. Suurin osa korjatusta puusta ja uudistiloilla tuotetusta lihasta menee kotimaisten eliittien sekä Pohjois-Amerikan, Euroopan ja Lähi-idän kulutukseen. Toki köyhät uudisasukkaatkin raivaavat sademetsiin peltoja ja laitumia, mutta he tulevat paikalle useimmiten vasta sitten, kun arvopuita metsästävät yhtiöt ovat teitä ja vetouria raivaten käynnistäneet tuhoprosessin jo peruuttamattomasti.⁴⁸ (Lappé & Collins 1988, 34-35, Boycott... 1993, Hart & Kirschbaum 1991; ks. myös Mistä väestöselitykset vaikenivat -lukua seuraavassa.)

Toiseksi, silloin kun köyhät tuhoavat luonnonvaroja, syynä ei sinänsä heidän köyhyytensä. Kuten nälänkin kohdalla vaikuttavana tekijänä ovat useimmiten talonpoikien alistettu asema sekä kaupallisen viljelyn ja puuntuotannon kaventamat mahdollisuudet käyttää peltoja ja metsiä ruoan, rehun ja polttopuun hankkimiseen. Elämisen välttämättömät tarpeet on otettava yhä pienemmältä alueelta, jolloin luonnonvarojen uusiutumiskyky järkkyy. Kaiken lisäksi merkittävä osa tuotannosta on annettava vastikkeetta lainan- tai vuokranantajille.

Usein viljelijä on myös saatu riippuvaiseksi tuotteista, joita ei voi käyttää ravinnoksi ja jotka tuovat elannon vain rahan välityksellä. Kun niiden hinta laskee, on saman niukan toimeentulon saamiseksi yritettävä saada maasta irti yhä enemmän. Seurauksena on maaperän köyhtyminen ja viimein eroosio.⁴⁹

Sitä, ettei köyhyys sinänsä aiheuta ympäristötuhoa, osoittavat myös monet eurooppalaisten mittapuiden mukaan hyvin köyhät kansat, jotka ovat eläneet kestävässä ja hedelmällisessä suhteessa ympäristöönsä. Tällaisia ovat olleet useimmat keräilijä-metsästäjät. (Tarkemmin Luonnon ja ylliuonnon pihdeissä -luvussa) Myös orjuudesta ja feodalismista vapaat maanviljelyskulttuurit ovat olleet ekologisesti kiitettäviä - tästä esimerkkinä Pohjois-Amerikan eteläosien intiaanit ja äärimmäisen karuissa olosuhteissa Nepalissa ja Intian pohjoiskolkassa Ladakhissa elävät tiibetinbuddhalaiset kansat⁵⁰. Bhutan, joka on tilastojen mukaan yksi maailman köyhimmistä maista, suojelee luontoaan esimerkillisesti⁵¹. Monet paimentolaisetkin, kuten saamelaiset, ovat vastoin yleistä luuloa kehittäneet ekologisesti kestäviä tapoja käyttää laitumia⁵².

Itä ja länsi

Entä sitten jo pitkälle teollistuneet maat? Eikö ainakin näissä nimenomaan taloudellinen kasvu luo edellytykset ympäristön suojelemiseen? Eikö esimerkiksi se, että rikkaassa Länsi-Euroopassa on vähemmän saasteita kuin köyhässä Itä-Euroopassa, osoita taloudellisen vaurauden tärkeyttä?

48Lappé & Collins 1988, 34-35, Boycott... 1993, Hart & Kirschbaum 1991.

49Mts. 30-31, Aavikoituva... 1985, 34-35, Redclift 1984, 63-79, Hamida 1990, Blaikie 1985, 117.

50Bradford 1989b, Norberg-Hodge 1988, Kvaløy 1974, 24, Kvaløy 1976.

51Kirby 1989, Kvaløy 1993.

52Bjørklund 1990.

Osittain tässä on kysymys samanlaisesta näköharhasta kuin nälän kohdalla. Länsi on ollut itään verrattuna riippuvaisempi alueensa ulkopuolisesta taloudellisesta toiminnasta. Saasteita ja saastuttavaa teollisuutta on viety etelän köyhiin maihin - ja jossain määrin myös Itä-Eurooppaan, varsinkin Itä-Saksaan. Ympäristöä tuhoava kaivostoiminta tapahtuu pääasiassa Länsi-Euroopan ulkopuolella.⁵³ Esimerkiksi Saksa vei ympäristöjärjestöjen mukaan vuonna 1992 ulkomaille yli 800 000 tonnia jätteitä⁵⁴. Jätevienti oli vielä suurempi, yli miljoona tonnia, vuonna 1988, jolloin siitä vietiin 680 000 tonnia silloiseen DDR:ään⁵⁵. Vuosina 1990-93 Australia, Kanada, Saksa, Britannia ja USA veivät yli 5,4 miljoonaa tonnia myrkyllisiä jätteitä Aasian maihin⁵⁶. (Ylikansallisten yhtiöiden vaikutuksista saasteiden siirtoon ks. seuraavassa.)

Lännen tehtaat ja kaupungit ovat kuitenkin puhdistaneet jätteensä keskimäärin paremmin kuin idän. Mutta Länsi-Eurooppa on eronnut Itä-Euroopasta monessa muussakin suhteessa kuin kansantuotteen suuruudessa: esimerkiksi sananvapaus ja ympäristöliikkeiden toimintamahdollisuudet ovat lännessä olleet selvästi laajemmat⁵⁷. Talouden vallankäyttäjät eivät ole asentaneet puhdistuslaitteita vapaaehtoisesti vaan liikkeen toiminnan, julkisen kritiikin sekä näiden seurauksena syntyneiden valtiollisten elinten tekemien päätösten pakottamina.

Ulkoistetut kustannukset

Voidaan kuitenkin ajatella, että joka tapauksessa on helpompi jakaa varoja ympäristönsuojeluun, kun on enemmän mistä jakaa. Mutta mitä tuo "enemmän" taloudessa oikein merkitsee? Kuten luvun alussa todettiin, se tarkoittaa nousua vuosittaisen tuotannon rahassa ilmaistussa määrässä. Käytännössä kasvu merkitsee virallisessa taloudessa tuotettujen ja kulutettujen tavaroiden ja palvelujen määrän lisääntymistä. Tämä taas lisää ympäristön kuormitusta. Esimerkiksi hiilidioksidipäästöt, jotka johtuvat fossiilisten polttoaineiden kulutuksesta, ovat talouskehityksen myötä kasvaneet vuoden 1950 puolestatoista miljardista tonnista yli kuuteen miljardiin tonniin. Saastuttamista tapahtuu useimmiten myös kaupallisten palvelujen määrän kasvaessa: liikenne, turismi ja laskettelurinteet ovat tehokkaita ympäristönpilaajia.⁵⁸

Kun tuotannon raaka-aineina käytetään uusiutumattomia luonnonvaroja - esimerkiksi öljyä, rautamalmin tai graniittia - ympäristöä pilataan väistämättä. Jo yksi fysiikan keskeisistä lainalaisuuksista, termodynamiikan toinen pääsääntö, kertoo tämän: suljetussa järjestelmässä entropia eli epäjärjestys kasvaa aina. Jos tuotannolla yritetään kasvattaa järjestystä järjestelmän yhdessä osassa, epäjärjestyksen kasvu vastaavasti kiihtyy järjestelmän toisessa osassa.

Uusiutuvia luonnonvaroja - esimerkiksi puuta, viljaa tai vesivoimaa - käytettäessä järjestelmä on avoin, koska auringosta virtaa siihen koko ajan uutta energiaa. Siksi ympäristön pilaaminen voidaan tällöin periaatteessa välttää. Taloudellisesta kasvusta ei uusiutuvien luonnonvarojen varassa voi kuitenkaan aineellisessa mielessä olla puhuttakaan. Päinvastoin niiden käyttöön siirtyminen olisi mahdollista vain supistamalla tuotantoa merkittävästi.⁵⁹ (Uusiutuvat luonnonvarat yhdistetään helposti pelkästään

53 Korten 1995, 31-, Manser 1994, 27-, Kiljunen 1989, 161, Todaro 1985, 543, Hamida 1990, Yhteinen... 1988, 187,198,200, Die Tageszeitung 30.3.1990.

54 Vihreä Lanka 6.5.1993,18.

55 Auf dem Weg... 1990, 34.

56 Greenpeace Helsingin Sanomat 2.2.1994 mukaan.

57 Ympäristöliikkeen lähes olemattomista toimintamahdollisuuksista Itä-Euroopassa ennen syksyä 1989 ks. esim. Wensierski 1986, 161-191.

58 Ks. esim. Barkley & Sechler 1972, 6,12, Trainer 1989a, 117-126, Jordens klimat... 1995, 15; päästetyn hiilen määriä - hiilidioksidikaasumäärät ovat 3,7 kertaa suurempia.

59 Rees 1990, 19-20, Georgescu-Roegen 1985, Hornborg 1989, 35, Lee 1989.

uusiutuvaan energiaan. Tällöin esitetään, että nykyisen laajuinen tuotanto voisi perustua näihin. Kun huomataan, että todellisessa uusiutuvassa tuotannossa myös neitseelliset metallit, muovit, erilaiset kemikaalit jne. olisi korvattava ja että kierrätyksessä ei koskaan saada talteen kaikkea alkuperäisestä raaka-aineesta, ymmärretään, että kysymys voi olla vain materiaalisen tuotannon laskusta. Aineetonta kasvua voisi periaatteessa olla - tähän liittyviä ongelmia käsitellen kohta.)

Joka tapauksessa käytettiin mitä luonnonvaroja tahansa niiden "jalostus" aiheuttaa nykyisellään ympäristötuhoa.

Kun siis taloudellisella kasvulla halutaan ratkaista ympäristöongelmia, halutaan saastuttaminen lopettaa saastuttamalla. Onko tässä mitään järkeä? Ehkä voitaisiin ajatella, että kasvun tuloksilla korjataan ympäristötuhoa nopeammassa tahdissa kuin kasvu sitä synnyttää. Mutta onko tämä mahdollista?

Tarkastellaan lähemmin ympäristöä turmelevaa tuotantoa. Saastuttavan tehtaan päästöjen pienentäminen maksaa, mutta ei saasteiden ympäristöön päästäminenkaan ole ilmaista: jotkut joutuvat sen joka tapauksessa maksamaan - usein terveydellään, jopa elämällään. Oleellista on, että nämä jotkut ovat ulkopuolisia, nyt ja tulevaisuudessa eläviä ihmisiä ja muita eläviä olentoja, jotka eivät hyödy saastuttavasta toiminnasta. Tällainen "kustannusten ulkoistaminen" on hyvin tavallista talous"elämässämme".

Yleinen tapa ulkoistaa kustannuksia on käyttää raaka-aineita ja energiaa tuotannossa enemmän kuin olisi ehdottoman välttämätöntä, koska säästö aiheuttaisi rahanmenoa tässä ja nyt. Luonnonvarojen tuhlaus johtaa kuitenkin siihen, että ympäristövauriot suurenevat ja muiden, esimerkiksi tulevien sukupolvien, on vaikeampaa tai aivan mahdotonta käyttää samoja resursseja.⁶⁰

Osa ulkoisista kustannuksista voidaan laskea tai arvioida rahassa, mutta osan kohdalla on mahdotonta esittää mitään markkamääriä. Kukapa esimerkiksi on valmis kertomaan, mistä summasta on halukas luopumaan hengestänsä? Toisaalta ei ole mitään muutakaan mitta, jolla kaikki tuotannon ympäristö- ja muut vaikutukset voisi mitata: ne ovat "yhteismitattomia". Ulkoiset kustannukset on siksi esitettävä yhden luvun sijasta kertomuksena tai lukujonona ("vektorina"), jossa eri luvut ilmaisevat erilaatuisten menetysten määrät.⁶¹

Esimerkiksi autoilun todelliset kustannukset ovat ratkaisevasti suuremmat ja moniulotteisemmat, kuin mitä auton käyttäjä joutuu maksamaan. Göteborgin yliopiston tutkija Ingemar Leksell on laskenut, että autoilun yhteiskunnalliset kustannukset Ruotsissa olivat vuonna 1989 noin 50 miljardia kruunua. Autoilua verotettiin kuitenkin vain 26 miljardin kruunun edestä, joten yhteiskunnan tuki oli ainakin 24 miljardia. Tästäkin laskelmasta puuttuvat monet kustannukset - esimerkiksi suurin osa hiilidioksidin ilmastovaikutusten kustannuksista sekä autoihin tarvittavien kymmenien eri metallimalmien louhinnan ja jalostuksen ympäristövaikutukset. Lisäksi laskelma heijastaa vain kalpeasti Ruotsin autoilun suoraan ja välillisesti aiheuttamia satoja kuolonuhreja.⁶² Vastaavia tutkimuksia on tehty Britanniassa - brittien autoilua subventoitiin 20 miljardilla punnalla vuodessa⁶³ - Saksassa ja USA:ssa⁶⁴. Suomea koskevien laskelmien mukaan yhteiskunta subventoi autoilua vuonna 1989 noin 10 miljardilla markalla⁶⁵.

Maailmanmarkkinoilla liikkuu halpaa ruokaa vain kustannusten ulkoistamisen takia. Esimerkiksi USA:n maataloustuotteiden hintoihin pitäisi lisätä muun muassa kuusi miljardia dollaria, jonka arvioidaan olevan tehoviljelyn aiheuttaman eroosion kustannus⁶⁶.

60 Ks. esim. Kapp 1950, Kapp 1987, 71-, Barkley & Sechler 1972, 41-47, 98-119, Leipert 1989.

61 Yhteismitattomuudesta ks. Söderbaum 1990, Söderbaum 1986, 78-, Mishan 1971, 155-, Mainstream... 1992, 177, Stirling 1993, Lohmann 1993, 164.

62 Leksell & Hansson 1989 (yhteenvedo tästä: Sveriges Natur 5/1989), Finch 1991.

63 Bowers 1993, 129.

64 The Ecologist Vol 24:6, November/December 1994, 218, Helsingin Sanomat 21.5.1995, C3.

65 Laakia & Jussila 1991, 159.

66 Goodman & Redclift 1991, 204.

Jos pyritään ympäristötuhon vähentämiseen, piilevät kustannukset on tuotava näkyviin ja niiden, jotka tuotannosta ja kulutuksesta kulloinkin hyötyvät, on ne maksettava. Hinnat siis nousevat jyrkästi lähes kauttaaltaan. Samalla taloudelliset päätökset vaikeutuvat, kun on otettava huomioon myös ne kustannukset, joita ei voi ilmaista rahassa. Esimerkiksi tehtaasta päätettäessä on otettava huomioon sen ja sen tuotteiden todennäköisesti aiheuttamat ihmishenkien menetykset. Toiseen vaakakuppiin näitä suunniteltuja "satunnaismurhia" tasapainottamaan ei voi panna miljardienkaan markkojen taloudellisia hyötyjä. Ainoana kompensaatona voisi ajatella tehtaan tuotteiden mahdollisesti pelastamia ihmishenkiä. Esimerkiksi lääketehasta luopuminen voi aiheuttaa ihmishenkien menetyksiä. Ihmisten tappamisen oikeuttaminen edes toisten ihmisten pelastamisella on kuitenkin eettisesti kyseenalaista.

Luonnollisena seurauksena tästä kaikesta olisi, että tuotteiden kysyntä ja tuotanto supistuisivat: yhä useammin havaittaisiin tavaroiden ja palvelujen olevan aivan liian kalliita ja tuotannon kannattamatonta. Tuotannon supistuminen johtaisi keskimääräisten tulojen laskuun, mikä vähentäisi kysyntää ja edelleen tuotantoa. Lopputuloksena olisi huomattavasti nykyistä alemmalla tasolla oleva talous.⁶⁷

Ympäristönsuojelu taloudellisen kasvun avulla on siis sisäisesti ristiriitainen ajatus.

Edellä oleva päättely ei viime kädessä perustu hintojen, kysynnän ja tarjonnan välisiin yhteyksiin, jotka vallitsevat niin sanotussa markkinataloudessa, vaan siihen, että teollisuuden tuottamien tavaroiden saaminen ei ole ehdottoman välttämätöntä. Jos tarvittavat uhraukset ovat liian suuria, on luonnollista vähentää tuotantoa tai luopua siitä kokonaan. Näin ollen samaan tuotannon kasvun ja ympäristönsuojelun ristiriitaan päädyttäisiin myös järkevässä omavarais-, vastavuorois- tai suunnitelmataloudessa.

Taloudellisen kasvun kannatus on kuitenkin vahva, eikä uskosta sen kaikinpuoliseen siunauksellisuuteen noin vain luovuta. Ensimmäinen vastaväite edellä esitettyä kasvun kritiikkiä kohtaan on todennäköisesti se, että teknisillä keksinnöillä voidaan saastumista usein vähentää ilman, että kustannukset nousevat. Näin on kuitenkin todennäköisesti niin harvassa tapauksessa, että puhdistusvaikutus on riittämätön. Tähän viittaa esimerkiksi se, että teollisuus vastustaa yleensä ankarasti tiukkoja ympäristönormeja. Toisaalta jos näitä halpoja keksintöjä löytyisi merkittävästi, taloudellisen vaurauden lisääminen ei olisikaan keskeistä ympäristöongelmien ratkaisussa vaan nuo keksinnöt ja niitä soveltavan teknologian saanti. (Ympäristökriisin teknologista ymmärtämistä käsitellään seuraavassa luvussa.)

Toinen vastaväite liittyy suuryhtiöiden käyttäytymiseen: nehan ovat investoineet viime vuosina suuria summia ympäristönsuojeluun, mutta silti ne vain kasvavat. Esimerkiksi Neste kehuu sijoittaneensa vuosina 1992-4 puhtaampien öljytuotteiden kehittämiseen 720 miljoonaa markkaa ja sanoo päämääränään olevan "toimia aiheuttamatta haittaa ihmisille ja ympäristölle"⁶⁸.

Neste ja sen tuotteet - esimerkiksi autojen polttoaineet - ovat kuitenkin edelleen Suomen suurimpia ympäristöuholaisia. Yhtiö pyrkii lisäämään öljyn käyttöä kaikin keinoin. Toisaalta Nesteen kaltaisten suurfirmojen monialainen ja maailmanlaajuinen toiminta tarjoaa laajan joustovaran. Yhdessä maassa ja yhdellä alalla voidaan lisätä kustannuksia varsinkin, kun menestyksen kannalta tärkeä "ulkoinen yrityskuva" näin paranee. Samalla saatetaan kansojen ja ympäristön riistoa lisätä jossain muualla niin, että voittoja riittää yllin kyllin toiminnan laajentamiseen. Joka tapauksessa ympäristönsuojeluinvestoinnit ovat olleet vähäisiä verrattuna yhtiöiden tuottamien hyödykkeiden ja "haitakkeiden" arvoon.

Esimerkiksi Neste-konsernin liikevaihto pelkästään vuonna 1994 oli 49,2 miljardia markkaa. Toisaalta ympäristönsuojeluksi Neste laskee mm. maakaasun käyttöönoton, vaikka kaasun tuotanto Siperiassa on kaikkea muuta kuin ympäristöystävällistä: poraukset sulattavat ikiroudan, jolloin paikallinen ekosysteemi vaurioituu ratkaisevasti; monien

⁶⁷ Tämä päättely on esim. de Romaña 1989b, 8:ssa, samansuuntainen esimerkiksi Ullrich 1992:ssa.

⁶⁸ Nesteviesti 5/1995,11,24.

alkuperäiskansojen - mm. suomensukuisten nenetsien, hantien ja mansien - koko poronhoitoon, metsästykseseen ja kalastukseen perustuva elämä ja kulttuuri on vaarassa tuhoutua; lisäksi kaasulähteistä ja -putkista pääsee ilmakehään runsaasti metaania, joka vahvistaa kasvihuoneilmiötä.⁶⁹ (Suuryhtiöiden ympäristöystävällisyyden näennäisyydestä lisää seuraavassa.)

Valtiot maksavat

Edellä on lähdetty yleisesti hyväksytystä "saastuttaja maksaa" -periaatteesta. Tästä voidaan tietenkin poiketa esimerkiksi työllisyyteen tai maan sotilaallisen voiman säilyttämiseen vedoten ja kustantaa ympäristönsuojelua valtion varoin. Koska verot tulevat muiltakin kuin saastuttamisesta hyötyviltä tuottajilta ja kuluttajilta, epäoikeudenmukainen kustannusten ulkoistaminen jatkuu: se vain muuttaa muotoaan ja teollisuuden subventointi tulee entistä näkyvämmäksi. Tämä tapaus vastaa teollisuusmaissa vallitsevana ollutta tilannetta sikäli, että valtio on tehnyt yli puolet ympäristöinvestoinneista eivätkä verot ole juuri kohdistuneet saastuttajiin⁷⁰. Nyt Suomessa ja joissakin muissa maissa säädetty ympäristöverot ja teollisuuden kasvaneet investoinnit ympäristönsuojeluun ovat muuttaneet tilannetta jonkin verran. Toisaalta tapaus on täysin kuvitteellinen siinä suhteessa, että suurin osa ulkoistetuista kustannuksista on jäänyt ja jää edelleen ihmisten ja muiden luontokappaleiden vahingoiksi, jotka eivät näy talouslaskelmissa. Myös kansainvälinen ympäristöpolitiikka noudattaa usein valtiot maksavat periaatetta - esimerkiksi Maailmanlaajuisen ympäristörahaston eli GEF:n kautta kulkevalla rahoituksella⁷¹. (GEF:stä tarkemmin myöhemmin.)

Veroja on helpompi nyhtää suuresta kuin pienestä taloudesta. Siksi juuri tukipolitiikkaa harjoitettaessa ympäristönsuojelun ajatellaan vaativan taloudellista kasvua. Mutta pystytäänkö tällä tavoin kääntämään ympäristömuutoksen suunta?

Edellä esitetyn mukaan tuotannon ulkoistamat kustannukset ovat hyvin suuret. Näin ollen verotuksen on oltava todella tuntuva, jotta ne voitaisiin edes jotenkin kompensoida. Suuri "tuottamattomiin" investointeihin tarkoitettu verotus alkaisi laskea tuotantoa samalla tavoin kuin hintojen voimakas nousu: käytettävissä olevat tulot ja sitä kautta kaikkien kulutustavaroiden ja palvelujen kysyntä laskisi, mikä alentaisi myös tuotantoa. Tosin ympäristönsuojelutavaroiden ja -palvelujen kysyntä myös kasvaisi, mutta kestäisi kauan, ennen kuin tarjonta olisi muuttunut vastaavasti. Toisaalta tuotannon laskua syntyisi myös ihmisten työmotivaation heikentyessä: entistä vähemmän mieltä kyettäisiin löytämään työstä, jonka tarkoituksena on tuottaa tavaroita, jotta tavaroita voitaisiin tuottaa - ilman että työntekijöille ja muille liikenee juuri mitään tuotannon tuloksista rahana tai tavaroina. Tilanne olisi samantapainen kuin entisessä Neuvostoliitossa, jossa varustelun ja valtiokoneiston ylläpito nieli valtaosan tuotannosta.

"Valtiot maksavat" -periaatetta noudatettaessakin päädytään siis samaan tulokseen kuin edellä: taloudellinen kasvu ja ympäristökriisin ratkaisu ovat keskenään ristiriidassa.

On kolmaskin periaate kustantaa ympäristönsuojelua: "uhrit maksavat". Yksityiset ihmiset ja näiden muodostamat yhteisöt joutuvat yleisesti suojautumaan monin tavoin teollisuuden ja sen liitännäiselinkeinojen sekä näiden tuotteiden haittoja vastaan. Näin yritetään säilyttää edes lähiympäristö kelvollisena.

Esimerkiksi liikenteen melua vähennetään aidoilla ja istutuksilla sekä

69 Nesteviesti 3/1995,25, Ympäristötilasto 1987, 99, Jordens klimat... 1995, bilaga,4,10.; kaasun ja öljyn tuotannon muodostamasta uhasta Siperian pienille kansoille: Projektutorium... 1994, Burger 1990, 122, Pika & Prokhorov 1989, Aipin 1989 ja 1996, Vakhtin 1992, Pentikäinen 1990, 8-9, Bent 1989a ja 1989b, Helsingin Sanomat 24.7.1988 ja 18.1.1989, Vihreä Lanka 8.9.89,3.

70 Helsingin Sanomat 29.7.89, Leipert 1989, Caircross 1991,48.

71 Shiva 1997b.

monikerroksisilla seinillä ja ikkunoilla. Happosateiden tappamia järviä kalkitaan, ja vettä puhdistetaan yhä kalliimmalla, jotta se kelpaisi edes kylpemiseen. Rakennuksia ja patsaita korjataan, koska liikenteen ja teollisuuden saasteet likaavat ja syövyttävät niitä⁷².

Tällainen "ympäristönsuojelu" on tietenkin helpompaa, kun taloudellinen kasvu nostaa ihmisten tuloja. Sitä paitsi se puolestaan edistää kasvua lisäämällä "ympäristönsuojeluteollisuuden" tuotteiden ja palvelujen kysyntää. Maailmanlaajuisen ekologisen kriisin ehkäisemiseen lähiympäristön saneeraus ei kuitenkaan auta mitään. Näiden pikkuparannusten positiivinen yhteys taloudelliseen kasvuun on osa aivan toista ilmiötä: taloudellista kasvua edistävää ympäristötuhoa.⁷³

Laatukasvu

Kasvun ystävät eivät kuitenkaan luovuta: nyt siirrytään puhumaan "laadullisesta kasvusta". Tuotannon arvon lisäys muodostuisikin tavaroiden ja palvelujen laadun parantumisesta eikä määrän kasvusta⁷⁴. Useimmiten laatutuotteiden valmistamisessa on kuitenkin kysymys vain pyrkimyksestä varmistaa markkinoinnin sujuminen - on osattava myydä myös niille, joilla on jo kaikkea tai joihin ympäristövalistus on tehonnut. Sitä paitsi vaikka tuotannon määrä ei lopputuotteissa kasvaisi, voivat raaka-aineiden käyttö ja saastutus silti lisääntyä: kestävyuden takaamiseksi käytetään enemmän raaka-aineita ja laatua parannetaan useammalla, jätteitä ja päästöjä lisäävällä jalostusvaiheella. Ja vaikka saasteidenkaan määrä ei kasvaisi, saattavat laadukkaimpien tuotteiden saasteetkin olla laadukkaampia - laadultaan pahempia.

Esimerkiksi energiaa säästävien ja kevyiden elektronisten laitteiden pitkään valmistusketjuun liittyy monia yllättäviä ympäristövaikutuksia. Esimerkiksi vuonna 1990 elektroniikkateollisuus käytti piirilevyjen pesuun noin 45 % maailmassa tuotetuista, otsonikerrosta tuhoavista CFC-yhdisteistä. Mikropiirien valmistukseen tarvittavat trikloorietaani ja muut myrkyt ovat Kalifornian Silicon Valleyssä johtaneet vakavaan pohjaveden saastumiseen.⁷⁵ (Vuoden 1990 jälkeen on CFC-yhdisteiden käyttö ainakin USA:n elektroniikkateollisuudessa vähentynyt ratkaisevasti. Elektroniikasta tarkemmin seuraavassa Teknologia II -luvussa.)

Toki monet laatutuotteet - kuten luomuelintarvikkeet ja paljon ihmistyötä vaatineet esineet - ovat ekologisesti mielekkäitä. Kysymys on tässä vain siitä, voidaanko näiden varaan ajatella kasvutaloutta. Ennemminkin niiden tuotanto muodostaa arvokkaan sillan, jonka kautta voidaan tulevaisuudessa siirtyä nykyistä pienempään, ekologiseen talouteen.

Teoreettisesti voidaan tietenkin kuvitella tilanne, jossa kasvu perustuu pelkästään lopputuotteiden parempaan laatuun eikä vähääkään raaka-aineiden käytön lisääntymiseen tai niiden laadun pahenemiseen. Miten tilanne olisi saatu aikaan? Miten kasvua voidaan ylläpitää huolimatta siitä, että useimmat normaalisti käytetyt kasvupolut olisi suljettu? Kasvun aikaansaaminenhan on nykyisinkin usein tuskallisen vaikeaa, eikä siinä läheskään aina onnistuta. Puhtaasti laadullisen kasvun osoittaminen mahdolliseksi vaatisi siis paljon lisää perusteluja.

72 Ks. esim. Uhka ilmasta 1989, Historiska Nyheter 1987.

73 Leipert 1989.

74 Ks. esim. Soininvaara 1994, 285.

75 Ks. esim. Suomen Kuvalehti 30.8.1985,68-71, North 1986, 170-171, Hayes 1990, Green Line, August 1991, 7, Siegel & Markoff 1988, 59, Heinonen 1995, 108-113. Tietoja elektroniikan tuotantoon liittyvistä saastemääristä myös Corporate Watchin internet-paikassa: <http://www.corpwatch.org/frac/feature/chip.html>.

Palvelukasvu

Samanlaisia ongelmia liittyy ajatukseen kasvusta, joka perustuisi pelkästään palvelujen tuotannon nousuun⁷⁶. Kuten edellä totesin, käytännössä palvelujen lisääminen merkitsee usein luonnon turmelemista. Palveluja tukevat rakenteet ovat kovin aineellisia - ajatelkaamme vaikkapa turismia⁷⁷. Mutta taaskin voidaan hahmottaa kuviteltu tilanne, jossa uudet palvelut eivät liittyisi mitenkään luonnonvarojen käytön kasvuun. Nytkin taloudellinen kasvu olisi aivan muuta kuin sitä, mihin olemme tottuneet. Miten uuden tyyppinen talous olisi saatu aikaan?

Toisaalta on epäselvää, miten puhdas palvelukasvu ratkaisee vanhan, yhä jatkuvan tuotannon ympäristöongelmat. Jos tämä lopetetaan, kiihkeinkään palvelukasvu ei voi kompensoida tuotannon romahtamista. Jos taas aletaan käyttää uusia puhtaampia tai puhdistavia teknologioita, on kasvatettava muutakin kuin palvelujen tuotantoa.

Palvelukasvu näyttää vielä kyseenalaisemmalta, kun huomataan, että palvelujen suhde ihmisten osan paranemiseen ei ole yksiselitteinen. Vaikka osa palveluista merkitsee elämän laadun paranemista, osa niistä on vain tuotannon aiheuttamien ongelmien kompensointia. Tässäkin ovat siis kyseessä tuotannon ulkoiset kustannukset: kun teollistuminen on hajottanut vanhat sosiaaliset vuorovaikutusverkot, tarvitaan laajaa valtiollista sosiaalihuolto- ja muuta byrokratiaa pitämään työvoima edes jotenkin kelpoosissa ja ylläpitämään tuotannolle suotuisaa yhteiskuntajärjestystä. Tietenkin teollisuusyhteiskunta sosiaaliturvan kanssa on parempi kuin ilman sitä. On kuitenkin nähtävä, että suuri osa on siitä on samanlaisen "valtio maksaa" tai "uhrit maksavat" -periaatteen noudattamista, kuin mihin edellä viitattiin ympäristökustannuksia käsiteltäessä. Siksi vaatimukset työvoimakustannuksissa näkyvän sosiaaliturvan purkamisesta merkitsisivät toteutuessaan lisää subventioita teollisuudelle.

Lisäksi työntekijät - ja tavallisesti myös heidän puolisonsa - joutuvat vapaa-aikoinaan tekemään runsaasti palkatonta työtä ollakseen ylipäänsä työkunnossa ja päästäkseen työpaikalle. Tämä niin sanottu *varjotyö* taas vaatii palveluja: bussilinjoja, täydennyskoulutusfirmoja, terapeutteja jne. Kun työ ja sen vaatima runsas varjotyö täyttävät elämän, itsenäiselle toiminnalle ei jää paljon sijaa. Helposti käy niin, että tehdään työtä, jotta vapaa-aikana voisi kuluttaa, ja vapaa-aikana kulutetaan, jotta voitaisiin tehdä työtä.⁷⁸ (Elämän laadun mahdollisesta paikallaan pysymisestä tai jopa heikkenemisestä ks. edellä.)

Jos nämä kaikki ulkoistetut sosiaaliset kustannukset pantaisiin tuottajien ja tuotteiden ostajien maksettavaksi, seuraus olisi sama kuin ympäristökustannusten sisäistämistä: teollisuuden toiminta ja samalla myös tätä tukeva palvelujen tuotanto supistuisivat.

Mitä muuta puhdas palvelujen kasvu voisi merkitä? Ilmeisesti sitä, että yhä suurempi osa ihmisten toisilleen antamasta avusta ja hoivasta, huvista ja ilosta, tuesta ja lohdutuksesta muuttuisi palkkatyöksi ja niitä täytyisi yhä useammin ostaa rahalla. Äärimmäinen esimerkki tällaisesta ihmissuhteiden siirtämisestä rahatalouden piiriin on prostituutio. Vaikka ammattiauttajat ja -palvelijat tekevät usein tärkeää ja arvokasta työtä, he eivät koskaan voi korvata aitoja ihmissuhteita. Näistä katoaa jotain olennaista, kun toinen osapuoli on mukana ensisijaisesti tai pelkästään rahan takia. Maksettu ystävyys ei ole ystävyyttä.

Ajatus, että saastuttamattoman "palvelurahatalouden" kasvu olisi aina hyvästä, perustuu yleiseen harhaan, jossa ihmisen ajatellaan olevan pelkästään kuluttaja. Todellisuudessa tyydyttävimmät, luovimmat tai muuten parhaimmat hetkemme liittyvät

76 Ks. esim. Soininvaara 1994, 284.

77 Turismin tuhoista luonnolle ja toisille kulttuureille esim. Kohne & Karlowski 1993, Norberg-Hodge 1988 ja 1992, Kvaløy 1976, 86-88 ja 1993.

78 Valtiollisten palvelujen funktioista: esim. Lehtonen 1983; varjotyöstä: Illich 1981, 1-2, 100-116, Illich 1992, 95, de Romaña 1989a, 61-69, Stolz 1997; vanhojen sosiaalisten verkostojen hajoamisesta de Romaña mtss. 64-65 ja Friberg 1983a, 73.

usein omaehtoiseen tekemiseen, antamiseen ja pelkkään olemiseen. Näiden toteuttamismahdollisuuksia palvelukasvu supistaa, koska ihmisten vapaa-aika on hyvin rajallinen: jostain paisuvien palvelujen kuluttamiseen tarvittava aika on otettava ja mistä muusta kuin omaehtoisesta toiminnasta tai toimettomuudesta (Kun taloudelliseen kasvuun pyritään tässä teoreettisessa ajatuskulussa palvelujen avulla, palkkatyötä olisi runsaasti, joten työajan supistamisesta tuskin saataisiin lisää kulutusaikaa.). Palvelukasvu - kuten muukin talouskasvu - voi näin tehdä mielen löytämisen elämään entistä vaikeammaksi. Päädymme ojasta allikkoon.⁷⁹ (Jürgen Habermasin teorian kielellä palvelukasvu merkitsee yhteiskunnan byrokraattis-monetaarisen osajärjestelmän tunkeutumista elämismaailmaan, mikä johtaa välttämättä mielekkyyden katoamiseen, koska elämismaailmassa pätee kommunikatiivinen rationaalisuus kun taas valtion ja talouden piirissä vallitsee välineraationaalisuus⁸⁰. Tosin ekologisin, eettisin ja monin muin perustein voidaan kyseenalaistaa välineraationaalisuuden valta myös valtion ja talouden organisaatioissa, ks. seuraavassa luvut Teknologian kehittymättömyys, Kova ja pehmeä teknologia, Alistuskoneistot sekä Suojelevat valtiot?)

Tuotannon kasvun puolustajilla on vielä yksi väistöliike jäljellä: määritellään tuotanto uudelleen. Taloudellisesta kasvusta puhuttaessa on tuotannolla tarkoitettu tähän saakka rahatalouden piirissä tapahtuvaa toimintaa (Tuotannon määrän mittariin, bruttokansantuotteeseen, sisällytetään tosin myös joitakin helposti mitattavia rahatalouden ulkopuolisia eriä kuten maanviljelijöiden itse itselleen tuottamat elintarvikkeet⁸¹.) Rahatalouden ulkopuolella on valtavasti asioita, jotka vaikuttavat hyvinvointiimme: kotityö, ystävien ja tuttavien toisilleen tekemät "palvelut", luonnon meille antama raikas ilma, lintujen konsertti keväisessä metsässä, rajojamme koetteleva meri jne. jne. Vaikka useimmilla näistä "palveluista" ei ole markkinoita ja sitä kautta muodostunutta hintaa, voidaan kuvitella, että niille kaikille voidaan määrätä jokin "varjohinta" ja saada ne näin rahatalouden piiriin.

Kaikki olisi nyt tuotantoa: sadun lukeminen lapselle, ystävän käsi lannistetun olkapäällä, kielen tuoksu hämärtyvässä lehdossa... Tällaisessa käsitereformissa kasvu olisi huima - bruttokansantuote nousisi yhtäkkiä moninkertaiseksi.

Uudistuksen jälkeen syntyisi kuitenkin muuan ongelma: uuden kansantuotteen laskentatarkkuus olisi olematon. Toisin sanoen rahatalouden ulkopuolisen "tuotannon" hinnoittelu olisi äärimmäisen epävarmaa, epäluotettavaa ja kiistanalaista. Tämän seurauksena ei voitaisi tietää, oliko tuotanto viime vuonna suurempi kuin edellisenä. Myös maiden väliset vertailut kävisivät mahdottomiksi: ei tiedettäisi onko kansantuote Suomessa suurempi vai pienempi kuin esimerkiksi Tansaniassa. Kansantuotteen ja taloudellisen kasvun käsitteet menettäisivät merkityksensä. Epätarkkojen, epäluotettavien ja kiistanalaisten lukujen sijasta siirryttäisiin niin vanhanaikaisiin talouden kuvaustapoihin kuin suullisiin ja kirjallisiin kertomuksiin. (Juuri kansantuotekäsitteen pelättävissä oleva merkityskato on syynä siihen, että tavanomaisesti laskettua BKT:tä edelleen niin ahkerasti käytetään, vaikka lähes jokainen asiaan perehtynyt tajuaa, ettei se mittaa taloudellista hyvinvointia⁸². Jos taloudellista kasvua ei voisi mitata, siitä ei juuri kannattaisi puhua, eikä sitä voisi käyttää politiikan ja mitä erilaisimpien konkreettisten hankkeiden oikeuttamiseen.)

79 Aineettomien palvelujen tuottamisen ongelmista sosiaalipolitiikassa ks. esim. Cawson 1982, 90-99, Hirst 1994; esimerkkejä talousajattelusta, jossa kaikki on kuluttamista: Muukkonen 1990, 25; taloudellisen ihmiskuvan kritiikkiä esim. Illich 1981, 12-13, Fromm 1979, Schumacher 1976, 47-54, Kvaløy 1990b.

80 Kangas 1989, 81-, Habermas 1982.

81 Varjonen 1990, 22.

82 Ks. esim. mts. 23.

Yhteismaiden tragedia

Pitkän "rahamaailmaan" suuntautuneen retkemme jälkeen meille näyttää selvältä, että talouden heikko suorituskyky tai kasvun puute eivät auta ymmärtämään kriisejämme. Mutta rahallisen ja rahattoman maailman välisellä rajalla törmäsimme moniin ongelmamme kannalta tärkeisiin ilmiöihin: yhteisen perintöosamme sumeilemattomaan hyväksikäyttöön, kustannusten ulkoistamiseen ja varjotyöhön. Jotkut ovat korottaneet nämä ilmiöt keskeiseen asemaan erityisesti ympäristökriisiä selitettäessä. Kasvun kaipausten rinnalle on syntynyt toinen taloudellinen yleisselitys: ympäristöongelmat johtuvat siitä, että tavanomaisessa mielessä ymmärretty talous ei ulotu kaikkialle - yksityisomistus, markkinat tai rahatalous eivät ole kyllin laajoja⁸³.

Ympäristönsuojeluajatteluun, jossa yhteisomistus ja ilmaiset hyödykkeet nähdään keskeiseksi ongelmaksi, on vaikuttanut paljon amerikkalaisen ekologin Garrett Hardinin vuonna 1968 ilmestynyt essee *The Tragedy of the Commons* (Yhteismaiden tragedia)⁸⁴. Esseiden nimestä on tullut käsite. '*Commons*' viittaa yhteismaiden lisäksi kaikkiin muihin yhteisessä käytössä oleviin resursseihin kuten ilmakehään.

Hardinin ja hänen monien seuraajiensa mukaan ihmiset tuhoavat liikakäytöllä väistämättä yhteiset resurssit. Jokaisen käyttäjän kannattaa lisätä resurssin hyödyntämistä, koska hän saa lisäyksen hyödyn kokonaan itselleen, mutta haitat jakautuvat kaikkien kannettavaksi. Hardin käyttää esimerkkinään yhteismaalla karjaansa laiduntavaa heimoa: kunhan sodat, ryöstöt ja taudit vain hellittävät, jokainen paimen pyrkii luonnostaan lisäämään karjansa määrää, kunnes laidun on tuhattu⁸⁵. (Samaan tuhoisaan ilmiöön törmätään tuonnempana Ihmiset I -luvussa, kun käsitellään ns. vapaamatkustajia.)

Kun yhteisalueiden käytön kehitys nähdään tällaisena, on luonnollista etsiä ratkaisua yksityistämisestä, valtion luomista saastutusoikeuksien markkinoista tai saastuttamisen markkinahintoja jäljittelevästä veropolitiikasta. Ihmisten itsekkäät pyrkimykset huolehtia omaisuudestaan, hyötyä sen myynnistä tai välttää veroja saataisiin palvelemaan ympäristönsuojelua. (Hardin itse näyttää kallistuvan valtion välittömän ohjauksen kannalle, mutta hänen nykyiset hengenheimolaisensa uskovat enemmän ns. markkinatalouden keinoihin.)

Ongelma Hardinin ja kumppaneiden loogisesti kauniissa kehitelmässä on se, että yhteisalueiden todellinen historia näyttää yleensä olleen juuri päinvastainen: yhteismaita on aikaisemmin käytetty ekologisesti järkevällä tavalla, ja niiden tuhoutuminen on alkanut yksityisomistuksen ja "markkinatalouden" eli oikeammin kapitalismin levitessä. (Historiallisesti kapitalismi ja markkinoihin perustuva talous ovat olleet toisilleen vastakkaisia ilmiöitä⁸⁶.) Tämä tapahtumakulku on toistunut ympäri maailmaa - esimerkiksi Englannissa ja Pohjois-Amerikassa kauan sitten, Panamassa ja Saamenmaassa hiljattain. Parastaikaa se on tapahtumassa mm. Intiassa ja Thaimaan luoteisosassa⁸⁷. (Esimerkiksi Intiassa käytetään vieläkin kyltien hallinnassa olevia yhteismaita ekologisesti järkevästi toisin kuin valtion alueita⁸⁸.)

Miten tämä on mahdollista?

Hardin ei esseessään tuo esiin muuatta tärkeää seikkaa: ihmiset eivät toimi vain yksilöinä oman edun tavoittelun ja ulkoisen pakon ohjaamina vaan myös aitoina

83 Yksityisomistuksen laajentamista ympäristöongelmien ratkaisuksi ehdottavat mm. Mäler 1990, 5-6, Cairncross 1991,21, Hardin 1980 ja Competitive Enterprise Institute (Roszak 1992, 33:n mukaan); ympäristökustannusten markkinahinnoittelusta: Stroup & Shaw 1989, Environment and... 1976, 173-; valtion suorittamasta hinnoittelusta: esimerkiksi Soininvaara 1983, 105, 1986, 133-, 1990, 67-, 100- ja 1994, 286, Yhteinen 1988, 35, Olsen 1989, Pearce, Markandya & Barbier 1989, 51, Pearce 1989.

84 Hardin 1980.

85 Mts. 104.

86 Braudel 1988 ja Wallerstein 1991, 202-217.

87 Victor 1980, 204-206, Griffin & Bennett 1984, Gudeman 1986, 13, Bjørklund 1990, Lohmann 1990.

88 Ks. esim. Vihreä Lanka 27.4.1990,8.

yhteisöinä. Edes Hardinin ja meidän "eriskunnassamme" eivät perheen sisäiset eivätkä monet muutkaan ihmissuhteet perustu pääasiallisesti yksilöllisen hyödyn maksimointiin. Epäitsekäs käyttäytyminen on yleistä ja itse asiassa välttämätöntä myös talouden organisaatioiden sisällä⁸⁹. Ääriesimerkki voi selvittää asioita: harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ihmiset eivät murhaa toisiaan, vaikka se olisi taloudellisesti erittäin kannattavaa ja vaikka he olisivat varmoja, etteivät jää teostaan kiinni.

Yhteismaita, kalavesiä ja monia muita yhteisiä resursseja on käytetty yhteisöinä eikä yksilöinä. Yhteisön arvot, normit, tavat, perinteet ja myytit ovat ohjanneet luonnonvarojen ekologiseen käyttöön. Nämä yhteisöt eivät tietenkään aina ole olleet mitään harmonisia idyllejä. Normien tulkinnasta on riideltä, ja omaa etuaan yhteismaiden kustannuksella tavoittelevia yksilöitä on esiintynyt kuten meillä murhaajia. Yhteisaluejärjestelmissä on ollut kuitenkin toimivat konfliktien ratkaisumenetelmät. Lopputuloksena on ollut se, että yhteisiä alueita on yleensä käytetty ekologisesti suhteellisen järkevästi.

Edelleenkin käyttäjien muodostamien yhteisöjen hallitsemilla yhteisillä resursseilla on joillakin alueilla ja aloilla suuri merkitys. Esimerkiksi puolet maailmassa syötävästä kalasta saadaan rannikkojen pieniltä yhteiserialueilta.

Kapitalismi on levitessään rappeuttanut yhteisöllisiä kulttuureita ja normijärjestelmiä. Tilalle se on tuonut yksilöllisen ahneuden siunaavia normeja. Vasta tällöin on syntynyt Hardinin "yhteismaiden tragedia".⁹⁰ (Tutustuttuaan esseeseensä kohdistuneeseen kritiikkiin, Hardin selitti, ettei hän tarkoittanutkaan historiallisia yhteismaita, "a commons regime", vaan vapaasti kaikkien käytössä olevia alueita, "an open access regime"⁹¹. Ks. myös seuraavassa yhteistoiminnasta tuhojen estäjänä ja ahneuden ideologiasta.)

Mutta eikö kapitalismin edelleen kehittämällä voi korvata tuhotun kulttuurisäätelyn?

Moni seikka viittaa siihen, ettei tämä onnistu. Ensinnäkin yksityiseen omistukseen siirtyneiden maiden ryöstökäyttö on yleistä. Esimerkiksi USA:ssa yksityiseen maanomistukseen perustuva viljely on ratkaisevasti heikentänyt valtaviin alueiden viljavuutta. Vuosittain on menetetty 2-3 miljardia tonnia multaa. Tämän seurauksena noin 30 000 hehtaaria peltoa muuttui viljelykelvottomaksi joka vuosi 1970- ja 80-luvuilla. Yhdysvaltalainen maatalousasiantuntija L. J. Carter on todennut: "... monien maanviljelijöiden laskelmissa lyhyen tähtäyksen sadon ja voiton maksimointi on sivuuttanut pitkän tähtäyksen edut, jotka koituisivat maaperän suojelusta."⁹² (90-luvulle tultaessa eroosio oli vähentynyt, mutta edelleen vuonna 1992 menetettiin tuuli- ja vesieroosion takia maata keskimäärin 13,8 tonnia hehtaaria kohti vuodessa, yhteensä noin 2 miljardia tonnia⁹³.)

Toiseksi monien ympäristön kannalta keskeisten päämäärien ja normien sisällyttäminen hintamekanismiin on mahdotonta, kuten edellä taloudellista kasvua käsiteltäessä esitettiin. Miten esimerkiksi hinnoitella oikealla tavalla jonkin eliölajin tai ihmisen tappamisesta koituva haitta? Miten luontokokemuksen tuhatulotteinen rikkaus saadaan puristettua yhteen hintalappuun? Mikä olisi sopivan suuruinen vero toiminnalle, joka vaarantaa koko maapallon elonkehän olemassaolon?⁹⁴

Uusiseelantilainen taloustieteilijä Charles Perrings on voinut vallitsevan taloustieteen omilla matemaattisilla menetelmillä osoittaa ympäristöongelmien "markkinaratkaisun" mahdottomuuden: jos sitä toden teolla yritettäisiin, seurauksena olisi taloudellinen kaaos. Järjestelmä ajautuisi yhdestä epätasapainotilasta toiseen, koska hinnat eivät pystyisi

89 Ks. esim. Etzioni 1988, 52-.

90 Edellä mainitut teokset ja Berkes & Farvar 1989, esim. ss. 4-10, Berkes 1989, The Commons 1992, The Environment and... 1992, 6, Omari 1990, Visvanathan 1988, 226-.

91 The Commons 1992, 127.

92 Kiljunen 1989, 88, Graphic highlights 1995, State of the World 1988, 173 (Worldwatch Institute), Goudie 1981, 126-127 (lainaus viimeksi mainitusta teoksesta).

93 Graphic highlights 1995.

94 Lisää argumentteja tähän: Victor 1980, 199-203, Mainstream... 1992, 177-178.

välittämään asianmukaisesti ja ajoissa tietoa todellisista ympäristövaikutuksista.⁹⁵ Samaan mahdottomuuteen viittaa myös USA:ssa kokeiltu rikkidioksidin päästölupien markkinoiden toimimattomuus⁹⁶. Myös kapitalismin ekologisointi kielloilla saattaisi törmätä samantapaiseen ongelmaan: ekologisen tiedon vakavasti ottava valtio joutuisi koko ajan muuttamaan kiellettyjen aineiden ja pitoisuuksien listaa, josta seuraisi niin suuri epävarmuus, että investoinnit lakkaisivat. Kun pääomat eivät kasvaisi, kapitalismi voisi romahtaa. (Tässä on taustalla se tieto, että tietomme eri aineiden vaikutuksista ja ympäristöongelmista ylipäätään on hyvin puutteellinen. Tutkimus paljastaa jatkuvasti uusia ongelmia, ja kun nämä otetaan vakavasti, ehdotetut säätelyjärjestelmät tulevat hyvin epävakaisiksi.⁹⁷)

Kolmanneksi, jos paperilla olisikin mahdollista esittää ympäristöystävällisen markkinatalouden periaatteet, käytännön toteutuksesta huolehtivien lakien, asetusten ja oikeuden ennakkopäätösten aikaansaaminen voisi osoittautua mahdottomaksi. Markkinaratkaisuun uskovat olettavat yleensä valtion olevan talouselämää nähden jonkinlainen ulkopuolinen ja neutraali taho. Näin ollen valtio voitaisiin saada muuttamaan taloudelliselle toiminnalle asettamia puitteita, kunhan vain asiaa perusteltaisiin järkevästi. Todellisuudessa valtion eri elinten ja yritysmaailman kytkennät ovat mitä moninaisimmat. Nykyaikainen valtio ja pääosan kustannuksistaan ulkoistava talous ovat kehittyneet käsi kädessä. Ympäristölle tuhoisat lait, asetukset ja niiden tulkintatavat eivät suinkaan ole syntyneet sattumalta tai huomaamatta, vaan yritysmaailma on itse ollut niitä aktiivisesti muovaamassa itselleen sopiviksi. Ekologisen kriisin taloudelliset ymmärtämisyritykset vievät siis siistin laskelmien tuolle puolen, historian, sosiologian ja politiikan sotkuisille vesille.⁹⁸ (Talouden ja valtion yhteiskehityksestä seuraavassa⁹⁹.)

Edellä olen käsitellyt taloutta sen oppikirjamerkityksessä: tarpeiden tyydyttämisenä niukoilla keinoilla. Olen esittänyt, että talouselämämme käyttää luonnonvaroja, ihmisten voimavaroja ja muita keinoja täysin järjettömästi - jos ottaa huomioon kaikkien ihmisten tarpeet. Mutta kuten alussa totesin, vallitsevankin kansantaloustieteen mukaan talous voidaan määritellä yleisemmin: talouden tuo peliin mukaan tarpeiden ja keinojen epätasapaino. Siis kyse ei ole vain yhden asian niukkuudesta vaan kahden asian keskinäisestä suhteesta. Ehkä taloudessa pitäisikin tarkastella keinojen sijasta suhteen varjoon jäänyttä osapuolta, tarpeita? Ehkä luonnonvarojen niukkuuden sijasta meidän pitäisikin tarkastella ongelmia tarpeiden liikakasvun kannalta? Miten tarpeemme oikein syntyvät? Syntyykö talouskasvun tarve juuri talouskasvun luomasta tarpeiden kasvusta?

Useat talouden tutkijat ovatkin lähteneet analysoimaan maailman kriisejä tavaroiden tuotannon sijasta tarpeiden tuotannosta käsin¹⁰⁰. Koska tällaista tutkimusta ja ajattelua ei kuitenkaan yleensä mielletä taloudelliseksi, siirrän tarpeiden tarkemman käsittelyn muiden otsikoiden alle. (Tarpeiden tuotantoa käsitellään seuraavassa.)

95 Perrings 1987.

96 Matti Liskin väitöskirja Helsingin Sanomien 17.11.1997 mukaan.

97 Ks. esim. Tammilehto 1998, Europe's Environment 1995, 373,591, Sexton 1993, 212, Berninger & Willamo 1994.

98 Ks. esim. Victor 1980, 206-207.

99 Ks. myös esim. Braudel 1988, Wallerstein 1987b.

100 Ks. esim. Schumacher 1976, 48, Illich 1978, Hodgson 1988, 250-.

Teknologia I: Luonnollisen kehityksen myytit

Edellä haettiin taloudellisia selityksiä tuhotrendeille. Ne liittyivät pääasiassa tuotannon ja kulutuksen suuruuteen eli ihmisten käyttämien välineiden määrään ja aineellisen kulttuurin laajuuteen. Välineiden laatu eli se, miten ja mitä tuotetaan, on ilmeisesti myös tärkeä. Tähän viitataan, kun puhutaan erilaisista tekniikoista tai teknologioista.

Lähes kaikkien maailman ongelmien ratkaisuksi on esitetty teknologian kehittämistä¹⁰¹. Ympäri maapalloa uhrataan yhä edelleen valtavia summia uusiin aseisiin, joita väitetään tarvittavan rauhan turvaamiseen. Nälästä uskotaan päästävän paremmalla ravinnontuotantoteknologialla. Se voi merkitä "vihreää vallankumousta", geenimanipuloituja kasveja ja eläimiä tai vain parempaa ruoan kuljetusta ja lisää teollisuutta¹⁰². Uuden, paremman tekniikan ajatellaan ratkaisevan myös ympäristökriisin¹⁰³. Esimerkiksi kasvihuoneilmiön hillitsemiseksi esitetään siirtymistä ydinvoimaan tai vetykäyttöisiin autoihin.

Jopa kokemukseen elämän mielettömyydestä esitetään lääkkeeksi erilaisia tekniikoita: lukemattomia psyykkisiä tai ruumiillisia terapiamuotoja, joista osa on voitu jopa koneellistaa. On esimerkiksi laadittu tietokoneohjelmia, jotka keskustelevat potilaan kanssa ja "korvaavat" terapeutin.¹⁰⁴

Vaikka teknologian ihmeitä tekevään voimaan yleisesti uskottaisiin, jäisi ongelmaksi löytää juuri kuhunkin kriisiin soveltuva teknologia sekä sovittaa yhteen kaikki tekniset erityisratkaisut ja niihin osallistuvien ihmisten toimet. Mutta tähänkin ongelmaan katsotaan olevan tekninen ratkaisu: informaatioteknologia¹⁰⁵.

Näiden maailmanparannuspyrkimysten takana on usein samanlainen käsitys kriisien luonteesta kuin taloudellisen kasvun haikailijoilla: suuria ongelmiamme ei olisi, jos käytettävissä olisi jo aiemmin ollut kehittyneempää teknologiaa. Yhteiskuntamme ja elämäntapamme ovat sinänsä viattomia. Ongelmat ovat pieniä teknisiä epätäydellisyyksiä, jotka voidaan helposti korjata uuden teknologian avulla.

Mitä teknologia on?

Ennen kuin tutkimme tätä käsitystä tarkemmin, on syytä selvittää, mitä 'tekniikalla' ja 'teknologialla' oikein tarkoitetaan. Yleisimmillään ja jo vanhastaan tekniikka tarkoittaa keinoja ja taitoja jonkin toiminnan suorittamiseen - esimerkiksi autolla-ajotaitoa. Tämän rinnalla tekniikalla on hyvin yleisesti myös suppeampi merkitys: erityisesti luonnon ja sen lakien tuntemiseen perustuvat taidot - esimerkiksi autonvalmistustaito. Jälkimmäisestä merkityksestä tekniikkasana on levinnyt tarkoittamaan myös kyseisten keinojen ja taitojen käytön tuloksia eli aineellisen kulttuurin sitä puolta, joka perustuu tekniikan käyttöön -

101 Ks. esim. Barbour 1980, 39-, Seppänen 1989, 19, Tiuri 1986, 18,20.

102 Esim. Hobom 1997, Söderlund 1997, Monsanto- ja ICI-yhtiö Kloppenburg & Burrows 1996:n mukaan, Tiuri 1984, 24 ja 1986, 75, Gerholm & Kahn 1986, 15, Marinko 1989, 31, Naisbitt & Aburdene 1990, 229, Lipponen 1986, 46; vihreän vallankumouksen historiasta esim. Bayertz 1978.

103 Ks. esim. Lipponen 1986, 45,92.

104 Esim. Bröckers 1990 ja Helsingin Sanomat 10.5.1996,D1.

105 Esim. Vapaavuori 1990, Goldsmith 1990, Odenwald 1989, Steinmüller 1982, 25, Tiuri 1990, 185,189.

esimerkiksi autonvalmistuskoneita ja itse autoja.¹⁰⁶

Ilmeisesti osittain juuri 'tekniikan' monimerkityksisyyden takia, osittain englannin kielen vaikutuksesta on alettu puhua teknologiasta. Alun perin se on tarkoittanut tekniikkaa taitomerkityksessä silloin, kun kyseessä oleva luonnontuntemus on ollut erityisen paljon nimenomaan luonnontieteellistä¹⁰⁷ - esimerkiksi puolijohteisiin ja mikropiireihin perustuvien laitteiden valmistustaito. Sanalle on kuitenkin tapahtunut vastaavanlainen merkityksen siirtymä kuin 'tekniikan' kohdalla: myös teknologisten taitojen ja keinojen käytön tuloksia kutsutaan teknologiaksi - esimerkkeinä televisiot, radiot ja tietokoneet.

Joskus teknologialla tarkoitetaan myös jonkin yhteiskunnan jollakin johdonmukaisella tavalla valittujen tekniikoiden joukkoa¹⁰⁸. Hyvin usein teknologiaan luetaan myös työorganisaatio tai ne organisaatiot ja yhteiskunnalliset rakenteet, joita tarvitaan teknologian tulosten tuottamiseen ja hyväksikäyttöön¹⁰⁹. Tällöin teknologian ja yhteiskunnan välinen raja käy hyvin epäselväksi, mutta ehkä näin pitääkin olla: kuten seuraavassa nähdään, teknologian ja yhteiskunnan välillä on enemmän yhteyksiä, kuin yleisesti kuvitellaan.

Kun siis puhutaan tekniikoiden tai teknologioiden eroista tai tasoista, viitataan siihen, millaista tietoa ja taitoa aineellisten ja aineettomien välineidemme tuottamiseen on käytetty ja millaisia ominaisuuksia tämän seurauksena välineillä on. Tällöin ei välitetä esimerkiksi välineiden kauneudesta tai niissä käytettyjen aineiden alkuperästä.

Järkitekologia

Mutta miten maailma oikein ymmärretään, kun teknologia nähdään ongelmien ratkaisuna? Tätä ei ole aivan helppo hahmottaa, koska historia ja viimeaikaiset kokemukset näyttävät puhuvan tällaista käsitystä vastaan. Samalla kun teknologian yleisesti katsotaan kehittyneen viimeisten vuosisatojen aikana, ongelmat ovat vain pahentuneet. Sotien tuhoisuus - erityisesti mahdollisen maailmansodan - on lisääntynyt kaiken aikaa. Joidenkin rauhantutkijoiden mukaan jopa sotimisen kynnyks on alentunut: mitä korkeampi on teknologian kehitysaste, sitä tiheämmin soditaan¹¹⁰. Nälkää näkevien määrä on kasvanut, ja ympäristöongelmat ovat kärjistyneet¹¹¹. Eliölajien, kielten ja kulttuurien tuhoutuminen on kiihtynyt. Elämän mielen löytäminen ei ole ainakaan helpottunut¹¹². Myöskään alueellisten järjestelmien tai maailman kehityksen hallinta ei tunnu lisääntyneen.

Ongelmien teknologinen ymmärtäminen pohjautuu tiettyyn käsitykseen teknologian kehityksestä: Teknologia nähdään täysin järkipäisenä ja pelkästään välineellisenä¹¹³. Sen kehitys on luonnonilmiön kaltainen¹¹⁴. Kysymys on aineellisen hyvinvoinnin lisäämisen aikaansaaman "kysynnän" ja keksintöjen virran luoman "tarjonnan" kohtaamisesta. Koska keksintöjen ja uudistusten tekemisen sekä hyvinvoinnin lisäämisen ajatellaan olevan itsestään selvää ja luonnollista, ei teknistä kehitystä sinänsä voida syyttää mistään¹¹⁵. Ajatellaan, että ihmisluontoon kuuluu käyttää luontoa hyväksi niin pitkälle, kuin se on mahdollista¹¹⁶. Teknologia on arvojen ja päämäärien suhteen täysin neutraalia.

Teknologisen kehityksen mukanaan tuomat ongelmat aiheutuvat sen sijaan suosituimman selityksen mukaan yksinkertaisesti vain siitä, että teknologiaa käytetään

106 Ks. esim. Nykysuomen Sanakirja V, Helsinki 1970, 623.

107 Ks. esim. von Wright 1987, 34.

108 Leiss 1990.

109 Ks. esim. Bodamer 1969, Raunemaa 1980, 87, Malkamäki 1989, 12, Swantz 1989, 12.

110 Wiberg 1983, 63.

111 Ympäristöongelmien laadullisesta pahenemisesta viime vuosikymmeninä ks. esim. Beck 1986.

112 Ks. esim. Bodamer 1969.

113 Tämän käsityksen esittelyä ja kritiikkiä: Wallgren 1986, 54.

114 Ks. esim. Kuusi 1982, Heiskanen & Oittinen 1987, 54, Podder 1988, 64.

115 Tähän liittyviä ajatuskuluja mm. Tiuri 1986, 26, Gerholm & Kahn 1986, 26.

116 Esim. Podder 1988, 80.

väärin¹¹⁷. Toinen tavallinen selitys on, että kehityksessä pitää aina ottaa riskejä - kehitys vaatii uhrinsa¹¹⁸. Tämän taas ajatellaan johtuvan siitä, että teknologiaa ei saada täysin valmiiksi ja virheettömäksi, jolloin päästöjä ja vuotoja tapahtuu joissain kohdissa väistämättä. Lisäksi "inhimillinen tekijä" kummittelee kaikkialla sotkemassa hyviä suunnitelmia.

Myös teknologian leviämisen hitauden nähdään synnyttävän ongelmia¹¹⁹. Lisäksi keksintöjen ja uudistusten tahdistus usein epäonnistuu - esimerkiksi ravinnontuotanto- ja syntyvyydensäännöstelyteknologia jää jälkeen lääketieteen soveltamisesta.

Suosittu tapa kuitata ongelmat on niin sanottu kulttuurin viivästymisteoria, jonka mukaan yhteiskunta ei sopeudu ajoissa uuteen teknologiaan¹²⁰. Tällainen teknologiakäsitys on ollut tavallinen sekä yhteiskunnallisesti radikaaleissa että vähemmän radikaaleissa piireissä. Jälkeenjäämisteorian esitti William Ogburn jo vuonna 1923¹²¹. Teorialla on perusteltu mm. Euroopan yhdentymisen välttämättömyyttä¹²².

Näille ongelmia aiheuttaville tekijöille joko ei voi tehdä mitään tai sitten parempi teknologia ja teknologian kehittämisjärjestelmä ratkaisee ne. Ei siis auta muu kuin jatkaa tekniikan kehittämistä.

Ongelmia lisäävät ratkaisut

Edellä hahmoteltu teknologinen kriisien ymmärtäminen ja teknologian puutteiden erilaiset selitykset ontuvat kuitenkin pahasti. Ensinnäkin monet teknologian kielteiset seuraukset kyllä tiedetään jo etukäteen, mutta niistä ei välitetä (Tätä käsitellään tarkemmin tuonnempana Ihmiset I -luvussa.). Miksi näin tapahtuu ja miksi teknologiaa ylipäänsä "käytetään väärin"? Tämä tuskin on väistämätöntä.

Toiseksi ongelmien tekniset ratkaisut eivät useinkaan paranna kokonaistilannetta. Monesti ne luovat vain uusia ongelmia ja siirtävät näin parhaassa tapauksessa vaikeudet tulevaisuuteen tai muualle¹²³. Asevarustelu on selvin esimerkki: sodan uhkaan vastaaminen "kehittyneillä" aseilla johtaa ennen pitkää siihen, että vastapuolella on samanlaiset, jolloin uhkaamassa on entistä tuhoisampi sota.

Ympäristöpolitiikka on täynnä vastaavia tapauksia. Kivihiilipäästöjen torjuminen ydinvoimalla johtaisi uusiin vakaviin ongelmiin, joista osa on samalla tavalla globaaleja kuin kasvihuoneilmiö. Tällaisia olisivat ennen kaikkea ydinaseiden leviäminen muuta myös mahdolliset ilmastonmuutokset. Laajan ydinvoimalaohjelman tarvitsemat jälleenkäsittelylaitokset päästäisivät ilmaan runsaasti radioaktiivista krypton-86:ta. Joidenkin tutkijoiden mukaan tämä muuttaisi ilmakehän sähköisiä ominaisuuksia ja sitä kautta ilmastoa.¹²⁴

Vuonna 1928 DuPont -yhtiön kemisti Thomas Midgley keksi korvata jääkaappien ja jäähdytyslaitteiden ympäristölle vaarallisen ammoniakkin ja rikkidioksidin freoneilla. Kyseiset fluorin ja hiilen yhdisteet ovat turvallisia lähiympäristölle siksi, että ne hajoavat hitaasti ja reagoivat harvoin muiden aineiden kanssa. Juuri nämä ominaisuudet ovat johtaneet siihen, että freonit ovat voineet kertyä stratosfääriin. Siellä niistä ultraviolettisäteilyn vaikutuksesta vapautunut kloori tuhoaa nyt otsonikerrosta.¹²⁵

117 Esim. Eisler 1988, 223.

118 Esimerkiksi Tiuri 1986, 27, Gerholm & Kahn 1986, 27.

119 Esim. ravinnontuotantoteknologiasta: Lemma & King 1989.

120 Esim. Podder 1988, 74-76, Heiskanen & Oittinen 1987, 53-.

121 Ullrich 1980, 32-36, Allardt & Littunen 1972, 453. Tätä käsitystä esittelee ja kritisoi Maitra 1988, 10.

122 Esim. Björklund 1990, 22.

123 Esim. Gorz 1982a, 57, Mettler-Meibom 1987, 11, Schwartz 1971.

124 Ydinvoiman... 1986, Butzin & Kollert 1991.

125 Ks. esim. Roan 1989, erityisesti s. 33.

Midgley onneton keksijänura koitui myös hänen omaksi kohtalokseen. Halvaannuttuaan vuonna 1940 hän keksi laitteen, jolla nosti itsensä ylös vuoteesta. Vuonna 1944 laitteen hihnat kiertyivät keksijän kaulan ympärille ja kuristivat hänet.¹²⁶

Autojen pakokaasuongelman ratkaiseminen katalysaattorilla lisää bensiinin kulutusta ja on tukemassa autojen määrän kasvua. Näin liikenteen aiheuttamat ongelmat vain kasvavat.

Nälän poistamisyrietykset "vihreällä vallankumouksella" eli uusilla runsassatoisilla viljalajikkeilla ovat johtaneet riippuvuuteen maatilan ulkopuolisista lannoite- ja torjuntamyrkkypanoksista. Tämä taas on aikaansaanut paitsi ekologisia ongelmia myös riippuvuutta rahatuloista, mikä puolestaan jo valmiiksi epätasa-arvoisissa yhteiskunnallisissa oloissa on johtanut pientilojen lopettamiseen ja viljelyn keskittymiseen entistä harvemmille. Näin on synnytetty kurjalistoa, joka ei voi viljellä itselleen ruokaa mutta ei pysty sitä myöskään ostamaan. Lopputuloksena nälkä on vain lisääntynyt.¹²⁷ Samoihin ongelmiin johtanevat myös yritykset poistaa nälkää "biovallankumouksella" eli geenimanipuloiduilla lajikkeilla.¹²⁸

Kartetut keksinnöt

Kolmas ongelma teknologian kehitykseen luottamisessa liittyy keksintöjen ja niiden sovellutusten suhteeseen. Vaikka olisi olemassa ongelmia selvästi vähentävää uutta teknologiaa, ei ole suinkaan selvää, että sitä käytetään. Tämä on tuttua esimerkiksi kaikista saastepäästöjä koskevista keskusteluista¹²⁹. Mikä estää teknologian käyttöönoton ja mitkä tekijät jarruttavat sen leviämistä?

Tämä johtaakin kritiikkini neljänteen ja tärkeimpään kohtaan, jossa on kyseenalaistettava käsitys teknologian luonnollisesta kehityksestä. Paitsi tuhoa lieventävät, myös muut keksinnöt ovat hyvin usein jääneet vaille käytännön sovellutuksia.

Toisin kuin yleisesti luullaan¹³⁰, keksinnöt eivät ole olleet ratkaisevia teknologisen muutoksen kannalta. Kautta historian ihmiset ovat tunteneet monia käytössä olleita "kehittyneempiä" teknologioita, joita ei kuitenkaan syystä tai toisesta ole haluttu soveltaa¹³¹.

Monet keräilijä-metsästäjäkansat ovat tunteneet maanviljelyn, mutta eivät ole nähneet mitään syytä "kehittyä" ja luopua vanhoista elinkeinoistaan. Toisaalta viljelystä on usein luovuttu ja palattu keräilyyn ja metsästykseseen. Lisäksi pyyntiä ja viljelyä on harjoitettu rinnakkain.¹³² (Maanviljelyn synty ei sitä paitsi alun perinkään ollut suora seuraus keksimisestä: ks. seuraavassa.)

Antiikin kreikkalaisen kulttuurin alueilla tieteen tuloksia olisi voitu soveltaa tuotantoon. Se, että näin ei kuitenkaan tapahtunut, ei johtunut pelkästään orjatyövoimasta vaan myös kreikkalaisten eettisistä käsityksistä: kohtuutta ja itsehillintää pidettiin hyveinä¹³³. Sekä höyryturbiini että höyrykone esimerkiksi tunnettiin. Höyrykoneen keksijänä pidetään vuoden 100 eaa. tienoilla elänyttä Heron Aleksandrialaista. Muinaisen Aleksandrian kuuluisassa kirjastossa oli toimivan höyrykoneen mallikappale. Tuolloin tällaisia esineitä pidettiin kuitenkin vain leikkikaluna tai luonnonilmiöiden havainnollistajina.

Rooman valtakunnan aikana teknisiä uudistuksia otettiin käyttöön aikaisempaa

126 Cairncross 1991, 182.

127 Esim. Trainer 1989a, 107-8, Buchanan 1982, 50-, Sandbach 1980, 155, Lappé & Collins 1988, Rose 1988, Redcliff 1984, 103,107-110, GRAIN & RAFI 1996.

128 Ks. esim. Spangenberg 1994, Kloppenburg & Burrows 1996.

129 Esim. Ingelstam 1978, 86.

130 Esim. Tunander 1981, 77, Niiniluoto 1984a.

131 Yleisellä tasolla tämän argumentin esittävät hyvin Dickson 1977 ja Hill 1988.

132 Clastres 1984 149, Sahlins 1981, 27, Haila & Levins 1992, Service 1979, 12, Hoffmeyer 1984, 87, Weber 1982, Clark 1989, 84.

133 Ellul 1964, 29,36, Bookchin 1982.

enemmän, mutta silti lukuisat keksinnöt jäivät vaille sovellutuksia. On arvioitu, että 300-luvulla roomalaisten tekninen osaaminen olisi riittänyt teollisen vallankumouksen aloittamiseen. Kuten tunnettua kyseinen mullistus antoi odottaa itseään vielä 14 vuosisataa.¹³⁴

Kun industrialismin läpimurto sitten tapahtui Englannin kutomateollisuudessa 1700-luvulla, se ei johtunut siitä, että maa olisi ollut teknologisesti muita etevämpi tai että vasta silloin olisi kehitetty koneelliset kehruu- ja kutomamenetelmät. Jo 1500-luvulla keksittiin kutomakoneita, jotka toimivat ilman kutojaa: ihmistä tarvittiin vain käyttövoimaksi. Kun näitä koneita yritettiin 1600-luvulla ottaa käyttöön eri puolilla Eurooppaa, kutojat protestoivat ankarasti. Vuonna 1685 tällaiset koneet kiellettiin koko Pyhässä saksalais-roomalaisessa keisarikunnassa.

Teollistamisen käynnistämiseen ei niinkään tarvittu keksintöjä kuin valmiutta poiketa vallitsevista normeista ja käynnistää prosesseja, jotka olivat tuhoisia käsityöläisyydelle kulttuurina ja ihmisten keskeisenä omanarvontunnon ja elämän mielen lähteenä. Tähän kyenneitä, käsityöläisyyden arvomaailmalle vieraita nousukkaita löytyy Englannin teollisuushistorian ratkaisevista vaiheista. Hyvä esimerkki on koneellisen puuvillankehruuteollisuuden käynnistäjä, prestonilainen parturi Richard Arkwright. Uransa huippuvaiheessa 1700-luvun lopulla hän kiisi nelivaljakollaan aina kiireisenä ympäri teollisuusimperiumiaan, joka oli liittänyt 35 000 miestä, naista ja lasta koneisiin.¹³⁵

Piilopäämäärät

Keksinnöt eivät siis selitä teknologista muutosta, mutta siihen ei riitä myöskään toinen vallitsevan teknologiateorian elementti, hyvinvoinnin lisäämispyrkimys. Keksintöjen käyttöönoton ja tuotantoprosessin muutosten takana on useimmiten ollut aivan muita syitä.

Muiden päämäärien olemassaolosta kieli esimerkiksi se, että teknologian "kehittyessä" tuotteiden laatu usein huononee¹³⁶: monille tuttuja esimerkkejä ovat rakennusten, huonekalujen ja leivän laadun heikkeneminen heidän elinaikanaan. Samaan hyvinvoinnin vastaisuuteen viittaa myös se, että suuret teknologiset muutokset ovat usein merkinneet ihmisiltä vaadittavan kokonaistyömäärän kasvua ja työn muuttumista ikävämmäksi. Siirtyminen keräily- ja pyyntitaloudesta maatalouteen ja siitä taas teollisuusyhteiskuntaan on merkinnyt huomattavaa keskimääräisen vuosittaisen työajan lisääntymistä¹³⁷. (Ks. myös edellä.) Kun työaikaa teollisuudessa on myöhemmin vähennetty, se on usein perustunut teknologiaan, jolla ihmiset on saatu tekemään aikayksikössä entistä enemmän työtä.

Yksi teknologisen muutoksen syy sotketaan helposti hyvinvoinnin lisäämiseen: uutta teknologiaa ei aina ole otettu käyttöön vaurauden kasvattamiseksi vaan köyhtymisen estämiseksi. Kehityksen edistämisen sijasta teknologiaa tarvitaan jo saavutetun tilan säilyttämiseen tai taantumisen hidastamiseen. Esimerkiksi monet kulttuurit, jotka ovat metsiä hävittämällä tuhonneet energiahuoltonsa perustan, ovat kehittäneet energiansäästöä ja aurinkoenergiateknologiaa kompensatioksi.¹³⁸ Siirryttäessä keräilystä ja metsästyksestä maa- ja karjatalouteen on köyhtymisen jarruttaminen ollut usein yhtenä muutoksen välittömistä syistä Alunperinkään siirtyminen maanviljelykseen ei ilmeisesti

134 Ellul 1964, 38, Podder 1988, 73, Alvares 1979, 126, Giarini 1983, 123.

135 Wallerstein 1991, 43, Eurich 1988, 116, Kuby 1980, Druet et al. 1980, 42-43.

136 Esim. Braverman 1974, 208-209, Zerzan 1988, 94.

137 Esim. Zerzan 1988, 65, Marglin 1976.

138 Perlin 1989; Wilkinson 1973 yleistää tämän teorian ja selittää köyhtymisen torjumisella teknologisen muutoksen keskeiset piirteet. Samoin näyttää tekevän Harrison 1997, joka näkee väestönkasvun synnyttämät resurssikriisit keskeisenä syynä maatalouden ja teollisuuden vallankumouksiin. Edellä oleva ja seuraava on myös Wilkinsonin ja Harrisonin kritiikkiä.

liittynyt siihen, että uusi ruoan tuotantoteknologia olisi keksitty ja havaittu aikaisempia paremmaksi. Tämä muutos liittyi ennemmin siihen, että monista syistä alettiin asua kiinteästi yhdessä paikassa¹³⁹. On mahdollista, että alunperin maata on alettu viljellä ja eläimiä pitää vangittuna lähinnä uskonnollisista syistä: kasveja ja eläimiä on tarvittu uskonnollisiin ritteihin¹⁴⁰.

Toinen yleiseen hyvinvoinnin lisäämiseen sotkeutuva teknologisen muutoksen syy on voiton tavoittelu. Tämän helposti unohtuvan mutta tarkemmin ajatellen nykyisessä talousjärjestelmässä itsestään selvän asian tajusivat 1800-luvun suuret talousteoreetikot John Stuart Mill ja Karl Marx¹⁴¹. Usein voitto perustuu uuden teknologian avulla saatavaan tuotannon tilapäiseen monopoliin. Kun uusi tuote on riittävän erilainen ja kyllin vaikea kopioida, monopoli syntyy itsestään¹⁴². (Monopolin ylläpitämisessä ovat ratkaisevasti auttaneet patentit - ks. seuraavassa.) Monesti tarvitaan kuitenkin muutakin toimintaa.

Esimerkiksi yksityisautoilun voittokulku ei ole seurausta siitä, että ihmiset olisivat ihastuneet autoiluun. Ensimmäinen täysin autoistunut yhteiskunta luotiin Yhdysvalloissa suurten auto-, öljy- ja rengasyhtiöiden manipuloinnin seurauksena. General Motorsin, Standard Oil of Californian ja rengasfirma Firestonen muodostama yhtiö osti 1930-50-luvuilla toista sataa paikallisjuna- ja raitiovaunuyhtiötä, lopetti raideliikenteen ja korvasi sen itse valmistamallaan busseilla. Bussimonopolin avulla ylläpidettyjen korkeiden tariffien ja heikentyneen palvelutason takia joukkoliikenteen suosio laski, bussilinjoja lopetettiin ja yhä useamman alueen ja kaupungin asukkaat enemmän tai vähemmän pakotettiin käyttämään yksityisautoja.¹⁴³ (Autoilun poliittisesta historiasta Euroopassa seuraavassa.)

Norjan pienten kalastaja-alusten korvaaminen suurilla troolareilla laski kalastajien ja rannikon asukkaiden tulotasoa ja mahdollisuutta hallita omaa elämäänsä. Sen sijaan keskusten liike-elämä ja erityisesti kalanjalostusfirmat hyötyivät¹⁴⁴.

Nailon ei korvannut hampua siksi, että nailonasusteet ja -esineet yleisesti ottaen olisivat lisänneet ihmisten hyvinvointia - hampulla oli monia nailonilta puuttuvia edullisia ominaisuuksia. Uuden kuidun 1930-luvulla kehittänyt amerikkalainen DuPont-yhtiö tahtoi kuitenkin kuitutuotannon keskittyvän itselleen ja osasi taitavasti mustamaalata hampua. Lisäkannustimena yhtiöllä oli sen vuonna 1937 patentoima sellun keittomenetelmä - hampukuitu kilpaili nimittäin tuolloin puukuidun kanssa paperin raaka-aineena. DuPontin kumppaneina mustamaalauskompanjassa olivat yhdysvaltalaiset metsäyhtiö.¹⁴⁵

Usein tekniikan muutosten tarkoituksena on ollut kasvattaa nimenomaan tuho- eikä tuotantovoimia. Teollistumisessa tuotanto armeijaa varten on ollut keskeistä. Monet siviiliteknologian yleiset piirteet ovat peräisin sotateollisuudesta. Esimerkkejä ovat vaihdettavat standardisoidut osat ja sylinterissä tapahtuvien räjähdysten käyttö voimanlähteenä.¹⁴⁶ Tietokoneiden ja integroitujen virtapiirien kehittämisessä sotilaalliset pyrkimykset ovat olleet ratkaisevia. Mikropiiritietokone kehitettiin alun perin mannertenvälisiin ydinohjauksiin.¹⁴⁷

Kuriin ja nuhteeseen

Teknologiaa on tarvittu paitsi ulkoista myös sisäistä vihollista vastaan: sitä on kehitetty

139 Ks. Haila & Levins 1992, 192.

140 Zerzan 1988, 66,70

141 Mill 1970, 116, Marx 1974, 337-.

142 Wallerstein 1991, 205.

143 Persson 1978, Gorz 1982a, 96, Ponting 1991, 337, Bruno 1992.

144 Brox 1970.

145 Herer 1991a ja 1991b.

146 Sen 1984, 71-,110-, Druet et al. 1980, 60, Giddens 1987.

147 Hayes 1990, 101, Shallins 1985, 105, Brödner et al. 1982, 40-51,73.

nimenomaan valtajärjestelmän ylläpitämiseksi, ihmisten alistamista ja kontrollointia varten - niin uskomattomalta kuin se vallitsevan ajattelun perspektiivistä tuntuukin. Koneilla ja laitteilla avoimesti tavoiteltu luonnonherrsus onkin usein ollut ennen kaikkea herruutta toisista ihmisistä. Eliitit ovat määritelleet omat etunsa "kansallisiksi eduiksi", joita teknologian kehittämisen on palveltava.¹⁴⁸ Koska hallitsevien piirien sisällä käydään jatkuvasti valtakamppailua ja teknologia on välineenä myös tässä, jotkin teknologiset uudistukset hyödyttävät - ainakin pinnallisesti ja lyhyellä tähtäyksellä - myös monia eliittiin kuulumattomia ryhmiä, joita tarvitaan liittolaisiksi¹⁴⁹.

Historiasta löytyy lukuisia esimerkkejä. Sydänkeskiajalta lähtien vilja jauhettiin Ranskassa yleisesti vesimyllyissä. Tämä ei johtunut siitä, että ihmistyötä olisi näin kulunut vähemmän kuin muita tunnettuja keinoja eli tuuli-, hevos- tai käsिमyllyjä käytettäessä. Selitys on yhteiskunnallinen: lääninherrat saattoivat kontrolloida ja verottaa ihmisiä paremmin pakottamalla heidät käyttämään vesimyllyjään. Feodaaliyhteiskunnan yläluokka tuhosi viljelijöiden tuulimyllyjä ja kielsi käsिमyllyjen käytön. Kielto uudistettiin 1600- ja 1700-luvuilla.¹⁵⁰

Teollistuminen 1700-luvun Englannissa ei niinkään perustunut siihen, että tehtaas olisivat olleet erityisen tehokkaita hyvinvoinnin tuottajia. Syynä tuotantotavan muutokseen oli enemmän se, että työntekijöitä pyrittiin valvomaan entistä tehokkaammin: Aikaisemmin työ teetettiin hajallaan asuvien käsityöläisten omissa mökeissä. Tällöin ihminen saattoi pitää huolta hyvinvoinnistaan valitsemalla kapitalistin tarjoaman työn sijasta omavaraistuotannon, lasten ja vanhusten hoidon tai muun puuhan tai joutilaisuuden - silloin kun näistä saatava tyydytys ja tulokset vetivät vertoja työn teettäjän maksamalle pienelle korvaukselle. Tämä monipuolinen ja tehokas hyvinvoinnin tuottaminen oli kapitalistin mielestä laiskottelua.

Työn osittaminen niin, että useita samanlaisia esineitä (esimerkiksi silmäneuloja) valmistettaessa tietyt työvaiheet tehdään yhdellä kertaa (esimerkiksi silmät kaikkiin neuloihin) on ilmeisesti käsityöläisten keskuudessa ollut tavallinen tapa lisätä työn tehokkuutta. Sen sijaan sillä, että työpajoissa ja tehtaissa pakotettiin kukin ihminen erikoistumaan ja tekemään vain yhtä työvaihetta viikosta viikkoon, ei ollut mitään suoranaista tekemistä tehokkuuden kanssa. Kysymys oli kontrollista: kun kukaan työläisistä ei hallinnut koko tuotantoprosessia, he olivat paremmin tehtailijan armoilla. Kun itsenäisen käsityöläisyyden vaihtoehto väistyi yhä kauemmaksi, työn "antajan" osuus työn tuloksista saattoi kasvaa.

Tehtaissa ihmiset joutuivat siis tekemään entistä enemmän ja tiiviimmin työtä rasittavimmissa olosuhteissa. Heidän taivuttamisensa tähän ei ollut tietenkään helppoa. Mutta juuri tässä tulivat koneet tehtailijan avuksi kahdella tavalla. Ensinnäkin ulkoiseen voimanlähteeseen liitettynä ne pakottivat työntekijät omaan armottomaan rytmiinsä. Toiseksi käyttöön otettiin nimenomaan sellaisia keksintöjä, jotka tekivät tarpeettomiksi entisten käsityöläisten ammattitaidon. Näin heistä tuli helpommin korvattavia ja siten helpommin käsiteltäviä. Esimerkiksi kutoja James Hargreavesin keksimä kuuluisa Kehruu-Jenny ei koskaan yleistynyt, sillä se toimi vain ammattitaitoisen kutojan valvonnassa. Sen sijaan edellä mainitun rahanahneen parturin Richard Arkwrightin samoihin aikoihin kehittämä, aivan eri periaatteella toimiva kehruukone levisi nopeasti: se teki ihmisten taidot tarpeettomiksi.¹⁵¹

Samoihin aikoihin vallankumouksellisessa Ranskassa Nicholas-Louis Robert keksi nykyaikaisen paperikoneen edeltäjän. Sen tarkoituksena oli hänen omien sanojensakin

148 Esim. Druet et al. 1980, Milbrath 1989, 233, Noble 1980, Marcuse 1969, 176.

149 Latour 1988.

150 Gorz 1982a, 97, Edquist 1977, 111, Bloch 1967, 154.

151 Tämän jakson lähteitä: Kuby 1980, Bookchin 1982, 311, Zerzan 1988, 77, Marglin 1976, Marglin 1990, Ullrich 1980, 27, Hill 1988, 111, Gorz 1982a, 95, Heilbroner 1988a, 143.

mukaan tehdä tyhjäksi paperia tekevien käsityöläisten valta.¹⁵²

Siihen, että teollisessa vallankumouksessa oli kysymys jostain muusta kuin ihmisen osan parantamisesta, viittaa myös sen laaja vastustus. Negatiivinen suhtautuminen teollistamiseen oli Englannissa vielä 1800-luvun alkupuolella yleistä sekä konservatiivien että vasemmistolaisten keskuudessa. Työläiset kapinoivat eri puolilla Eurooppaa koneistamista vastaan. Vuosina 1811-13 koneensärkijöiden eli luddiittien liike nousi Englannissa voimaksi, joka koettiin vakavaksi uhaksi koko yhteiskuntajärjestykselle. Käytännössä maassa riehui sisällissota. Luddiittien kukistamiseen tarvittiin 14 400 sotilaan armeija. Se oli saman suuruinen, kuin mitä Englanti käytti neljä vuotta aiemmin taistellessaan ranskalaisia vastaan Espanjassa.¹⁵³

Yksi keino hillitä kapinointia oli jatkaa teknologian muuttamista. Esimerkiksi niiden tehtävien määrää, jotka vaativat edes jonkin verran taitoa, voitiin pienentää suurentamalla koneen kokoa. Näin oli mahdollista vähentää aikuis- ja lisätä lapsityövoimaa, jota oli helppo käsitellä. Teollistamisen keskeinen puolustaja Andrew Ure kirjoitti vuonna 1835: "Kaksinkertaistamalla kehruukoneen suuruuden voi omistaja päästä eroon vastahankaisista ja välinpitämättömistä kehrääjistä ja tulla näin taas tehtaansa herraksi, mikä ei ole mikään merkityksetön etu."¹⁵⁴

Myös omalta vuosisadaltamme on runsaasti esimerkkejä teknologisten muutosten liittymisestä valtapoliittikkaan. Voimayhtiöiden pyrkimys syrjäyttää paikallinen sähköntuotanto suurilla voimaloilla ja korkeajännitteisellä valtakunnanverkolla sai jo 1920- ja 30-luvun Saksassa voimakasta kritiikkiä osakseen. Se, että tämä kaikesta huolimatta onnistui, johtui paljolti suuryhtiöiden ja natsien yhteistyöstä sotateollisuutta rakennettaessa.¹⁵⁵

Vuoden 1973 niin sanotun öljykriisin jälkeen aurinkoenergian mahdollisuudet tulevaisuuden energiahuollossa tiedostettiin laajalti. Siitä huolimatta sen käyttöönotto eteni hitaasti, ja suuri osa tutkimusrahoista meni hyvin kalliisiin sovellutuksiin kuten aurinkosatelliitteihin. Tämä oli paljolti seurausta suurten energiayhtiöiden manipuloinnista: ne pelkäsivät menettävänsä asemansa potentiaalisesti halvalla ja hajautetulle aurinkoenergian tuotannolle.¹⁵⁶

Tietoteknologiaankin liittyy valtajärjestelmän ylläpitämistäntressi. Etenkin Yhdysvalloissa monet keskitetyt hallinnolliset järjestelmät olivat 1950-lukuun mennessä kasvaneet toivottaman monimutkaisiksi. Näitä oli valtiollisella sektorilla mutta myös teollisuudessa, pankeissa sekä osake- ja hyödykemarkkinoilla. Järjestelmä oli vaarassa romahtaa. Tietokoneet tulivat juuri ajoissa, niin että poliittiselta ja yhteiskunnalliselta rakennemuutokselta vältyttiin. Niiden avulla oli mahdollista jatkaa entistä keskittämisseurausta.¹⁵⁷

General Motorsin johtaja ja USA:n sotatuotantoneuvoston varapuheenjohtaja Charles Wilson totesi vuonna 1949, että Amerikalla on kaksi suurta ongelmaa: "rajojen ulkopuolella Venäjä ja rajojen sisäpuolella työläiset". Konepajateollisuuden automaatiolla ratkaistiin jälkimmäistä ongelmaa 50- ja 60-luvuilla. Tarjolla oli kaksi periaatteessa erilaista menetelmää: toisessa ammattitaitoinen työntekijä ohjelmoi koneen samalla kun teki "käsin" sarjan ensimmäistä kappaletta; toisessa taas koneella oli reikänauhalla tai muussa muodossa muistissa joitakin standardiliikesarjoja, joita sovellettiin jatkuvasti. Teollisuuden johto valitsi jälkimmäisen menetelmän, niin sanotun numeerisen kontrollin, koska sillä varustettuja työstökoneita pystyivät käyttämään "apinatkin". Tosin automatisointi ei varsinkaan alussa onnistunut suunnitelmien mukaan, ja tuotteiden laatu heikkeni. Linjaa ei

152 Kerski 1995, 142.

153 Sale 1996, Helldén 1986, 133-, Eurich 1988, 115-119, Zerzan 1988, 91, Podder 1988, 77, Hoffmeyer 1984, 30, Druet et al. 1980, 42-50, Noble 1993, Belchem 1990, 64-65.

154 Dickson 1977, 79, Zerzan 1988, 84, Noble 1993, 125.

155 Kohler 1984, Hennicke et al. 1985, 85-,124.

156 Reece 1979.

157 Weizenbaum 1984, 28-32.

kuitenkaan muutettu, koska tärkeintä oli heikentää työntekijöiden ammattitaitoon perustuvaa valtaa työpaikoilla.¹⁵⁸

Samantyyppistä automaatiota on pitkään harrastettu kemianteollisuudessa. Prosessin hallintaa on koko ajan siirretty johtotasolle työntekijöiltä. Näistä on pyritty tekemään koneenomaisesti käyttäytyviä passiivisia tarkkailijoita. Yllättävissä tilanteissa vieraantuneet työntekijät eivät ole kyenneet kovin luovaan toimintaan. Seurauksena on ollut onnettomuuksia - joista on syytetty työntekijöiden inhimillisiä virheitä!¹⁵⁹

Kodinkoneillakin, joita yleisesti on pidetty elämää helpottavina, voi olla piileviä tarkoituksia. Monien tutkimusten mukaan naisten kotitöihin käyttämä aika ei ole vähentynyt tämän vuosisadan alkuun verrattuna. Puhtausnormien tiukentuminen on tehnyt tyhjäksi koneiden tuoman ajansäästön. Kotien koneistaminen on sen sijaan ollut paitsi hyvää liiketoimintaa myös keino vahvistaa kulutusta edistävää ja naisia alistavaa ydinperherakennetta. Kotitaloustekniikan muuttaminen on koko ajan perustunut ajatukseen, että kotityöt tehdään edelleen ydinperheessä ja että nimenomaan naiset tekevät ne yksin, toisistaan erillään.¹⁶⁰

Ei vain välineitä

Edellä esitetty asettaa siis vakavasti kyseenalaiseksi perinteisen käsityksen teknologisen muutoksen syistä: muutos ei olekaan ihmisten elämän parantamiseen liittyvää "luonnollista kehitystä".

Mutta jotain käsityksestä voitaisiin pelastaa, jos teknologiat olisivat vain välineitä, joita käytetään ikään kuin maailmamme ulkopuolelta sen muuttamiseen. Ne ovat kuitenkin yksi kulttuurimme keskeisistä osista. Uusi teknologia muuttaa maailmaa jo sinänsä - eivät vain sen käytön seuraukset. Jonkin teknologian onnistunut käyttö edellyttää tiettyjä asenteita, päämääriä, ajattelu- ja elämäntapoja, mentaliteetteja ja yhteiskunnallisia rakenteita. Siksi niiden pelkkä olemassaolo toimivina kokonaisuuksina edistää joidenkin yksilöllisten ja yhteiskunnallisten käytäntöjen muodostumista ja jatkumista.¹⁶¹

Mutta mitä ovat ne päämäärät ja rakenteet, joita jonkin teknologian käyttö sinänsä edistää? Aivan ilmeisesti ainakin niitä, joiden takia juuri kyseistä teknologiaa on kehitetty ja otettu käyttöön. Näitä päämääriä edellä olevan mukaan ovat olleet mm. voiton tavoittelu ja ihmisten alistaminen. Tällä on siis kauaskantoisia seurauksia: silloinkin kun alkuperäiset teknologian kehittäjät ja käyttöönottajat ovat manan majoilla, teknologia jatkaa heidän kyseenalaisten päämääriensä edistämistä.

Tämän tosiasian ovat hallitsevat ryhmät tiedostaneet enemmän tai vähemmän selkeästi luonnollisen kehityksen ideologiasta huolimatta. Itse asiassa siihen osaltaan perustuu teknologisten vallan välineiden suosio: alistussuhteet ja resurssien epätasainen jako on tahdottu ja voitu "ikuistaa" aineellistamalla ne teknologiaan.

Toisaalta teknologiassa materialisoituvat myös jotkin sellaiset yhteiskunnallisen ja psyykkisen maailmamme piirteet, jotka eivät varsinaisesti ole syynä teknologiseen muutokseen. Esimerkiksi monet pohjoisen protestanttisissa maissa kehitetyt teknologiat - kuten kemianteollisuus ja ydinvoima - edellyttävät toimiakseen tasaista, kurinalaista, suhteellisen "tylsää" mentaliteettia. Kun teknologiaa siirretään etelään, syntyy paineita saada ihmiset käyttäytymään samalla tavoin kuin teknologian alkuperäisessä ympäristössä. Esimerkiksi elämänilosta ja spontaanisuudesta täytyy päästä eroon. Tässä mielessä voi olla vain tyytyväinen siihen, ettei teknologian siirto läheskään aina onnistu.

¹⁵⁸ Noble 1984, Roszak 1988, 204, Braverman 1974, 197, Eurich 1988, 119-, Rifkin 1994, 184.

¹⁵⁹ Jones 1988, 224-.

¹⁶⁰ Hassi 1987, 97-105, Rothschild 1984b.

¹⁶¹ Samantapaisia ajatuskulkuja mm. Illich 1985, Christians 1985, Hill 1988, Shallins 1985, 94-95, Jayaweera 1984, 115-116, Carpenter 1989, Alvares 1979, 26, Bush 1984, 155, Rouse 1987, 226-, Ullrich 1992, 285, Kloppenburg & Burrows 1996.

Koska siis teknologia on päämääräsidoista, teknologian muutokselle on useita mahdollisia suuntia eikä mikään niistä ole objektiivisesti, päämäärästä riippumatta, kehitystä tai edistystä. Tästä osoituksena on muun muassa se ilmeinen tosiasia, että eri ihmisryhmät ovat synnyttäneet erilaista teknologiaa. Tätä itsestäänselvyttä estää näkemästä vain se, että länsimaisen kulttuurin piirissä on totuttu sijoittamaan kaikki nykyisyydessä tai menneisyydessä esiintyneet teknologiat todellisen tai kuvitellun Euroopan kehityshistorian johonkin ajanjaksoon¹⁶². Vaikka monet länsimaiset tutkijat ovat miettineet päänsä puhki, miksi teknologia ei kehittänyt uudella ajalla Intiassa tai Kiinassa, kyseessä on näennäisongelma: se seuraa siitä, että eurooppalaista teknologista muutosta pidetään luonnollisena kehityksenä ja että muualla tapahtunut muutos sivuutetaan¹⁶³. Tietenkin Intian ja Kiinan teknologinen muutos ja muuttumattomuus ovat siinä mielessä ongelmia, että ne vaativat selittämistä samassa määrin kuin Euroopan teknologinen muutos. (Teknologisen kehityksen näkeminen yksilotteisena ja epäpoliittisena on yksi keskeisistä lähtökohdista, jotka saavat esimerkiksi Martin Lewisin tuomitsemaan kaiken "ekoradikalismia"¹⁶⁴.)

Myös Euroopassa on esiintynyt rinnakkain erilaisia teknisen muutoksen suuntauksia. Lewis Mumfordin mukaan toiselle pääsuuntaukselle on ollut ominaista valtiollisen "megakoneen" kehittäminen ja ihmisten hallitseminen, toiselle taas käsityöläis- ja viljelytaitojen kehittäminen kodin ja paikallisyhteisön piirissä¹⁶⁵. Voimakkaissa kapinoissa teollisuustekniikkaa vastaan 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa, oli kysymys paljolti siitä kehitetäänkö teknologiaa käsityöläisten ehdoin vai heidät sivuuttaen. (Ks. edellä.) Myös tämä osoittaa, että nykyisin vallitseva kehityssuunta ei ole ainoa mahdollinen.

Useasti myöhemminkin Euroopan tekninen kehitys on ollut tienhaarassa, ja jollain alalla on ollut mahdollista valita toteutuneesta täysin poikkeava suuntaus. Esimerkiksi 1800-luvulla ennen viemäriverkkojen yleistymistä ei ollut ollenkaan selvää, että ulosteet ja virtsa piti sekoittaa muihin likavesiin, laimentaa ja johtaa vesistöihin. Tasaveroisena kilpaili ajatus niiden kokoamisesta ja käyttämisestä lannoitteena.¹⁶⁶

Näin päädytäänkin toiseen tapaan ymmärtää teknologian suhde olemassaolomme uhkaaviin tuhosuuntauksiin: kysymys ei olekaan yksisuuntaisena nähdystä teknologian muutoksesta ongelmien ratkaisijana tai niiden aiheuttajana vaan muutoksen laadusta.

162 Ks. esim. Visvanathan 1988.

163 Ks. esim. Alvares 1979.

164 Lewis 1992, 7.

165 Mumford 1967, 234-, Mumford 1988, 13-, Ullrich 1980, 55-.

166 Brüggemeier & Rommelspacher 1989, 13,18.

Teknologia II: Pehmeä vaihtoehto vai itsenäinen voima

Kriisiemme syyksi esitetään usein vallitsevan muutoksen tai kehityksen väärää suuntaa. Tällöin viitataan väestön ja talouden kasvuun sekä teknologiseen muutokseen. Taloudellisen kasvun turmiollisuutta korostavan selityksen esitin edellä olevan oikeilla jäljillä.

Myös teknologian muutoksessa kasvu voidaan nähdä olennaisena: joskus ongelmien ymmärretään aiheutuvan energiankäytön tai "ihmisen voimien" pelkästä kasvusta¹⁶⁷. Monia historian ympäristökriisejä voidaan ainakin osittain ymmärtää tältä pohjalta¹⁶⁸. Silloin kuitenkin itse teknologia nähdään helposti ongelmaksi kaikissa muodoissaan, ja ratkaisuksi tarjoutuu vain kaiken inhimillisen toiminnan supistaminen. Utopiana nähdään paluu takaisin kivikauteen - tai apinaksi. Olennaista on huomata, että ihmisten keskimääräisen energiankulutuksen kasvu on merkinnyt useimpien ihmisten voiman vähenemistä: heidän yhteiskunnalliset vaikutusmahdollisuutensa ovat vähentyneet, koska he ovat tulleet yhä tiukemmin osaksi suurta koneistoa. "Megakone" kuluttaa valtavasti energiaa paljolti heistä riippumatta¹⁶⁹. (Ks. myös seuraavassa Alistuskoneistot-lukua.)

Yleensä kuitenkin pidettäessä teknologian muutoksen väärää suuntaa tuhon tuojana muutos ymmärretään myös laadullisena ja nähdään jokin toinen kehityssuunta ratkaisevasti vähemmän ongelmallisena. Tavallisinta tällainen selitys on ympäristökriisiä selitettäessä.

Jo 1970-luvun alussa Barry Commoner perusteli vakuuttavasti, miksi juuri teknologinen muutos on johtanut ympäristötuhoon: Vuodesta 1946 vuoteen 1970 saastuminen kasvoi USA:ssa kriteeristä riippuen 200-2000 prosenttia. Kuitenkin väkiluku kasvoi samanaikaisesti vain 42 % ja ravinnon, vaatteiden, asuntojen ynnä muiden perustarpeiden tuotanto suunnilleen saman verran. Kodinkoneiden ja monien ylellisyystuotteiden käytön kasvu oli suurta, mutta niiden osuus Yhdysvaltain kokonaistuotannosta oli liian pieni selittääkseen saastumisen kasvun. Sen sijaan teknologia antoi selityksen: se muuttui kyseisenä aikana ratkaisevasti saastuttavammaksi. Maatalous kemiallistui, pesuaineet muuttuivat synteettisiksi, kuorma-autot korvasivat junat, alumiini, betoni ja muovi tulivat puun tilalle jne.¹⁷⁰

Commoner käsittelee vain teollisuusmaita, mutta samaan tapaan voidaan ymmärtää kolmannen maailman ympäristökriisiä. Maatalous on myös siellä kemiallistunut. Lannoitteet ja tuholaismyrkyt saastuttavat sinänsä, mutta niillä on myös välillinen, vielä vakavampi ympäristövaikutus: Kemiallinen viljely vaatii aikaisempaa enemmän rahaa, mikä johtaa viljelyn keskittymiseen ja siihen, että yhä suurempi osa tuotannosta myydään ulkomaiden ihmisille ja kotieläimille sekä kotimaan eliiteille. Esimerkiksi Länsi-Afrikassa 90 % lannoitteiden ja myrkkujen avulla viljellyistä tuotteista on mennyt vientiin. Kun eteläisten maanosien köyhille ei tästä syystä riitä ruokaa eikä peltoa, he voivat lähteä harjoittamaan viljelyä maatalouteen soveltumattomilla syrjäisillä vuoristoalueilla tai sademetsissä tuhoten

167 Ks. esim Catton 1985, 77-84.

168 Ks. esim. Perlin 1989.

169 Ks. esim Bradford 1989a, 28.

170 Commoner 1972.

näin ympäristöä.¹⁷¹ (Ks. myös edellä.)

Pehmeä teknologia

Teknologiaa, joka ei edistä samalla tavoin ympäristökriisiä kuin vallitseva, kova teknologia, on alettu kutsua pehmeäksi, vaihtoehtoiseksi tai tarkoituksenmukaiseksi teknologiaksi. Myös attribuutteja soveltuva, eko-, empaattinen, radikaali ja yhteisyyttä luova on käytetty¹⁷².

Tyypillistä tälle teknologialle on pienimuotoisuus ja raaka-aineiden säästö, kierrätys ja uusiutuvien luonnonvarojen käyttö¹⁷³. Pehmeää teknologiaa luonnehtii myös "läpinäkyvyys" ja kontrolloitavuus: on helppo saada selville ja ymmärtää, miten kyseessä oleva laite tai muu sovellutus toimii, ja valvoa tätä. Teknologialla on avoin rakenne, jota on mahdollista muuttaa tarpeen mukaan.

Koska teknologian käyttäjät eivät ole erehtymättömiä, on olennaista, että virheet eivät johda katastrofeihin eivätkä leviä järjestelmän osasta toiseen. Toisaalta koska myös teknologian kehittäjät ja valmistajat tekevät virheitä, on tärkeää, että teknologia voidaan tarvittaessa vetää pois käytöstä.

Pehmeää teknologiaa luonnehtii myös se, ettei sen jokin sovellutus sulje pois muita vaihtoehtoja vaan edistää moninaisuutta ja tulevaisuuden mahdollisuuksia.

Parhaimmillaan kysymys ei ole tekniikasta, jolla ei ole mitään vaikutusta ympäristöön, vaan tekniikasta, jolla on positiivisia vaikutuksia: se toimii luonnon rytmissä osana ekosysteemiä ikään kuin luonnon jatkona. Vaikka kyseessä on yleensä perustarpeiden tyydytys, tarkoitus on, että itse tuotannossa nautinto, luovuus ja inhimillisyyttä kehittyvät.¹⁷⁴

Vaikka edellä esitetty saattaa tuntua utopistiselta, pehmeä teknologia on toki reaali maailman ilmiö. Ensinnäkin perinteinen maanviljelysteknologia ja käsityö ovat olleet ja ovat edelleen monin paikoin sitä. Myös suuri osa maailman kalastuksesta tapahtuu yhä pienillä veneillä ja kalakantoja säilyttävillä menetelmillä, jotka rasittavat ihmisiä ja luontoa vähemmän kuin moderni teknologia. Toiseksi monilla aloilla on viime vuosikymmeninä kehitetty uutta pehmeää teknologiaa, jota on otettu käyttöön sekä pohjoisessa että etelässä. Maataloudessa tätä edustaa luonnonmukainen viljely, energiahuollossa monenlaiset tuulivoimalat, pienet vesivoimalat ja suoraa aurinkoenergiaa lämmitykseen käyttävät ratkaisut. Tosin varsinkin teollisuusmaissa kyseiset sovellutukset on raaka-aineiden tai työkalujen valmistusprosessin kautta kytketty tuotantoon, joka on kaikkea muuta kuin pehmeää.¹⁷⁵

Ympäristökriisi ei ole ainoa, jonka ymmärtämiseen teknologin jakoa kovaan ja pehmeään on käytetty tai on mahdollista käyttää. Samalla tavoin voidaan maailman nälkä selittää ainakin osittain teknologian väärällä kehityssuunnalla. Edellisessä luvussa todettiin, miten uusiin viljalajikkeisiin ja runsaaseen lannoitteiden ja torjunta-aineiden käyttöön perustuva "vihreä vallankumous" on itse asiassa vain huonontanut ravintotilannetta yhteiskunnallisen eriarvoisuuden lisääntymisen kautta.

On lisäksi kyseenalaista, johtaako kovan teknologian maatalous pitkällä aikavälillä edes rikkaiden ja heidän kotieläintensä käytössä olevan ruoan määrän kasvuun. Teknologisten panosten antaman lisän tekee helposti tyhjäksi kemiallisen lannoituksen ja koneiden aikaansaama maaperän huononeminen, jalostuksen ja myrkkujen aiheuttama viljelykasvien vastustuskyvyn heikkeneminen sekä tuhoeläimille kehittyvä kyky sietää

171 Ks. esim Lappé & Collins 1988.

172 Soveltuva - Malkamäki 1989, eko- - Bookchin 1986, empaattinen - Jeremy Rifkin Milbrath 1989, 281:n mukaan, yhteisyyttä luova (convivial) - Illich 1985, radikaali - Radical... 1977.

173 Ks. esim. Toivonen 1974, Pehmeä... 1980, Tenhunen 1980, 34.

174 Eurich 1988, 159-160, Bookchin 1986, 90, Bookchin 1982, 266, Analyse... 1973, Clark 1986, 197.

175 Ks. esim. Curtin 1995, Pehmeä... 1980, Malkamäki 1989, Radical... 1977, Luonnonmukaisen... 1980, de Selincourt 1996, The Ecologist Vol. 25:2/3, 1995, 63, Lovins 1977, Bokalders et al. 1978.

myrkkyjä. Tästä kertoo mm. se, että kaupallinen viljely ei yleensä ole erityisen tehokasta pinta-alayksikköä kohti laskettuna. Lopputulos kemialliseen viljelyyn siirtymisestä on vain viljelijän riippuvuus kemianteollisuudesta. Esimerkiksi USA:ssa ovat tuhohyönteisten ja rikkaruohojen aiheuttamat sadonmenetykset 1940-luvulta lähtien kasvaneet huolimatta myrkkujen käytön valtavasta lisääntymisestä.¹⁷⁶

Myös muu kuin ravinnontuotantoon liittyvä kova teknologia vie useimmiten resurssit köyhien ulottuvilta ja lisää näin nälkää. Tyypillisiä esimerkkejä ovat suurpadot sekä sahat ja muu puunjalostusteollisuus¹⁷⁷

Sen sijaan työvaltainen ja kyseessä olevan alueen omiin raaka-aineisiin perustuva pehmeä teknologia voi tukea paikallista taloutta ja kaikkien ihmisten osallistumista tuotantoon sekä parantaa näin ihmisten mahdollisuuksia itse hankkia ravintonsa. Luonnonmukainen viljely, joka ei tarvitse juurikaan perheen tai paikkakunnan ulkopuolisia panoksia, vähentää paineita myydä satoa tilan tai kylän ulkopuolelle ja pitää ruoan näin nälkäisten ulottuvilla.¹⁷⁸

Teknologisen kehityksen väärä suunta auttaa myös ymmärtämään, miksi paikalliskulttuurit ja pienet kansat tuhoutuvat. Kova teknologia siirtää resursseja paikallisille eliiteille ja ulkopuolisille valtakeskuksille. Yhteisöjen sisäinen solidaarisuus ja sen myötä kyky vastarintaan heikkenee. Köyhien elämisen edellytykset käyvät olemattomiin. Aikaisemman elämäntavan väkivaltainen pirstominen ja taloudellisen riippuvuuden mukanaan tuoma informaatiohyöky heikentävät kuoleman ja poismuuton jäljelle jättämien ihmisten kykyä ylläpitää omaa kulttuuriaan.

Myös teollisuusmaiden keskuksien asukkailla vaikeus löytää mieltä elämään liittyy vallitsevaan teknologiaan. Tehtaiden liukuhinnat ja valvomot sekä konttorien tietojärjestelmät tarjoavat edelleen lukemattomille ihmisille turruttavan yksitoikkoista työtä. Vielä useamman, itse asiassa lähes kaikkien, osa on olla mitätön ratas suuressa koneistossa, jonka päämääriä ei tunne saatikka sitten hallitse.

Vieraantumisen ei rajoitu työpaikoille, vaan samanlaiset kokemukset ovat tavallisia myös kotioloissa. Asunto on täynnä koneita ja laitteita, joiden rakenne, valmistus ja raaka-ainelähteet ovat ihmisten horisontin ulkopuolella. Mikäli ihmisillä on omia taitoja vielä jäljellä, teknologia turhauttaa ja masentaa heidät helposti tarjoamalla saman asian "halvemmalla" ja "helpommin".¹⁷⁹

Sodassa poikkeus?

Mutta entä sitten sodat? Niiden ymmärtämisessä teknologinen selitys näyttää joutuvan vaikeuksiin. Tosin on ilmeistä, että kova teknologia mahdollistaa ratkaisevasti tuhoisamman sodan kuin pehmeä teknologia. Mutta juuri tämä johtaa siihen, että itse sotateknologialla näyttää olevan vain yksi kehityssuunta: jos sotateknologian tarkoitus on tuhota ja tappaa mahdollisimman tehokkaasti, "pehmeä" sotateknologia on vain kehittymätöntä sotateknologiaa. Niinpä jotkut ekologisen yhteiskunnan mallittajat ovat armeijan kohdalla tehneet poikkeuksen muuten pehmeää teknologiaa suosivasta linjastaan ja kannattaneet vahvaa modernein asein varustettua sotakoneistoa¹⁸⁰.

Jos kuitenkin sotateknologian tarkoitus todella on puolustaa maata ja sen asukkaita

176 Lappé & Collins 1988, 37, Clutterbuck 1977, 16, Goldsmith & Hildyard 1991, Haila & Levins 1992, 157-, Verhelst 1992, 32-37, Globalisation of agriculture... 1996.

177 Ks. esim Permpongsacharoen 1990a ja b, Visvanathan 1988, Nandy 1987, Shiva 1997a.

178 Esim Shiva 1988, 96-178, Schumacher 1976, 160, Kothari & Pillai 1988, 134-137, Aubert 1985 Ananthakrishnan 1976, Altieri 1991, Pereira 1991.

179 Ks. esim. Lasch 1985, 26-44, Borgmann 1984, Taylor 1972, 297, Illich 1978, 114, Illich 1985.

180 Esimerkiksi Pentti Linkola (Linkola & Soininvaara 1987, 157) ja itäsaksalainen, vuonna 1995 kuollut "ekostalinisti" Wolfgang Harich (Harich 1975, 133).

ja jos katsomme teknologiaan kuuluvan myös aineettomina välineinä ilmenevät tekniikat, vaihtoehtoinen kehityssuunta löytyy myös tällä alalla: ihmisiä ja maata voi puolustaa myös ei-sotilaallisella siviilivastarinnalla.

On olemassa lukuisia rohkaisevia esimerkkejä: Intian itsenäisyystaistelu, venäläistämiseen kohdistunut passiivinen vastarinta Suomessa vuosina 1898-1905, Algeriaan sijoitettujen upseerien vallankaappausyrityksen torjunta Ranskassa vuonna 1961, saksalaisten yritys puolustaa Ruhrin aluetta ranskalaisten ja belgialaisten maahantunkeutumista vastaan vuonna 1923 jne.

Näissä tapauksissa on saavutettu osittaisia tai täydellisiä voittoja siitä huolimatta, että siviilivastarintaan ei ole etukäteen valmistauduttu eli ilman, että tätä "pehmeää puolustusteknologiaa" olisi kehitetty. Tällä hetkellä olisi kuitenkin käytössä monia yksityiskohtaisia tutkimuksia toteutuneesta siviilivastarinnasta, runsaasti alan teoreettista työtä sekä lukuisten kansalaisliikkeiden aktiivien käytännön kokemusta ja heidän kehittämiänsä valmennusmenetelmiä. Ne kaikki tarjoaisivat ei-sotilaalliseen puolustukseen järjestelmällisesti valmistautuvalle maalle, kansalle tai ihmisryhmälle entistä paremmat mahdollisuudet onnistua.¹⁸¹

Joka tapauksessa siviilivastarinta on tarkoituksenmukaisempi maanpuolustuskeino kuin armeija. Nykyaikaisilla aseilla käyty sota tuhoaa juuri sen mitä virallisesti on tarkoitus puolustaa: maan ja ihmiset. Kuwaitin "puolustus" USA:n ja sen liittolaisten toimesta tammikuussa 1991 on hyvä esimerkki tästä. Se, mitä armeijalla pystytään säilyttämään ja usein myös vahvistamaan, on vallitsevat alistussuhteet.

Siviilivastarinnan kutsuminen pehmeäksi puolustusteknologiaksi on asianmukaista myös siksi, että juuri pehmeään teknologiaan perustuvassa yhteiskunnassa siviilivastarinnalla on parhaat onnistumisen mahdollisuudet. Kun teknologia on hajautettua ja ihmisten hallittavissa, muutamilla pommeilla on vaikeaa lamauttaa yhteiskunnan toimintoja tai ylläpitää näitä vastoin ihmisten tahtoa.¹⁸² Samoin vallan suhteen hajautetussa yhteiskunnassa siviilivastarinnan onnistumiselle olisi erinomaiset edellytykset. (Tällaisesta yhteiskunnasta ks. seuraavassa.) Toisaalta koska siviilivastarintaan valmistautuminen antaa ihmisille taitoja puolustaa oikeuksiaan ja ajaa asiaansa mitä tahansa hallitusta vastaan, tämä "puolustusteknologia" ei ole valtiiovallan suosiossa.

Pehmeät elektronit?

Kaiken kaikkiaan siis tuhosuuntauksia ja kurjuutta voidaan ilmeisesti paremmin selittää teknologian väärällä suunnalla kuin edellisen luvun tapaan teknologian kehittymättömyydellä. Mutta pehmeä-kova-erottelu ei ole ongelmaton. Yksi hankaluuksista on se, että joitain nykyisin keskeisiä teknologian aloja on monen mielestä vaikea sijoittaa tälle akselille.

Vaikka elektroniikka on vallitsevan teknologisen kehityksen tulosta, se on pienimuotoista, vähän energiaa kuluttavaa ja se näyttää suosivan toimintojen hajautusta. Kuitenkin sillä on ainakin yksi kaikelle kovalle teknologialle tyypillinen ominaisuus: "läpinäkymättömyys". Ani harva edes pitkälle koulutetusta eliitistä tietää suurin piirteinkään, miten heidän joka päivä käyttämänsä elektroniset laitteet toimivat. Huolto - mikäli se on lainkaan mahdollista - edellyttää pitkällistä koulutusta tai asian harrastusta ja kalliita mittalaitteita. Televisioiden, tietokoneiden ja muiden sellaisten laitteiden valmistus ja niiden raaka-aineiden alkuperä ovat useimmille mysteeri.

Kun elektroniikkaa ympäröivään läpinäkymättömään muuriin onnistuu tekemään aukkoja, takaa paljastuu yhä uusia kovan teknologian piirteitä. Laitteiden rakenneosien,

¹⁸¹ Ks. esim Sharp 1990, Huxley 1990, Galtung 1970.

¹⁸² Esim Lovins & Lovins 1982.

erityisesti mikropiirien, valmistus on hyvin saastuttavaa teollisuutta, kuten Talous-luvussa todettiin. Monet myrkylliset kemikaalit tekevät mikropiirien ja muiden niin sanottujen puolijohdeiden valmistuksen yhdeksi vaarallisimmista ammasteista. Hyvin myrkyllisiä kaasuja käytetään enemmän kuin muilla teollisuuden haaroilla. Kalifornian valtion tilastojen mukaan ammattisairaudet olivat 80-luvun alussa puolijohdetyöntekijöillä kolme kertaa yleisempiä kuin muilla teollisuustyöntekijöillä. Myös keskenmenot ovat tavallista yleisempiä. Elektroniikka-alan työ on useimmiten hyvin stressaavaa. Alueella toimivan psykiatrin mukaan mikropiiriteollisuuden keskuksessa Silicon Valleyssä 60 % työntekijöistä käy terapiassa, mikä on USA:n oloissakin poikkeuksellisen paljon¹⁸³

Elektroniikkateollisuus tarvitsee lukemattomia erilaisia raaka-aineita, joita tuotetaan ympäri maapalloa ympäristöä tuhoavissa kaivoksissa, louhoksissa sekä rikastus- ja jalostuslaitoksissa. Tietenkin vain pieni osa näiden tuotannosta menee elektronisten laitteiden valmistukseen, mutta tuotanto pelkäästään tähän tarkoitukseen tuskin olisi mahdollista siedettävien hinnoin. Näin elektroniikkateollisuus ilmeisesti edellyttää koko nykyisen maapalloa tuhoavan teollisen järjestelmän olemassaoloa.¹⁸⁴

Vaikka elektroniikka-alan tuotantoa on monilla paikkakunnilla, omistus ja koko tuotantoprosessin hallinta ovat keskittyneet suuryhtiöiden käsiin. Samaten suurin osa elektroniikan käytännön sovellutuksista on keskittänyt ratkaisevasti maailman informaatiovirtoja. Lukemattomissa kylissä ympäri maailmaa television tulo on heikentänyt paikallista kulttuuria ja vähentänyt ihmisten keskinäistä kanssakäymistä. Elektroniikan kohdalla kysymys ei ole aidosta hajautuksesta vaan hajautuksen keskittämisestä.¹⁸⁵

Elektroniikkateollisuus on entisestään kasvattanut teollisuusmaiden ja kolmannen maailman välistä taloudellista kuilua. Toisaalta juuri sen tuotteiden varassa toimiva informaation ja viihteen levitys on pahentanut kuilun merkitystä: paikallisia kulttuureja on heikennetty ja läntisiä kulutusmalleja on levitetty maailman joka kolkkaan. Elektroninen viestintä on monin tavoin tukenut modernisaatioprosessia, jossa perinteiset ratkaisut on syrjäytetty kovan teknologian yritelmillä ekologisesti tuhoisin ja nälkää tuottavin seurauksin.¹⁸⁶

Mutta elektroniikka ei ole muun kovan teknologian aisaparina vain kolmannessa maailmassa. Kuten edellisessä luvussa todettiin, tietokoneiden ja automaation kehittäminen liittyi pyrkimykseen säilyttää nykyiset valtasuhteet ja vallitseva kehityslinja. Televisio on keskittänyt tiedonvälitystä ja helpottanut poliittista manipulointia. Elektroniikkaa käytetään yhä enemmän valvomaan ihmisiä ja koneita sekä näiden yhteistoimintaa. (Tietoon perustuvasta vallankäytöstä enemmän seuraavassa luvussa Alistuskoneistot.) Ainoastaan sen varassa kovaan teknologiaan perustuva järjestelmä on voinut saavuttaa nykyisen laajuutensa ja monimutkaisuutensa.

Monimutkaistuessaan järjestelmä tulee kuitenkin yhä haavoittuvammaksi ulkopuolelta tuleville häiriöille, minkä vuoksi ihmisten kontrollia on lisättävä entisestään. Luottamus elektroniikkaan on petollinen: tietoliikenneteknologiaan, tietokoneisiin ja niiden ohjelmiin perustuva valvontajärjestelmä on kehittynyt niin monimutkaiseksi, ettei kukaan hallitse sitä kokonaisuudessaan. Näin "tietokonevirheisiin" perustuvat suuronnettomuudet ovat tulleet mahdollisiksi jopa ydinasejärjestelmissä.¹⁸⁷

183 Green Line, August 1991, 7, Hayes 1990, erit. ss. 65 ja 116, Heinonen 1995, 108-116, Smith 1997.

184 Kvaløy 1985, 32-34.

185 Brödner et al. 1982, Julkunen & Sarmela 1987, Ingelstam 1978, 54, The Information... 1996.

186 Jayaweera 1984, 201, Milbrath 1989, 255,257, Becker 1984, 24-34, Frankenhauser 1990, 66, Mettler-Meibom 1987, The Information... 1996.

187 Eurich 1988, 70, Weizenbaum 1984, 31, Das Datennetz 1983, Jungk 1986, Schwartz 1971, Lovins & Lovins 1982, Kvaløy 1985, Mander 1980 ja 1991, Heinonen 1995, 97-107, Shallins 1985, 135, Sivard 1985, 50.

Geenimanipulointi

Huolimatta kaikesta viehättävyydestään ja kuhertelustaan pehmeän teknologian kanssa elektroniikka kuuluu siis kovan teknologian perheeseen. Toista, samalla tavoin innostusta herättänyttä uutta teknologian alaa on vieläkin vaikeampaa sijoittaa pehmeä-kovaksi akselille. Geeniteknologia, joka sekin on vallitsevan kehityksen tuloksia, on paitsi pienimuotoista ja vähäenergistä myös täysin uusiutuvaa ja luontoon saumattomasti sopeutuvaa: sen sovellutuksissahan on kyse elävistä olioista¹⁸⁸.

Epäilykset alkavat kuitenkin herätä, kun saa tietää geenimuuntelun tärkeimpiä sovellutuksia. Yli puolet läntisissä teollisuusmaissa tehdystä kasvien geenimanipuloinnista tähtää niiden muuttamisen rikkaruohomyrkkyjä kestäviksi. Useimmiten kyseessä on Monsanto ja Novartiksen kaltaisten suurten myrkkujen valmistajien rahoittama kehitystyö, joka tähtää niiden omien tuotteiden myynnin varmistamiseen. Epäilykset vahvistuvat tiedosta, jonka mukaan geeniteknologia on saanut sotilaspiirit innostumaan uudelleen biologisista aseista, vaikka ne ovat olleet kiellettyjä vuodesta 1975 saakka. Geenimanipuloinnin leviäminen on samalla levittänyt biologisten aseiden tuotantovalmiuksia yhä useampiin maihin.¹⁸⁹

Geeniteknologia voi aiheuttaa ympäristötuhoa paitsi tarkoituksellisesti myös tahattomasti. Tunnetaan lukuisia esimerkkejä siitä, miten muualta tuodut organismit voivat saada aikaan suurta vahinkoa ympäristössä, joka ei ole niihin sopeutunut - tästä esimerkkinä kaniinit Australiassa ja eurooppalaiset tautimikrobit intiaanien keskuudessa. Geenimanipuloiduilla eläimillä, kasveilla ja mikrobeilla voi olla samanlaisia odottamattomia vaikutuksia. Ne voivat päästä luonnossa hallitsevaan asemaan tai risteytyä luonnonkantojen kanssa.¹⁹⁰ Manipuloitu geeni voi näin levitä toisiin lajeihin, jolloin sen vaikutusta on yhä vaikeampi hallita.

Tanskalaisen Risø-tutkimuslaitoksen työntekijät ovat havainneet siirtymän lajista toiseen. He tutkivat rapsia, jonka geenistöä oli muutettu Hoechst-yhtiön Basta-nimistä rikkaruohomyrkkyä kestäväksi. Kokeissa myrkyin siedon aikaansaava geeni siirtyi itsestään risteytymällä rapsin sukulaislajiin peltokaaliin, joka on yleinen rikkaruoho. Näin syntynyt uusi peltokaalilajike oli edelleen hyvin lisääntymiskykyinen. Muutamia kuukausia ennen tämän tutkimustiedon julkistamista Euroopan Unioni oli varoituksista huolimatta päästänyt markkinoille juuri kyseisellä tavalla manipuloidun rapsilajikkeen.¹⁹¹

Ekologisten riskien arviointia vaikeuttaa se, että tietomme eliöyhteisöistä ovat vielä kovin puutteelliset. Esimerkiksi maaperän mikrobeista tunnetaan korkeintaan 10 %¹⁹². Kohtalokkaita yllätyksiä tuottaa erityisesti se, että geenit eivät ole legopalikoiden kaltaisia osasia, joita voidaan mielivaltaisesti siirtää paikasta toiseen ilman, että niiden ominaisuudet muuttuvat. Uudessa geenistöissä geeni voi saada organismin käyttäytymään ennalta arvaamattomalla ja vahingollisella tavalla - mikä saattaa ilmetä vasta pitkän "kaikki hyvin"-vaiheen jälkeen. Kuitenkin monet "geeni-insinöörit" ja riskien vähätelijät haluavat vieläkin uskoa vanhentuneeseen palikkamalliin.¹⁹³

Tuhojen todennäköisyyttä lisää vielä se, että uusia käytännön sovellutuksia halutaan saada aikaan mahdollisimman nopeasti. Siksi manipuloidun organismin käyttäytymistä ei yleensä juuri edes yritetä selvittää, ennen kuin se päästetään laboratorion ulkopuolelle.

188 Geeniteknologiaa pehmeäksi väittää mm. Saraste (1986), sen ekologisuutta vakuuttaa esimerkiksi Easterbrook (1995,424-).

189 Geeniruokaa... 1997, What's wrong... 1997, Fors 1991, Gener som... 1988, Biologischer... 1989, SIPRI Yearbook 1995, 613-14,743, Spallone 1992, 73,266, Binswanger et al 1988, 84, Hindmarsh 1991, Mander 1991, 173-5.

190 Ks. esim. Not ready for Roundup 1996, Ahonen 1994, Europe's Environment... 1995, 381.

191 Mikkelsen & Andersen & Jørgensen 1996, Greenfax nro 5, 14.12.1995.

192 Pitkäjärvi 1994.

193 Ho 1996, Kloppenburg & Burrows 1996, Hoffmeyer 1978, 28, Portin 1989, Kollek 1988, Molin 1988, 21-.

Toisaalta laboratorioden leviämisseestekään eivät ole pettämättömiä.¹⁹⁴

Huolimatta siitä, että geeniteknologian sovellutuksia on toistaiseksi käytössä vain harvoja, se on jo nyt aiheuttanut vakavia onnettomuuksia. Vuonna 1989 japanilainen yhtiö alkoi tuottaa L-tryptofaani-aminohappoa manipuloituilla bakteereilla. Uudella prosessilla valmistettua lääkettä käytettiin laajalti. Seurauksena oli, että kymmeniä kuoli ja tuhansia sairastui EMS-tautiin: uusi valmistusprosessi oli synnyttänyt tuotteeseen myrkyllisiä sivuyhdisteitä.¹⁹⁵

Geeniteknologialla ei siis olekaan monia tämän luvun alussa lueteltuja pehmeän teknologian ominaisuuksia. Virheet voivat johtaa katastrofeihin. Manipuloitujen organismien leviytystä ympäristöön niitä on usein mahdotonta saada sieltä pois. Teknologia ei ole avointa eikä helposti kontrolloitavaa.

Viimeksi mainittujen ominaisuuksien puuttuminen ei ole sattuma: juuri geeniteknologian menetelmien monimutkaisuus ja vaativuus sekä sen tulosten "mystisyys" näyttävät olevan sen suuren suosion takana, sillä näin eliölajeja, lajikkeita ja rotuja voidaan monopolisoida. Monissa maissa eliöitä on jo mahdollista patentoida.¹⁹⁶ (Bioteknologian patentointia käsittelemän myös seuraavassa luvussa Maailman valta.)

Pientä ja rumaa

Vaikka kaikki muutkin epäselvät tapaukset voitaisiin osoittaa joko pehmeäksi tai kovaksi, jää "teknologian väärä suunta" -selityksen kannalta jäljelle kiusallinen ongelma: myös pehmeällä teknologialla on voitu ja voidaan aikaansaada suurta tuhoa.

Mammutit ja monet muut suurnisäkkäät hävisivät Pohjois-Amerikasta sekä Euroopan ja Aasian pohjoisosista viime jääkauden lopulla 9 000-13 000 vuotta sitten. Ilmaston muutos on vaikuttanut asiaan, mutta myös ihmisillä on osuus tuhoon - suurempi tai pienempi: tutkijoiden kannat vaihtelevat. Silloisten suurriistan metsästäjien teknologia koostui kivikautisista keihäistä, nuolista ja ansoista. Myös Etelä-Amerikan, Australian, Uuden-Seelannin, Madagaskarin ja Havaijin ensimmäiset ihmisasukkaat tappoivat joukon lentokyvyyttömiä lintuja ja muita lajeja sukupuuttoon.¹⁹⁷

Jo kauan ennen kemianteollisuutta ja traktoreita maanviljely on johtanut maaperän vakavaan eroosioon ja suolaantumiseen. Esimerkiksi Mesopotamiassa eli nykyisen Irakin alueella vehnän viljelystä oli luovuttu vuoteen 1700 eaa. mennessä keinokastelun aikaansaaman suolaisuuden kasvun seurauksena. Sadot olivat pienentyneet tuolloin yli 60 prosentilla.¹⁹⁸

Välimeren alue oli muinoin sankkojen metsien peittämää. Nyt metsät ovat käytännöllisesti katsoen hävinneet. Tilalla on autiomaata ja karuja macchia- ja garigue-pensaikkoja. Muutos on saatu aikaan lihasvoimaan perustuvalla teknologialla. Konkreettisenä syynä ovat olleet etenkin metsänhakkuut, laiduntaminen ja ihmisten syyttämät metsäpalot. Hakkuuta riitti varsinkin Rooman valtakunnan aikana, sillä suuri raudan ja muiden metallien tuotanto sekä kaupunkien ylellinen elämäntapa perustuivat puusta ja puuhiilestä saatavaan energiaan.¹⁹⁹

Sydänkeskiajalla metsien laaja-alainen hävitys pehmeän teknologian avulla jatkui -

194 Molin 1988, 50-69, Kollek 1989, Fors 1991, 64-, Weingarten 1988, Kollek 1988, Rifkin 1987, Hatchwell 1989, Spallone 1992, 66-, Mander 1991, 167-8.

195 Pitkäjärvi 1994.

196 Ks. McNally & Wheale 1997, The life industry 1996, Bioserfdom 1997, Fors 1991, 113, Cooper 1990, Hohlfeld 1988.

197 Goudie 1984, 99-101, Leinonen 1979, 171, Järvinen & Miettinen 1987, Haila & Levins 1992, 193, Ponting 1991, 33-35.

198 Goudie 1984, 106-, Vogt 1990; ks. myös Ponting 1991, 72-.

199 Perlin 1989, 110-124, Goudie 1981, 50, Suuri luonnontieto III, Helsinki 1968, 1634, Ponting 1991, 75-78.

tällä kertaa Keski-Euroopassa. Vuoden 1300 vaiheilla Saksassa oli vähemmän metsiä kuin nykyään - tai kuin ylipäänsä koskaan nykyisten ilmastovyöhykkeiden aikana. Välittöminä syinä olivat laajentunut metallien valmistus ja ahkera pellonraivaus. Vaikka metsäpeite monin paikoin palautui jo keskiajan lopulla, tulivat alkuperäisten jalojen lehtipuiden tilalle havupuut - jotka nyt ilmansaasteille erityisen herkkinä ovat vaurioitumassa.²⁰⁰

Englannissa keskiajan hakkuut pysyivät kohtuullisina, ja roomalaisten hävittämät metsät ehtivät uusiutua. Uuden tuhoaallon alkamisen ei tarvinnut kuitenkaan odottaa teollista vallankumousta ja sen teknologiaa. Jo 1700-luvun alkupuolella metsät olivat niin vähissä, että sahatavaraksi kelpaavaa puuta oli vaikea löytää ja puun hinta nousi jyrkästi.²⁰¹

Jos teknologian väärä suunta -selitys kohtaa ongelmia ympäristökriisien ymmärtämisessä, niin sen riittämättömyys on vielä ilmeisempää pohdittaessa aliravitsemusta. Kuten Talous-luvussa todettiin, nälänhädät ovat olleet yleisiä pehmeää teknologiaa käyttävissä feodaaliyhteiskunnissa. Samaten veriset sodat sekä paikallisyhteisöjen ja kansojen tuhoaminen ovat onnistuneet vanhojen maatalouskulttuurien tekniikalla.

Pehmeän teknologian "kova" käyttö ei rajoitu vain menneisyyteen. Nykyisissäkin sovellutuksissa ja suunnitelmissa teknologia, jota sen ympäristöystävällisyyden, hajautetun luonteen, läpinäkyvyyden, avoimuuden ja "idioottivarmuuden" takia kutsuttaisiin pehmeäksi, voi vallitsevissa yhteiskunnallisissa puitteissa edistää eriarvoisuutta ja vieraantumista. Esimerkiksi metaania jätteistä kehittäviin laitteisiin on Intiassa varaa vain rikkailla viljelijöillä. Yhdessä mauritanialaisessa kylässä aurinkokäyttöisen pumpun omistavat kaksi ihmistä rahastavat vedestä, joka aiemmin oli ilmaista.²⁰²

Lisää ehtoja

Teknologiaselityksen kaikista edellä esitetyistä vaikeuksista johtuen monet kirjoittajat ovat halunneet asettaa pehmeydelle yhteiskunnallisia ehtoja: teknologia on pehmeää vain, jos se ei sovi teknokraattisiin ja byrokraattisiin rakenteisiin, se mahdollistaa kontrollin pitämisen niillä ihmisillä, joihin vaikutukset kohdistuvat, tai jos se edistää henkilökohtaista ja yhteisöllistä autonomiaa²⁰³. Näissä ja muissa vastaavissa ehdoissa "sopiminen", "mahdollistaminen" ja "edistäminen" ovat hyvin tulkinnanvaraisia varsinkin, kun yhteiskunnassa voidaan aina ajatella olevan voimia, jotka edistävät päinvastaisia suuntauksia.

Vielä pidemmälle meneviä ovat ehdot, joiden mukaan "pehmeän teknologian yhteiskunta" on ei-hierarkkinen, hajautettu ja demokraattinen, se ei perustu taloudelliseen kasvuun ja koostuu pienistä suhteellisen omavaraisista yhteisöistä, joissa kaikki osallistuvat ravinnontuotantoon²⁰⁴. Tällaisessa muotoilussa teknologian osuus kyseisen yhteiskunnan aikaansaamisessa tai ylläpitämisessä jää epäselväksi.

Teknologian yhteiskunnallisia määreitä korostavat kirjoittajat korvaavat usein pehmeä-kova-erottelun yhteiskunnallisella käsiteparilla. Mumford kirjoittaa demokraattisesta ja autoritaarisesta eli totalitaarisesta tekniikasta²⁰⁵. Samaan suuntaan edetään, kun todetaan, että tekniikan käsite on eri kulttuureissa erilainen eikä sitä ainakaan joissakin kulttuureissa voi erottaa yhteiskunnallisista päämääristä. Helleeninen

200 Achilles 1989, 79, Deleage & Hemery 1990, 25, Bowlus 1988, Hillebrecht 1989, Dunin-Wabowocz 1990.

201 Perlin 1989, 227-,245, Gorz 1982a, 94.

202 Ks. esim. Illich 1981, 20-21, Simon 1990, 112.

203 Clark 1986, 197, Banuri 1987, 54, Bookchin 1986, 130.

204 Dickson 1977, 103-105, Toivonen 1974.

205 Mumford 1988 ja 1967, 235-.

ajattelu liitti *technén* elimellisesti kyseisen yhteiskunnan arvojärjestelmään ja instituutioihin²⁰⁶. Toisaalta taas Martin Heidegger näkee nykyisen teknologian ja sen tuhoisuuden liittyvän kaiken tietämiseen ja hallitsemiseen pyrkivään ajattelutapaan, joka oli olemassa jo kauan ennen nykyteknologiaa, Sokrateen ajoista lähtien²⁰⁷.

Näin joudumme teknologiasta yhä enemmän yhteiskuntaa ja vallitsevia ajatusmuotoja koskeviin kysymyksiin. Samalla tavoin edellisessä luvussa teknologian historiaa käsitellessämme törmäsimme yhteiskunnalliseen valtaan. Näyttää ilmeiseltä, että teknologia-selitystä on ainakin täydennettävä yhteiskuntaan ja ideologiaan liittyvillä aineksilla. (Tähän yritykseen ryhdyn viimeisissä luvuissa.)

On kuitenkin vielä joitakin tapoja parantaa ja täydentää teknologian väärä suunta -selitystä. André Gorz korvaa pehmeä-kova-kahtiajaon jaolla risteys- ja kahleteknologiaan²⁰⁸. Ajatuksena on, ettei ole olemassa sinänsä hyviä teknologioita, sellaisia, joilla ei voitaisi tuottaa mitään tuhoa. Sen sijaan on kyllä olemassa sinänsä huonoja teknologioita, jotka ovat välttämättä tuhoisia. Väärät tavoitteet on ikään kuin rakennettu niiden sisään. Tällaisia *kahleteknologioita* ovat esimerkiksi ydin- ja kivihiilivoima. *Risteysteknologiolla* sen sijaan on mahdollista sekä tuhota että olla tuhoamatta. Tätä on esimerkiksi aurinkoenergia.

Joitakin risteysteknologioita on kuitenkin helpompi käyttää tuhoisasti kuin joitakin toisia. Esimerkiksi aurinkoenergian tuhopotentiaali kasvaa selvästi kun siirrytään passiivisesta hyödyntämisestä aurinkopaneelien ja -kennojen kautta aurinkoenergiaa mikroaaltosäteilynä maahan lähettäviin satelliitteihin²⁰⁹. Tässä suhteessa pehmeä-kova-ulottuvuus säilyttää merkityksensä.

Mutta mikä määrää sen, miten risteysteknologiaa käytetään? Ja miksi kahleteknologiaa kehitetään? Miksi ylipäänsä teknologian kehityksellä on väärä suunta? Tässä päädytään helposti taas teknologiaselitysten rajoihin. Vastauksia näihin kysymyksiin haetaan usein vääristä arvoista, ihmisten pahuudesta, tietämättömyydestä ja muista seikoista, joihin liittyviä selityksiä käsittelen tuonnempana. Tai sitten päädytään tutkimaan yhteiskuntiamme ja kulttuureitamme, mikä meillä myös on vielä edessä.

Itsenäinen voima

Syytä nykyiselle teknologian kehityssuunnalle voidaan etsiä myös ikään kuin teknologian sisältä: monien kirjoittajien mukaan teknologinen kehitys on sen liian suuren nopeuden tai jonkin muun syyn takia riistäytynyt käsistämme. Kehitys on hallitsematonta - tai vieläkin pahempaa: teknologia hallitsee meitä.²¹⁰ Itsenäiseksi voimaksi muuttuneen teknologian idea auttaisi meitä ymmärtämään tilannettamme, mutta toivoa siitä ei juuri heru: jos näin on, mitään ilmeisesti ei ole tehtävissä. Voiko näin kuitenkaan olla? Eivätkö ihmiset kehitä ja käytä teknologiaa?

Monilla työpaikoilla, varsinkin tehtaissa liukuhihnan ääressä, teknologia hallitsee konkreettisesti ihmisten toimintaa. Ihmiset ovat vain koneiston osia. (Vrt. teollistumisen historiaan edellä.) Mutta ihmisethän eivät ole näihin työpaikkoihin syntyneet, ja suurin osa heidän toimistaan tapahtuu muualla. Kaikkihan riippuu viime kädessä ihmisten päämääristä, jotka johtavat aikomuksiin ja toimintaan, jolla on erilaisia seurauksia? Miten teknologia meitä nyt hallitsisi?

Teknologian käyttöönotto muuttaa kuitenkin sitä, mitä ja miten suuria seurauksia

206 Bookchin 1982, 222-3.

207 Leder 1989, Foltz 1985.

208 Gorz 1982a, 100.

209 Suoran aurinkoenergiateknologian eri muodoista esim. Halacy 1975.

210 Esim. Ellul 1964, Rolston 1988, 319; perusteellinen katsaus autonomisen teknologian ajatukseen kauno- ja etenkin muussa kirjallisuudessa on Winner 1989.

toiminnastamme on. Muuttuneiden seurausten ennakointi muuttaa aikomuksiamme ja lopulta myös päämääriämme.

Esimerkkinä seuraava tapaus: Katsomme nälkäisinä jääkaappiin ja huomaamme sen tyhjäksi. Aiomme käydä ostoksilla lähikaupassa kävellen. Pihalla meille tulee mieleen, että olemme juuri hankkineet auton työmatkoja varten. Miksi emme voisi käydä sillä kaupassa ja säästää näin aikaa? Aikomuksemme muuttuu: lähdemme ajamaan kauppaan. Matkalla huomaamme, että yhtä hyvin voimme käydä moottoritien varren Superultrassa. Marketissa päämäärämme muuttuu: haluamme ostaa ruoan lisäksi varusteita autoomme ja muuta tarpeellista.

Kun meidän lisäksi monet muut lähiömme autoilevat asukkaat muuttavat aikomuksiaan ja päämääriään vastaavasti, lähikauppa lopetetaan kannattamattomana. Autottomienkin on käytävä Superultrassa, ja siksi monet heistä hankkivat auton. Seurauksena tästä kadut ruuhkautuvat ja matkustaminen vie enemmän aikaa ja on epämiellyttävämpää. Jotta meidän tarvitsisi käydä harvemmin kaupassa tai ylipäänsä keskuksissa, hankimme isomman jääkaapin, pakastekaapin, paremman television, videot...

Teknologian mukanaan tuomat toimintamme ylimääräiset seuraukset vaikuttavat tekoihimme paitsi päämäärien muuttumisen kautta myös suoraan: emme pysty toteuttamaan aikomuksiamme fyysisten tai psyykkisten esteiden tai vaikeuksien takia. Esteitä voivat olla kaupungin rakenne, saasteiden heikentämä ruumiimme tai stressin ja vaikutteiden runsauden lamauttama mieleemme. Emme esimerkiksi jaksa toteuttaa aikomustamme tavata kaupungin toisella puolella asuvaa ystäväämme, vaan kätperymme TV:n ääneen yksinäiseen loukkoomme.

Alkaa siis todella näyttää siltä, että tekninen muutos voi määrätä ihmisen toimintaa. Pieneltä näyttävän teknologisen uudistuksen on mahdollista mullistaa yhteiskuntaa kyseessä olevan tuotteen käyttäjien tarkoitusten vastaisesti. Seuraava Lapin lähihistoriasta otettu esimerkki valaissee lisää asiaa.

Vielä 1960-luvun alussa kolttasaamelaiset liikkuvat talvisin omalla alueellaan lähes pelkästään kävellen, hiihtäen ja porojen vetämillä pulkilla ja reillä. Ainoastaan sairaita ihmisiä ja joitain pakkasessa helposti vahingoittuvia elintarvikkeita kuljetettiin lentokoneella tai "lumibussilla". Vuonna 1962 Partakon kylän opettaja osti ensimmäisen moottorikelkan; seuraavana vuonna useat muut koltat. Neljä vuotta myöhemmin moottorikelkasta oli tullut olennainen osa poronhoitoa. Sevettijärvellä vain neljä henkilöä käytti häpeillen pulkkaa.

Nopea "moottorikelkkavallankumous" mullisti poroelinkeidon. Eläimet villiintyivät seurauksena toisaalta moottorikelkkojen melusta, toisaalta siitä, ettei kelkan nopeuden ja ajokilometrien kalleuden takia enää talvisin valettu porojen mukana. Tämä ja uusien menetelmien poroille aiheuttamat rasitukset johtivat porojen hedelmällisyyden laskuun. Porojen, varsinkin kiinni saatujen, lukumäärä väheni: talvella 1960-61 koltilla oli yli 2 600 poroa, keväällä 1971 enää alle 1 700. Koska samalla moottorikelkka lisäsi poronhoidon kustannuksia, poroelinkeino keskittyi harvoille. Vuonna 1971 yksi perhe omisti lähes joka kolmannen poron, ja kahdella kolmasosalla kolttaperheistä oli niin vähän poroja, että niiden oli hankittava elantonsa muulla tavalla. Taloudellinen epätasa-arvo kasvoi ratkaisevasti. Hyvin monien oli pakko lähteä palkkatöihin Sevettijärven alueen ulkopuolelle. Koltat integroitui taloudellisesti ja kulttuurisesti yhä enemmän muuhun Suomeen. Heidän vanhasta ekologisesta elämäntavastaan oli vain rippeet jäljellä²¹¹.

Monien muiden alkuperäiskulttuurien kohtaloon jonkin länsimaisen teknologian omaksuminen on vaikuttanut vastaavalla tavalla. Esimerkiksi Pohjois-Amerikan useiden intiaaniheimojen historiassa tuliaseet ja "tuliliemi" ovat vastanneet kolttien moottorikelkkoja²¹². Samalla tavalla eri puolille maailmaa perustettuja ihanneyhteisöjä on

211 Pelto 1973.

212 Ks. esim. Turner 1986, 281.

kaatunut tai rappeutunut teknologisessa muutoksessa²¹³.

Nykyihmisen tilanne on vielä edellä kuvattua mutkikkaampi, koska kysymys ei ole yksittäisestä teknisestä muutoksesta vaan muutosten sarjasta. Vallitsee "olosuhteiden diktatuuri"²¹⁴: reaktion uusiin ongelmiin ja mahdollisuuksiin aikomuksia ja päämääriä muutetaan koko ajan teknologisen muutoksen tahdissa. Lisäksi ennakoitaan teknistä muutosta ja muutetaan (tai jätetään muuttamatta) sen mukaan päämääriä. Teknologia näyttää ohjaavan ratkaisevasti käyttäytymistämme.

Edellä - kuten monissa muissa vastaavissa irti riistäytynyttä teknologiaa käsittelevissä teksteissä - on kuitenkin taustalla oletamus, joka jää helposti huomaamatta: ajatellaan, että ihmiset reagoivat teknologisiin muutoksiin aina saman kaavan mukaan - toisin sanoen uuden teknologian vaikutus aikomuksiimme ja päämääriimme on jollakin tavoin vakio. Oletuksen mukaan esimerkiksi teknisen kehityksen tuoma lisääntynyt tuotanto, ostovoima, teho tai nopeus käytetään aina hyväksi. Ollaan aina valmiina hylkäämään vanha ja etsimään ongelmiin teknisiä ratkaisuja.

Reagointi teknologiaan on tosiaankin ollut kaavamaisista moderneissa yhteiskunnissa. Ihmisten oma toiminta on tehokkuuden tavoittelussaan suuressa määrin noudattanut koneen periaatetta, ja he ovat näin muuttuneet osaksi teknologista koneistoa²¹⁵. Kuten edellisessä luvussa todettiin suhtautuminen teknisiin muutoksiin ei kuitenkaan aina ja kaikissa kulttuureissa ole ollut samanlainen: monien keksintöjen soveltamisesta on kieltäydytty, uusia tuotantomenetelmiä vastaan on kapinoitu, ja niitä on kielletty.

Toisaalta silloin, kun muut kulttuurit ovat omaksuneet länsimaissa yleisen reagointitavan, se ei ole ollut itsestään selvää. Esimerkiksi monet Pohjois-Amerikan intiaanien shamaaneista ja uskonnollisista johtajista vaativat heimojaan kieltäytymään tuliaseista²¹⁶. Moottorikelkkavallankumous olisi tuskin ollut mahdollinen, elleivät koltat olisi ensin menettäneet suurta osaa vanhasta henkisestä kulttuuristaan. Kristinusko, kansakoulu, armeija ja sotiminen toisessa maailmansodassa, evakuointi Lapin sodan tieltä Keski-Pohjanmaalle²¹⁷ sekä 2-3 kertaa vuodessa tehdyt kaupparetket "sivistyksen" pariin Pohjois-Norjaan olivat saaneet varsinkin miehet omaksumaan runsaasti länsimaisia asenteita ja käsityksiä.

Toisenlaiset tavat reagoida teknologiseen muutokseen ovat nyt toki jo materiaalisella tasolla vaikeampia kuin aikaisemmin. Toisaalta elämäntapamme on kytkeytynyt teknologiaan, toisaalta teknologiat - etenkin tietoteknologian vaikutuksesta - ovat kytkeytyneet toisiinsa²¹⁸. Silti muunlaiset reagointitavat eivät ole mahdottomia. Miksi siis uusi teknologia vaikuttaa aikomuksiimme ja päämääriimme aina samansuuntaisesti siten, että sen tarjoama "lisätuotto" hyödynnetään? Miten vallitseva tapa suhtautua teknologiaan oikein on syntynyt? Mistä autot, moottorikelkat yms. oikein tulevat eli mikä ylläpitää nykyisen suuntaista teknistä innovaatioprosessia? Nämä kysymykset johtavat meidät taas teknologisten selitysten tuolle puolen.

213 Moos & Brownstein 1977, 227-8.

214 von Wright 1987, 85.

215 Ks. esim Anders 1988, 49-50, Fulano 1981, 7.

216 Turner 1986.

217 Tämän ratkaisevasta vaikutuksesta: Lehtola 1994.

218 Eurich 1988, 13,103; myös kolmannessa maailmassa: Redcliff 1984, 105.

Luonnon ja yliluonnon pihdeissä

Totut selitykset eivät siis näytä riittävilä. On siksi varmaan paikallaan tutkia myös epätavanomaisia maailman tilan ymmärtämisyrityksiä. Kun pysähtyy tarkastelemaan aikamme ekologis-sosiaalista kriisiä, tilanne näyttää itse asiassa todella ihmeelliseltä. Ehkä selityksenkin pitäisi olla kummallinen. Kaikenlaista tuhoa tapahtuu, vaikka kukaan ei tunnu sitä haluavan. Meitä tuntuu hallitsevan tuntematon ulkopuolinen voima. Se voisi olla irtipäässyt teknologia - mutta ehkä sittenkin jokin muu.

Yliluonnolliset voimat

Luonnollinen tapa selittää vaikeasti käsitettäviä asioita on yliluonnollinen. Kun maailma näyttää tuhoutuvan ihmisten tahdosta riippumatta, voidaan taustalla ajatella olevan voimia tai olentoja, jotka ovat ihmisten - myös tiedemiesten - normaaliin havaintojen ja koko luonnon ulkopuolella.

Jokin tai jotkin yliluonnollisista voimista käsitetään monissa uskonnoissa nimenomaan pahoiksi. Esimerkiksi luterilaisen kirkon Kristinopin 26. kohta kuuluu: "Maailmassa on vaikuttamassa pahoja valtoja, jotka taistelevat Jumalaa vastaan ja turmelevat hänen työtänsä. Näitä ovat synti, kuolema ja perkele." Osa kristityistä käsittää viimeksi mainitun voiman samalla tavoin persoonalliseksi kuin Jumalan. Hän on langennut enkeli Lucifer, joka ei tyytynyt osaansa vaan halusi ylentää itsensä jumalaksi²¹⁹. Useille näin uskoville saastuminen, sota ja muut ongelmat ovat pimeyden ruhtinaan tai hänen viekoittelemiensä ihmisten töitä²²⁰.

Tämän paholaisteorian mukaan ihmiset eivät oma-aloitteisesti kykene tekemään merkittäviä pahoja tekoja. Ne syntyvät vain kun ihminen on omasta tahdostaan tai muusta syystä joutunut paholaisen valtaan. Pahan ulkoistamista esiintyy tietenkin myös muissa maailmankatsomuksissa, mutta persoonalliseen saatanaan uskovat ovat vieneet sen äärimmäisyyteen. Eettisesti paholaisuskonto on ongelmallinen. Se on oikeuttanut ja oikeuttaa vieläkin julmia tekoja. Pahan tekijän tarkempia motiiveja on turha tutkia; tärkeintä on mahdollisimman kova rangaistus, sillä eihän voi olla mitään kärsimystä, jota itse Antikristus ei olisi ansainnut. Toisaalta rankaisija ei voi epäillä omia motiivejaan - muutenhan voisi paljastua, että hän itse on saatanan satimessa.

Toisaalta ei ole lainkaan selvää, että oletamus pahojen yliluonnollisten voimien olemassaolosta auttaisi meitä ymmärtämään maailman ongelmia: yliluonnollisesta kun luonnostaan on kovin vähän tietoa - katolisen kirkon piirissä harrastettavasta paholaistieteestä huolimatta. Paholaisesta puhuminen voi olla ymmärtämisestä kieltäytymistä. Se on kuin hillopurkin tyhjenemisen selittämistä tontun hiiviskelyllä välittämättä paikalla olleen pikkutyön tahmeista käsistä.

On myös syytä kysyä, miksi saatana on olemassa. Hyvin monet paholaiseen uskoviin uskovat myös Jumalaan, joka on luonut kaiken - siis myös paholaisen²²¹. Kun

219 Ks. esim. Nykyaika helmikuu 1987, 14, Burns 1988, Russell 1986, erityisesti ss. 300-301.

220 Ks. esim. Herätkää! 8.5.1988,9.

221 Kristinopin 10. kohta, Suomen evankelis-luterilaisen... 1991.

Jumala on lisäksi kaikkietävä ja tekee pelkästään hyvää, joutuvat ristiriidattomuudesta välittävät uskovaiset kiusallisen paradoksin äärelle. Sen selvittämiseen ovat monet teologit - esimerkiksi Luther ja Augustinus - kuluttaneet parhaat voimansa²²².

Jos taas nälkä, saastuminen ja muut ongelmat yhdistetään suoraan ilman paholaisen välitystä kaikkivaltiaaseen ja -hyvään Jumalaan, ne eivät enää näytäkään niin pahoilta - "Jumalan tiet ovat tutkimattomat."²²³ Kaiken pahan selittäminen hyvällä yliluonnollisella voimalla johtaa helposti välinpitämättömyyteen: oma ja muiden toivo siirretään tuonpuoleiseen.

Kuitenkin suurinta osaa kristittyjä ja muita uskovia Jumala- ja paholaisselitykset tuskin tyydyttävät. Ainakaan eivät niitä, jotka eivät näihin mahteihin jo valmiiksi usko. Maailman nykyiset mielettömyydet eivät taas kelpaa yliluonnollisten voimien olemassaolon todistukseksi. Epäuskoisillekaan tämän jakson lukeminen ei silti ole ollut turhaa, sillä yliluonnollisten selitysten kohtalonuskossa on yllättävän paljon yhtymäkohtia luonnontieteellisen selittämisen kanssa.

Luonnonvoimat

Maanjäristysten, tulvien, pyörremyrskyjen ja muiden niin sanottujen luonnonkatastrofien syynä pidetään luonnostaan luonnonvoimia. Sen sijaan on oudompaa pitää luonnonvoimien aiheuttamana sotaa, nälkää, ympäristötuhoa ja muita onnettomuuksia, joissa ihmisillä ja yhteiskunnalla näyttäisi olevan sormensa pelissä.

Luonnonhengillä, haltijoilla, tontuilla ja muilla sellaisilla on usein haluttu selittää myös ihmisiin liittyviä ilmiöitä. Nämä voimat on käsitetty yliluonnollisiksi siinä mielessä, että niille on ollut mahdollista tavanomaisille luontokappaleille mahdottomat temput. Toisaalta ne ovat olleet nimenomaan luonnonvoimia: ne ovat asustaneet tässä maailmassa eivätkä tuonpuoleisessa. Luonnonhenget ovat olleet voimiltaan kuitenkin varsin rajallisia, ja tuskinpa kukaan niihin perustuvan maailmankuvan omaksunut haluaa selittää maailman ongelmia yksinomaan niillä.

Antiikin Kreikan vapaiden miesten keskuudessa ja uudelleen uuden ajan Länsi-Euroopan oppineiden piirissä syntyi tapa selittää ilmiöitä aivan toisenlaisilla olioilla, luonnonlaeilla ja teorioilla. Näiden olemassaolon muoto tosin saattoi ja saattaa näyttää yhtä merkilliseltä kuin luonnonhenkien.

Uuden ajan alussa maailman selittämisen esikuvana oli mekaaninen kello, joka tuolloin oli kehittymässä ja yleistymässä²²⁴. Monien kellojen toimintaan kuului musiikkia ja nukketeatteria. Yhtä varmasti kuin kellon rakenteesta ja toimintatavasta voitiin päätellä sen käyttäytyminen, voitiin maailman jonkinhetkisestä tilasta ja luonnonlaeista päätellä tapahtumat aina hamaan maailmanloppuun saakka. Tosin kaikkia luonnonlakeja ei vielä tunnettu ja maailman tilan määrittelyssäkin oli paljon aukkoja, mutta tämä ei häirinnyt 1600-luvulta lähtien yleistynyttä uskoa maailmaan jättiläismäisenä kellokoneistona.

Vielä 1700-luvun alussa mekaanista ennalta määräytymistä kuitenkin rajoitti usko koneiston ulkopuolella oleviin ihmissieluihin ja Jumalaan. Vuosisadan lopulta lähtien yhä useammat ajattelijat panivat sielut ja jumalat viralta. Klassisen fysiikan lakien uskottiin selittävän kaiken viime kädessä myös ihmisten maailmassa. Esimerkiksi tunnettu matemaatikko ja fyysikko Pierre Simon de Laplace väitti, että ylivertainen äly, joka tuntisi kaikkien kappaleiden tämänhetkisen sijainnin ja liiketilan, voisi laskemalla saada selville maailmankaikkeuden kaikki tapahtumat miten pitkälle tulevaisuuteen tahansa.²²⁵

Tämän vuosisadan alussa mekaaninen determinismi kärsi kovan kolauksen kun

222 Ks. esim. McSorley 1967 ja Burns 1988.

223 Kristinopin 13. kohta.

224 Ks. esim. Roszak 1988, 55.

225 Ks. esim. von Wright 1987, 46.

osoittautui, ettei aineen perusosasten käyttäytyminen muistuttanut juurikaan kellon sykkettä. Uudesta fysiikasta huolimatta mekaaninen maailmankuva hallitsee usein edelleen arkiajattelua. Osittain tästä selittynee avuttomuus katastrofiuhkien edessä ja kohtalonuskoinen suhtautumistapa tieteellisiltä näyttäviin tulevaisuudenennusteisiin.

Biologismi

Mekaanista ennaltamääräämisoppia elävämpi on sen biologinen muunnelma: ihmisen toiminta halutaan selittää yksinomaan biologian avulla samalla tavoin kuin muiden eläinten käyttäytyminen. Koska ensimmäiseksi ja voimakkaimmin ekologisen tuhon tiedostaneet ihmiset ovat yleensä olleet biologeja, juuri ympäristöongelmia on eniten pyritty selittämään biologisesti. Näin selittyvät myös nälänhädät, koska monet uskovat niiden olevan pelkästään ekologisia ongelmia.

Toisaalta ekologiasta riippumatta monet ovat halunneet selittää sodat ihmisen biologisella aggressiivietillä ja luontaisella vihamielisyydellä ryhmän ulkopuolisia saman lajin olioita kohtaan. Selitystä täydennetään vielä kilpailuvietillä, oman alueen puolustusvietillä ja ekologisella olettamuksella, jonka mukaan elämän välttämättömyyksistä on jatkuvasti puutetta.²²⁶

Näkyvimmin tätä biologismiksi kutsuttua oppia on Suomessa edustanut Pentti Linkola. Linkolan mukaan "ihmisen ymmärtämiseen [ei ole] muuta tietä kuin lajin kehityshistorian ja eläinetologian (eläintenkäyttäytymisoppi) tarkastelu"²²⁷. Ympäristötuho selittyy biologisen evoluution harhapolulla, joka on tuottanut syöpäkasvaimen - ihmisen. Satunnaisten mutaatioiden kautta syntyneeseen ihmisen perinnölliseen varustukseen kuuluu mm. "edistysvietti", jonka takia "olisi vastoin luonnonlakeja, että hän kykenisi jättämään joitakin [teknisiä] välineitä käyttämättä" tai rajoittaa aineellisen hyvinvoinnin kasvua.²²⁸ (Biologismia Linkola ei ole kuitenkaan aina kannattanut samalla johdonmukaisuudella²²⁹. Hän on myös joissain viimeaikaisissa puheenvuoroissaan tuonut esiin ekologisilta vaikutuksiltaan erilaisten kulttuurien olemassaolon.)

Mutta eihän ihmisten tietoisuuden olemassaoloa voi kieltää. Biologismin kannattajat eivät sitä kielläkään vaan uskovat tietoisuuden olevan sivuilmiö, epifenomeeni, jolla ei ole vaikutusta tapahtumien kulkuun. Väitettä ei ole aivan helppo niellä, ja myös Linkola horjuu jatkuvasti kahden vaiheilla: voiko tietoisuus saada ylivallan "vaistonvaraisista alkuvoimista" vai ei?²³⁰

Johdonmukaiselle biologistille tietoinen asioihin vaikuttaminen on mahdotonta. Toisaalta kaikki ei ole kuitenkaan ennalta määrättyä - myös sattumalla on tärkeä osuus kehityksessä. Linkolan ja muiden biologismin kannattajien osallistuminen muistuttaa penkkiurheilua: ongelmia lievittäville sattuman oikuille voidaan julkisuudessa hurrata ja pahentaville buuata. Osallistumisen rajoittaminen pelkästään katsomossa istumiseen on tietysti kurjaa, mutta tähän on kai tyytyminen, jos tiede kerran osoittaa käyttäytymisemme biologisperäiseksi.

Onneksi biologismia ei terveen järjen lisäksi tue myöskään vallitseva tieteellinen näkemys. Tosin Linkolan näkemyksiä puoltavat jotkin sosiobiologian variaatiot. Yhdysvaltalainen eläintieteilijä Edward O. Wilson, joka on kyseisen opin näkyvimpiä edustajia, määrittelee sosiobiologian "kaiken sosiaalisen käyttäytymisen biologisen

226 Ks. esim. Wilson 1975, 572, Lorenz 1968, 219-, Morris 1969, 168-, Walletschek 1988, Vanhanen 1982, 76-78, Vanhanen 1988, 69-72.

227 Linkola 1979, 188.

228 Linkola & Soininvaara 1987, 75 ja Linkola 1979, 100,104.

229 Vrt. Linkola 1979:n loppupuolen jyrkkää determinismia sen alkupuolen kirjoituksiin ja Linkola & Soininvaara 1987:een.

230 Ks. esim. Linkola 1979, 100.

perustan järjestelmälliseksi tutkimukseksi²³¹. Perustan uskotaan löytyvän nimenomaan ihmisten perintötekijöistä eli geeneistä.

Toisaalta sosiaalibiologisia yleistyksiä ovat eniten kritisoineet juuri ammattibiologit. Mitään suoria todisteita älykkäiden ja oppimiskykyisten eläinten - mukaan lukien ihminen - sosiaalisten käyttäytymistaipumusten ja tietyn perintötekijän yhteydestä ei ole. Sosiobiologien väitteet perustuvat vain spekulatioihin, jotka pyrkivät osoittamaan, että jotkut ominaisuudet ovat taanneet yksilön tai geenin eloonjäämisen muita paremmin. Jotta tästä voitaisiin vetää perintötekijöitä koskevia johtopäätöksiä, olisi jo valmiiksi oletettava, että käyttäytymiserot ovat perinnöllisesti määräytyneitä - oletamus, jonka totuutta tämän spekulatiion on vasta tarkoitus todistaa.

Sitä paitsi evoluutioteorian mukaan nimenomaan älykkyys ja oppimiskyky - siis se että eläimet voivat muuttaa käyttäytymistään perimän pysyessä muuttumattomana - ovat kehittyneet erälle eläimille juuri siksi, että ne selviytyisivät muita paremmin.²³²

Biologiset sodan selitykset olettavat aggressiivisuuden olevan ikään kuin höyryä, jota ihmisten, etenkin miesten, on aika ajoin päästettävä ulos. Jos olosuhteet estävät paineen purkamisen, syntyy räjähdys.

Jo yksinkertaiset hiirikokeet ovat tämän teorian kanssa ristiriidassa: aggressiivisessa käyttäytymisessä onnistuva hiiri muuttuu entistä aggressiivisemmaksi kun taas epäonnistuva muuttuu vähemmän aggressiiviseksi. Hiiret siis oppivat aggressiivisuutta tai sen välttämistä. Yleinen käsitys tutkijoiden keskuudessa onkin, että aggressiivisuus on vain osittain perinnöllistä.²³³

Toisaalta sotivien ihmisten ei tarvitse olla vähimmässäkään määrin aggressiivisia - varsinkaan nykyaikaisessa teknistyneessä sodassa. Väkivaltaiseen konfliktiin voidaan osallistua mitä erilaisimmista motiiveista - mm. niiden rangaistusten pelosta, jotka seuraavat sosiaalisten normien tai vallankäyttäjien määräysten rikkomisesta.

Sotilaat täytyy nimenomaan kouluttaa tappamaan. Koulutuksesta huolimatta tappamishalukkuus voi olla heikko: 400 toisen maailmansodan aikaista jalkaväkikomppaniaa käsittävän tutkimuksen mukaan 85 % sotilaista ei ampunut taistelussa vihollisia siinäkään tapauksessa, että heidän asemansa oli uhattuna ja henkensä vaarassa. He ampuivat ainoastaan silloin kun muita, etenkin upseereita, oli paikalla.²³⁴ (Sotilaiden tuhoikäytymisen syistä myös seuraavassa Alistuskoneistot-luvussa.)

Vastaavasti aggressiivinen motiivi voi johtaa hyvin monenlaisiin tekoihin - ei yksin väkivaltaan. Esimerkiksi suuren ja yksipuolisen lahjoituksen takana voi olla aggressio: halutaan, että saaja tuntee itsensä riippuvaiseksi ja velvolliseksi noudattamaan antajan tahtoa.

Ylipäänsä mikä tahansa ihmisen psykologinen taipumus - jolla mahdollisesti on geneettinen tausta - voi johtaa mitä erilaisimpiin tekoihin. Vastaavasti konkreettisen käyttäytymisen takana voi olla hyvin monenlaisia psykologisia taipumuksia. Jo tämä tekee tuhotrendien sosiobiologisen selittämisen mahdottomaksi.²³⁵

Ekokulttuurit

Linkolalaiselle luonnontuho selitykselle suuren ongelman muodostavat lukuisat pienet eri puolilla maailmaa asustaneet tai asustavat kansat tai ihmisryhmät, jotka harjoittavat

231 Wilson 1975, 4.

232 Hoffmeyer 1978, Laihonen & Haila & Haukioja 1989, 161-165, Portin 1983, 181.

233 Sandnabba 1989, 134-5, Rummel 1977, 35.

234 L. A. Marshall Giddens 1992, 346:n mukaan.

235 Sahlins 1977, 7-16; biologisten sodan selitysten kritiikkiä myös esim. Wiberg 1983, 61-, Arendt 1970, 63-65.

keräilyä, maanviljelyä, kalastusta ja metsästystä. Näiden niin sanottujen luonnonkansojen jäsenillä ei tunnu olevan minkäänlaista "edistysviettiä". Heillä on käytössään vähän teknisiä välineitä, aineellinen kulutus on vaatimatonta ja suhde luontoon monesti ekologisesti esimerkillinen.²³⁶ Tämä ekologisesti mielekäs tilanne on kuitenkin tulosta näiden kansojen historiasta ja sen kuluessa ilmeisesti tapahtuneesta oppimisesta²³⁷. Tuhansia vuosia sitten joidenkin kyseisten ihmisryhmien esi-isät ovat voineet tuhota monia lajeja sukupuuttoon. (Ks. edellä Teknologia I -luvussa.)

Kun nämä ihmiset saavat "kehittyneemmän" kulttuurin tehokkaita työkaluja, he eivät useinkaan lisää kulutustaan tai luonnon hyväksikäyttöä vaan vähentävät työntekoa ja nauttivat entistä pidemmästä joutilaisuudesta²³⁸. Sitä paitsi voimaperäistä teknologiaa ei aina käytetä, vaikka se tunnettaisiin: monet kansat eivät harjoita maanviljelyä, vaikka sen hyvin hallitsevatkin. (Ks. edellä Teknologia I -luvussa) Tästä huolimatta nämä kansat eivät normaalisti näe nälkää ennen sivilisaatioihmisten tuloa. (Tarkemmin edellä Talous-luvun alaluku Primitiivinen nälkä.) Monet alkuperäiskansat, kuten esimerkiksi saamelaiset ja inuitit, ovat välttäneet konflikteja. Muiden luonnonkansojen konfliktit ovat rituaalinomaisia ja aiheuttavat vain vähän tuhoja.²³⁹

Luonnonkansojen jäsenet ovat kiistämättä ihmisiä, joten luonnon riisto ei kuulu ihmisen lajiominaisuuksiin. Lajin sisäisellä perintötekijöiden erolla ei voida myöskään selittää "primitiivisten" kulttuurien ja niin sanottujen sivilisaatioiden suurta käyttäytymiseroa: luonnonkansojen jäsenten kanssa biologisesti samanlaiset ihmiset ovat olleet rakentamassa sivilisaatioita. Sitä paitsi aikaisemmin eri "roduiksi" luokiteltujen ihmisryhmienkin väliset geneettiset erot ovat niin vähäisiä (vähäisempiä kuin ryhmien sisäiset erot), että nykyisin rotukäsitetä pidetään epätieteellisenä: ihmisrotuja ei ole olemassa²⁴⁰. Luonnonolosuhteiden erotkaan eivät tee ymmärrettäväksi suurta vaihtelua eri Homo sapiens -ryhmien käyttäytymisen välillä: samoilla seuduilla on asunut ja kehittynyt sekä luonnonkansoja että sivilisaatioita - tosin jälkimmäiset ovat pyrkineet usein tuhoamaan edellisten kulttuurin.

Ihmisten tuhoikäytymisen biologiset selitykset eivät siis ole päteviä. Jääkö luonnonvoimien osalle näin ollen ainoastaan luonnonkatastrofit? Eivät välttämättä nekään. Luonnonkatastrofien tuhoisuus ja määrä ovat kasvaneet voimakkaasti 60-luvulta lähtien²⁴¹. Kuitenkaan maanjäristykset, tulivuorenpurkaukset, voimakkaat sateet, kuivuuskaudet ja muut katastrofeja laukaisevat luonnonilmiöt eivät merkittävästi lisääntyneet ennen 90-lukua²⁴². Aikaisemmin nämä eivät useinkaan johtaneet katastrofeihin: monilla tulivuorenpurkausten ja muiden mullistusten uhkaamalla alueilla ei asunut juuri kukaan; vuoristoissa oli metsiä, jotka imivät rankkasateiden veden; kuivuuden uhkaamia alueita viljeltiin sekä laidunnettiin vähemmän ja järkevämmiin; ihmisillä oli ruokaa varastoissa pajojen päivien varalle jne.²⁴³

Tilanne muuttui 90-luvulla sikäli, että monilla alueilla myös katastrofeja laukaisevat kuivuuskaudet ja rajumyrskyt lisääntyivät. Monet tutkijat pitävät mahdollisena, että tämä liittyy ihmisten aiheuttamaan ilmaston lämpenemiseen. Kasvihuonekaasujen ilmakehään vangitsema ylimääräinen energia nostaa tunnetusti maapallon keskilämpötilaa, mutta samalla se tekee koko ilmastojärjestelmän aikaisempaa epävakammaksi ja lisää

236 Ks. esim. Clastres 1984, Bookchin 1982, Bodley 1985, 48, Gorbin 1995.

237 Ks. esim. Kaplinski 1982, 158-.

238 Ponting 1991, 21, Clastres 1984, 146.

239 Burger 1990, 60, Diamond 1981, 156, Bodley 1978, 198, Bodley 1985, 205, Fabbro 1980, Raumolin 1980, 310-11, Clark 1989, 152-3, Dyer 1986, 9.

240 Ks. esim. Miles 1994, 104-5, Wilhelmsson 1996.

241 One World... 1992, 20, Zupka 1987, International survey... 1986, Naturkatastrophen... 1988, Sigma/Schweizer Rück 2/1994, World Disasters... 1995, 101, Maailman katastrofiraportti 1994, Maailman katastrofiraportti 1993, 30.

242 Wijkman & Timberlake 1986, 17.

243 Mt. ja Lappé & Collins 1988, 12-18.

erityisesti lämpöaalloja ja rankkasateita.²⁴⁴

Ihmisten ulkopuolisten luonnollisten ja yliluonnollisten voimien sijasta meidän on siis etsittävä tuhon syitä keskuudestamme.

244 Ks. esim. Flavin 1996, Last warning... 1996, Matthews 1990, Common questions... 1997

Mistä väestöselitykset vaikenevat?

Maapallolla on nyt harvinaisen paljon ihmisiä: noin kuusi miljardia. Vielä vuonna 1960 meitä oli vain noin kolme ja vuonna 1650 noin puoli miljardia²⁴⁵. Samanaikaisesti ympäristötuhojen, nälän ja muiden ongelmien pahenemisen kanssa väestö on kasvanut nopeasti. Ehkäpä ongelmien syynä on yksinkertaisesti se, että meitä on liikaa?

Liikaväestöllä selitetään yleisesti nälkää ja ympäristötuhoja. Myös sodat ja elämän mielekkyyden katoaminen kytketään joskus ihmisten suureen lukumäärään. (Esimerkiksi Osmo Soininvaara ja Paavo Väyrynen²⁴⁶ ovat nähneet kolmannen maailman kurjuuden ja aavikoitumisen väestönkasvun seurauksena. Suurimman osan maailman ongelmista on selittänyt liikaväestöllä Eero Paloheimo - samoin Pentti Linkola silloin, kun hän ei ole ollut täydellisen biologismin vallassa²⁴⁷.)

Väkilukuselitysten nykyisen noususuhdanteen läntisissä teollisuusmaissa aloitti yhdysvaltalainen biologi Paul R. Ehrlich vuonna 1968. Sittemmin sitä ovat pitäneet yllä mm. Maailmanpankki ja yhdysvaltalainen Worldwatch Institute.²⁴⁸ (Ehrlichin *The Population Bomb* -kirjasta ilmestyi parissa vuodessa 13 painosta. Hänen yhdysvaltalaisia kritikoitaan ovat olleet mm. Barry Commoner, Frances Moore Lappé & Joseph Collins sekä Murray Bookchin²⁴⁹.)

Ajatus ei ole kuitenkaan nykyajan tuote. Englantilainen, 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa vaikuttanut yläluokan pappi Thomas Malthus, selitti teollistumisen kanssa yhtäaikaan ilmenneet nälän, köyhyyden, taudit ja ennenaikaiset kuolemat väestönkasvulla. Tämä pysyy hänen mukaansa aina ravinnontuotannon kasvun edellä. Yllättävää kyllä hän ei suositellut syntyvyyden säännöstelyä yläluokalle, joka ryösti maat köyhiltä ja ajoi heidät kurjiin teollisuuskaupunkeihin. Sen sijaan hän vastusti kurjuuden lieventämiseen tarkoitettua lainsäädäntöä.²⁵⁰ (Malthusista myös Puheen harhat ja ajatuksen aukot luvussa)

Lisää kuolemaa?

Myös nykyisin väestönkasvuselitykset saavat jotkut kiinnostumaan kuolleisuuden edistämisestä. Jostain syystä hekään eivät halua aloittaa helpoimmasta päästä: he eivät tee itsemurhaa tai suositele kaltaistensa teurastusta. Välttämättömät ihmisuhrit löytyvät yleensä jostain kaukaa. Esimerkiksi edellä mainittu professori Ehrlich suositteli ruoka-avun lopettamista kurjimmilta ja nopeimman väestönkasvun mailta. Pentti Linkola on kehottanut meitä "kovettamaan mielemme kuullessamme Biafran lasten nälkäkuolemasta, heidän karsiutumisenensa on välttämättömyys"²⁵¹. Jotkut kirjoittajat USA:ssa ovat pitäneet aidsia

245 Pressat 1972, 22, Cipolla 1974, 113, Meadows et al. 1992, 23; joulukuun lopulla 1997 maailman väkiluku oli arviolta 5,885 miljardia (World popclock 1997).

246 Soininvaara 1986, 13, Väyrynen 1989, 68-69.

247 Paloheimo 1985, 237, Linkola & Soininvaara 1987, 129; sodista esim. Catton 1985, 86.

248 Ehrlich 1971, esim. State of the World 1989, 180 (Worldwatch Institute), Brown 1996.

249 Commoner 1972, Lappé & Collins 1988 ja 1986, Bookchin 1988 ja 1989.

250 Bookchin 1987 ja 1988, Pressat 1972, 18-19.

251 Linkola 1979, 245.

ihmiskunnan siunauksena²⁵². Myös saksalaisessa ympäristökeskustelussa tällaisia näkemyksiä on esitetty. Tunnetuin ajatuksen kannattaja on Herbert Gruhl²⁵³. Onneksi tämänkaltaiset, toisten kuolemaa toivovat käsitykset ovat vähemmistönä myös väestönkasvuselitysten kannattajien keskuudessa. (Ehrlich on myöhemmin muuttanut käsityksiään. Linkolalaisia ehdotuksia ovat tehneet jotkut muutkin yhdysvaltalaiset kirjoittajat, esim. David Foreman²⁵⁴.)

Linkolan ja kumppaneiden johtopäätökset ovat hirveitä, mutta voimmeko välttää niitä, jos kerran väestön kasvu liian suureksi on ongelmien perimmäinen syy? Vai onko se sitä kuitenkaan?

Tietenkin jos kuvittelemme maailman suureksi tehdaslaitokseksi, johon syötetään lisää ihmisiä niin, että tehtaan toiminta muuten pysyy ennallaan, väestönkasvu varmasti johtaa nälän, saasteen ja muun kurjuuden lisääntymiseen. Mutta yhtäaikaan väkiluvun kanssa ovat muuttuneet lukemattomat muut kurjuuteen mahdollisesti vaikuttavat asiat. Ihmisten lukumäärän ja nykyisen tuhokehityksen yhteyksiä on siis tarkasteltava huolellisemmin.

Tällaisen tarkastelun tarpeeseen viittaavat myös alueelliset tilastot. Jos verrataan toisaalta asukastiheyttä ja toisaalta saastuttamista, asevarustelua, sotaa, nälkää ja muuta kurjuutta eri maissa, mitään yhteyttä ei näytä olevan. Esimerkiksi pahasti saastuneessa Puolassa on vähemmän asukkaita neliökilometrillä kuin jossain määrin puhtaassa Sveitsissä.²⁵⁵ Hollannissa, Belgiassa, Englannissa ja useimmissa läntisen Saksan osavaltioissa on selvästi suurempi asukastiheys kuin toivottoman ylikansoitettuna nälkämaana tunnetussa Intiassa²⁵⁶. Koko Euroopassa asukkaita on neliökilometriä kohti noin kolme kertaa enemmän kuin kurjuuden pesinä pidetyissä Afrikassa ja Latinalaisessa Amerikassa²⁵⁷, vaikka yhden eurooppalaisen kulutus vaatii ratkaisevasti enemmän pinta-alaa kuin yhden afrikkalaisen tai latinalaisamerikkalaisen. Zaireissa, Sambiassa, Malissa, Tshadissa ja Somaliassa, joissa kaikissa asukastiheys on selvästi Suomea alhaisempi, oli 1980-luvulla 30-50 % väestöstä aliravittuja, mutta niitä yli kahdeksan kertaa tiheämmin kansoitettu Nigeriassa vain noin 10 %²⁵⁸. Nälkä ja valtava ympäristötuho koettelee Brasiliata, vaikka se on lähes yhtä harvaan asuttu kuin Suomi ja sillä on asukasta kohti suuria käyttämättömiä ruoantuotantomahdollisuuksia²⁵⁹.

Ei myöskään ole yksinkertaista yhteyttä asukasta kohti käytössä olevan maatalousmaan ja nälän välillä. Nälkää nähtiin vuonna 1980 ratkaisevasti enemmän Hondurasissa, Brasiliassa, Angolassa ja Tshadissa kuin Koreassa, Kiinassa, Mauritiusella tai Sri Lankassa siitä huolimatta, että edellisissä maissa oli 3-5 kertaa enemmän käyttökelpoista viljelysmaata asukasta kohti kuin jälkimmäisissä.²⁶⁰

252 Bradford 1989c, 33 viittaa tällaisiin teksteihin.

253 Gruhl 1975, erit. ss. 185,300-3; lisää saksalaisen äärioikeiston näkemyksistä: Cologne Anti-EC Group 1992, Eberman 1992.

254 Bookchin 1987, 4.

255 Sodan ja väestötiheyden liittymättömyydestä toisiinsa: Rummel 1977, 141-2. Vuonna 1993 Puolassa oli 119 asukasta/km², Sveitsissä 168 as/km² (Suomen tilastollinen vuosikirja 1995).

256 Vuonna 1993: Hollanti 365, Belgia 329, Englanti 326 (vuoden 1981 luku, väestö kasvanut sen jälkeen), Intia 269 as/km² (Suomen tilastollinen vuosikirja 1995, 523), esim. Nordrhein-Westfalen 521 as/km² (Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1995).

257 Vuonna 1992: Eurooppa 68 (laskettu Suomen tilastollinen vuosikirja 1995:n taulukoiden perusteella - vuosikirjassa Euroopan asukastiheys 100, koska entistä Neuvostoliittoa ei ole otettu mukaan), Afrikka 22, Latinalainen Amerikka 22 as/km² mt.

258 Zaire 13, Sambia 9, Mali 7, Tshad 8, Somalia 7, Nigeria 103 as/km², Suomen tilastollinen vuosikirja 1987, State of the World 1989, 13.

259 1993: Brasilia 18, Suomi 15 as/km² Suomen tilastollinen vuosikirja 1995, Lappé & Collins 1988.

260 Lappé & Schurman 1989, 12.

Voidaan hyvin kuvitella maailma, jossa olisi ihmisiä vain kymmenesosa nykyisestä mutta tuhokehitys vähintään yhtä pitkällä. Kuvittelussa auttaa Venäjä, jossa asukastiheys on alle kymmenesosa siitä, mitä se on Länsi-Euroopassa, mutta jonka asukkaita kohtaa jopa nälkä puhumattakaan ympäristön tuhoutumisesta tai varustautumisen aiheuttamasta hävityksestä²⁶¹.

Mistä sitten on syntynyt yleinen käsitys väkiluvun ja maailman suurten ongelmien välisestä yhteydestä? Vaikkei eri maiden asukastiheyksien eroilla niin kuitenkin väestönkasvunopeuksien eroilla näyttää olevan yhteyttä nälkään ja köyhyyteen²⁶². (Tämäkään tilastollinen korrelaatio ei ole kovin voimakas²⁶³.) Näiden taas ajatellaan vaikuttavan aavikoitumiseen ja metsien tuhoutumiseen. Tällainenkin yhteys liittyy vain tiettyyn tilanteeseen: historian suuret nälänhädät ovat niittäneet kansoja, vaikkei väestönkasvu ole ollut erityisen korkea²⁶⁴.

Mutta edes se, että kaksi asiaa vaihtelevat aina samassa tahdissa, ei riitä tekemään toista toisen syyksi - vielä vähemmän keskeiseksi tai perimmäiseksi syyksi, jollaiseksi väestönkasvu usein mielletään. Esimerkiksi se, että kaupungissa on paljon nostureita, ei selitä kaupungin nopeaa kasvua. Sitä paitsi on myös monia muita asioita, jotka vaihtelevat nälän kanssa samassa tahdissa: esimerkiksi ihmisten turvattomuus ja esteet kansanryhmien mahdollisuuksille päättää itse asioistaan. Miksi juuri väestönkasvu on valittu selitykseksi?

Humaanit eurooppalaiset...

Ehkäpä siksi, että väestönkasvun voimistuminen toisen maailmansodan jälkeen on eristetty yhteyksistään ja nähty kulttuurimme humaaneista pyrkimyksistä johtuvana väistämättömänä ilmiönä. Korkean syntyvyyden ja sitä aisoissa pitävän korkean kuolleisuuden on katsottu vastaavan jonkinlaista luonnontilaa²⁶⁵. Eurooppalaiset ja pohjoisamerikkalaiset menivät toisen maailmansodan jälkeen humanitaarisuuttaan köyhiin maihin ja horjuttivat tätä tasapainoa: lääkkeet, torjunta-aineet ja parempi ravinto ovat alentaneet kuolleisuutta²⁶⁶. Kun syntyvyys on edelleen pysynyt luonnontilassa, seurauksena on ollut nopea väestönkasvu. "Väestöhumanistit" haluavat siirtää köyhät maat syntyvyydenkin suhteen "sivistyksen" piiriin ja vievät ehkäisyteknologiaa. "Väestöbrutalistit" taas haluavat palauttaa luonnontilan ja ehdottavat kuolleisuuden lisäämistä.

Todellisuudessa ennen toista maailmansotaa ei vallinnut mitään luonnontilaa. Eurooppalaiset olivat yli 400 vuotta levittäneet tautejaan, vaikeuttaneet ja estäneet ravinnontuotantoa sekä katoihin varautumista, tuhonneet paikallisia kulttuureja, sotineet ja rangaisseet alkuasukkaita muissa maanosissa, minkä seurauksena kuolleisuus oli kasvanut²⁶⁷. (Kuolleisuus alkoi vähetä esimerkiksi Tansaniassa ja Intiassa jo sotien välisenä aikana, muttei silti ehtinyt 40-luvun lopulla saavuttaa siirtomaakautta edeltänyttä tasoa²⁶⁸.)

Kuolleisuuden lisäksi myös syntyvyys alkoi kasvaa. Tähän vaikutti osaltaan

261 Venäjä: 9 as/km² (Suomen tilastollinen vuosikirja 1995), ETA-maat 1994: 102,4 as/km² (Basic statistics of the European Union 1995).

262 Lappé & Collins 1988, 20.

263 Vrt. esim. Suomen tilastollinen... 1987:n taulukkoa 403 State of the World 1989:n taulukkoon I-1.

264 Esim. Koponen 1988, 129, Koponen 1989, 17.

265 Esim. Ehrlich 1971, 13, Pressat 1972, 27, Cipolla 1974, 102 ja Gruhl 1975, 175-176 näyttävät viittaavan tähän.

266 Esimerkiksi Poikolainen 1977.

267 Ks. esim. Lappé & Collins 1986, 81-, Dammann 1981, 32-, The New Internationalist, June 1989, 21,25.

268 Koponen 1986, McAlpin 1986.

perinteisten yhteiskuntien sukupuolista kanssakäymistä ohjaavien normien rappeuttaminen. Syntyvyyttä lisäsi myös etenkin 1800-luvulta alkaen työvoiman riisto. Perheiden ja kyläyhteisöjen tuotantokyky haluttiin alistaa siirtomaaisäntien tarkoituksiin, jolloin suurilla perheillä selviydettiin paremmin kuin pienillä. Samalla yhteisöt usein hajotettiin, jolloin ihmisten ainoaksi turvaksi jäi perhe, jonka riittävä koko haluttiin varmistaa suurella lapsiluvulla. Kasvu jatkui monissa maissa 50- ja 60-luvuilla ja selittää - toisin kuin "humaanit eurooppalaiset" -teoria väittää - suuren osan toisen maailmansodan jälkeisestä nopeasta väestön lisäyksestä.²⁶⁹ (Paitsi että syntyvyyden kasvu on jatkunut pitempään kuin kuolleisuuden kasvu, se on alkanut ilmeisesti myös myöhemmin.)

Niin sanotuissa primitiivisissä kulttuureissa ja alkuperäiskansojen keskuudessa, jotka usein ovat luonnontilan esikuvina, säännöstellään syntyvyyttä. Tähän niillä on omia, länsimaisesta lääketieteestä riippumattomia menetelmiä.²⁷⁰ Ennen eurooppalaisen kulttuuri-imperialismin voimistumista tällä vuosisadalla ilmeisesti useimmat ulkoeurooppalaiset kansat pitivät syntyvyytensä kohtuullisena mm. morsiamen hinnan säätelemällä, myöhäisellä avioliitolla, ehkäisevillä ja abortoivilla yrteillä sekä ennen kaikkea pitkällä imetysajalla ja siihen liittyvillä tabuilla²⁷¹. Useilla näistä käytännöistä oli tai on muitakin tehtäviä kuin syntyvyyden rajoittaminen. Osa niistä, kuten joidenkin kansojen käytäntö tietyissä tilanteissa surmata pikkulapsia (joita ei aina pidetä varsinaisina ihmisinä, kuten useimmat eurooppalaisetkaan eivät pidä sikiöitä ihmisinä), ei ole nykyisten käsitystemme mukaan eettisesti hyväksyttäviä. Yhtä kaikki, menetelmien olemassaolo ja toimivuus osoittavat vääräksi eurooppalaisten yleisen kuvitelman, että muut kansat ovat olleet kykenemättömiä itsenäisesti ratkaisemaan väestöongelmia.

Lähetysaarnajat ja siirtomaaisännät kielsivät useissa tapauksissa syntyvyyttä säännöstelevät perinteiset tavat ja hävittivät niitä koskevaa tietoa: palkkaorjia tarvitsevien valloittajien silmissä köyhät maat olivat näet sillä kertaa *alikkansoitettuja*²⁷². (Tietämättömyys näistä köyhien maiden väestöhistorian piirteistä - tai niiden unohdus - on yksi syy, miksi esimerkiksi Martin Lewis pitää kaikkea kyläyhteiskuntien hyviä puolia esiin tuovaa ekoradikalismia vaarallisena²⁷³.)

Toisaalta syntyvyys laski Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa ratkaisevasti jo silloin, kun nykyaikaisia ehkäisymenetelmiä ei tunnettu tai niitä ei ollut saatavilla - jopa silloin kun hallitus suhtautui avoimen vihamielisesti syntyvyyden säännöstelyyn²⁷⁴.

Korkean syntyvyyden ja kuolleisuuden luonnollisuutta ei voi todistaa edes ihmisen eläimellisyyttä korostamalla: myös useilla eläinlajeilla populaatiotiheys pidetään aisoissa suureksi osaksi syntyvyyden itsesääteilyllä²⁷⁵.

Jos väestönkasvu ei siis ole perimmäinen syy, se on ilmeisesti kuitenkin välittävä lenkki kurjuuden aiheuttajien ketjussa. Vai onko väestönkasvu aina edes sitä: voihan olla, että nälän ja ympäristötuhon todelliset syyt aiheuttavat myös väestönkasvun? Ihmisten lukumäärän lisääntyminen olisikin vain kurjuuden oire eikä sen välillinenkään aiheuttaja. Emmehän esimerkiksi hattujen ja muiden päähineiden sekä teiden liukkauden esiintymisestä yhtäikää päättele, että päähineet aiheuttavat liukkauden. Monet tekijät viittaavat siihen, että useissa tapauksissa tällainen suhde vallitsee väestönkasvun ja tuhokehityksen välillä: ne eivät ole toistensa syitä, vaan niillä on yhteiset syyt.

Väestönkasvun yhteys nälkään ja ympäristötuhon voi saada valaistusta, kun

269 Bradford 1988, 24, Koponen 1986, Koponen 1989, 26-, Polgar 1972, 205-, Weil 1986, Cleveland 1986, Dyson & Murphy 1985.

270 Harris 1982, 27, Bodley 1985, 155-156, Keesing 1981, 161-162, Rausing 1981, 13, Douglas 1966, Women's Medicine 1985.

271 Viitteitä tästä: Koponen 1989, 28-30, Dyson & Murphy 1985, Bodley 1982, 159-160, Mamozai 1989, 75, Sieferle 1988, 333-334, Traditionelle... 1989, Fisher 1979, 203-205, Clark 1989, 78.

272 Wichterich 1985, 17, Koponen 1989, 33, Mainstream... 1992, 184, Fisher 1979, 171-2.

273 Lewis 1992.

274 Lappé & Collins 1988, 20, Pressat 1972, 75, World... 1984, 60-63.

275 Ks. esim. Sisula 1977, 60-, Bradford 1989a, 52, Keesing 1981, 162, Rausing 1981, 12.

mietitään, miten edellinen johtaa jälkimmäisiin. Tavallista on ajatella, ettei lisäväestölle yksinkertaisesti riitä ruokaa. Todellisuudessa maailmassa tuotetaan kylliksi ravintoa kaikkien ihmisten ruokkimiseen²⁷⁶. Jopa useimmissa nälkää näkevissä maissa tuotettiin ainakin 80-luvun puolivälissä riittävästi elintarvikkeita väestön ravitsemiseksi²⁷⁷. Niistä viedään usein runsaasti ruokaa muualle. Esimerkiksi Sahelin nälänhädän aikana 70-luvun alussa sieltä vietiin ruokamäärä, jonka arvo oli kolminkertainen verrattuna alueelle tuodun viljan arvoon. Kun Sudania koetteli nälänhätä vuosina 1982-85, maasta vietiin 621 000 tonnia viljaa.²⁷⁸ Ne syyt, jotka estävät köyhiä ihmisiä saamasta kylliksi ruokaa, ovat vaikuttaneet pitkälti väestömäärän ja ravinnontuotannon suhteesta riippumatta.

Maa loppuu

Monet ajattelevat, että lisäväestölle ei ole peltoa, minkä seurauksena autiomaat leviävät ja metsät häviävät, kun vähiä maita joudutaan viljelemään liian voimaperäisesti ja uusia raivaamaan metsiin. Tämä pitääkin joillain alueilla paikkansa. Kuitenkin peltoa ja muuta ravinnontuotantoon jo aikaa sitten raivattua maata on useimmiten riittävästi, mutta tavallinen kansa ei sitä saa käyttää. Suurtilalliset ja ylikansalliset maatalousyhtiöt pitävät suurinta osaa viljelymaasta hallussaan²⁷⁹. Jopa Egyptissä, jonka yleensä ajatellaan kärsivän suuresta peltoalan niukkuudesta, riittäisi peltoa kaikkien elättämiseen, jos maa jaettaisiin oikeudenmukaisemmin²⁸⁰.

Ravinnontuotannossa aikaisemmin ollut maa tuottaa tupakkaa, kahvia, teetä, puuvillaa ja muita tuotteita rikkaille. Huomattavaa osaa pelloista voidaan jopa pitää viljelemättä keinottelutarkoituksissa. Esimerkiksi Brasiliassa yksi prosentti maanomistajista omistaa 44 prosenttia viljelymaasta, josta puolet on viljelemättä. Guatemalassa suurtilalliset pitävät kesannolla yli miljoonaa hehtaaria maatalousmaata, mikä vastaa kymmenesosaa maan koko pinta-alasta.²⁸¹ Latinalaisessa Amerikassa ja muualla köyhillä maaseutualueilla on havaittu, että kahvin ja muiden vastaavien vientikasvien kysynnän vähetessä maailmanmarkkinoilla, myös nälkä vähenee: tuolloin valtiot ja suurmaanomistajat eivät ole niin kiinnostuneita estämään köyhiä kasvattamasta itselleen ruokaa²⁸².

Yleinen käsitys on myös, että lisäväestön polttopuun tarve johtaa metsien tuhoutumiseen. Tämäkin on joissain tapauksissa totta - tuskin kuitenkaan yleisesti. Usein käsitys esitetään yleismaailmallisissa kehyksissä: köyhien ja kasvavien kansojen energiankulutus ylittää maapallon kestokyvyn. Tilastot kertovat kuitenkin muuta. Köyhät maat ovat kuluttaneet vain noin kymmenesosan ihmiskunnan käyttämästä energiasta ja esimerkiksi Saharan eteläpuolisen Afrikan maat puolisen prosenttia²⁸³. Vain puolet OECD-maiden energian kulutuksen kasvusta riittäisi tyydyttämään köyhien lukumäärän lisäyksestä syntyvän lisätarpeen. Ei pitäisi olla mahdotonta tinkiä kulutuksen kasvua enemmänkin, sillä jo nyt suurin osa teollisuusmaiden energiankulutuksesta perustuu tuhlaukseen: tuotetaan ja kulutetaan turhia tuotteita, joiden valmistukseen ja käyttöön lisäksi upotetaan tarpeettoman paljon energiaa²⁸⁴. (OECD-maiden energiankulutuksen

276 Myths and facts 1993, Lappé & Collins 1986, 16-, Meadows et al. 1992, 48, One World... 1992, 7.

277 Lappé & Collins 1988, 8, Sen 1986, 7,158.

278 Lappé & Collins 1986, Suliman 1993, Kothari 1997, Koivusalo 1994, 191.

279 Hildyard 1996, Koivusalo 1994, 199, Lappé & Collins 1986, 17.

280 Mitchell 1996.

281 Saari 1997, Lappé & Collins 1988, 33, Hildyard 1996.

282 Isomäki 1985, 25, Korten 1995, 42-43.

283 Energy Statistics... 1995, 56-59.

284 Ks. esim. State of the World 1988, 41 (Worldwatch Institute & Norton, New York).

keskikasvu vv. 73-93 oli 1,07 % vuodessa eli vuoden 1993 tasossa 47 Mtoe²⁸⁵; Mtoe on miljoonaa öljytonnia vastaava energiamäärä. Jos väestö kasvaa 2 % ja kulutus henkeä kohti ei kasva, kulutus köyhissä maissa kasvaa 22 Mtoe. Kiina ei ole mukana käytetyissä tilastoissa.)

Myöskään paikallisella tasolla väestönkasvun ja metsien tuhoutumisen välistä syy-suhdetta ei läheskään aina ole. Ensinnäkin kuten edellä todettiin, suuri osa köyhien kansojen maatalousmaasta on pantu tuottamaan ylellisyyskasveja kotimaiselle ja ulkomaiselle yläluokalle. Jos osalla tästä maasta viljeltäisiin energiakasveja ja ne poltettaisiin kotimaassa, saatu energiamäärä olisi ilmeisesti merkittävä, koska näiden kansojen energiankulutus on siksi vähäinen. Toiseksi kolmannessa maailmassa on kasvienergian lisäksi muita varattomien ulottuvilla olevia uusiutuvia energiavaroja, mutta niitä ei hyödynnetä, koska suurin osa energia-alan resursseista menee rikkaille ja teollisuudelle tarkoitetun sähköntuotannon lisäämiseen²⁸⁶.

Kolmanneksi metsiä ei monestikaan hakata ensisijaisesti siksi, että saataisiin polttoainetta maaseudun köyhille, jotka muodostavat edelleen kolmannen maailman väestön enemmistön. Yhtiötaloudelta pitkälti säästyneet ihmiset, jotka ovat asuneet alueellaan useita sukupolvia, eivät useinkaan kaada puita lainkaan: polttopuu saadaan kaatuneita runkoja ja kuolleita oksia keräämällä tai katkomalla oksia puuta kaatamatta²⁸⁷. Silloinkin kun puita kaadetaan, kyseessä ei tarvitse olla puiden niukkuus sinänsä, vaan se, että maanomistajat rajoittavat puun keräilyä entistä pienemmälle alueelle. Metsien liikakäyttö on usein myös seurausta yhteisaluejärjestelmän hajoamisesta valtion, yhtiöiden tai paikallisen eliitin hallintapyrkimysten takia. (Ks. edellä Talous-luvun alaluku Yhteismaiden tragedia.)

Harvaan asutussa Brasiliassa valtio ei ohjaa köyhiä sademetsien uudistiloille väestöpaineen takia vaan siksi, että vältettäisiin kajoamista epäoikeudenmukaisiin maanomistusoloihin. Samat syyt ovat sademetsien asutuspolitiikan takana Indonesiassa. Lisäksi tavoitteena on vakiinnuttaa keskushallituksen valta vähemmistökansojen asuttamilla alueilla.²⁸⁸

Ensisijaisesti metsien hävityksen ovat aiheuttaneet maatalousmaan raivaus ja toista sataa vuotta jatkuneet kaupalliset hakkuut. Suuri osa niistä saatavasta puusta on mennyt vientiin, teollisuuteen ja maan oman ylä- ja keskiluokan ylellisyyskulutukseen.²⁸⁹ Viime aikoina huomattavan osan kaupallisesta puupolttaineesta on käyttänyt myös paisuva kaupunkiköyhälistö. Köyhät taas eivät ole useinkaan muuttaneet maalta väestönkasvun takia vaan siksi, että monet muut tekijät - mm. kaupalliset metsän hakkuut - ovat tehneet siellä elämisen yhä vaikeammaksi.²⁹⁰

Ohjelmat epäonnistuvat

Siitä, että väestönkasvu on useissa tapauksissa tuhokehityksen oire eikä syy, kertoo myös monien syntyvyydensäännöstelyohjelmien epäonnistuminen. Suora vaikuttaminen väestönkasvuun ei ole juuri onnistunut: vain pieni osa syntyvyyden muutoksista voidaan selittää säännöstelyohjelmilla²⁹¹. Ohjelmissa käytettyihin menetelmiin liittyvät terveysriskit

285 Energy Statistics... 1995.

286 Esim. Reddy et al. 1981.

287 Yhteinen... 1988, 166, Lönngren 1979, Permpongsacharon 1990a ja b, Koivusalo 1994, 203, Guha 1997. Tavallisten viljelijöiden metsien suojelua koskevasta tiedosta ja halusta Nepalissa ja näiden sivuuttamiseen liittyvistä valtakuvioista ks. Häusler 1990.

288 Jack Westoby Koivusalo 1994:n mukaan.

289 Kalland 1981, 8-13, Shiva 1988, 61-86, Reddy et al. 1981, 43.

290 Ks. esim. Hildyard 1996, Development as... 1992.

291 Lappé & Collins 1988, 25, Duden 1992, 154, Mainstream... 1992, 186.

ja välinpitämättömyys paikallisesta kulttuurista voivat johtaa jopa syntyvyyden kasvuun. Näin kävi esimerkiksi Keniassa, jossa 60-luvulla ylhäältä tulevan väestökontrollin vastustuksen seurauksena ihmiset tekivät entistä enemmän lapsia²⁹². Pelkällä syntyvyydensäännöstelyllä aikaansaatu väestönkasvun aleneminen ei sitä paitsi näytä vähentävän nälkää tai ympäristön tuhoutumista. Esimerkiksi Meksikossa hedelmällisyysluvut laskivat 37 % vuodesta 1960 70-luvun loppuun. Tästä huolimatta aliravitsemus ei vähentynyt.²⁹³

Toisaalta varsinaisten väestöbrutalistienkaan keinot eivät auta: korkea kuolleisuus lisää useimmiten syntyvyyttä²⁹⁴.

Kaikesta huolimatta monissa kolmannen maailman maissa väestönkasvu on hidastunut merkittävästi. Näin on käynyt esimerkiksi Kuubassa, Kiinassa, Venezuelassa, Kolumbiassa, Zimbabwessa ja Keralan osavaltiossa Intiassa. Tämä ei kuitenkaan ole johtunut ensisijaisesti syntyvyydensäännöstelyohjelmista vaan siitä, että on puututtu korkean syntyvyyden ja nälän yhteisiin syihin eli esimerkiksi naisten heikkoon asemaan ja yleiseen turvattomuuteen.²⁹⁵

Edellisen kanssa ristiriidassa näyttäisivät olevan syntyvyyden lasku Kiinassa ja sen tunnetusti tiukka väestöpolitiikka. Puuttumatta väestönkasvun syihin sitä on yritetty hillitä pakolla: perheet ovat saaneet hankkia vain yhden lapsen. Lähes kaikki syntyvyyden väheneminen tapahtui kuitenkin ennen vuotta 1979, jolloin yksilapsipolitiikka aloitettiin. Vuodesta 1980 lähtien syntyvyys on kasvanut Kiinassa. Huolimatta kansalaisten poliittisten oikeuksien räikeistä ja laajoista loukkauksista oli ihmisten sosiaalinen turvallisuus ennen vuotta 1980 taattu perheen suorituskyvystä riippumatta.²⁹⁶

Mutta eikö väestönkasvu joka tapauksessa monin paikoin pahenna nälkää ja ympäristötuhoa? Näin on, mutta tällöin on olennaista syntyvyydensäännöstelyyn pakottamisen sijasta tarkastella niitä yhteiskunnallisia syitä, jotka saavat ihmiset haluamaan paljon lapsia tai tekemään enemmän lapsia kuin haluavat

Perhe pohjalla

Monet väestönkasvua koskevat väärinkäsitykset johtuvat siitä, ettei asiaa tarkastella köyhän perheen kannalta. Äärimmäisen turvattomissa oloissa jälkeläiset ovat sekä lähitulevaisuuden että vanhuudenpäivien ainoa turva. Lapset tuovat iloa ja lohtua muuten ankeaan elämään. Aina voi toivoa, että edes joku heistä pääsisi älykkyytensä tai muiden poikkeuksellisten lahjojensa takia parempaan asemaan. Sitä paitsi jopa kahdeksanvuotias maalaislapsi voi hankkia enemmän ruokaa kuin syö. Koska lapsia kuolee ympärillä jatkuvasti, näyttää selvältä, että jälkeläisiä on hankittava runsaasti, jotta edes jotkut todennäköisesti säilyisivät hengissä takaamaan perheen toimeentuloa. Perhe taas voi useimmiten turvata vain omiin jäseniinsä siksi, että paikallisen tason laajemmat yhteistyöjärjestelmät ovat murtuneet, kun paikallisyhteisöt on liitetty osaksi maan- ja maailmanlaajuisia poliittisia ja taloudellisia järjestelmiä. (Paikallisyhteisöjen heikentämisestä edellä Talous-lukua.)

Usein naiset kuitenkin kokevat raskauden ja synnyttämisen rasituksen merkittävämpänä kuin lapsesta mahdollisesti saatavan ilon ja hyödyn. Heillä ei kuitenkaan ole valtaa päättää lapsiluvustaan.²⁹⁷

292 Hartmann 1987, Bradford 1988, 23.

293 Koivusalo 1994, 206, Lappé & Schurman 1989, 52.

294 Mts. 24, Yhteinen... 1988, 85, Birdsall 1980, 47.

295 Lappé & Collins 1988, 22-24, Yhteinen... 1988, 86, Lappé & Schurman 1989, 51.

296 Lappé & Schurman 1989, 60-61.

297 Tämän ja edellisen kappaleen lähteitä: Lappé & Collins 1986, 29-, Amalric & Banuri 1994, 696, Leppo 1977, 74, Strobl 1992, 54, Hartmann 1987.

Väestönkasvu ei siis auta meitä pitkälle tuhokehityksen ymmärtämisessä. Toki monissa tapauksissa väestönkasvu on yksi välitön syy ympäristötuhoon ja nälkään. Tai sitten se on tekijä, joka vahvistaa muiden tuhon tuottajien vaikutusta. Mutta olennaista on silloin kysyä, mitkä seikat aiheuttavat väestönkasvun. Toisaalta usein väestönkasvu ei toimi edes välittävänä linkkinä.

Miksi sitten kaikesta huolimatta yksinkertaistavat väestöselitykset ovat niin suosittuja? Näyttää siltä, että vallanpitäjille ne tarjoavat oivan tavan viedä huomio pois heille itselleen kiusallisista tuhosuuntausten ymmärtämistavoista. Siksi tiedontuotannossa vallitsevien valtasuhteiden viidakossa ne helposti siivilöityvät pinnalle muiden selitysten jäädessä varjoon. Toisaalta väestöselitykset toimivat myös mainiona oikeutuksena syntyvyydensäännöstelyohjelmille, joiden tarkoitus on aivan muuta kuin nälän tai ympäristötuhoon lievittäminen. Esimerkiksi Intiassa sterilisointiohjelmat ovat keskittyneet pieniin kansallisiin vähemmistöihin ja muslimeihin. Alkuperäiskansojen jäsenille on maksettu muita suurempia palkkioita suvunjatkamiskyvystä luopumisesta. Samaten USA:ssa nimenomaan puertoricolaiset ja intiaaninaiset ovat joutuneet pakkosterilisoinnin uhreiksi.²⁹⁸ (Valtaan liittyviä selityksiä seuraavassa Alistuskoneistot-luvusta lähtien.)

Suuri väestö maapallolla ei kuitenkaan ole hyvä asia. Nykyistä pienempi väestö tarjoaisi ihmisille ja muille lajeille mahdollisuuden rikkaampaan elämään. Väestönkasvun jatkuminen kaventaa hyvän elämän mahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Toivomme, että tulevaisuuden yhteiskunnassa olisi vähemmän avointa tai tukahdutettua itkua ja enemmän naurua. Siitä huolimatta emme yritä parantaa maailmaa kieltämällä itkun tai järjestämällä naurukoulutusta. Samalla tavoin voimme haluta väljempää tulevaisuutta syyttämättä maailman hirvittävyyksistä joidenkin ihmisten pelkkää olemassaoloa.

298 Bradford 1988, 23, Mainstream... 1992, 183, Strobl 1992, 36-38, Säävälä 1994, 157, 164, Mikko Zengerin suullinen tiedonanto 18.5.1996.

Ihmiset I: Tyhmät, pahat ja epäkypsät

Jollei siis ihmisten pelkkä lukumäärä johda tuhokehitykseen, syynä on ilmeisesti se, miten ihmiset elävät ja toimivat. Jos ylliluonnolliset tai luonnon voimat eivät viettele ihmisiä näihin toimiin, syytä on kai haettava ihmisistä itsestään. Yleisen toiminnan sijasta on tutkittava nimenomaan tekoja: ne eroavat ruumiin toiminnoista siinä, että ne voidaan ymmärtää ihmisten aikomusten ja aikomuksia synnyttävien henkisten ilmiöiden kuten asioiden tietämisen ja arvostamisen kautta. Sydämen ja käden lyönnillä on suuri ero.

Tuhoavat teot voidaan monien mielestä parhaiten selittää ihmisten yleisten ominaisuuksien avulla. Kysymys on tällöin siitä, mitä ihminen on.

Tietämättömyys

Ihmisten tietämättömyyden valittelu on tavallista. Ajatellaan pahoja tehtävän nimenomaan siksi, ettei tiedetä tekojen kaikkia seurauksia. Ihmiset tavoittelevat sinänsä hyviä tai harmittomia asioita, mutta näiden pyrkimysten ennalta aavistamattomat sivuvaikutukset vahvistavat tuhotrendejä. Ratkaisuksi ehdotetaan tutkimuksen, tiedotuksen ja koulutuksen lisäämistä.

Ympäristötuhojen syyksi nähdään se, etteivät ihmiset tiedä tekojensa ekologisia seuraamuksia. Heille ei ole selvinnyt, miten säästää ja suojella elinympäristöä. Tarvitaan siis lisää ympäristökasvatusta kouluihin.²⁹⁹ Esimerkiksi suurin osan Futuribles International -lehden haastattelemista 231:stä asiantuntijasta uskoi ekologisten ongelmien ratkaisun olevan pohjimmiltaan kasvatuskysymys³⁰⁰.

Kolmannen maailman nälän ja kurjuuden syynä pidetään tietämättömyyttä: eivät raukat osaa edes lukea. Koulutuksen nähdään ratkaisevan useimmat ongelmat. Kulttuurien rappeutumisen katsotaan olevan teknisten keksintöjen käyttöönoton tahaton sivuvaikutus. Jotkut ajattelevat jopa asevarustelun lopettamisen kiikastavan vain siitä, etteivät ihmiset tiedä kyllin paljon sodan seurauksista.

On ilmeistä, ettei toiminnan kaikkia seurauksia tosiaankaan useimmiten tiedetä - ainakaan tarkkaan ja varmasti. Monesti on tuloksena pahaa, vaikka tarkoitetaan hyvää. Näistä itsestäänselvyyksistä huolimatta tietämättömyys ei riitä tuhokehityksen selitykseksi.

Vaikka yleisessä tietämyksessä onkin aukkoja, nimenomaan toiminnan tuhovaikutuksista tiedetään tavallisesti varsin paljon. Kuitenkin toimintaa jatketaan. Esimerkiksi teollisuusmaiden ylellisyyskulutukseen tarkoitettujen kasvien viljelyä on laajennettu kolmannessa maailmassa, vaikka hyvin on tiedetty tämän lisäävän nälkää. Sademetsiä hakataan ja poltetaan, vaikka hakkaajat tietävät mainiosti, että eläin- ja kasvilajeja kuolee sukupuuttoon ja alkuperäiskansojen kulttuureita tuhoutuu. Autoilijoiden ja tehtaiden omistajien tiedontaso ja havaintokyky eivät voi olla niin heikkoja, etteivät he tietäisi saastuttavansa. Myös kyselytutkimusten mukaan ympäristöongelmia koskevan

²⁹⁹ Ks. esim. Hodgson 1989, Suomen Maantieteellisen Seuran lausunto "Yhteinen tulevaisuutemme" -raportista, Helsinki 1988, 4 (moniste).

³⁰⁰ Rubin 1988, 44.

tiedon tasolla ei näytä olevan vaikutusta ympäristöystävällisen käyttäytymisen lisääntymiseen³⁰¹.

Toisaalta tietämättömyyselityksen puolesta näyttäisi puhuvan otsonikysymyksen käsittely. Brittiläinen tutkija Joe Farman ja hänen työtoverinsa julkaisivat vuonna 1985 ensimmäisen tieteellisen artikkelin, jossa kerrottiin heidän löytämästään "aukosta" maapallon otsonikerroksessa ja sen yhteydestä CFC-kaasujen (freonien) lisääntymiseen stratosfäärissä. Kun tietämättömyydestä näin oli päästy eroon, ei kestänyt kuin kaksi vuotta, ennen kuin 27 maata oli Montrealissa allekirjoittanut freonien käyttöä rajoittavan sopimuksen.³⁰²

Sopimus ja sitä joka vuosi seuranneet astetta tiukemmat lisäpöytäkirjat eivät kuitenkaan ole lopettaneet CFC-yhdisteiden tuotantoa ja käyttöä vaan sallivat sen jatkua kolmannen maailman maissa vielä vuoteen 2010 saakka. Näissä maissa läntisissä teollisuusmaissa päämajaansa pitävät suuryhtiöt kuten DuPont jatkavat freonien tuotantoa. Läheskään kaikki maat eivät ole yhtyneet sopimukseen. Osa sopimusvaltioista - näiden joukossa Venäjä - ei noudata sitä. Lisäksi kemianteollisuus saa korvata väliaikaisesti CFC-yhdisteitä niitä muistuttavilla aineilla, jotka nekin vahingoittavat otsonikerrosta tai järkyttävät kasvihuoneilmion kautta maapallon lämpötasapainoa.

Korvikkeita ovat mm. otsonia tuhoavat ja ihmisille myrkylliset HCFC-yhdisteet. Niiden käyttö saa sopimuksen mukaan jatkua vuoteen 2040. Sopimuksen toteuttamista kolmannessa maailmassa hidastaa se, että rikkaat teollisuusmaat eivät ole maksaneet sopimuksessa lupaamiaansa osuuksia rahastoon, joka tukee CFC-yhdisteistä luopumista.³⁰³

Rajoitukseen ryhdyttiin vasta sitten, kun otsonikehää tiedettiin jo vahingoitetun - mahdollisesti peruuttamattomasti. Yli kymmenen vuotta aikaisemmin oli julkaistu ensimmäiset tutkimukset, jotka laskelmillaan osoittivat freonien tuhoavan otsonikerrosta. Monet tutkijat, ympäristöjärjestöt ja myös joukkotiedostusvälineet olivat levittäneet asiasta vuosikausia runsaasti tietoa. Ennen "otsoniaukon" havaitsemista vain muutamat maat ryhtyivät rajoittamaan CFC-yhdisteiden käyttöä ja silloinkin vain ponnekaasuissa. Mutta tähänkään ei pelkkä tieto riittänyt vaan tarvittiin ympäristöryhmien tehokasta painostusta.³⁰⁴

Historian tuhotieto

Mutta tuhouhistahan on ylipäänsä saatu tietoa vasta viime vuosikymmeninä. Ehkä kysymys on sittenkin vain reaktioviiveestä? Tämäkin puolustus horjuu: jos historiaa lukee tarkasti, aikaisempien vuosikymmenten tietämättömyys ei näytäkään niin itsestään selvältä.

Jo 1800-luvulla oli ympäristötuhosta runsaasti tietoa. Tiedettiin monien aikaisempien sivilisaatioiden jättäneen jälkeensä autiomaita. Esimerkiksi Carl Fraas osoitti vuonna 1847 ilmestyneessä kirjassaan *Klima und Pflanzenwelt in der Zeit* (Ilmasto ja kasvillisuus eri aikoina), että Välimeren maiden karu luonto oli seurausta ihmisten toiminnasta. Monet kirjoittajat varoittivat ryöstötalouden seurauksista. Yhdysvaltalainen George Perkish Marsh kirjoitti perusteellisen kirjan *Ihminen ja luonto* (1864), jossa oli nykyisin tavallisia ekologisia näkemyksiä. Kirja levisi monena peräkkäisenä painoksena tuon ajan amerikkalaisen ja eurooppalaisen sivistyneistön keskuuteen.³⁰⁵

301 Tapio & Willamo 1995, 58.

302 Gribbin 1988, IX, 110; otsonikadosta lisää seuraavan viitteen julkaisuissa ja esim. Tengwall 1988, *Europe's Environment* 1995, 524, Berninger, Tapio & Willamo 1996, 120.

303 Tämä ja edellinen kappale: Report on the ninth... 1997, Stalled negotiations... 1997, Full of holes 1995, Kalberlach & Schlabach 1989, Bruno 1992, MacKenzie 1995.

304 Gribbin 1988, 50-57, 152, Henniecke 1989, Roan 1989.

305 Marsh 1965, Tammilehto 1982, 20-39, Raumolin 1982.

Myös tämän vuosisadan alkupuolella varsinkin Saksassa harrastettiin runsaasti tiedotusta sivilisaatiomme luontosuhteen vääristymistä³⁰⁶. Varhaisiin ekologisiiin varoituksiin reagoivat kuitenkin vain harvat.

Euroopan valtioiden siirtomaapolitiikka johti nälänhätiin 1500-luvulta alkaen. Tämä on todennäköisesti ollut monen aikalaisen tiedossa. Vielä vaikeampaa hallitsijoiden ja sivistyneistön on ollut olla tietämättä meren takaisilla alueilla suoritetuista kansanmurhista.³⁰⁷

Varustautumisen mielettömyydestä ja nykyaikaisen sodan hirvittävydestä oli jo viime vuosisadalla runsaasti tietoa. Varhainen rauhanliike ja myös työväenliike levitti tietoa parhaansa mukaan. Rauhanliike oli voimakas etenkin kahtena vuosikymmenenä, jotka edelsivät vuotta 1914.³⁰⁸ Kahdessa maailmansodassa hankittiin runsaasti lisää tietoa, mutta tämä ei ole estänyt varustautumasta kolmanteen.

Kaikesta huolimatta tieto tekojen tuhoisista seurauksista on aikaisemmin ollut ja on usein vieläkin epävarmaa. Toiminnan sivuvaikutukset ovat tuhoisia vain jollain todennäköisyydellä mutteivät varmasti. Eikö tällöin ole luonnollista olla välittämättä näistä vaikutuksista? Mutta jos tuhoisien sivuvaikutusten esiintyminen on epävarmaa, niin yhtä lailla on epävarmaa se, ettei niitä esiinny. Näin vaikutuksista välittämistä voi puolustaa samalla tavoin kuin välinpitämättömyyttä. Kun välitetään, halutaan varmistaa, ettei tuhoisia seurauksia esiinny; kun ei, varmistetaan toiminnan jatkuminen. Valinta riippuu siis siitä, mitä pidetään ensisijaisena.

Esimerkiksi tiedot ydinvoiman tuotantoketjun vaaroista normaalikäytössä ja onnettomuuksissa ovat ristiriitaisia, mikä johtuu mm. ydinteknologian luonteesta ja sitä koskevan tutkimuksen politisoitumisesta³⁰⁹. Maallikko, joka huomaa tiedot ydinvoimariskeistä epävarmoiksi, ei suinkaan välttämättä hyväksy ydinvoiman käyttöä. Hän voi pitää tärkeimpänä varmistua siitä, ettei ihmishenkiä vaarannu pahimman riskikuvan osoittautuessa todeksi. Toissijaista on huolehtia siitä, ettei ydinsähkön hylkäämisestä mahdollisesti aiheudu liiketaloudellisia menetyksiä. Tällöin hänen on täysin rationaalista vastustaa ydinvoimaa.

Kaikesta huolimatta on tietenkin monia tapauksia, joissa ei ole epävarmaakaan tietoa tekojen tuhoisista sivuvaikutuksista - ei välttämättä edes arveluja tai kuvitelmia. Mutta miksi tietoa puuttuu? Miksi tieto tekojemme vahingollisista seurauksista on usein vähäistä tai olematonta? Tämä on erityisen merkillistä nykyisessä kulttuurissamme, jossa tutkimukseen käytetään ennätysmäärä rahaa ja työtunteja. Miksi olemassa olevan teknologian tuntemattomia seurausvaikutuksia ei selvitetä, vaan kehitetään sen sijaan koko ajan uutta teknologiaa, jonka vaikutuksia tunnetaan vielä vähemmän?

Pienillä keräilijä-metsästäjä- ja viljelijäkulttuureilla on yleisen käsityksen mukaan meihin verrattuna ratkaisevasti vähemmän tietoa. Miten monilla näistä on kuitenkin sattunut olemaan juuri sellaista tietoa, joka on estänyt ekologisen tuhon, nälän ja sodat?³¹⁰ (Asiasta myös edellä Luonnon ja yliluonnon pihdeissä -luvussa. Näiden kulttuurien kyvystä halutessaan saada aikaan ekologista tuhoa edellä Teknologia II -luvussa. Tiedon lisäämisellä perustellaan sitä, että heimokansat opetetaan lukemaan. Mutta onko lukutaidon opettamisessa kysymys aivan muusta kuin tiedonleviämisen helpottamisesta? Tunnetun antropologin Claude Lévi-Straussin mukaan luku- ja kirjoitustaitoa on tarvittu ensisijaisesti helpottamaan ihmisten alistamista³¹¹.)

Nämä kysymykset samoin kuin päätökset tiedollisen epävarmuuden vallitessa johtavat meidät oikeita päämääriä koskeviin pohdintoihin.

306 Raumolin 1980, Linse 1986, Worster 1979.

307 Ks. esim. A History... 1979, Bodley 1982, 5, 159, Arnold 1988, 121-127.

308 Young 1987, Patomäki 1992b, 153, Kinnunen 1972, 116, Lankila & Tuomikoski 1992.

309 Ks. esim. Ydinvoiman terveydelliset vaarat... 1986, Kivihii... 1983, Camilleri 1984, Tammilehto 1982, 149,153,157.

310 Ks. esim. Bodley 1985, Matinvesi 1973, Mander 1991, 256-262, Freeman 1989, 102.

311 Lévi-Strauss 1970, 292.

Väärät arvot

Jos haluaa saada aikaan hyvää ja välttyä tuottamasta pahaa, on siis tiedettävä, millaisia seurauksia teoista on nyt ja tulevaisuudessa. Tämä ei kuitenkaan riitä. Lisäksi on tiedettävä, mitkä seuraukset ovat hyviä ja mitkä pahoja. Tieto hyvästä ja pahasta on aivan erityislaatuista - kuten meille on teroitettu jo syntiinlankeemuskertomuksessa. Joidenkin mielestä kysymys ei ole tiedosta lainkaan. Tässä yhteydessä puhutaankin yleisesti "arvoista": hyvät seuraukset ovat sopusoinnussa arvojemme kanssa, pahat eivät. (Niin sanottujen ei-kognitiivisten ja ei-deskriptiivisten metaeettisten teorioiden kannattajien mukaan arvoilmaukset eivät puhu tiedosta³¹².)

Tuhokehityksen syiksi esitetään usein ihmisten vääriä arvoja³¹³: he eivät arvosta oikeita asioita. Nyt ei ole kuitenkaan kysymys mistä tahansa teoista, vaan nimenomaan sellaisista, jotka vaikuttavat sotaan, nälkään, ympäristötuhoihin, kulttuurien rappeutumiseen ynnä muihin. Olisiko nyt todella niin, etteivät ihmiset kokisi näitä asioita vääriksi?

Jo arkikokemus tuntuu vahvasti puhuvan sen puolesta, että harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ihmiset eivät arvosta tuhoa. Mieliäpidetiedustelut vahvistavat asian: valtaosa on huolissaan sodasta, ympäristötuhosta ja muusta hävityksestä, josta on satuttu kysymään ja jonka uhka on haastatteluhetkellä tuntunut todelliselta. Esimerkiksi EVAn Yhdyskuntatutkimus Oy:llä syksyllä 1992 teettämän kyselyn mukaan 82 % suomalaisista (tai tarkemmin kaikkia suomalaisia edustaneesta otoksesta) oli sitä mieltä, että "ellei ihmiskunta heti ryhdy tehokkaiisiin toimiin luonnon saastumisen ehkäisemiseksi, on kohta kaikki liian myöhäistä"³¹⁴. Toisen tutkimuksen mukaan 83 % suomalaisista oli huolissaan kulutuksen lisääntymisestä ja sen aiheuttamasta luonnon saastumisesta³¹⁵. Vuonna 1991 80 % yhdysvaltalaisista piti itseään ympäristönsuojelijoina³¹⁶. Suomalaisten tulevaisuuden odotuksia ja rauhankäsityksiä koskevassa tutkimuksessa yli puolet vastaajista sijoitti "rauhan", "luonnon säilymisen turmeltumattomana" ja "nälän poistamisen maailmasta" viiden eniten arvostamansa asian joukkoon³¹⁷. SAK:n jäsenistä 95 % oli sitä mieltä, että luonnonvarojen täytyy tällä käyttää säästeliäästi, vaikka Suomen osuus maailman energian ja raaka-aineiden käytöstä on pieni³¹⁸.

Jos joku ei jostain tuhokehityksestä - esimerkiksi kulttuurien häviämisestä - ensi kysymältä välitä, hän saattaa tarkemmin ja vakavammin asiaa ajateltuaan hyvinkin muuttaa mieltään. Hyvää, arvokasta ja kaunista -luvussa esitin yhden ajatusketjun, joka voisi tällaiseen mielenmuutokseen johtaa.

Ihmisten tietämättömyyden valittelu huomattiin äsken liioitelluksi. Näin ollen ihmiset siis tekevät tietoisesti tekoja, jotka edistävät heidän itsensä pahaksi kokemaa tuhokehitystä. Miten tämä on mahdollista? Tietenkin kysymys on siitä, että teoilla on muita seurauksia, joita taas pidetään hyvinä.

312 Ks. esim. Frankena 1973, 105, Airaksinen 1987, 92-.

313 Ks. esim. Suomen Eksegeettisen Seuran ja Helsingin Hyönteistieteellisen yhdistyksen lausunnot "Yhteinen tulevaisuus" -raportista (Helsinki 1988, monisteita), Bunge 1989, 29, Heinonen 1995, 32,143.

314 Kansa tienhaarassa... 1993.

315 Salopelto 1989, 20.

316 All-Consuming... 1993, 16.

317 Suhonen, Vesa & Virtanen 1985, 37,39,40.

318 Kyttälä 1983, 71.

Arvojen tärkeysjärjestys

Selitettäessä maailman ongelmia arvoilla tarkoitetaan useimmiten arvojen väärää tärkeysjärjestystä. Vaikka toisia kansoja ja luontoa arvostetaan, omaa taloudellista hyvinvointia tai muuta sellaista arvostetaan vielä enemmän. Ajatellaan, että ihmiset valitsevat ennemmin välittömän hyvän kuin pitkällä tähtäyksellä koituvan pahan välttämisen. Tai sitten yksityisyyteen liittyvät arvot vievät voiton yleisestä hyvästä. Tällaiset selitykset ovat tavallisia erityisesti ekologisen tuhon yhteydessä.

Nyt on siis kysymys teoista, jotka todella edistävät ympäristön turmeltumista, sotia tai muita tuhoilmiöitä. Mitkä näiden tekojen muista seurauksista olisivat jonkun mielestä niin tärkeitä, että ne niiden turmiollisuudesta huolimatta pitäisi tehdä?

Oma tai perheen hyvä toimeentulo on vahvimpia ehdokkaita. Asennetutkimukset kertovat kuitenkin kansalaisten enemmistön arvojärjestyksestä jotain parempaa. Vuodenvaihteessa 1996-97 EVAn teettämässä kyselyssä 67 % vastanneista oli valmis tinkimään omasta elintasostaan saaste- ja ympäristöongelmien vähentämiseksi. Liisa Uusitalon tutkimuksen mukaan noin 60 % suomalaisista oli valmis tinkimään kulutustasostaan, jos voisi olla varma, että varat käytettäisiin nälkää näkevien hyväksi. Samasta tutkimuksesta selvisi, että ympäristönsuojelu ja mielekäs työ, jossa voi vaikuttaa työn sisältöön, olivat selvästi tärkeämpiä arvoja kuin kansainvälinen kilpailukyky tai kulutusmahdollisuuksien lisääminen. Tilastokeskuksen kyselyn mukaan lähes kaikki suomalaiset pitivät vuonna 1994 ympäristönsuojelua tärkeänä: 59 % piti sitä erittäin tärkeänä ja 40 % tärkeänä. Asia oli selvästi tärkeämpi kuin kulutusmahdollisuuksien lisääminen ja kulutuserojen tasoittaminen. Ainostaan työttömyyden vähentämistä tärkeänä pitäviä oli vielä enemmän. Suomalaisten tulevaisuuden odotuksia ja rauhankäsityksiä koskevassa selvityksessä 83 % vastaajista sijoitti rauhan viiden tärkeimmän arvon joukkoon, hyvän toimeentulon vain 27 %.³¹⁹

Vastaavia tuloksia on saatu ainakin useimmista Länsi-Euroopan maista, USA:sta, Australiasta, Japanista ja Taiwanista. Esimerkiksi vuonna 1988 55 % Euroopan yhteisön kansalaisista piti ympäristön suojelua tärkeämpänä kuin talouden kehittämistä³²⁰. Halukkuus hyväksyä elintason lasku luonnonsuojelun hyväksi ympäristönsuojelun sijasta on monissa maissa selvästi näitä tuloksia vähäisempi. Silti Saksassa, Italiassa, Norjassa, Hollannissa, Espanjassa, Japanissa ja Kanadassa yli 40 % ihmisistä on valmis elintason laskuun tässäkin tapauksessa³²¹.

Ihmisten toimeentulon heikkeneminen työttömyyden takia näyttää vähentäneen suhteellisen vähän ympäristönsuojelun arvostusta. Esimerkiksi EVAn teettämässä kyselyssä vuonna 1990 omasta elintasostaan tinkimään valmiita suomalaisia oli vain viisi prosenttiyksikköä enemmän kuin 1994 eli 73 %³²².

Sitä, että rahatulojen lisääminen ei ohita "aineettomia" elämän arvoja, kuvastaa myös vapaa-ajan arvostus. Harvardin yliopiston taloustieteilijä Juliet Schorin mukaan USA:n työntekijät olisivat lisätulojen sijasta lähes aina valinneet enemmän vapaa-aikaa, jos olisivat voineet valita³²³. Tutkimusten mukaan myös enemmistö ruotsalaisista valitsisi mieluummin lyhyemmän työajan kuin korkeamman palkan. Tästä huolimatta viime vuosikymmeninä on perheitä kohti laskettu työaika kasvanut 50:stä 70:een tuntiin viikossa³²⁴.

Ainakaan enemmistön arvojen tärkeysjärjestys ei siis näytäkään niin huonolta. Olisikin oikeastaan kummallista, jos tuhosuuntausten vakavuuden tiedotusvälineiden kautta oppineet ihmiset eivät pitäisi niiden katkaisemista yhtenä tärkeimmistä asioista.

319 Menestyksen eväät 1997, Uusitalo 1986, 32,47, Tulokas 1996, Suhonen, Vesa & Virtanen 1985, 35,40.

320 Tulokas 1990, 11; lisää vastaavia tuloksia: Milbrath 1989, 120-132, All-Consuming 1993, 16.

321 Tanskanen 1995, 10.

322 Suomi etsii... 1991, Menestyksen eväät 1997.

323 Schor 1991.

324 Ny Tid 29.9.1995, 5.

Mutta miten on mahdollista, että ihmiset kuitenkin käyttäytyvät niin kuin käyttäytyvät? Onko näihin mielipidetiedusteluihin sittenkään luottamista? Entä jos tulokset on saatu vain sopivasti johdattelemalla? Kuitenkin samanlaisiin tuloksiin on päädytty monissa erilaisissa maissa yli kymmenen vuoden kuluessa.

Ristiriitaiset tulokset

Toisaalta asennetutkimukset ovat antaneet myös vastakkaisia tuloksia. Kun vastausvaihtoehtoja ei ole valmiiksi lueteltu vaan on yksinkertaisesti kysytty, mitä ihmiset pitävät tärkeimpänä, ovat ensimmäiselle sijalle nousseet hyvä toimeentulo, talous ja muut vastaavat asiat. Esimerkiksi tilastokeskus esitti vuonna 1991 noin 2000 suomalaiselle seuraavan kysymyksen: "Jos ajattelette Suomea kokonaisuutena, niin mitkä ovat Suomen kannalta kaksi tärkeintä ongelmaa tällä hetkellä." Vastaajista 56 % mainitsi tällöin talouden ja vain 10 % ympäristön.³²⁵ Vastaavasti vuonna 1994 kysyttäessä "Mitkä ovat mielestänne vakavimmat ongelmat tämän päivän Suomessa" 75 % mainitsi työttömyyden ja vain 20 % ympäristön saastumisen³²⁶.

"No niin tässähän nyt paljastuu totuus ihmisistä! Emmehän me välitä ympäristöstämme", riemuitsevat nyt monet kyynikot. Mutta miten voidaan olla varmoja, että juuri jälkimmäisen tyyppiset tulokset edustavat ihmisten todellisia näkemyksiä? Eivätkö myös avoimia kysymyksiä käyttävät tiedustelut voi olla johdattelevia? Esimerkiksi tilastokeskuksen selvityksessä kyseltiin ensin työssäkäyntiä koskevia tietoja. Tämä ja se, että useimmat kyselyt ovat markkinatutkimuksia, ovat saattaneet lisätä talousongelmien painotusta.

"Mutta ihmisten käyttäytyminenhan ratkaisee", sanovat voimayhtiöt ja muut talouspiirit: "kun kansalaiset kerran kuluttavat niin paljon, se osoittaa, että he arvostavat ennen kaikkea taloudellista vaurautta."

Kuitenkin varsinkin työajan ulkopuolella ihmiset käyttäytyvät myös toisella tavoin: joskus he saattavat sankoin joukoin osallistua rauhanmielenosoituksiin tai harrastaa ekokulutusta. Esimerkiksi vuonna 1989 yli 50 % suomalaisista otti jätepaperin talteen ja noin 60 % ei ostanut lainkaan kertakäyttötölkkeihin pakattua olutta tai virvoitusjuomia. Vuoden 1995 lopulla sanoi 38 % suomalaisista valitsevansa ympäristöystävällisen tuotteen aina, kun se on mahdollista. Yhdysvaltalaisessa kyselyssä vuodelta 1988 kolmasosa sanoi toimineensa vähintään viisi kertaa ympäristön hyväksi.³²⁷

Mistä sitten on kysymys? Eikö mihinkään mielipidetiedusteluun voi luottaa? Jääkö ihmisten olemus aina mysteeriksi?

Mutta entä jos kummankin kaltaiset tulokset ovat totta: ehkä meillä onkin useampia arvojärjestyksiä, jotka ilmentävät useampia tapoja tarkastella ja tulkita maailmaa? Tähän ovat viitanneet monet filosofit ja sosiologit: he ovat kirjoittaneet ihmisestä kansalaisena ja yksityisenä henkilönä, ihmisten mausta ja arvoista, henkilökohtaisista ja yhteiskunnallisista preferensseistä jne.³²⁸

Kysymys on paljolti samasta asiasta kuin näkökulman vaikutuksessa tosiasioita koskeviin vastauksiin. Esimerkiksi kysymykseen "luetko paljon?" voi vastata monella tavoin riippuen siitä, millä aikajänteellä asiaa tarkastelee, keihin itseään vertaa ja onko tyytyväinen lukemisensa määrään vai ei.

Kahta mielipidetiedusteluissa ilmenevää arvojärjestyä voidaan kutsua

325 Melkas 1991, Sjöberg 1988.

326 Järvinen 1995.

327 Tulokas 1990, 45, Taloustutkimus Oy:n lehdistötiedote 28.2.1996, Cairncross 1991, 189; ks. myös Moisander 1996, 115.

328 Uusitalo 1991, 27,35,36, Margolis 1984, 44-45. Mander 1991, 124-8:ssa hyviä esimerkkejä näistä kahdesta arvojärjestyksestä yhtiöiden johtajien keskuudessa.

ekonomistiseksi ja eettiseksi. Edellisen mukaan puhutaan ja toimitaan ikään kuin se, mitä teoistamme seuraa tuntemattomille ihmisille, muille luontokappaleille ja tulevaisuudelle ei olisi erityisen tärkeää. Eettisessä arvojärjestyksessä sen sijaan nämä nimenomaan ovat tärkeitä.

Ekonomistinen arvojärjestys näyttää kuitenkin hallitsevan ainakin siinä mielessä, että tuhoiset teot vievät voiton tuhoa välttävästä. On monia syitä, joiden seurauksena etiikka sivuutetaan, vaikka ihmisten enemmistö usein ilmeisesti ajattelee ja puhuu eettisesti aivan vakavissaan.

Tuhoista piittaamattomuus voi johtua esimerkiksi siitä, että teon välittömien seurausten ja kielteisten välillisten seurausten suhde on tavalla tai toisella löysä. Siksi eettisen arvojärjestyksen soveltamista ei pidetä asiaan kuuluvana. Kielteinen seuraus voi olla esimerkiksi hyvin epävarma. Todennäköisyys vaikkapa sille, että juuri minun panokseni varusteluteollisuudessa johtaa sodan syttymiseen, on pieni.

Toisaalta, vaikka seuraus olisi varma, yhden ihmisen osuus tuhon aiheuttamisessa voi tuntua häviävän pieneltä³²⁹. Niinpä autoilija voi eettisestä näkökulmasta arvostaa kovasti ilmakehän eheyttä mutta ajatella samalla, että hänen oman autonsa tyypen oksidi- ja hiilidioksidipäästöjen osuus sen särkemisessä on mitätön. Niinpä hän helposti pysyy tai siirtyy ekonomistiseen arvojärjestykseen ja ajattelee autoilua vain omalta kannaltaan eikä vähennä saatikka sitten lopeta sitä. Samalla tavalla ajattelevat muutkin autoilijat. Siksi mitään muutosta ei tapahdu, vaikka kaikkien autoilijoiden yhteenlaskettu panos voisi ratkaisevasti lieventää saaste- ja ilmasto-ongelmia. (Lisää ihmisten ristiriitaisuudesta ja tässä kuvattujen ongelmien liittymisestä valtaan ja ideologioihin seuraavassa Puheen harvat ja ajatuksen aukot -luvussa.)

Etiikan erityislaatu

Tällaisten umpikujien edessä voi alkaa miettiä uudelleen äsken hylättyä selitystä. Olisiko sittenkin eettisessä arvojärjestyksessä jollakin syvemmällä tasolla sellainen sisäinen vika, joka johtaa sen sivuuttamiseen olennaisissa tilanteissa. Ilmeisesti ei läheskään aina ymmärretä, että siinä on kysymys juuri etiikasta tai moraalista. Vaikka tämä tajuttaisiin, jää eettisten käsitysten ero muihin arvoihin ja asenteisiin nähden epäselväksi.

Monet moraalifilosofit ovat yhtyneet Immanuel Kantiin, jonka mukaan eettisesti toimivan ihmisen on olennaista toimia sellaisten periaatteiden mukaan, jotka yleistyessään johtaisivat parhaaseen tulokseen. Kantin "kategorinen imperatiivi" kuuluu: "Toimi niin, että tahtoasi ohjaava sääntö voisi olla aina samalla yleisten normien säätämisen periaatteena."³³⁰ Etiikassa katsellaan siis asioita toivottavan joukkokäyttäytymisen kannalta. Jos tietoisuus tästä yleistyisi, edellä kuvattua umpikujaa ei syntyisi: pieniin vaikutuksiin ei suhtauduttaisi välinpitämättömästi eikä näin ollen suuria ongelmia pääsisi kasautumaan.

Toisaalta yleisiin sääntöihin nojaava niin sanottu velvollisuusetiikka voi johtaa myös tuhoisiin seurauksiin³³¹. Monien mielestä teon eettinen oikeellisuus ei riipu lainkaan teon seurauksista. Ihmisten velvollisuus on esimerkiksi puhua totta, vaikka tästä koituisi pahoja seurauksia. Toden puhuminen on harvoin kovin vaarallista muuta kuin puhujalle itselleen. Kun sen sijaan orjallisesti katsotaan työn tekemisen olevan aina ihmisen velvollisuus, asia muuttuu hankalaksi. Seurauksista piittaamaton velvollisuusetiikka tarjoaa tuhotyötä ammatikseen tekeväälle mahdollisuuden pitää omantuntonsa puhtaana. Velvollisuuden täyttäminen ikään kuin pyhittää toiminnan yleisellä tasolla, jolloin käytännön

329 Uusitalo 1991, 42.

330 Kant 1989[1788],53; yleistettävyyden vaatimuksen välttämättömyydestä (joskaan ei riittävydestä) etiikassa ks. esim. Frankena 1973, 25-33.

331 Velvollisuusetiikasta ks. esim. Frankena 1973, 16-17,30-33, Airaksinen 1987, 166-.

yksityiskohdissa on helppo sivuuttaa eettinen arvojärjestys sekä sen esiin nostamat uudet velvollisuudet ja moraalista valintaa edellyttävät ratkaisut.

Eryteisesti ekologisen tuhon käynnistämä ajattelu on johtanut laajaan pintaa syvemmälle pyrkivään arvoilosofiseen keskusteluun ja kirjoitteluun³³². Siinä on esitetty, että on suhtauduttava suurella vakavuudella pieniinkin vaurioihin, joita toimintamme mahdollisesti aiheuttaa toisille luontokappaleille - samalla tavoin kuin ihmiset yleensä suhtautuvat vammoihin, joita saattavat aikaansaada toisilleen. Monet "ympäristöetikot" näkevät oleellisena kaikkien elävien olentojen - tai niiden itsensä toteuttamisen - pitämistä itseisarvoina. Toisin sanoen niitä ei tule arvostaa pelkästään välineinä joillekin ihmisille koituvan hyvän saavuttamiseksi³³³. Kun kaikkien olioiden elämä ei ole itseisarvo, ihmisen hyvä ohittaa päätöksissä tavan takaa muiden luontokappaleiden hyvän ja seurauksena on ekologinen kriisi.

Itseis- ja välinearvojen ero ei kuitenkaan ole niin selvä, kuin monet filosofit ajattelevat: myös itseisarvojen arvokkuutta voidaan perustella ja perustellaan viittaamalla muihin arvoihin³³⁴. Joka tapauksessa toiset itseisarvot voivat olla tärkeämpiä kuin toiset. Niinpä jotkut "syväekologit" sivuuttavat joskus eron itseis- ja välinearvojen välillä ja katsovat olennaiseksi arvojärjestyksemme viaksi sen ihmiskeskeisyyden (antroposentrisyyden). Etiikan tulisi sen sijaan olla "elämäkeskeistä" (bio- tai ekosentristä). He jopa väittävät kaikkien elävien olentojen olevan periaatteessa tasa-arvoisia.³³⁵

Käytännössä täydellistä tasa-arvoisuutta on kuitenkin mahdoton noudattaa: joitain kasveja on pakko syödä ja pienten eliöiden päälle astumista ei voi välttää. Tämän myöntävät myös syväekologit. Lievemässä mielessä elämäkeskeisyyttä esiintyy varsin paljon jo eurooppalaistenkin ihmisten keskuudessa ja ilmeisesti vielä enemmän Aasian kulttuurien piirissä³³⁶. Tästä huolimatta luonnon tuhoamista tapahtuu nykyisin kaikissa maissa. (Biosentrisen etiikan normaaliversion taustaolettamusten kritiikkiä myös edellä Hyvää, arvokasta ja kaunista -luvussa.)

Selvää on kuitenkin, että hyvin monien nykyisin elävien ihmisten luontosuhteessa on jotain vialla, mutta tämä jokin tuskin liittyy vain etiikkaan. Mistä tämä vika, jota haluttaessa voidaan kutsua elämäkeskeisyyden vähyydeksi, sitten on lähtöisin ja miten se siirretään aina uusiin sukupolviin? (Seuraavissa luvuissa käsittelen tekijöitä, jotka ovat voineet muun ohella vaikuttaa myös "elämäkeskeisyyden" vähenemiseen - tosin en mainitse nimenomaan tätä ilmiötä. Myös edellä taloutta ja teknologiaa käsittelevissä luvuissa olen näitä tekijöitä käsitellyt.)

Samalla tavalla kuin edellä ihmiskeskeisyys liitettiin luonnon tuhoutumiseen, voidaan ajatella, että etnosentrinen, vain omaan kansaan tai kulttuuriin keskittyvä, arvojärjestys selittää varustautumista, sotia ja kulttuurien tuhoamista: Muiden kansojen ihmisiä tapetaan, koska heidän henkeään ei pidetä yhtä arvokkaana kuin oman kansan. Ilmeisesti kuitenkin hyvin negatiivista suhtautumista toisiin kansoihin esiintyy useimmiten vain pienten ääriryhmien keskuudessa. Tosin silloin, kun sotaa tai muuta tuhotyötä valmistellaan tai kun se on käynnissä, vihaa lietsotaan järjestelmällisesti.

Joka tapauksessa etiikan pinnallisuuden lisäksi on muita, merkittävämpiä syitä, jotka saavat ihmiset toimimaan vastoin etiikkaansa:

Tapaa puhua ja kirjoittaa taloudesta ja monista arkipäivän asioista hallitsee ekonomistinen näkökulma. Näihin asioihin ei ole totuttu liittämään eettistä arvojärjestystä. Esimerkiksi vaatteiden ulkonäöstä ja hinnasta puhutaan mutta ei siitä, millaisia kielteisiä vaikutuksia niiden pitkällä tuotantoketjulla on eri puolilla maapalloa. Myös globaaleista

332 Tähän keskusteluun voi parhaiten tutustua Environmental Ethics -lehden välityksellä, joka on ilmestynyt Yhdysvalloissa vuodesta 1978. Myös kirjat People, Penguins... 1986, Davis 1989, Environmental Philosophy 1993 ja Ympäristöfilosofia 1997 antavat jonkinlaisen yleiskuvan.

333 Ks. esim. Taylor 1986; itseisarvojen ja välinearvojen erosta esim. Airaksinen 1987, 134.

334 Weston 1985 ja 1988; ks myös von Wright 1972, 11-12.

335 Ks. esim. Fox 1989, Devall & Sessions 1985, 67, Næss 1976.

336 Ks. esim. Roshi 1985, Grapard 1985.

kysymyksistä kiinnostuneet ihmiset pitävät maailmanlaajuisesti vastuuntuntoista "vaatepuhetta" yrittävää henkilöä omituisena. Miksi puhettamme ja ajatteluumme hallitsevat tällaiset normit?

Useimmilla työpaikoilla ekonomistinen arvojärjestys on vielä hallitsevampi kuin ostos- ja muissa vapaa-ajanviettopaikoissa. Kysymystä, pitäisikö firman toimintaa rajoittaa ympäristön tai maailman köyhien takia, ei yleensä sovi edes esittää. Kun jossain tilanteessa laajoista vaikutuksista keskusteleminen sallitaan, se tapahtuu alisteisena yrityksen menestysstrategian etsimiselle. Miksi toisenlainen puhe ja toiminta työpaikoilla on niin vaikeaa? (Tätä pohditaan Alistuskoneistot- sekä Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvussa.)

Toisaalta vaikka ihmiset tulkitsevat jonkin toiminnan eettisesti, pitävät sitä tuhoa tuottavana ja haluavat siitä kieltäytyä, heidät voidaan alistaa, taivuttaa tai manipuloida tähän toimintaan. Elämä ylipäänsä tai edes jotenkuten siedettävä elämä voidaan tehdä mahdottomaksi, ellei toimi tietyllä tavalla. Tässä tietenkin voidaan saivarrella ja väittää, että nytkin on kysymys arvojärjestyksestä: alistettu ihminen arvostaa omaa elämäänsä tai sen siedettävyyttä enemmän kuin tuhon välttämistä. Aivan ilmeisesti kuitenkin pääsyyllinen on alistaja. (Vallankäytön ja taivuttelun merkitystä käsitellään Alistuskoneistot-luvussa.)

On vielä ainakin yksi tapa, miten ihminen voi toimia eettisen arvojärjestyksensä vastaisesti: vaikka hän hyvin tietää, mikä olisi eettisesti oikein, kykenee ja on vapaa näin tekemään, hän tekee kuitenkin väärin.

Pahuus ja tahdon heikkous

Kun ihmiset ilmaisevat arvostavansa sellaisia asioita kuin rauha, luonnonsuojelu, nälänhädän poistaminen ja mielekäs työ, useimmissa tapauksissa ei ole syytä epäillä heidän vilpittömyyttään. Tärkeää sen sijaan on huomata vielä yksi olennainen piirre tällöin korostettavassa eettisessä näkökulmassa: Kyse ei ole henkilökohtaisista mieliteoista, vaan siitä, mikä olisi hyväksi. Puhutaan ennemmin siitä, mitä pitäisi tai ei pitäisi valita tai tehdä - ei niinkään siitä, mitä haluttaisiin.

Kun käsitykset, jotka ohjaavat valintoja, ovat tämän kaltaisia, niiden sivuuttaminen ajoittain on hyvin inhimillistä. Esimerkiksi vaikka haluaa syödä terveellisesti, sortuu usein ruokaan, jota itse pitää epäterveellisenä. Sen sijaan jos ihminen sanoo pitävänsä esimerkiksi mansikkajäätelöä parhaana, on luonnollista olettaa, että hän jäätelökioskilla myös ostaa mansikkajäätelöä, mikäli sitä on tarjolla. Omien päämäärien tai arvojen sivuuttamista vapaaehtoisesti kutsutaan tahdon tai luonteen heikkoudeksi tai moraaliseksi heikkoudeksi. Jo Aristoteles kiinnitti huomiota tähän ilmiöön³³⁷. Aiheesta on käyty laajaa filosofista keskustelua keskiajalta lähtien³³⁸. Tahdon heikkoudesta käytetään filosofiassa kreikankielistä termiä *akrasia*.

Kun tahdon heikkous johtaa minut luopumaan teoista, joita minun pitäisi tehdä itselleni, asiaa voidaan valitella mutta tuskin sitä ankarasti paheksutaan - ainakaan, jos olen aikuinen. Voidaan ajatella, että moraalisesti väärä ovat myös teot, joilla tekijä tarkoituksellisesti vahingoittaa itseään³³⁹. Joka tapauksessa sellaisia tekoja koskeva harkinta, jotka tuovat minulle jotain hyvää välittömästi mutta vahingoittavat minua myöhemmin, on ainakin sukua moraalille harkinnalle.

Tilanne on selkeämpi silloin, kun teon tai tekemättömyyden kohteena ovat muut ihmiset tai luontokappaleet. Kun tällöin toimii eettisen arvojärjestyksensä vastaisesti, menettelee eettisesti väärin, moraalittomasti, rikollisesti, tuomittavasti, julmasti, itsekkäästi,

337 Nikomakhoksen etiikka, VII kirja.

338 Ks. esim. Rorty 1988a, Rorty 1988b ja Charlton 1988.

339 Ks. esim. von Wright 1972, 122,128.

epäoikeudenmukaisesti, taikka vain pahasti, ikävästi, moitittavasti tai huonosti. Tällaista toimintaa kutsuvat sekä ulkopuoliset että teon tekijät usein pahuudeksi.

Siis jonkin asian arvioiminen hyväksi eettisestä näkökulmasta ei kerro paljoakaan odotettavissa olevista teoista. Silloinkaan, kun alistussuhteita ei ole ja vapaus vallitsee, arvostukset ja teot eivät aina vastaa toisiaan. Tämä on loppujen lopuksi itsestään selvää. Asia unohtuu helposti, koska eurooppalais-pohjoisamerikkalaisessa valtakulttuurissamme on taipumus vaieta inhimillisestä pahuudesta ja moraalisesta heikkoudesta³⁴⁰.

Ympäristö- ja muita ongelmia selitetään arkipäivän keskusteluissa usein ihmisten itsekkyydellä ja moraalittomuudella. Tällöin ei aina niinkään viitata vääriin arvoihin tai asenteisiin kuin juuri moraaliseen heikkouteen tai pahuuteen.

Selvimmän pahuusselitys esiintyy kristillisissä piireissä. Ympäristö-, ravinto- ja muut kriisit johtuvat ihmisen lankeamisesta syntiin. Syntiä taas on ennen kaikkea se, että hylkää Jumalan herruuden ja julistautuu itsenäiseksi. Jotkut kristityt korostavat perisyntiä, Eevan ja Aatamin tekosta paratiisissa, joka johti ihmis- ja luomakunnan turmeltumiseen. Toiset taas puhuvat mieluummin langenneen ihmisen jatkuvista pahoista teoista ja niiden seurauksista tässä ja nyt.³⁴¹

Tiedepiireissä pahuudesta ja moraalisen heikkoudesta ei juuri puhuta. Ne esiintyvät kuitenkin useissa teorioissa joillain toisilla nimillä.³⁴² Esimerkiksi ihmisen käyttäytyminen, joka on ristiriidassa hänen kannattamiensa arvojen kanssa, selitetään usein yhteistä hyvää koskevien tavoitteiden ja omaa välitöntä hyötyä ajavien tavoitteiden ristiriidalla - eli kuten edellä kahta arvojärjestystä käsitellessäni. Oletetaan, että monet valitsevat yhteisen hyvän edistämisen vain, jos se on kannattavaa, ja usein se on kannattavaa vain, jos muutkin valitsevat samoin. Koska muiden käyttäytymisestä ei olla varmoja, tyydytään oman välittömän hyödyn edistämiseen. Toisaalta jotkut valitsevat oman edun ajamisen juuri siksi, että ajattelevat muiden hoitavan yhteisen hyvän, josta tällaiset "vapaamatkustajat" myös hyötyvät.³⁴³ Tällaisia kannattavuuslaskelmia tekevää ihmistä pidetään täysin normaalina. Enempää selityksiä ei tarvita.

Tuhotöissä ei useinkaan ole kysymys ilkeydestä tai pahansuopuudesta siinä mielessä, että aiottaisiin saada aikaan pahoja seurauksia. Tuhon aiheuttavat teon muut kuin aiotut seuraukset. Koska nämäkin seuraukset tiedetään, teko ei ole eettisesti neutraali vaan paha³⁴⁴. Esimerkiksi autoilija aikoo vain päästä paikasta toiseen eikä aiheuttaa pakokaasulla, melulla ja vauhdilla kärsimyksiä ihmisille ja muille eläville. Nämä kärsimykset hän kuitenkin vallan hyvin tietää, joten autolla ajo, jolle on vaihtoehtoja, on moraalisesti vähintään moitittavaa.

Varustelun, ympäristön vaurioitumisen, nälän ja kulttuurien tuhoutumisen voidaan tulkita olevan osaltaan seurausta moraalisesta heikkoudesta - varsinkin jos ajatellaan, että myös ekonomistisesta näkökulmasta asioita tarkastelevat ihmiset periaatteessa tietävät oikean ja väärän. Ihmiset, jotka rakentavat pommeja ja saastuttavia tehtaita, kasvattavat vientiin eläinrehuja ja vaatekuituja nälkää näkeville kuuluneilla pelloilla, hukuttavat säännöstelyjärven alle kokonaisen kansan kotiseudun ja tarjoavat juurettomille ihmisraunioille yksitoikkoista ja uuvuttavaa työtä kahviplantaasilla, eivät ole syyntakeettomia: he tietävät tekojensa seuraukset ja periaatteessa osaavat arvioida oikein niiden eettisen arvon.

Tekojen eettisen arvon havaitsemista vaikeuttaa kuitenkin se, että paha on nykyisin kovin toisenlaista kuin myyttinen paha, jota edustavat Raamatun, satujen ja jännitysfilmien paholaiset, noidat ja ilkeät tohtorit.

340 Ks. Lindqvist 1984, 74.

341 Esimerkiksi Bochmühl 1980, 43, Nykyaika, tammikuu 1988, 4, Jannoulatos, ei vuosilukua, 4, Lehmuskoski 1978, 14, Elinehdot... 1975, 36.

342 Ks. seuraavassa Kehittymätön henkisyys ja psykopatologia -alalukua.

343 Uusitalo 1986, 2-, Moisander 1996, 26, 117.

344 von Wright 1972, 129.

Kunnon teurastaja

Esimerkiksi Otto Adolf Eichmann oli kunnollinen perheenisä. Hänellä oli myönteiset suhteet sukulaisiinsa. Puoli tusinaa psykologia ei löytänyt hänestä mitään poikkeavaa. Hän tunsu etiikkaa ja oli lukenut Kantin Käytännöllisen järjen kritiikin. Hänen oli vaikea pahoinvointia tuntematta katsoa avoimia haavoja - saatikka sitten ihmisten tappamista. Eichmannilla ei ollut henkilökohtaisesti mitään juutalaisia vastaan. Hän kävi sodan aikana useasti keskitysleireillä ja näki omin silmin massamurhat. Hänen teki pahaa katsoa niitä. Häneltä puuttui sekä motiivi että aikomus tappaa juutalaisia.

Tästä huolimatta Eichmann toimiessaan korkeassa virassa Saksan valtion turvallisuuden ylläpidon (RSHA) lahko-osastossa (IV-B) kuljetutti miljoonia juutalaisia varmaan kuolemaan keskitysleireille. Siinä sivussa hän hoiti myös sadat tuhannet mustalaiset viimeiselle pääteasemalle.

Eichmann ei osallistunut kansanmurhaan kuolemanrangaistuksen pelossa kuten monet rintamasotilaat. Häntä ei uhannut edes taloudellisen toimeentulon heikkeneminen. Hän olisi voinut anomalla saada toisen hyväpalkkaisen viran jollain toisella hallintosektorilla, kuten useat hänen työtovereitaan koskevat esimerkit osoittavat. Työpaikan vaihto tosin olisi ilmeisesti vähentänyt uralla etenemisen mahdollisuuksia, mikä ei olisi ollut tämän juutalaiskysymyksen "asiantuntijan" mieleen.

Jerusalemmissä vuonna 1961 järjestetyssä oikeudenkäynnissä Eichmann sanoi, että hänen velvollisuutensa oli totella ylhäältä tulleita käskyjä ja että hän olisi tuntenut huonoa omaatuntoa, jollei olisi totellut. Hän tunsu vapautuneensa kaikesta syyllisyydestä, kun näki vuonna 1942 järjestetyssä Wannseen konferenssissa omin silmin, että Saksan valtiokoneiston koko ylin kerros oli aktiivisesti mukana "lopullisessa ratkaisussa".

Eichmannin ja muiden toimintaa helpotti se, että virallisissa keskusteluissa ja kirjeenvaihdossa ei saanut käyttää 'juutalaisten tappamisen' kaltaisia brutaaleja ilmaisuja. Oli puhuttava Endlösungista, evakuoinnista (Aussiedlung) ja erikoiskäsittelystä (Sonderbehandlung). Tästä hyödyttömät ajatukset mielestä karistavasta valehtelusta taas käytettiin termiä 'kielensäätely' (Sprachregelung). Kun ihmisiä suljettiin kaasukammioihin, sanottiin, että heidät tapettiin humanilla tavalla tai heille suotiin armokuolema.

SS:n päällikön Heinrich Himmlerin innoittamana Eichmann saattoi kuvitella, että hän oli mukana jossain suurenmoisessa ja ainutlaatuisessa tehtävässä, johon on tilaisuus vain kerran kahdessa tuhatta vuodessa.

Eichmann tuomittiin kuolemaan. Ja todella hän oli syyllistynyt äärimmäiseen pahuuteen. Mutta hänen pahuutensa oli aivan toisenlaista kuin murhamiehillä yleensä. Se liittyi Eichmannin oikeudenkäyntiä seuranneen ja hänen tapaustaan tarkkaan tutkineen filosofin Hannah Arendtin mukaan mielikuvituksen puutteeseen. Eichmann ei käyttänyt omaa mielikuvitustaan tajutakseen todella mitä oli tekemässä. Hän ei ollut tyhmä - hän osasi ajatella. Mutta hän oli oppinut olemaan ajattelematta. Nämä arkipäiväiset asiat mahdollistivat Eichmannin osallistumisen hirvittävään rikokseen. Pahuus on muuttunut banaaliksi.³⁴⁵ (Lisää juutalaisten joukkomurhan taustasta seuraavassa Alistuskoneistot-luvussa.)

Pahat teot aiheuttavat tuhokehitystä. Mutta miksi on pahuutta? Jollemme usko perisyntiin, ainakaan kaikki ihmiset eivät ole pohjimmiltaan pahoja. Useimmat ihmiset tekevät sekä

³⁴⁵ Arendt 1979, 25,26,91,105,108,244,245,287; vastaava esimerkki Heinrich Himmleristä: Griffin 1990, 91-92, ks. myös Anders 1988, 95, Bauman 1989.

pahoja että hyviä tekoja. Vaikka pahuutta ei voi maailmasta kokonaan poistaa, sellainen pahuus, joka on johtamassa meille kaikkein kalleimpien asioiden tuhoutumiseen, tuskin on välttämätön.

Mikä oikein saa ihmiset tekemään väärin?

Kehittämätön henkisyys ja psykopatologia

Ihmisten ja muiden lajien elämän vaarantavia tekoja tapahtuu siis muun muassa ihmisten pahuuden, välinpitämättömyyden ja ajattelemattomuuden takia - joskus myös väärä arvojärjestys tai tietämättömyys johtaa niihin. Kun ei tyydytä toteamaan, että "mehän nyt vain olemme tällaisia", on näillekin vioille etsittävä syitä. Yksi mahdollisuus on mennä yksityisten ihmisten vikojen kaivamisessa askel syvemmälle.

Luetellut viat luokitellaan ihmisen henkiseen elämään kuuluviksi. Henkisten ominaisuuksien katsotaan usein muodostavan kokonaisuuden, henkisyyden tai hengen. Ehkäpä ihmisten hengessä onkin ongelmien ydin? Jospa henkisyys on ihmisissä tavalla tai toisella yleisesti puutteellista tai kehittämätöntä? Olisiko henkinen kasvu paras lääke aikamme kriiseihin?

Monet kirjoittajat haluavat ymmärtää maailman kriisejä tältä pohjalta. Esimerkiksi Taavi Kassilan mukaan "maailman tilanteen kaoottisuus on seurausta ihmisten sisäisestä epäjärjestyksestä"³⁴⁶. Tunnetun ekofilosofin Arne Næssin suosikkiselitys ekologiseen tuhoon on se, että ihmisen eivät henkisesti samastu muihin eläviin olentoihin. Hänen oppilaansa ovat kehittäneet ryhmäterapiamenetelmän, jolla tätä samastumista luodaan tai palautetaan.³⁴⁷ Vastaavasti yhdysvaltalainen ekofilosofi Thomas Berry puhuu läheisyyden tunteesta, jonka koemme, kun alamme uudelleen olla toden teolla läsnä "maayhteisössä"³⁴⁸. Samalla tavoin erillisyyden, samastumisen puute, on buddhalaisuuden piirissä nähty sotien syynä³⁴⁹.

Næss kirjoittaa myös minän kypsytydestä. Ihmisten epäkypsyys näyttääkin olevan suosittu selitys henkisiä vikoja etsivien ajattelijoiden keskuudessa³⁵⁰. Tätä lähellä on ajatus, että ihmiset ovat tiedostamismahdollisuuksiinsa nähden unessa myös valveilla ollessaan³⁵¹.

Myös luonnontieteiden pohjalta lähtevä maailman ymmärtäminen voi päätyä "henkimaailmaan". Esimerkiksi Pekka Kuusen mukaan "tuhosuuntaisuutemme" johtuu siitä, ettemme ymmärrä itseämme ja olemme vajavaisesti henkistyneitä³⁵². Tunnettu itävaltalainen biologi ja eläinten käyttäytymisen tutkija Irenäus Eibl-Eibesfeldt näyttää sosiobiologiastaan huolimatta asettavan kehittämättömän henkisyyden ekologisten ongelmien ymmärtämisen viimeiseksi perustaksi³⁵³.

Ammattifilosofien eettisissä pohdinnoissa ei useinkaan puhuta henkisestä kasvusta mutta sen sijaan hyveistä. Von Wrightin mukaan hyve on sellainen hankittu luonteenpiirre, joka tasapainottaa tai eliminoi tunteen tai intohimon hämärtävän vaikutuksen arvioidessamme, mikä on eettisesti hyvää tai huonoa³⁵⁴. Hyveiden voidaan myös ajatella poistavan edellä mainitun tahdon heikkouden vaikutuksen³⁵⁵. Esimerkiksi rohkeus estää pelon vaikutuksen ja saa ihmisen toimimaan vaaratilanteessa oikealla tavalla. Hyveiden

346 Kassila 1987, 17.

347 Seed, Macy, Fleming & Næss 1988; ks. myös Heiskanen 1997.

348 Berry 1988, 2.

349 Sangharakshita 1984, 10.

350 Ks. esim. Overstreet 1962, 11.

351 Ks. esim. Kallinen 1971, 171.

352 Kuusi 1982, 325.

353 Eibl-Eibesfeldt 1988, 257-59.

354 von Wright 1972, 147.

355 Ks. esim. Uusitalo 1991, 42.

katoamista ei liene suoranaisesti liitetty nykyisiin tuhotrendeihin. Eettinen sekaannus on kuitenkin selitetty nimenomaan hyve-etiikan jäämisellä lapsipuolen asemaan uudelle ajalle tultaessa³⁵⁶. (Vahva tahto ajaa usein saman asian kuin hyveet. Se on kuitenkin eri asia kuin hyve: Aristoteleen mukaan hyveellinen ihminen haluaa ristiriidattomasti eettisesti hyviä asioita ja tekoja, jolloin voimaa torjua hyvien mutta epäeettisten asioiden houkutus ei tarvita³⁵⁷.)

Univoimat

Kaikki tässä luvussa esitetyt kriisiselitykset ovat lähellä psykologiaa: niissä viitataan ihmisen mielen eli psyyken ilmiöihin. Ne sivuuttavat kuitenkin yhden psykologisen keskustelun keskeisen elementin, koska niissä puhutaan vain tietoisesta minästämmme. Psykologiassa on Sigmund Freudista lähtien ollut yleistä ajatella, että psyykessämme on myös asioita, joita emme - tilapäisesti tai pysyvästi - tiedosta. Tiedostamaton, alitajunta tai piilotajuisuus sisältää voimia, jotka saavat meidät toimimaan tietoisia aikomuksiamme ja pyrkimyksiämme vastaan.³⁵⁸

Usein ajatellaan, että piilotajunnassa on aina myötäsyttyisiä tuhovoimia, joiden pyrkimykset voivat johtaa sotiin ja muuhun hävitykseen. Tällöin päädytään hyvin samantapaisiin selityksiin kuin sosiobiologiassa, jota käsiteltiin Luonnon ja ylluonnon pihdeissä -luvussa. Kuitenkaan tietoisuus ei psykologiassa koskaan ole asioihin vaikuttamaton sivuilmiö, kuten biologismissa. Mielen tuhoisia voimia voidaan pitää kurissa itsekasvatuksen tai psykoanalyysin avulla, mutta niistä ei voi päästä eroon.

Freudilla negatiivisia pyrkimyksiä kumpuaa "tuhoamis-" tai "kuolemanvietistä". Pahat teot kuten sodat seuraavat, kun "minä" ja "yliminä" eivät kontrolloi tätä viettiä kylliksi³⁵⁹. Ne sosiobiologit, jotka eivät luonnonlakikeskeisyydessään ole sivuuttaneet kokonaan ihmisen tietoista puolta, ovat päätyneet samankaltaiseen selitykseen: tuhoisuus perustuu ihmisen muinaisuudessa hyödyllisiin hallitsemis- ja muihin vastaaviin vietteihin, joita kuitenkin itsetiedostuksen avulla periaatteessa voisi hallita³⁶⁰.

Tavallisempia ovat kuitenkin olleet sellaiset "syvyyspsykologiset" selitykset, joissa piilotajunnan tuhovoimia ei nähdä myötäsyttyisinä vaan hankittuina ominaisuuksina. Ihminen torjuu jonkin olennaisesti itselleen kuuluvan alueen tietoisuudesta, minkä seurauksena on psyykinen epätasapaino ja torjutun ilmeneminen elämässä vääristyneenä ja tuhoisana.

Seksuaalisuuden torjunnan kielteiset seuraukset on tajuttu muuallakin kuin modernin länsimaisen psykoanalyysin piirissä. Esimerkiksi Dakota-intiaani Seisova Karhu totesi aikoinaan:

"[Valkoiset] sanovat toisaalta, että väkivalta on tuomittavaa, mutta toisaalta he toimivat juuri päinvastoin: kaikki heidän ajattelussaan ja teoissaan on väkivaltaa. He sanovat: elämänilo on syntiä - tällekin sanalle ei ole mitään intiaanikielistä vastinetta - siksipä he vihaavat itseään ja kaikkea maailmassa."³⁶¹

Wilhelm Reichin mukaan pikkulasten seksuaalisten leikkien kieltämisellä on kohtalokkaat seuraukset. Luontaisen seksuaalisuuden torjunta johtaa siihen, että lapsi kehittyy pelokkaaksi ja auktoriteettiuskoiseksi. Perheestä tulee autoritaarinen pienoisvaltio, minkä seurauksena ihmiset ovat helposti valjastettavissa autoritaariseen valtion tai liikkeen

356 MacIntyre 1984.

357 Nikomakhoksen etiikka, esim. 1152a.

358 Ks. esim. Gleitman 1991, 430-, Tähkä 1982, 4-.

359 Stafford-Clark 1969, 97; kuolemanvietti sodan selityksenä: Wiberg 1983, 60, Ehrnrooth 1995.

360 Ks. esim. Eibl-Eibesfeldt 1988, 255-.

361 Drewermann 1990, 82.

palvelukseen. Reich selitti tältä pohjalta Saksan fasismin nousun. Myöhemmin hän ja hänen seuraajansa yleistivät teoriaa. Jollei sen oikeellisuudesta niin ainakin jotakin seksuaalisuuden ja politiikan yhteyksistä kertoo se, että Reich on ainoa tutkija, jonka kirjoja USA:n liittovaltion poliisi FBI on polttanut.³⁶²

Seksuaalisuuden lisäksi uuden ajan länsimaisessa kulttuurissa on ainakin joskus torjuttu tuskan ja vihan tunteita, viettejä, vaistoja, unia, villeyttä, ruumiillisuutta, ei-kielellistä kommunikaatiota ja ylipäänsä kaikkea, joka ei ole tavanomaisessa mielessä järjellistä. Esimerkiksi joidenkin muiden kulttuurien ihmiset ottavat unensa vakavasti, kertovat niitä toisilleen ja keskustelevat niistä. Tämä on harvinaista meidän keskuudessamme, minkä seurauksena yhteys piilotajuntaan on heikko. Kun olennainen puoli omaa minää on vieras, ihmisessä on syvä sisäinen tyydyttämättömyys. Tälle etsitään tunnetun saksalaisen teologin ja psykoanalyytikon Eugen Drewermannin mukaan kompensatiota mielettömistä valloitus-, valta- ja kasvupyrkimyksistä. Hän kirjoittaa:

"Tosiaankin: jotta voisi sisäisesti päästä sopusointuun ulkoisen luonnon kanssa, tarvittaisiin ihmistä, joka ennen kaikkea olisi tunteillaan, mielikuvituksellaan ja 'tiedostamattomallaan' niin syvästi ankkuroitunut sisäiseen luontoonsa, että hän voisi sieltä löytää todemman yhteyden ja ykseyden ympäröivään luontoon, kuin mitä voidaan saavuttaa objektivoivan järjen ja yksipuolisen hallitsemistahdon pohjalta."³⁶³

Hyvien pahuus

Ilmeisesti torjunnoista vapautuminen, psyykkis-ruumiillinen eheys, henkinen kypsyys, identiteetin laajeneminen ja luonteen kehittyminen helpottavat todellakin arvojen mukaista toimintaa ja pahojen tekojen välttämistä. Niiden puute ei silti lähimainkaan riitä tuhotrendien selitykseksi.

Hyvin monet - todennäköisesti useimmat - niistä, jotka yleisen ymmärryksen mukaan ovat korkealla henkisellä tasolla, osallistuvat tuhotrendien ylläpitämiseen siinä kuin muutkin ihmiset. Sellaiset aktiivisesti pahuutta vastustavat hengenmiehet kuin Mahatma Gandhi ovat poikkeuksia. Tavallisempaa on passiivisuus maailman pahuuden edessä. Silloinkin, kun muiden toiminta tai olosuhteiden oikku antaisi helpon mahdollisuuden vaikuttaa tuhosuuntausta vastaan, henkisesti kypsät ihmiset eivät tätä mahdollisuutta välttämättä käytä. Henkiseen kasvuun keskittyminen saattaa rohkaista itseensä käpertymistä.

Henkisen kasvun ja psyykkisen tasapainon saavuttamisen yhtenä menetelmänä monet pitävät meditaatiota, mielen saattamista unen ja valveillaolon välimaastossa olevaan valppaaseen lepotilaan. Tämä lienee sinänsä yleensä myönteistä toimintaa, ja ihminen voi elää sitä harjoittamalla monessa suhteessa parempaa elämää. Kummallista kyllä pelkästään näin saavutettavalla muutoksella ei näytä olevan välttämättä mitään tekemistä ihmisen tekojen yleisen hyvyyden kanssa. Monet yhtiöt, esimerkiksi General Motors, ja niiden johtajat ovat pyrkineet parantamaan meditaatiolla suorituskykyään, mikä voi merkitä entistä voimallisempaa osallistumista aseiden, turhakkeiden tai saasteiden tuotantoon.³⁶⁴ (Yhtiöiden toiminnan tuhoisista seurauksista ks. seuraavassa Yhtiöt- ja Maailman valta -lukuissa.)

Pahan välttämiseen pyrkivällekkin henkisesti kypsälle ihmiselle on käytännössä usein lähes mahdotonta olla osallistumatta tuhotrendien ylläpitämiseen: työtä, jossa ihmisiä ja luontoa kohdellaan hyvin, ei löydy, ympäristöä pilaamatonta asuntoa ei ole, kaikki saatavilla olevat vaatteet ja niiden raaka-aineet on tehty maata ja kolmannen maailman

³⁶² Reich 1973, 53-, Brinton 1974.

³⁶³ Drewermann 1990, 65; mainittujen lisäksi lähteinä tässä jaksossa: Hulton 1992, Duerr 1985, Turner 1986, Berman 1989, Berman 1990, zur Lippe 1979.

³⁶⁴ Ks. esim. Oma Markka 8/1989,15, Puustinen 1988, 9, Bierl 1993, 28.

ihmisiä riistämällä, ruoka on teho- eli tuhoviljeltyä...

Toisaalta ne, jotka kaikesta huolimatta eivät juurikaan osallistu tuhotoimintaan, eivät välttämättä ole henkisesti kehittyneitä. Esimerkiksi jossain ekoyhteisössä tai laajan omavaraisuuden vielä säilyttäneessä syrjäkylässä kaikki aikuiset asukkaat tuskin ovat mieleltään tasapainoisia tai henkisesti kypsiä. Kestävässä ja hedelmällisessä vuorovaikutuksessa luonnon kanssa elävien alkuperäiskansojen keskuudessa on tällaisia yksilöitä, mutta kaikki eivät sitä selvästikään ole³⁶⁵.

Kaikesta tässä ja edellä esitetystä kritiikistä huolimatta ympärillämme esiintyvä tietämättömyys, "arvoton" ekonomistinen näkökulma, pahuus, psyykkinen epätasapaino ja henkinen riutuminen auttavat meitä ymmärtämään tuhosuuntauksia. Keskeinen kysymys jää kuitenkin avoimeksi: mistä nämä ihmisen viat johtuvat? Liittyvätkö ne mahdollisesti nykyisen talouden ja teknologian luonteeseen vai vallitseviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja prosesseihin?

365 Ihmisten yksilöllisistä eroista luonnonkansojen keskuudessa ks. esim. Radin 1957.

Ihmiset II: Kerrostetut ja sukupolitetut

Edellisissä luvuissa en ole löytänyt tyydyttävää saati kaiken kattavaa selitystä ympärillämme tapahtuvalle tuholle. Sitä en tavoittanut yliluonnollisista eikä luonnonvoimista, ei ihmisten lukumäärästä eikä heidän ominaisuuksistaan, ei taloudesta eikä teknologiasta. Mitä selitysmahdollisuuksia enää ylipäänsä on jäljellä?

Itse asiassa olen edellä monessa kohtaa - mm. väestönkasvua, taloutta ja teknologiaa käsitellessäni - viitannut vielä yhteen ymmärtämisvaihtoehtoon: toisin kuin vikaa ihmisissä yleensä etsivissä selityksissä oletetaan, kaikki ihmiset eivät välttämättä ole syyäitä tuhokehitykseen edes suurin piirtein samalla tavoin. Varsinaiset vikapäät löytyisivätkin jostain erityisestä ihmisryhmästä. Mikä tällainen ryhmä voisi olla?

Päätäjät

Arkipäivän poliittisessa keskustelussa on tavallista syyttää kaikista ongelmista päättäjiä. Kuitenkin kaikki ihmiset tekevät päätöksiä, joten päättäjien päätöksissä on jotain erityistä: ne koskevat asioita, jotka vaikuttavat merkittävästi moniin ihmisiin, ja kaiken lisäksi ne usein vielä toteutuvat. Kysymys on siis talouselämän ja valtiokoneiston johtohenkilöistä. Nämä "isokenkäiset" ovat todellakin päättäneet varustautua, aloittaa sotia, kehittää kovaa teknologiaa, rakentaa saastuttavia tehtaita, teettää mieletöntä työtä, hakata sademetsiä, tuhota niissä asuvia kansoja, ottaa köyhien ainoana toimeentulon lähteenä olevat pellot ja metsät kaupallisen hyödyn tavoittelun välineiksi jne.

Vaikka päättäjien teoilla on syynsä, he eivät ole olosuhteiden tahdottomia uhreja. He itse usein korostavat työnsä vastuullisuutta. Päättäjien teot kumpuavat ainakin osaltaan heidän omista pyrkimyksistään. Tätä osoittavat monet mielipidekyselyt, joiden mukaan päättäjien asenteet ovat keskimäärin kovempia kuin muiden ihmisten.

Esimerkiksi vuonna 1982 USA:ssa kyseltiin ihmisiltä, hyväksyivätkö he väitteen "Kasvulle on olemassa rajat, joiden yli teollinen yhteiskuntamme ei voi laajeta." Enemmistö suureen yleisöön kuuluneista vastaajista oli tätä mieltä. Sen sijaan yhtiöiden johtajista vain vähemmistö oli väitteen kannalla. Samanaikaisesti 59 % vastaajista piti ympäristönsuojelua tärkeämpänä kuin taloudellista kasvua, mutta yritysjohtajista vain 20 % ajatteli näin³⁶⁶.

Syksyllä 1990 Yhdyskuntatutkimus Oy kyseli suomalaisten yhtiöiden ylimpään ja keskijohtoon kuuluvan 401 ihmisen mielipiteitä. Vertailuryhmänä oli 2 426 kansalaisen otos, joka edusti Suomen koko väestöä. Taulukossa 1 on osa tuloksista.³⁶⁷ Niiden mukaan johtajat ovat valmiimpia moniin tuhohankkeisiin kuin muut ihmiset. Vuonna 1996 tehdyssä uusintatutkimuksessa saatiin samansuuntaisia tuloksia³⁶⁸.

Päätäjiä syyttävässä selityksessä näyttää siis olevan itua. Jotain olennaista jää kuitenkin puuttumaan. Tämän huomaamme, kun tarkastelemme selityksen omaksumisen mahdollisia käytännön seurauksia.

³⁶⁶ Milbrath 1989, 120-127.

³⁶⁷ Yritysjohdon... 1991.

³⁶⁸ Yritysjohtajien menestyksen... 1997.

Pentti Linkola on syyttänyt talouselämän johtajia suurrikollisiksi silloin, kun hän ei ole ollut täysin väestönkasvuselityksen tai biologisen determinismin pauloissa. Niinpä hän on kehottanut luonnonsuojeluaktivisteja aseistautumaan ja murhaamaan suuryhtiöiden johtajia³⁶⁹ Tällaista toimintaa RAF (Punainen armeijakunta) ja jotkin muut terroristiryhmät ovat Keski- ja Etelä-Euroopassa harrastaneetkin - tosin muista kuin Linkolan esittämistä syistä. (Linkola ei aina ole tällä kannalla. Välillä hän puhuu lämpimästi yhtiöiden johtajista ja pitää työläisiä näitä pahempina³⁷⁰.)

Mitä päättäjien murhista on seurannut tai voidaan kuvitella seuraavan? Ainakaan ei päättäjien yhteenlaskettu "hulluus" ole vähentynyt. Murhat päinvastoin useimmiten lisäävät päättäjien toiminnan oikeutusta ja vastaavasti vähentävät heidän vastustajiensa arvostusta ja uskottavuutta³⁷¹. Päättäjät näyttävät olevan tehokkaasti uusiutuva "luonnonvara". Leo Tolstoin mukaan kuninkaiden ja presidenttien tappaminen on yhtä hyödyllistä kuin Hydran yhden pään katkaiseminen³⁷².

Mutta ehkä kysymys on siitä, että vain muutamista päättäjistä on päästy kerralla eroon? Varmaan siinä tapauksessa asiat todella muuttuisivat, kun kaikki olennaiset päättäjät, tai ainakin kaikki ministerit, vaihdettaisiin yhdellä kertaa?

Nykyisten kriisien pohjalta syntyneillä yhteiskunnallisilla liikkeillä ei juuri ole kokemuksia tällaisesta laaja-alaisesta päättäjien vaihdosta. Sen sijaan työväenliike on useaan otteeseen eri maissa pystynyt vaihtamaan ainakin ministerit mieleisikseen. Keskeinen työväenliikkeen pyrkimys on ollut ihmisten välinen tasa-arvoisuus. Ovatko päättäjien vaihdokset edistäneet tätä tavoitetta?

Sosiaalidemokraatit ja työväenpuolueet ovat hallinneet kaikkia ministeripaikkoja pitkiä aikoja mm. Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa ja Isossa-Britanniassa. Onko yhteiskunnallinen eriarvoisuus näissä maissa ratkaisevasti vähentynyt? Kun näitä maita on verrattu niihin Länsi-Euroopan maihin, joissa työväenliikettä edustavilla puolueilla on ollut selvästi vähemmän jalansijaa päättäjien keskuudessa, erot eivät aina ole olleet selviä. Ainakin kaikissa maissa on säilynyt eliitti, jota luonnehtivat poikkeuksellisen hyvä taloudellinen asema tai suuret vaikutusmahdollisuudet päätöksiin tai nämä molemmat. Eliitin ja muiden ihmisten välinen kuilu on pysynyt syvänä. Joka tapauksessa usein on ollut vaikea erottaa sosiaalidemokraattisten päättäjien linjaa niin sanotusta porvarillisesta politiikasta.

Työväenliikkeen kommunistinen haara on pannut useissa maissa toimeen hallituksen vaihdosta ratkaisevasti perusteellisempia päättäjäkaartin uudistuksia. Vaikka ihmisten elämään on näin saatu suuria muutoksia, työväenliikkeen tavoittelemasta rauhanomaisesta ja tasa-arvoisesta yhteiskunnasta on pysytty kaukana. Tämän ovat osoittaneet viimeistään 80- ja 90-lukujen vaihteen itäeurooppalaisissa kumouksissa paljastuneet tosiasiat.³⁷³

Huonojen päättäjien korvaaminen paremmin ajattelevilla ja arvottavilla päättäjillä ei siis välttämättä muuta yhteiskuntaa. Tämä ei kuitenkaan missään tapauksessa tarkoita sitä, että yhteiskunnalliset liikkeet eivät ole muuttaneet eivätkä pysty vastaisuudessaakaan muuttamaan yhteiskuntaa. Kysymys on vain tiettyjen menetelmien epäonnistumisesta.

Kriisimme selittäminen keuhkoilla päättäjillä ei näin ollen riitä. On kysyttävä, miksi päättäjät oikein tekevät tuhoisia päätöksiä. Ehkä tähän on muitakin syitä kuin se, että he ovat tietämättömiä, "vääräarvoisia", pahoja tai kehittymättömiä ihmisiä? Jos taas huonoja päätöksiä tekevät ovat aina huonoja ihmisiä, mikä saa päättäjien huonouden aina uusiutumaan?

369 Esim. Linkola 1989, 87.

370 Esim. Elonkehä 9.5.1996, 2.

371 Ks. esimerkiksi You Can't... 1990. Tällaisista seurauksista 1800-luvulla ks. Woodcock 1986, 17.

372 Marshall 1992, 377.

373 Varhempia aineistoja Neuvostoliiton täydellisestä epäonnistumisesta työväenliikkeen alkuperäisten tavoitteiden saavuttamisessa esim. Hosking 1986, Goldman 1970, Brinton 1975; yleistä päättäjien vaihtamisen vaikutusten vähäisyydestä seuraavassa luvussa, ks. myös Dryzek 1987, 105-107.

Joka tapauksessa päättäjien aikeet eivät toteudu ilman lukemattomien muiden ihmisten avustusta. Keitä ovat nämä muut? Mikä saa heidät noudattamaan päättäjien tahtoa?

Toisaalta monet ihmiset näyttävät syyllistyvän ympäristöä ja toisten ihmisten elämää turmeleviin tekoihin omasta vapaasta tahdostaan ilman päättäjien vaikutusta. Ketkä näin tekevät ja miksi?

Miehet

Ehkäpä etsimämme "tuholaiset" muodostavatkin merkittävän osan ihmiskuntaa. Päättäjät olisivat vain näkyvin osa tätä joukkoa, josta uudet päättäjät tulevat ja jonka muut jäsenet huolehtivat päätösten toteuttamisesta.

Mikä siis yhdistää päättäjiä ja päätösten pääasiallisia toimeenpanijoita: sotilaita, kovan teknologian kehittäjiä, insinöörejä, talouden kasvattajia, voimalaitosten rakentajia, metsänkaatajia jne.? Hämmästyttävän pitkälle tuholaisille näyttää olevan yhteistä sukupuoli: he ovat valtiomiehiä, varusmiehiä, tiedemiehiä, tekniikan miehiä, liikemiehiä, talousmiehiä, rakennusmiehiä, kirvesmiehiä jne.

Helposti voidaan väittää, että naisilla ei ole historiallisesti ollut mitään todellista osuutta päätöksenteossa perheen ulkopuolella³⁷⁴. Tilanne jatkuu pitkälti samanlaisena nykyäänkin. Esimerkiksi Yhdyskuntatutkimuksen edellä mainitun kyselyn 401 yritysjohtajan joukossa naisia oli 3 %.

Teollisuudessa miesten osuus oli vuoden 1992 Suomessa 67 %, kaivos- ja kaivannaistoiminnassa 86 %³⁷⁵. Vuonna 1980 koko maailman teollisuustyöntekijöistä 72 % oli miehiä³⁷⁶. Samoihin aikoihin Länsi-Euroopan teknisten ja insinöörieteiden opiskelijoista 95 % oli miehiä³⁷⁷.

Sen lisäksi, että miehet tekevät pääosan ympäristöä ja ihmisiä vahingoittavasta työstä, he myös hyväksyvät sen useammin kuin naiset. Esimerkiksi sodan aloittamista piti vuonna 1984 Suomessa joskus oikeutettuna 34 % miehistä ja vain 19 % naisista³⁷⁸. USA:n ja sen liittolaisten maahyökkäyksen Irakiin hyväksyi helmikuussa 1991 72 % suomalaisista miehistä ja 47 % naisista³⁷⁹. Useimmat mielipidetutkimukset, joskaan eivät kaikki, osoittavat naisten suhtautuvan ympäristöliikkeen pyrkimykseen miehiä myönteisemmin³⁸⁰. Yhdyskuntatutkimus Oy:n syksyn 1990 kyselyssä saatiin mm. taulukon 2 osoittamia tuloksia³⁸¹. (Kyselyn otos, 2 426 ihmistä, edusti kaikkia suomalaisia 18-70-vuotiaita miehiä ja naisia. Ahvenanmaa ei ollut mukana.)

Sillä, että miehet ovat sekä teoissa että asenteissa naisia vahvemmin kiinnittyneet nyky-yhteiskunnan tuhosuuntaukseen, on syvät historialliset juuret. Poliittinen ja taloudellinen toimintamme edustaa varhaiskantaisen yhteiskunnan miesten hallitseman, metsästyksen ja heimon ulkosuhteisiin keskittyneen puoliskon laajentumaa. Ydinperhekoti taas edustaa naisten hallitseman laajan kotitalouden surkastumaa.³⁸² Toisaalta monissa kulttuureissa, joissa naisilla on ollut vahva asema, tuhosuuntauneisuus on todennäköisesti ollut suhteellisen vähäistä. Niissä pääosa elannosta on tullut naisten alueeseen kuuluneesta keräilystä, puutarhanhoidosta ja ilman

374 Esim. Plant, J. 1990, 156.

375 Suomen tilastollinen vuosikirja 1995, 340.

376 Kiljunen 1989, 104.

377 Vuonna 1982, mts. 108.

378 Suhonen & Vesa & Virtanen 1985, 48.

379 Suhonen 1991.

380 Anttila 1991, 203-204, Tapio & Willamo 1995, 24.

381 Suomi etsii... 1991.

382 Ks. esim. Bookchin 1982, Biehl 1991, Vuola 1986.

auraa tapahtuneesta viljelystä.³⁸³ Tässä on kyse matrilineaalisista ja matrilokaalisista kulttuureista eli siis yhteiskunnista, joissa sukulaisuus on laskettu äidinpuolelta ja mies on naimisiin mennessään muuttanut vaimonsa asuinpaikkaan. Kyse ei ole kulttuureista, joissa valta keskittyy naisille, eli matriarkaateista. Niitä ei ilmeisesti ole ollut olemassakaan.³⁸⁴

Useissa kolmannen maailman maissa naisten aseman heikkeneminen on tapahtunut vasta viime vuosisatoina tai aivan hiljattain, kun naisten hallitseman omavaraisviljelyn merkitystä on vähennetty. Köyhien maiden nälkä- ynnä muista ongelmista ei siis naisia juuri voi syyttää - muuta kuin välillisesti: heikennettyä asemaansa naiset paikkaavat monissa tapauksissa hankkimalla arvostusta suurella lapsiluvulla.³⁸⁵ (Lisää naisten asemasta ja väestönkasvusta edellä Mistä väestöselitykset vaikenevat -luvussa.)

Jotkut kirjoittajat ovat nähneet miesten, sotien ja luonnontuhoon yhteyden olevan hyvin syvällä. Se juontuisi pojille ominaisesta psyykkisestä kehityksestä: Kaikki lapset samastuvat pieninä äitiinsä. Pojat kuitenkin huomaavat pian olevansa seksuaalisesti erilaisia, ja pyrkiessään luomaan omaa sukupuolista identiteettiään he tuntevat tulevansa hylätyiksi. Tähän liittyvä pelko ja suuttumus johtaa miehenalut määrittelemään itsensä radikaalisti kaikesta muusta erilliseksi. Kaikki ulkopuolinen, jota varhaislapsuudessa edusti äiti, tuntuu nyt uhkaavalta ja ennustamattomalta. Miehen täytyy yrittää kontrolloida sitä.³⁸⁶

Mutta, mutta... Eihän miehiä nyt voi kaikesta syyttää! Ovathan naiset esimerkiksi yleisesti tukeneet "sotaponnisteluja". Turhakkeiden kuluttajina he tuskin jäävät miehistä jälkeen. Monilla saastuttavilla kemian ja elektroniikkateollisuuden aloilla naisten osuus työntekijöistä on suuri. Ainakin jotkut naiset selvästi jopa haluavat tehdä tällaista työtä. Se, että naiset ovat päässeet joidenkin yritysten ja valtioiden keskeisiksi päättäjiksi, ei ole muuttanut näiden organisaatioiden tuhosuuntausta.³⁸⁷ (Väärinkäsitysten välttämiseksi: tässä ei syytetä naisia, jotka työskentelevät esimerkiksi saastuttavassa tehtaassa, vaan torjutaan liian yksinkertaisia selityksiä. Seuraavat luvut, joissa puhutaan ihmisistä sukupuolta esiin tuomatta, pyrkivät vastaamaan myös siihen, miksi naiset osallistuvat tuhotoimintaan.)

Jos miesten historia ja psykologia riittäisikin selittämään heidän käyttäytymisensä, niin ainakaan naisten osallistumista kriisimme tuottamiseen näin ei voida ymmärtää. Toisaalta hyvin monet miehet haluavat olla osallistumatta arvokkaina pitämiemme asioiden tuhoamiseen, ja jotkut pystyvät halunsa toteuttamaankin.

Vaikka nykyiset tuhokulttuurit ovat mieskeskeisiä, antropologian valossa suoraa ja yksinkertaista yhteyttä mieskeskeisyyden ja kriisikehityksen välillä ei ole: vaikka useat keräilijä-metsästäjä-kulttuurit ovat mieskeskeisiä, ne ovat voineet elää vuosituhansia sopusoinnussa ympäristönsä kanssa³⁸⁸. (Monimutkaisempia, historiaan, kulttuureihin ja ideologioihin liittyviä yhteyksiä kuitenkin on. Naisten alistamisella ja luonnon alistamisella on tekemistä toistensa kanssa. Esimerkiksi dualistinen ajattelu, joka jakaa maailman jyrkästi kahtia arvokkaaseen ja vähemmän arvokkaaseen, on tukenut molempia. Näitä yhteyksiä käsitellään ekofeministisessä keskustelussa³⁸⁹, jonka esittely tämä teksti ei siis ole.)

Vaikka mieskulttuuri ja -psykologia voivat tarjota meille johtolankoja etsinnässämme, ne eivät siis riitä selityksiksi. Mieheyden lisäksi tarvitaan jotakin muuta, jotta tuhokierre alkaisi. Toisaalta mieheyttä ei aina välttämättä edes tarvita. Mikä siis saa niin miehet kuin naiset edistämään ekologista kriisiä ja muuta tuhoa?

383 Biehl 1991.

384 Varhaisen Euroopan naiskeskeisistä viljelijäkulttuureista: Eisler 1988 - tämän kritiikkiä Biehl 1991.

385 Wichterich 1985, 13,16, Bradford 1989a, 82, Rothschild 1984a, 215, Hartmann 1987.

386 Nancy Chodorow Zimmerman 1987:n mukaan.

387 Tilastoja esim. Suomen tilastollinen vuosikirja 1987, 140-142; yleistä esim. Mamozai 1990.

388 Biehl 1991.

389 Ks. esim. Plumwood 1993, Warren 1990, The emergence... 1990.

Alistuskoneistot: Kuinka valtapiramidit hajottavat ja hallitsevat

Edellä käsitellyissä tuhon ja kurjuuden selityksissä ihmistä on useimmiten tarkasteltu, ikään kuin hän toimisi erillään muista ihmisistä. Selitysten kritiikissä on kuitenkin monesti tullut esiin se ilmeinen tosiasia, että ihmiset vaikuttavat toistensa tekoihin. Me muutamme lukuisin eri tavoin toistemme päämääriä, aikomuksia ja toiminnan seurauksia - siis samoin kuin edellä käsitellyt teknologiat.

Näin syntyy loppumattomien vaikutusketjujen valtava vyyhti, joka näyttää hyvin sekavalta. Selvää on, että teollisuuskulttuurien ihmiset ovat vaikuttaneet keräilijä-metsästäjiin siten, että näiden teot ovat muuttuneet tuhoisiksi. Mutta löytyykö ihmisten nykyisen valtaenemmistön keskinäisestä vaikutusvyyhdistä punaisia lankoja?

Ilmeisesti jotkut ihmiset vaikuttavat selvästi keskimääräistä enemmän toisten ihmisten tuhokäyttämiseen. Heitä ovat ainakin edellä mainitut päättäjät. Nämä eivät loppujen lopuksi erotu muista ihmisistä päätöksenteossa osoittamansa ahkeruuden perusteella vaan siksi, että heillä on *valtaa*: kykyä saada aikaan halujensa tai päämääriensä mukaisia vaikutuksia toisissa ihmisissä - tai näihin vaikuttavissa ilmiöissä - ilman, että näillä ihmisillä on vastaavaa vaikutuskykyä³⁹⁰.

On myös paljon muita vallan määritelmiä³⁹¹. Usein valta ymmärretään väljemmin niin, että kaikki vaikutuskyky on valtaa³⁹². Tähän vaikuttanee englannin ja ranskan kieli: 'power'- ja 'pouvoir'-sanoilla on laajempi merkitys kuin suomen ja monien muiden kielten valta-sanalla³⁹³. Toisaalta Michel Foucault³⁹⁴ ja monet muut käyttävät termiä 'domination' (ylivalta, herruus) suunnilleen samassa merkityksessä kuin tässä kirjassa ja yleensäkin suomen kielessä käytetään valta-sanaa. Tämä valta-käsite vastaa "power₂":ta, jota Roy Bhaskar käyttää³⁹⁵.

Miten sitten nämä valtaapitävät saavat rauhanomaisia, ympäristöystävällisiä yms. pyrkimyksiä omaavat ihmiset käyttäytymään tuhoisasti? Mehän elämme vapaassa maassa! Emmehän ole kahleissa, eikä kukaan kulje täällä pyssy kädessä pakottamassa ihmisiä.

Vallanpitäjät pyrkivät kuitenkin vain harvoin alistamaan ihmistä kokonaan. Tarkoitus on ennemminkin muuttaa tilannetta niin, että ihmisen oman tahdon varainen, ainakin jossain määrin vapaa toiminta, johtaa siihen, mitä valtaapitävät haluavat.³⁹⁶

Yksi keskeisistä vallankäyttäjien vaikutustavoista on ihmisten eri toimintavaihtoehtojen odotettavissa olevien seurausten muuttaminen: jos teet näin, seuraa

390 Vrt. Wrong 1988, 2,10 ja Lukes 1986, 5-7.

391 Ks. esim. edellisessä viitteessä mainitut teokset.

392 Esim. Lane & Stenlund 1984, 387, Foucault 1988, 11.

393 Ks. englannin kielen power-sanan kaksoismerkityksen aiheuttamasta sekaannuksesta: Kusch 1990, 123.

394 Esim. Foucault 1988, 12.

395 Bhaskar 1993, 153.

396 Toista terminologiaa käyttäen tämän asian ilmaisee Foucault 1982, 219-220.

hyvää; jos taas noin, seuraa pahaa. Toisia tekoja vaikeutetaan, toisia helpotetaan. Mutta tällä tavoinhan useimmat ihmiset vaikuttavat toisiinsa. Miten vallanpitäjät onnistuvat vaikuttamaan niin moniin ihmisiin niin tehokkaasti?

Valtahierarkiat

Asiaa selventääksemme voimme tarkastella yksinkertaista tapausta: kenraalin valtaa armeijassa. Toisin kuin biologiset ja psykologiset sodan selitykset näyttävät oletettavan, sotilaat eivät useinkaan ole aggressiivisia eivätkä tunne halua tappaa (Ks. edellä Luonnon ja ylliuonnon pihdeissä ja ko. kohdan loppuviitteitä.) Silti he tappavat, kun kenraali haluaa. Tämän voisi ajatella johtuvan siitä, että sotilaat väkivallalla uhaten pakotetaan tappamaan. Asia ei ole kuitenkaan näin yksinkertainen: armeijan väkivaltakoneistohan on konkreettisesti juuri sotilaiden käsissä - hyvä jos kenraalilla on edes pistooli vyöllään. Periaatteessa sotilaat voivat koska tahansa kääntää aseensa kenraalia ja muita upseereita vastaan ja kieltäytyä alistumasta näiden valtaan. Miksi tällaista tapahtuu vain ääni harvoin?

Jos kenraali yrittäisi suoraan käskä sotilaita näille vastenmieliseen toimintaan, tottelemattomuus voisi olla yleistä: voimasuhteet olisivat ilmiselvät, ja sotilaiden olisi helppo välittää reaktionsa toisilleen. Niinpä kenraalin toimintakäskyt kulkevat tavallisille sotilaille monen upseeri- ja aliupseeriportaasta kautta. Näistä portaista muodostuu hierarkkinen, ankaraan arvojärjestykseen perustuva pyramidin muotoinen järjestelmä, jonka huipulla kenraali on. Tässä tilanteessa kapinaa harkitsevia sotilaita vastassa näyttääkin olevan koko muun armeijan valtava voima eikä vain yksittäinen kenraali. Käskyn välittömästi antavaa upseeria tai aliupseeria ei kannata vastustaa, koska hänen tuekseen tai häneen kohdistuvaa väkivaltaa kostamaan näyttää olevan aina saatavissa riittävästi muita sotilaita. Toisaalta muiden kuin oman yksikön sotilaiden tuesta mahdolliseen tottelemattomuuteen ei yleensä tiedetä, koska yhteydet yksiköiden välillä kulkevat pääasiassa upseerihierarkian portaiden kautta.

Hierarkian huippua lähinnä olevilla upseereilla on tietenkin edelleen mahdollisuus onnistuneesti uhmata kenraalia. Näihin asemiin on kuitenkin huolellisesti valikoitu ja valikoitunut armeijan ideologian sisäistäneitä ihmisiä, joten toisinajattelu koskee korkeintaan tappamisen eli "sotilaallisen maanpuolustuksen" ajoitusta ja siinä käytettäviä keinoja, ei itse tappamista. Lisäksi ylimmät upseerit kilpailevat keskenään kenraalin paikasta eivätkä siksi helposti liittoudu keskenään.

Edellä hahmoteltu armeijan organisaatio auttaa ymmärtämään sodan syitä, mutta se selittää osaltaan tuhoikäyttäytymistä myös yleisemmin: valtahierarkiat ovat tavallisia kaikkialla yhteiskunnissamme.

Tarkastelkaamme nyt valtahierarkioiden toimintaa saastuttavassa tehtaassa tai voimalassa. Vaikka työntekijä tajuaisi, että hänen omat tekonsa vievät maata hänen oman hyvinvointinsa ja lastensa tulevaisuuden alta, hän ei todennäköisesti muuttaisi toimintaansa: Jos työntekijä kieltäytyisi tuhotoiminnasta, hänen asemansa vaikeutuisi monella tavoin työyhteisössä. Esimies paheksuisi, ja työtoverit pitäisivät kummallisena. Ylenemis- ja palkankorotustoiveet menisivät. Hänet sijoitettaisiin helposti aikaisempaa ikävämpään ja huonopalkkaisempaan asemaan organisaatiossa. Viime kädessä häntä uhkaisu erottaminen ja koko toimeentulon vaarantuminen. Armeijassa poikkiteloin asettuvan ihmisen tavoin hänkin tuntee, että koko laaja organisaatio on hänen kimpussa. Avuttomuuden tunnetta lisää pitkälle mennyt työnjako ja monimutkainen teknologia, sillä työntekijä hallitsee vain pienen osan tuotantoprosessista.

Hierarkioiden vaikutusta lisää se, että ne ovat usein hierarkkisessa suhteessa toisiinsa ja monilla on yhteinen perusta. Yhteiskuntamme kokonaisuudessaan muistuttavat

pyramidivuoristoja.³⁹⁷

Tämän massiivisen järjestelmän pystyssä pysymistä tukee juuri sen suuruus: sitä ohjaavista voimista tuntuu olevan mahdotonta saada selkoa, ja siksi ihmiset alistuvat. Helposti toimitaan hierarkian määräämässä roolissa. Ollaan ensisijaisesti sotilaita, virkailijoita, insinöörejä, myyjiä ja työntekijöitä - vasta toissijaisesti ihmisiä. Työajan ulkopuolisen elämän etiikka ja tunteet voidaan jättää sivuun. Näin organisaatiot alkavat muistuttaa valtavia koneita, joiden rattaita ihmiset ovat. Ja konetta vastaanhan on turha taistella. Kun järjen vaatimuksista huolimatta turhautumista, suuttumusta ja vihaa ei enää voi pidätellä, ne puretaan useimmiten hierarkian saapuvilla olevaan ala- tai keskitason edustajaan, mikä ei tietenkään auta mitään.³⁹⁸

Vallankäytössä on oleellista myös pyrkimys tiettyyn tehokkuuteen. Jos vallanpitäjän pitäisi jatkuvasti muistuttaa vallankohteille tahdostaan ja rangaista väärälle tielle joutuneita, aikaa ja energiaa kuluisi paljon. Niinpä kaikki valtahierarkiat luovat *normeja*, käsityksiä siitä, miten eri tilanteissa on toimittava. Usein normit ovat kirjallisia: lakeja, asetuksia, sääntöjä, sopimuksia, kannanottoja, julistuksia yms. Näiden virallisten normien rinnalla on aina suuri joukko epävirallisia normeja, joita ei ole tarkoitukseen kirjata mihinkään: hyvä käytös, yleinen käytäntö, "näin on täällä aina tehty", "näin kannattaa tehdä, jos haluaa pärjätä" jne.³⁹⁹

Normeja syntyy myös ihmisten ei-hierarkkisessa yhteistyössä, jossa kukaan ei alista toisia. Esimerkiksi jonkin sellaisen tehtävän suorittaminen, josta kaikki hyötyvät, saattaa edellyttää kaikkien tai ainakin enemmistön panosta, jolloin syntyy voimakas vaatimus kaikkien osallistumiseen.⁴⁰⁰ Valtahierarkiat sekoittavat tällaiset normit omiinsa, jolloin vallanpitäjien pyrkimykset näyttävät yleiseltä edulta. (Kysymys on yhdestä ideologioiden toimintatavasta - niistä tarkemmin Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvussa.)

Hierarkioita ei pidä pystyssä vain ihmisiin kohdistuva valta vaan myös se, että niiden avulla myös suuri joukko huippua alemmalla tasolla olevia ihmisiä saa valtaa. Eri portailla vaikuttavat ihmiset eivät tosin useimmissa tapauksissa voi toteuttaa omia pyrkimyksiään, mutta he voivat säädellä ylhäältä tulevien päätösten toteuttamisen yksityiskohtia, kohdentumista ja aikataulua: voi tuntea itsensä muita tärkeämmäksi. Tämä säätely tuottaa harjoittajalleen helposti ylimääräistä valtaa, jota voi käyttää omiin tarkoituksiinsa.⁴⁰¹

Hierarkkinen organisaatio näyttää nykyisin monista luonnolliselta. Henkilökohtaisen eettisen harkinnan sivuuttaminen sekä toimiminen johtajan kehotuksesta ja työpaikan normien mukaan vaikuttaa aivan normaalilta. On kuitenkin tärkeää muistaa, millaisiin rikoksiin tällaiset organisaatiot voivat syyllistyä. Esimerkiksi natsi-Saksassa juutalaisten joukkomurhan suoritti modernilla tavalla järjeistetty hierarkkinen organisaatio. Sen piirissä pidettiin erityistä huolta siitä, ettei juutalaisten varsinaisten tappajien joukossa ollut ylinnokkaita, tunteellisesti latautuneita ja juutalaisvastaisen ideologian fanaattisesti omaksuneita yksilöitä. Tappajien piti vain toteuttaa mahdollisimman tehokkaasti ylhäältä tulevat määräykset.⁴⁰² (Näin siis voidaan ymmärtää Eichmannin "arkipäiväinen" pahuus, jota käsiteltiin Ihmiset I -luvussa.)

Ajatusvalta

Määräysten totteleminen ja normien olemassaolo perustuvat molemmat paljolti siihen, että

397 Pyramidiyhteiskunnasta ja pyramidiaikakausista kirjoittavat mm. Kvaløy (1976 ja 1990c) ja Mumford (1970, 30,257); ks. myös Spehr 1996, 134.

398 Ljungqvist 1987, 111, Mumford 1967.

399 Normien muodostuksesta yleensä esim. Allardt & Littunen 1972, 21,24, Giddens 1986b, 80.

400 Tällaisten normeja synnyttävien tilanteiden formaalista rakennetta käsittelee Ullmann-Margalit (1977).

401 Vallan "mikrofysiikasta" Foucault 1980b ja Clark 1986, 237 .

402 Juutalaisten joukkomurhan organisoinnista: Bauman 1989, erit. s. 20, Arendt 1979.

niiden noudattamista palkitaan ja niiden rikkomisesta rangaistaan. On kuitenkin olemassa myös aivan toisenlainen tapa käyttää valtaa: ihmisen käsitysten manipulointi ja yksipuolinen suostuttelu. Tämä voi tapahtua päämäärien muuttamiseen tähtäävällä suostuttelulla sekä toisaalta päämääriin ja aikomuksiin vaikuttavan tiedon tarkoituksenmukaisella muokkaamisella. Vaikutustapoja ovat esimerkiksi seuraavat: perustelu, vakuuttaminen, osatotuuden kertominen, vaikeneminen, valehtelu, tilanteen tarkoituksenmukainen määrittely, käsiteltävien asioiden määrääminen, kielellinen eristys sekä myönteisten tai kielteisten symbolien ja merkitysten liittäminen erilaisiin asioihin ja esineisiin.⁴⁰³

Tietenkin jokainen vaikuttaa ainakin joidenkin ihmisten tietoon ja päämääriin. Yleensä ihmiset kuitenkin tietävät kanssaihmisensä vaikutuksesta ja vaikuttavat takaisin. Mitä enemmän vaikuttaminen on yksipuolista ja piiloon jäävää, sitä enemmän normaali ihmisten välinen vuorovaikutus muuttuu vallankäytöksi. Valtahierarkiat tarjoavat joillekin ihmisille mainion mahdollisuuden täysin yksipuoliseen tai näkymättömään vaikuttamiseen. Valta-asema mahdollistaa organisaation sisäisten tieto- ja symbolivirtojen hallinnan sekä antaa resursseja joukkotiedotusvälineiden käyttöön.

Kun valtahierarkia saa enemmän keinoja vaikuttaa ihmisten tietoisuuteen, sen tarvitsee vastaavasti vähemmän manipuloida ihmisten tekojen odotettavissa olevia seurauksia. Näin hallitseminen muuttuu helpommaksi ja sellainenkin ikävä asia kuin valtahierarkian olemassaolo voidaan unohtaa. Läntisen maailman yrityksissä ja valtioissa "ajattelun kontrolli" on muuttunut tärkeimmäksi vallankäytön menetelmäksi⁴⁰⁴.

Mainonta ja muu markkinointi ovat keskeisiä "ajatusvallan" välineitä. Mainonnan nauttima suuri arvostus yhtiöiden johtajien ja poliitikkojen keskuudessa näyttää olevan ristiriidassa sen kanssa, että emme useinkaan usko mainosten lupauksiin. Tiedollisella tasolla mainokset toiminevatkin monesti poissulkemisen periaatteella: ne tuotteet ja ihmiset, joita ei mainosteta, tuntuvat vieläkin epäilyttävämmiltä kuin ne, joita markkinoidaan⁴⁰⁵.

Tärkeämpää on kuitenkin se, että mainosten avulla tuotteista tai ihmisistä tehdään mitä erilaisimpien asioiden symboleja: voiman, kauneuden, taiteellisuuden, osaamisen, luotettavuuden, älykkyyden, sosiaalisen menestyksen, miehisyyden, naisellisuuden, seksuaalisuuden, luonnollisuuden, luontoelämysten, jonkin yhteiskunnallisen ryhmän, valta-aseman jne.

Symbolimerkityksen liittäminen tuotteisiin ja ihmisiin ei onnistu noin vain varsinkaan, kun tavaran ja sen symbolisoiman asian yhteyttä ei voi mitenkään järjellisesti perustella. Niinpä yhteyttä on toistettava toistamistaan, ja on käytettävä monenlaisia psykologisia menetelmiä.

Ihmisen psyyken jatkuva manipulointi ei voi olla aiheuttamatta negatiivisia sivuvaikutuksia. Vaikutusten laatu ja voimakkuus riippuvat tietenkin ihmisen taustasta ja elämäntilanteesta. Monissa ihmisissä mainokset lisäävät levottomuutta ja riittämättömyyden tunnetta. Mainonta pyrkii saamaan ihmiset samastumaan muutamiin markkinointitutkimuksen luomiin standardityyppeihin ja vaikeuttaa näin persoonallisuuden kehitystä. Mielen löytäminen elämään on entistä työläämpää.⁴⁰⁶

Vallanpitäjien sanomat eivät vaikuta vain joukkotiedotusvälineiden mainosten kautta vaan myös niiden muiden juttujen ja ohjelmien välityksellä. Yksinvaltaisissa ja yksipuolueisissa maissa "johtajan" tai johtajien viestien hallitsevuus on selvää. Myös meikäläisissä monipuolueissa erilaisilla johtajilla on etuoikeutettu asema tiedonvälityksessä.

403 Ideoita tähän mm. Wrong 1988, 28-33, Petersson & Carlberg 1990, 11-, Bonanno 1987, 32-.

404 Petersson & Carlberg 1990, 11, ks. myös Herman 1990, Luostarinen 1994.

405 Adorno & Horkheimer 1979, 162.

406 Ks. esim. Kapp 1963, 237-247, Vaneigem 1983, 103, Gripenwald & Wahlfors 1975, *The Ecologist* Vol. 27:6, 253 (1997).

Olennaista joukkomedioiden vaikutuksen kannalta on myös se, että ne eivät välitä pelkästään tietoa - totuudellista tai valheellista - vaan myös mielikuvia mainoskatkojen ja -sivujen ulkopuolellakin. Johtajien ja eri hierarkioiden inhimillisten ja materiaalistien edustajien toistuva esittäminen sopivissa yhteyksissä saa ne muuttumaan monien asioiden symboleiksi. Niinpä esimerkiksi valtionpäämiehestä voi tulla turvallisuuden symboli, minkä takia häntä kannatetaan, vaikka hänen toimintansa sisältöä ei hyväksyttäisikään.⁴⁰⁷ (Joukkotiedotusvälineistä demokratian vaikeuttajina ks. seuraavassa.)

Mutta johtajathan kiistelevät keskenään, joten vaikutukset tiedotusvälineiden seuraajiin eivät ole yksipuolisia! Oleellista on kuitenkin, ettei kukaan kiistelevistä osapuolista juuri aseta kyseenalaiseksi edes nykyisten valtahierarkioiden rakennetta saatikka sitten niiden olemassaoloa. Pyrkimyksenä on vain täyttää hierarkioiden ylimmät tasot omilla tai oikein ajattelevilla ihmisillä. Näin tiedotusvälineiden johtajakeskeisyys vahvistaa valtajärjestelmää mahdollisesta puolueettomuudesta riippumatta.⁴⁰⁸

Sitä paitsi suuret ja hallitsevat tiedotusvälineet ovat itse valtahierarkioita. Niillä on omistuksellisia ja muita kytkentöjä muihin valtakoneistoihin. (Ks. seuraavassa Maailman valta -lukua.) Ne muodostavat olennaisen osan yhteiskuntiemme pyramidivuoristosta, mikä ei voi olla näkymättä niiden tiedotuksen sisällössä.

Televisiolla, radiolla ja lehdistöllä on myös epäsuoria vaikutuksia, jotka ovat valtahierarkioiden kannalta myönteisiä. Ne välittävät päivittäin valtavan määrän informaatiota. Sen kaiken vastaanottaminen on mahdotonta, ja siksi ihmisen kannalta olennainen tieto helposti hukkuu epärelevantin tiedon tulvaan. Paitsi katsojat, kuuntelijat ja lukijat myös toimittajat joutuvat tiedonvälityksen määrän ja nopeuden uhreiksi: heillä ei ole aikaa eikä resursseja perehtyä riittävästi aiheisiinsa varsinkaan silloin, kun he tekevät työnsä maissa, joiden historiaa ja kulttuuria he eivät tunne. Valtakoneistojen tiedotusmateriaalin käyttö sellaisenaan on helppo oikotie uutisten tekemiseen. Esimerkiksi USA:ssa 40 % tiedotusvälineiden uutisista on lähes toimittamatonta PR-aineistoa, jonka suuret yhtiöt ovat teettäneet⁴⁰⁹. Kun lisäksi kaupalliset vaatimukset, toimittajien harhainen kunnianhimo ja edellä mainitut kytkennät valtakoneistoihin aiheuttavat lisää vääristymiä, tiedotusvälineet tuottavat valetodellisuuden. Modernin teknologian ansiosta se koetaan usein todellisempänä kuin välittömän lähiympäristön tapahtumat. Näin luotu pseudomaailma tarjoaa vallanpitäjille mainion suojaverhon, jonka takana he voivat jatkaa tuhoisia harrastuksiaan.⁴¹⁰

Tietoa välittyä tietenkään edelleen paljon myös muilla tavoin kuin joukkoviestinten kautta, esimerkiksi suusta suoraan korvaan sekä kirjeiden, puhelinten, kirjojen, lomakkeiden ja tietokoneverkkojen välityksellä. Mutta myös näihin informaatiovirtoihin valtahierarkiat pistävät sormensa. Suurin osa kirjojen kustantamisesta ja tietoverkkojen ylläpitämisestä on suuryhtiöiden ja muiden valtakeskusten kontrollissa. Ja mikä ikävintä, valtakoneistot ovat erityisen innostuneita lomaketiedon kokoamisesta. Näin ne voivat vaikuttaa paitsi sillä, mitä ihmiset tietävät, myös sillä, mitä ne tietävät ihmisistä. Potentiaaliset ja todelliset toisinajattelijat ja -toimijat voidaan ajoissa syrjäyttää tai eristää.⁴¹¹ (Ks. myös edellä teknologia-lukua.)

407 Mainonnan ja muun mediamaailman samankaltaisuudesta ks. Adorno & Horkheimer 1979, 163-167.

408 Ks. esim. Lindblom 1977, 203-206.

409 Stauber & Rampton 1995, 178.

410 Mediamaailman luomasta valhetodellisuudesta Lasch 1980, 145-, Baudrillard 1988a ja 1988b, Norris 1990a, Seitz 1990 (Kaksi viimeksi mainittua sisältävät Baudrillardin liian pitkälle yleistävän "hypertodellisuusteorian" kritiikkiä, jossa kuitenkin myönnetään tämän yhteiskunnallisten havaintojen oikeellisuus.)

411 Ks. esim. Shiller 1988, Mattelart 1982, Hirsch 1983, 127-, Lehtinen & Luotola 1985, Das Datennetz... 1983, Foucault 1980b, 213-,240.

Tieteen kytkyt

Mutta onhan meillä sentään yliopistot ja tutkimuslaitokset! Tieteen avulla kai saamme kaikesta huolimatta halutessamme objektiivisen kuvan asioista? Valitettavasti vain valta ulottaa vaikutuksensa tutkimukseenkin vääristäen sitä yhteiseksi vahingoksi - ja omaksi edukseen.

Suurin osa tieteellisestä työstä tehdään hierarkkisissa instituutioissa, jotka vielä keskenään muodostavat arvohierarkian. Tutkijat eivät yleensä pyri vain tietoon ja ymmärrykseen vaan usein keskeinen kannustin on kilpailu arvonantoa ja rahaa tuovista asemista. Asemaa ja kunniaa tavoitellessaan jotkut tutkijat syyllistyvät suoranaiseen petokseen.

Esimerkiksi Mark Spector pystyi vuosina 1980-81 saamaan mainetta maailman johtavien syöpätutkijoiden keskuudessa väärentämällä kokeitaan siten, että ne näyttivät tukevan uutta syövän syntyteoriaa. Vastaavia väärennöksiä tunnetaan lukuisia - myös Suomessa. Tunnetut väärennökset ovat paljastuneet usein vain sattumalta, joten väärennöksiä voi tieteessä olla paljonkin. Yhdysvalloissa 90-luvun alussa tehdyn kyselyn mukaan 27 % tiedemiehistä oli viimeisen kymmenen vuoden kuluessa joutunut tekemisiin sepitettyjen, väärennetyjen tai varastettujen tutkimustulosten kanssa.⁴¹²

Kuitenkin kohtalokkaampaa ja yleisempää kuin suoranainen väärentäminen on se, että tutkija pettää ainakin jossain uransa vaiheessa tieteen keskeisen julkilausutun idean, ymmärtämispyrkimyksen: Jotta tieteen portinvartijoita ei säilytettäisi ja jotta panos/tuotos-suhde olisi kyllin alhainen, tutkimuksen aiheeksi valitaan usein vakiintuneen ja kapean oppiaineen pienen pieni osa-alue. Tätä taas tutkitaan vakiintuneilla tavoilla itseään sen kummemmin likoon panematta. Näin tieteen jo muutenkin suuri pirstoutuneisuus vain lisääntyy. Maailma ja sen ongelmat eivät kuitenkaan sovi tieteen luomiin kapeisiin sektoreihin. (Mitä tämäkin kirja toivottavasti osoittaa. Toki itsensä likoon panevia ja oppirajat rikkovia tutkijoitakin on runsaasti.) Näin asioiden ymmärtäminen jää useimmilta tutkijoilta sivuun. Tämä on erityisen kohtalokasta ympäristö- ja muiden maailmanlaajuisten ongelmien tutkimiselle, joka nimenomaan vaatisi laaja-alaista otetta.

Tilannetta pahentaa vielä tiedemaailman kytkeytyminen muihin valtahierarkioihin. Valtioilta ja yhtiöiltä tuleva raha vaikuttaa suoraan tutkimuskohteisiin ja välillisesti myös suoritustapaan. Tutkijat eivät kuitenkaan vain tutki vaan esiintyvät myös asiantuntijoina julkisuudessa ja erilaisissa elimissä. Näissä rooleissa tehtyihin tulkintoihin on taloudellisella ja sosiaalisella kytkennällä valtaan vielä enemmän seurauksia kuin varsinaiseen tutkimukseen: tiedeyhteisön sisäiseen keskusteluun kuuluva epävarmuus ja skeptisyys on tavallista jättää sivuun ja esittää varmoja näkemyksiä, jotta rahoituksen ja aseman turvaava auktoriteetti säilytetään.⁴¹³

Toisaalta tutkimuksenteon sisäinen hierarkia sinänsä ilman rahoituksellisia kytkentöjä edistää ulkopuolisen vallan vaikutusta. Se antaa yksinkertaisen ja tehokkaan kanavan vaikuttaa suureen tutkijajoukkoon. Koska sisäisen hierarkian muokkaamat tutkijat ovat jo tottuneet vallankäyttöön ja alistumiseen, he eivät välttämättä edes kiinnitä huomiota ulkoa tulevaan ohjailuun.

Tiede on kuherrellut vallan kanssa alusta pitäen. Nykyisen luonnontieteellisen metodin yleistymisen 1600-luvun lopulta lähtien voidaan osittain selittää sillä, että metodi sopi kokonaisvaltaisempia kilpailijoitaan paremmin valtion ja kirkon piirustuksiin⁴¹⁴. Kuitenkin valtajärjestelmään organisatorisesti liittyvä "byrokraattinen tiede" luotiin vasta toisen maailmansodan aikana, kun tutkijat valjastettiin atomipommiohjelmiin ja muihin

412 Broad & Wade 1982, Helsingin Sanomat 7.3.1994.

413 Tiedettä ja valtaa koskevia ideoita mm: Næss 1982, Bossell 1981, Lovelock 1992, Toulmin 1972, 267-, Beck 1986, 93,267, Aronovitz 1988, mm. ss. 318-, Power... 1992, Freeman 1989, 94-97, Kusch 1990, Raatikainen & Tunkkari 1991, Kloppenburg & Burrows 1996.

414 Berman 1989, Wright 1992, 63-72.

sotaponnisteluihin⁴¹⁵. Onneksi tiedemaailmassa on edelleen myös suhteellisen itsenäisiä maailmanlaajuisia yhteisöjä. (Tieteellä on siis ollut ideologinen aspekti - ideologioista tarkemmin Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvussa.)

Valtahierarkioiden vääristävä vaikutus tieteeseen on kohtalokasta etenkin nykyisin: koska luonnontieteeseen perustuvaa teknologiaa käytetään lähes kaikkialla, elämäämme olennaisimmin vaikuttavat tiedot ovat usein saatavissa ainoastaan tieteen kautta. Vain tutkimuksen avulla esimerkiksi selviää, onko meillä ruokaa vai vain kelvottomiksi saastuneita eläin- ja kasvikunnan tuotteita. Kun "tietosuvereniteettimme" on mennyttä, olennaista vallankäyttöä on tieteen turvin tehty tilanteen määrittely: onko esimerkiksi aineen x pitoisuus hengitysilmassamme vaaraton, ja jos on, onko se siksi, että pitoisuutta ei ole todistettu vaaralliseksi, vai siksi että pitoisuus on todistettu vaarattomaksi?⁴¹⁶

Yhteistoiminnan vaikeuttaminen

Edellä esitin, että kenraalin vallan yhtenä perustana ovat sotilaiden yhteistyön vaikeudet: jos jotkut sotilaat aikovat kieltäytyä tottelemasta, he eivät voi useinkaan tietää tai arvata, mitä muut tekevät. Kuitenkin silloin, kun armeijan johdon käskyt ovat erityisen vastenmielisiä, merkittävien sotilasjoukkojen tottelemattomuus tai vain näennäinen käskyjen täyttäminen on tavallista. Niinpä armeijaa voi vain rajoitetusti käyttää maan sisäisen kapinan kukistamiseen.

Sama heikkous piilee kaikissa hierarkkisissa organisaatioissa. Pyramidin pohjalla olevien yhteistyö voi koska tahansa rajoittaa tai jopa kumota huipulla olevien vallan. Kun kaikki alistetut ovat tottelemattomia, johto on voimaton⁴¹⁷. Suuren organisaation ja pienen yksilön vastakkainasetteluun perustuva pelko ja rangaistuksen mahdollisuus eivät enää vaikutakaan. Toisaalta vapaaehtoisessa yhteistyössä olevat ihmiset kannustavat ja palkitsevat toisiaan monin tavoin sekä luovat uusia normeja, jotka toimivat hierarkian sääntöjä vastaan.

Suostutteluun ja tiedon manipulointiinkin pohjautuva valta heikkenee, kun ihmisillä on luontevia tilanteita kuulla toistensa reaktioita ylhäältä päin tuleviin viesteihin. Joukosta löytyy aina joku, joka kehtaa kertoa, että keisarilla ei ole vaatteita. Yhteinen nauru murentaa vallan pönkittämiseen tarkoitettuja mielikuvia ja johtajien arvovaltaa. Myös näennäistydytyksen etsiminen vahvoilla sosiaalisilla merkityksillä ladatuista kulutustavaroista vähenee, kun yhteistoiminnassa olevien välille syntyy oikeita ihmissuhteita.

Tällaiseen vapaaehtoiseen yhteistyöhön perustuva voima on niin suuri, että jotkut - esim. Hannah Arendt⁴¹⁸ - pitävät juuri sitä varsinaisena valtana, jonka varaan hallitsevien voiman, hallinnan ja valvonnan pitää rakentua vähääkin pidemmällä tähtäyksellä. Tässä kirjassa käytetään valta-sanaa kuitenkin toisessa merkityksessä, joka paremmin vastaa arkipäivän suomalaista valtapuhetta. Sen sijaan lähempänä normaalia kielenkäyttöä on kutsua yhteiskunnallisten liikkeiden ja muun vapaaehtoisen kansalaistoiminnan vaikutuskykyä "vastavallaksi" Thomas Mathiesenin tapaan⁴¹⁹.

Niinpä hierarkiat pyrkivät monin tavoin vaikeuttamaan ihmisten yhteistyötä. Tiedon ja näkemysten vaihdon hankaloittaminen ja valvonta ovat tässä keskeisiä. Usein valtiot ja muut organisaatiot rajoittavat kokouksien järjestämistä ja riippumattomien julkaisujen levittämistä alueellaan. Silloinkin, kun sananvapaus periaatteessa on voimassa, joukkotiedotusvälineet ovat pääasiassa valtarakenteiden myötäisiä. Niistä karsitaan

415 Camilleri 1984.

416 Beck 1986, 70, Beck 1988b, 211-.

417 Tottelemattomuuden voimasta ks. esim. Arendt 1970 ja 1500-luvulla kirjoitettu La Boétie 1975

418 Arendt 1970.

419 Mathiesen 1982.

kansalaisten omaehtoiselle, hierarkioiden purkamiseen tähtäävälle toiminnalle tärkeitä viestejä.

Keskinäisen yhteydenpidon esteenä on usein myös yhteiskunnan "atomisointi". Ihmisten asumisen ja elämisen tapa muodostuu yhteiskunnan fyysisen rakenteen ja massakulttuurin vaikutuksesta sellaiseksi, että he ovat harvoin luontevasti epävirallisessa ja ei-kaupallisessa kanssakäymisessä keskenään. (Tästä enemmän tuonnempaa Kivettynyt valta -luvussa.)

Monesti hierarkiat suoranaisesti kieltävät kaiken vapaaehtoisen yhteistoiminnan sisällään tai sallivat sen tapahtua vain puolivirallisissa ja puolivapaaehtoisissa uomissa, joita ne itse kontrolloivat. Näin tekevät useimmat armeijat.

Teollisuuden johto on kautta historian vastustanut ankarasti ammattiyhdistystoimintaa⁴²⁰. Silti suhteessa armeijaan tilanne tehtaissa ja muilla siviilityöpaikoilla on sikäli parempi, että organisaatioon kuuluvien ihmisten keskinäinen kommunikaatio ja epävirallinen yhteistyö on helpompaa. Aika ajoin eri puolilla maailmaa on syntynyt työntekijöiden voimakkaita liikkeitä. Niiden pohjalta on varsinkin läntisessä Euroopassa pystytty luomaan vahvoja järjestöjä.

Useimmilla maailman alueilla ay-liike ei ole kuitenkaan kyennyt vakiinnuttamaan asemaansa, jos sen toimintaa ylipäänsä suvaitaan. Siksi teollisuus voi siirtyä tai uhata siirtyvänsä tarvittaessa sinne, missä työntekijät eivät ole järjestäytyneet, ja heikentää näin olemassa olevien ammattiyhdistysten ja -liittojen asemaa.

Toisaalta silloinkaan, kun ammattiliitoilla on voimaa, se ei aina ole työntekijöiden käytössä. Ammattiyhdistysliike ei ole harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tukenut työntekijöiden kieltäytymistä tuhotyöstä. Jäsenistönsä omaa työympäristöä koskevia kamppailuja se on kyllä tukenut, ja työturvallisuus onkin monissa maissa parantunut viime vuosikymmeninä.

Työntekijän mahdollisuuksia saada ammattiyhdistyksiltä ja -liitoilta tukea heikentää liikkeen byrokratisoituminen: siitä itsestään on muodostunut suuri hierarkkinen organisaatio, joka jatkaa oman massansa painolla totuttua penni- ja prosenttipolitiikkaansa ja kokee alhaalta päin tulevat ehdotukset uudenlaisiksi tavoitteiksi vain epämiellyttävänä häiriönä⁴²¹. Esimerkki tästä on kommunistijohtoisen ammattiliiton toiminta Ranskassa vuoden 1968 kapinan aikana. Tutkimusten mukaan 10 miljoonan lakkoilevan työntekijän ensisijaisena huolenaiheena ei ollut palkan pienuus vaan vallan menetys ja osallistumisen olemattomuus. Tästä huolimatta liitto ajoi neuvotteluissa vain palkankorotuksia ja suhtautui vihamielisesti tavallisten jäsentensä toimintaan, joka tähtäsi valtasuhteiden muuttamiseen⁴²².

Ympäristötuhosta, sotatarviketuotannosta ja muusta sellaisesta kieltäytyvien tukemiseksi olisi siis useimmissa tapauksissa organisoiduttava varta vasten. Tällaista uutta järjestäytymistä taas ehkäisevät teknologiset ja työorganisaatioon liittyvät muutokset, joita on usein tehty juuri "työmarkkinahäiriöiden ehkäisemiseksi" eli työntekijöiden epävirallisen yhteistoiminnan vaikeuttamiseksi: työprosessi eristää työntekijät toisistaan ja rasittaa heitä niin, ettei heillä ole vapaa-aikoina halua tavata toisiaan; alatason työntekijöillä ei ole enää tarvetta oppia toisiltaan; voidaan käyttää ammattitaidotonta ja vaihtuvaa työvoimaa, jolla ei ole motivaatiota ja jolle ei kerry resursseja järjestäytymistä varten.⁴²³ (Teknologiasta kurinpidon välineenä teollistumisen eri vaiheissa ks. edellä Teknologia I -luku.)

Ammattiyhdistystoiminta ei ole ainoa valtahierarkian vastainen liike, josta itsestään on tullut valtahierarkia. Puolueet ja monet kansalaisjärjestöt ovat muuttuneet byrokraattisiksi koneistoiksi, joissa vaikutus kulkee pikemmin eliitiltä jäsenille kuin

420 Ks. esim. Santonen 1988, Goldman 1970.

421 Ay-liikkeen byrokratisoitumisesta Jacoby 1984, 178.

422 Plant, S. 1990, 6.

423 Ks. esim. Noble 1984, Dickson 1977, Debord 1983, kpl 26.

päinvastoin⁴²⁴. Byrokratisoitumisen takana kummittelee valtio, joka muodostaa suurimman alueellisesti rajatun valtiopyramidin. Kun puolueet osallistuvat "valtion hoitamiseen", ne omaksuvat helposti valtion kaltaisen organisaation. Suomessa näin tekevät myös useimmat muut järjestöt yhdistyslain painostamina ja valtionavun houkuttelemina. Byrokratisoitumista edistää se, että ne saavat valtiolta runsaasti valistus- ja muita tehtäviä, joiden suorittamista jäsenistön turha aktiivisuus vain häiritsisi. Toisaalta juuri järjestöjen sisäisen hierarkian takia ne on helppo alistaa valtioiden, yhtiöiden yms. vallankäytön kohteiksi: tarvitsee alistaa vain pyramidin huippu.

Usein hierarkkisesti järjestäytyneet vastaliikkeet saadaan rahalahjoituksilla ymmärtämään lahjoittajan etuja. Esimerkiksi USA:ssa monet Washingtonissa toimivat ympäristöjärjestöt ovat alkaneet lieventää kritiikkiään suuria yhtiöitä kohtaan samalla, kun ovat saaneet näiltä rahaa.⁴²⁵

Sen, että hierarkkinen organisoituminen pysäyttää yhteiskunnallisen liikkeen, ei pidä johtaa organisoitumisen karttamiseen sinänsä. Omien sosiaalisten rakenteiden luominen on muutoksia ajettaessa useimmiten välttämätöntä. Kysymys on vain siitä, miten organisoidutaan. Järjestäytyminen voi tapahtua myös pieniksi itsenäisiksi ryhmiksi, jotka muodostavat yhdessä verkoston, liiton, koalition tai liittokunnan eli konfederaation.

Tällaisessa organisaatiossa toimintojen yhteen sovittaminen voi tapahtua monilla tavoilla. Yhteiset lehdet (joiden tekeminen voi kiertää ryhmältä toiselle) ja muut tiedotusvälineet, yhteiset kokoukset ja joskus myös pysyvät sihteeristöt näyttelevät tärkeää osaa. Olennainen ero hierarkkiseen malliin nähden on se, ettei ole olemassa koko organisaation laajoilla valtuuksilla varustettua johtajaa tai johtokuntaa eikä häntä tai sitä tottelevaa byrokratiaa. Ryhmät ovat itsenäisiä mutta yleiskokoukset ja sihteeristöt hyvin epäitsenäisiä. Edustajaksi tai sihteeriksi pääsy ei siksi houkuttele valtaan mieltyneitä henkilöitä.⁴²⁶ Jos hierarkioiden vallasta halutaan päästä eroon, voidaan tällä tavoin ajatella järjestettävän myös erilaisia yhteiskunnan toimintoja, koko yhteiskunta ja myös kaiken ihmiskunnan keskinäinen yhteistoiminta.⁴²⁷

Yhteiskunnan erilaisten ryhmien ja yhteisöjen elämän yhteen sovittamiseen tarvitaan tällöinkin kokouksia, joissa vain yksi tai muutama kustakin ryhmästä on läsnä. On kuitenkin olemassa entisinä aikoina yleisesti käytetty menetelmä estää vallan keskittyminen edustajille: imperatiivinen mandaatti eli sidottu valtakirja ts. käytäntö, jossa edustajat ovat päätöksissään sidottuja valitsijoidensa tahtoon. (Ks. tarkemmin seuraavassa Valtiot-luvun alaluku Demokraattiset valtiot?. Viitteitä ko. konfederaatioajatuksen historiasta ks. Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvun alaluku Valtiodiskurssit.)

Yhteistoiminnan tärkeys ja sen vaikeuttamisen vahingollisuus eivät liity vain kykyyn tai kyvyttömyyteen vastustaa tuhoavia valtarakenteita. Ihmisten vahingolliset teot voivat liittyä suoraan siihen, että yhteistoiminnan puuttuessa he näkevät tuhojen omakohtaisen välttämisen turhaksi. Kun yhden erillisen yksilön toiminnan tuottama hyöty suhteessa uhrauksiin on mitätön, hän helposti luopuu toiminnasta, jollei muiden samansuuntaisesta toiminnasta ole minkäänlaista varmuutta. (Ks. myös Ihmiset I -luvun alaluku Pahuus ja tahdon heikkous.)

Esimerkiksi vaikka kaikki olisivat sitä mieltä, että köyhiä maita riistävästä tuotteesta olisi luovuttava, sen ostaminen voi hyvinkin jatkua, jos vaihtoehdon hinta on vähänkin korkeampi eikä voida tehdä yhteistä päätöstä siitä, että riittävän moni luopuu tuotteesta: yhden ihmisen ostosten vaikutushan kolmannen maailman oloihin on täysin mitätön. (Ks. edellä tähän liittyvästä yhteismaiden tragediasta Talous-luvun viimeisessä jaksossa.)

424 Ks. esim. Hyvärinen 1985, Jacoby 1984, 168-.

425 Stauber & Rampton 1995.

426 Ei-hierarkkisesta organisoitumisesta yhteiskunnallisissa liikkeissä: Kun edustajat... 1989, erit. ss. 90-98, Coover et al. 1985, erit. 215-16.

427 Ei-hierarkkisesta organisoitumisesta koko yhteiskunnan ja maailmanlaajuisella tasolla: Bookchin 1987, 1989, 1990a, Kropotkin 1987, Barclay 1982, Guérin 1970; vanhainkodissa: "Kiimingin vanhainkodissa eletään asukkaiden rytmin mukaan", Helsingin Sanomat 5.8.1993.

Kun siis hierarkiat vastustavat valta-asemaansa uhkaavaa ihmisten yhteistoimintaa, ne tulevat samalla heikentäneeksi ihmisten kykyä torjua itsenäisesti tuhotrendejä. (Virallisen demokratian suurista rajoituksista toimia tällaisen yhteistyön muotona ks. seuraavassa Valtiot luvun alaluku Demokraattiset valtiot?)

Vallanpitäjien inkarnaatio

Valtioiden, yhtiöiden ja muiden hierarkioiden huipulla olevilla on siis monipuoliset ja tehokkaat keinot vaikuttaa muihin ihmisiin. Heidän valtansa johtaa lukemattomat ihmiset vahingollisiin tekoihin. Eivätkö uudet vallanpitäjät ole näin ollen ratkaisu kriiseihimme? Kuten Ihmiset II -luvussa totesin, vallankäyttäjillä on kuitenkin kiusallinen tapa uusiutua: syrjäytetyn tai kaadetun johtajan tai hallitusherran tilalle tulee yleensä ihminen, joka edistää juuri samoja tuhosuuntauksia kuin edeltäjänsä. Miksi näin?

Huippua alemmilla tasoilla uusiutuminen on helppo ymmärtää: pää-, yli-, puheen-, toimitus- ym. johtajat pitävät huolen siitä, että heidän uudet alaisensa jatkavat aikaisempaa toimintaa. Mutta miten itse huippu saadaan uusiutumaan? Edellä on ollut esillä tämän ymmärtämisen kannalta olennainen asia: kilpailu. Suuri osa valtakoneistoon kuuluvista ihmisistä pyrkii nousemaan hierarkian portaita ylöspäin. Vallan ja itsenäisemmän aseman tavoittelun lisäksi tähän houkuttelee myös ylimmillä portailla saatava arvostus ja taloudelliset edut. Koska kyseessä on ylöspäin kapeneva rakennelma, asemia on vähemmän kuin niihin pyrkijöitä, joten syntyy kilpailua.

Aivan ilmeisesti kilpailun säännöt ja menestymisen kriteerit määrää hierarkian huippu. Näin ollen "herrahissiin" valikoituu niitä, jotka oppivat parhaiten puhumaan, kirjoittamaan ja toimimaan huipun toivomusten mukaisesti. Niinpä useimmiten - onneksi ei aina - hierarkian toiseksi ylimmälle portaalle päässeet ovat pitkälle sisäistäneet huipun toimintamallit. Kun heistä joku nousee ylimmän johtajan tilalle, organisaation pyrkimyksissä ei tapahdu olennaista muutosta.

Egyptin pyramidit rakennettiin aikoinaan ikuistamaan faaraot, ainakin näiden ruumiit. Vastaavasti faaraoiden ja lukuisten muiden päämiesten luomat pyramidin muotoiset organisaatiot rekrytointijärjestelmineen pyrkivät ikuistamaan näiden "hengen".

Usein huipun vaihtaminen ei kuitenkaan tapahdu pelkästään organisaation sisäisin päätöksin: kansalaiset, eduskunta, hallintoneuvosto tai jokin muu enemmän tai vähemmän hierarkiasta sivussa oleva elin valitsee ylimmän johdon. Mutta tällöinkin organisaation vanha toimintatapa yleensä säilyy. Uusiutumisen turvaa monesti pelkästään se, että johtajaehdokkaat ovat peräisin kyseisestä organisaatiosta tai muiden vastaavanlaisten hierarkioiden ylimmistä kerrostumista. Näiden muokkautumisesta "sopiviksi" ovat pitäneet huolta edellä mainitut seikat. Jos taas muuallakin peräisin olevia ehdokkaita on tarjolla, koulutusta, kokemusta ja esiintymistä koskevat valintakriteerit suosivat niitä, jotka ovat ylemmistä sosiaaliryhmistä ja ovat sisäistäneet hierarkian hengen. Esimerkiksi suomalaisen valtaeliitin sosiaalinen tausta poikkeaa selvästi muista ihmisistä⁴²⁸. Eri eliittiryhmiä lähentää toisiinsa se, että niiden jäsenet siirtyvät usein ryhmästä toiseen ja ihmisen uraan kuuluu toimintaa useissa ryhmissä, esimerkiksi sekä valtionhallinnossa että yhtiöissä.

Mikäli kaikesta huolimatta sopeuttamaton ja muutoshaluinen ihminen valitaan hierarkian huipulle, hänen kokemattomuutensa ja tietämättömyytensä tekee hänet riippuvaiseksi huippua lähinnä olevien tasojen ihmisistä. Nämä taas eivät ole kiinnostuneet muutoksista, koska ovat sisäistäneet hierarkian toimintaperiaatteet, eivät halua nähdä rutiinien muuttamisesta koituvaa vaivaa. Tai sitten he eivät uskalla vaarantaa asemaansa, joka perustuu vanhoissa käytännöissä tarvittavan tiedon ja taidon hallintaan. Niinpä

428 Ruostetsaari 1992, 174-181.

korkeat virkamiehet, toimihenkilöt, osastojen johtajat, päälliköt ynnä muut käyttävät tietojansa sekä niiden valikoitua kertomista ja salaamista uuden pää-, yli-, puheen- tai muun johtajan muutospyrkimysten sabotoimiseen ja hänen vähittäiseen sopeuttamiseen organisaation vanhaan viisauteen.⁴²⁹ (Byrokraattiset koneistot ovat Max Weberin mukaan "juoksettunutta" henkeä⁴³⁰.)

Hierarkkinen organisaatio näyttää siis olevan kuin kerran käyntiin pantu kone, joka säilyttää toimintatapansa, vaikka keskeiset osat huollossa vaihdetaan uusiin. Sillä näyttää olevan oma tahto, joka on riippumaton siinä työskentelevien ihmisten tahdosta. (Samanlaiseen käsitykseen yhteiskunnallisen muutoksen määräytymisestä ihmisistä riippumatta törmättiin teknologista muutosta käsiteltäessä - ks. Teknologia II -lukua). Valtahierarkioita kutsutaankin yleisesti koneistoiksi.)

Onko hierarkiassa siis loppujen lopuksi kenelläkään valtaa? On toki. Kysymys on vain siitä, että päästäkseen organisaation vallankäyttäjäksi on "myytävä sille sielunsa".

Naiset ja miehet

Edellä esitetty tekee ymmärrettäväksi, miksi pyrkimys korvata miehet naisilla ei yleensä johda muutoksiin organisaatioissa: myös naiset "oloutetaan" hierarkian päämääriin joko ylimmille portaille pyrittäessä tai siellä toimittaessa.⁴³¹

Organisaatiolla on edellä - kuten yleensäkin - ymmärretty tietoisesti tiettyä tarkoitusta varten määrättyllä tavalla toimimaan järjestettyä pientä tai suurta ihmisryhmää. Mutta myöskään spontaanisti tai perinteen pohjalla toimivissa ryhmissä ei esiinny vain tasaväkistä vuorovaikutusta, vaan jotkut käyttävät niissä valtaa. Tämä koskee perheitä.

Yleisesti perheen sisällä on hierarkia. Sen ylimmillä portailla ovat tavallisesti aikuiset miehet ja alimmissa naiset sekä lapset. Tämä tilanne ei suinkaan ole biologisesti määrätynyt, kuten jotkut kuvittelevat. Monilla kansoilla, monina aikoina ja monissa nykyisissäkin perheissä tällaista hierarkiaa ei ole tai ei ole ollut. Sen nykyinen yleisyys tuottaa runsaasti ihmisiä, jotka suhteellisen helposti sopeutuvat hierarkkisiin organisaatioihin. Toisaalta nämä organisaatiot puolestaan vahvistavat onnetonta vallankäyttöä perheiden sisällä.⁴³²

Miesten ja naisten välinen ja perheiden sisäinen hierarkia kytkeytyy teollistuneissa tai sellaisiksi "kehitettävissä" yhteiskunnissa vahvasti eroon palkallisen ja palkattoman työn välillä. Palkkatyötä pidetään varsinaisena työnä ja sitä arvostetaan selvästi korkeammalle kuin palkatonta työtä. Siksi esimerkiksi 'työtön' tarkoittaa juuri palkkatyötä vailla olevaa henkilöä. Eikä kyse ole pelkästä arvostamisesta: palkkatyö tuo tekijälleen konkreettista valtaa, koska yhteiskunnissamme on tehty tai ollaan tekemässä mahdottomaksi elää pelkän palkattoman työn varassa kuten aikaisemmin. Palkkatyön katsotaan olevan ensisijaisesti miesten aluetta, vaikka myös naiset yleisesti käyvät varsinaisessa työssä. Koska ajatellaan, että etenkin naisten suorittama palkaton työ on ikään kuin luontoon kuuluvaa ja itsestään selvää, sen varaan voidaan säilyttää lukemattomia talouden, varsinaisen työelämän kustannuksia. Näin illuusiota taloutemme suorituskyvystä voidaan ylläpitää ja niin luonnon kuin ihmisten riistoa jatkaa.⁴³³ (Tästä myös Talous-lukua.)

429 Ks. esim. Weber 1972, mm. s. 855, Jacoby 1984, 295-, Jänicke 1990.

430 Weber 1972, 835.

431 Naisista vallantavoittelijoina ja heidän epäonnistumisestaan hyvien päämäärien ajamisessa ks. esim. Brown 1990, Mamozai 1990.

432 Ks. esim. Hulton 1992, Brinton 1974, Barclay 1982.

433 Bennholdt-Thomsen 1984, Salleh 1992.

Miksi juuri tuhoon?

Valtahierarkiat saavat siis ihmiset osallistumaan toimintaansa, joka useimmiten sattuu olemaan tuhoisaa. Hierarkioiden sisäiset prosessit mitätöivät tehokkaasti yksityisten vallantavoittelijoiden tai -pitäjien muutospyrkimykset. Mutta miksi ne ajavat ihmiset juuri tuhotoimintaan? Eivätkö organisaatioiden sisäinen kehitys ja ulkoisten olosuhteiden muutokset voisi saada niitä toimimaan tuhosuuntauksia vastaan? Eikö esimerkiksi armeija voisi rauhan aikana ryhtyä ympäristönsuojelijaksi? Onhan sitä paitsi olemassa lukuisia hierarkkisesti järjestettyjä organisaatioita, joiden päämäärät ovat kiitettäviä!

Armeijan olemassaolon oikeutus perustuu kuitenkin nimenomaan sotiin ja niiden uhkaan. Se on väline, joka on tehty sotien käymistä varten ja joka on erittäin epätarkoituksenmukainen muiden tehtävien suorittamiseen⁴³⁴. Suuronnettomuuksien jälkiselvittelyyn lisäksi ainoa tehtävä, johon armeija myös soveltuu, on maan sisäinen järjestyksenpito. Tätä taas ei voi yleisesti käyttää asevoimien oikeuttamiseen, koska käsitykset yhteiskunnan oikeasta järjestyksestä vaihtelevat. Jos siis näyttää siltä, etteivät sodat uhkaa, armeijaa odottavat supistukset ja pidemmällä tähtäyksellä jopa lakkauttaminen. Niinpä armeija pyrkii edesauttamaan uhkakuvien syntymistä ja aseellista puuttumista konflikteihin⁴³⁵. Esimerkiksi Iranin aloittaman vuoden 1991 Persianlahden sodan laajenemisen yksi syy oli USA:n valtavan sotakoneiston tarve löytää uusi olemassaolon oikeutus Neuvostoliiton johtaman valtablokin romahdettua⁴³⁶. USA:n laivastokorkeakoulun (Naval Postgraduate School) tutkijan Robert Barthurstin mukaan sotateollisuuden ongelmat olivat todennäköisesti pääargumentti sodan puolesta⁴³⁷. (Lisää Persianlahden sodasta Maailman valta -luvun alaluvussa Maailmanpoliisi.)

Samalla tavoin muutkaan valtahierarkiat eivät ole mitään "yleiskoneita". Ne on rakennettu tiettyjä tehtäviä varten, jotka lähes poikkeuksetta liittyvät vallan sekä resurssien keskittämiseen ja tätä kautta tuhotoimintaan. Yhteisen hyvän tuottamisessa, esimerkiksi ekologisten ongelmien ratkaisemisessa, nämä organisaatiot ovat heikkoja.

Jopa sellaiset valtahierarkiat, jotka on nimenomaan ainakin virallisesti pystytetty kaikkien kansalaisten parhaaksi - vaikkapa ympäristöministeriöt - eivät tehtävässään juuri onnistu. Tämä johtuu paitsi niiden epäitsenäisestä asemasta ja kytkeytymisestä muihin valtakoneistoihin myös valtahierarkian yleisestä luonteesta organisaationa.

Koska hierarkian alkuperäisenä ideana on vallan pitäminen yksissä käsissä, organisaatioiden itsestään selvänä periaatteena on edellyttää työntekijöiden toimivan joko ylhäältä tulevien ohjeiden tai valmiiden sääntöjen ja rutiinien mukaisesti. Tämän seurauksena ollaan mieluummin tekemättä mitään, kuin tehdään "virheitä". Tuloksena on organisaation hidaskäisyys ja jäykkyys. Tämä on kohtalokasta ympäristökysymysten ja monien sosiaalisten ongelmien kannalta:

Jokainen tapaus on erilainen, tilanne muuttuu koko ajan ja ongelmien ratkaisuun tarvittavaa tietoa ei ole valmiina etukäteen vaan se saadaan ratkaisuyritysten kautta. (Tarvitaan "paikallista tietoa"⁴³⁸.) Onnistuminen vaatisi toiminnan jatkuvaa muuttamista kentältä saadun palautteen pohjalta. Tällaista "takaisinkytkentää" hierarkia taas voimakkaasti rajoittaa tai estää kokonaan. Strategiaa ei voi muuttaa ilman johdon suostumusta eikä suostumusta saa ilman, että johto tuntee tapauksen. Muutostarpeen syiden tiedottaminen johdolle vie aikaa, ja vielä kauemmin vie asian käsittely hierarkian huipulla, jos sitä ylipäänsä tapahtuu, sillä johtaja on kiireinen, ja hän ei voi panna aikaansa kaikkiin pikkuasioihin. Alemman tason päälliköt, jotka usein saavat asian ratkaistavakseen,

434 Armeijoiden soveltumattomuudesta rauhanturvaamiseen ja humanitaarisiin tehtäviin sekä Kambodžan rauhanturvaoperaation tuhoisista vaikutuksista ks. Somalia... 1993 ja Mosher 1993.

435 USA:n sotalaitoksen ja siihen liittyvän teollisuuden tämän suuntaisista pyrkimyksistä ks. esim. Barnett 1970, 59.

436 Galbraith 1992, 138-143, Tunander 1991.

437 Mts. 10.

438 Ks. Hobart 1993, Lohmann 1993, Fishing for... 1995, Banuri & Apffel Marglin 1993.

eivät voi ajatella vain tarkoituksenmukaisuutta, vaan heidän on usein otettava huomioon ylemmän tason johtajien mielipiteet. Ja tämän ennakoinnissa taas on paras turvautua aikaisempiin päätöksiin ja kirjallisiin sääntöihin...⁴³⁹ ("Hyvien" organisaatioiden olemassaolon syistä ja piilotehtävistä ks. seuraavassa Valtiot-luvun alaluku Valtiohyvä ja edellä Talous-luvun alaluku Palvelukasvu sekä kirjallisuutta, johon tässä kohdassa on viitattu.)

Äärimmilleen epäherkkyys ruohonjuuritasolta saatavalle tiedolle kärjistyy hierarkiassa, jossa alin taso on orjan asemassa. Esimerkiksi Välimeren maiden viljelymaiden köyhtymisen ja autioitumisen yhtenä syynä oli maataloustyön teettäminen orjilla Rooman vallan aikana: nämä tekivät niin vähän kuin mahdollista, kunhan vain valvojan silmä vältti⁴⁴⁰.

Hierarkisuuden tiukkuus vaihtelee nykyisin maasta ja organisaatiosta toiseen. Viime aikoina kehitetyissä oppivan organisaation ja oppivan yrityksen malleissa hierarkiatasoja on vähennetty ja työntekijöiden osallistumista päätöksentekoon lisätty, jotta organisaatio saataisiin joustavammaksi ja nopeammaksi reagoimaan ympäristöön⁴⁴¹. Käytännössä yhtiöissä, valtion elimissä ja muissa valtaa käyttävissä organisaatioissa johdon ja työntekijöiden pyrkimyksiä ei saada kaikesta koulutuksesta huolimatta yhtenäistettyä ja suuri osa vallasta halutaan edelleen pitää harvoilla. Siksi hierarkiaa ei pureta lähimainkaan kokonaan. Näin ollen edellä kuvattu "hierarkialogiikka" säilyttää merkityksensä yhtenä tärkeänä aspektina.

Joka tapauksessa hierarkkisessa yhteiskunnassa vallankäyttö vie suuren määrän resursseja. Niin armeijat, poliisit ja vartijat kuin eliitin palkitseminen, heidän etuoikeuksiensa ylläpito ja alistettujen tyynnyttely kuluttavat valtavasti luonnonvaroja. Yksityisten ihmisten henkilökohtaisilla pyrkimyksillä ekologiseen elämäntapaan on tähän kaikkeen hyvin vähän vaikutusta. Siksi hierarkkisen yhteiskunnan on lähes mahdotonta saavuttaa ekologisesti järkevää kulutustasoa.⁴⁴²

439 Tätä jaksoa lähellä olevia ajatuskulkuja: Dryzek 1987, 96-105, Petersson 1989, 24, Jänicke 1990, 37-,
Who are the "Realists" 1995.

440 Ritchie 1992, 223.

441 Sarala & Sarala 1996.

442 Ks. esim. Spehr 1996, 143-144.

Yhtiöt: Tehokkuuden käänköpuoli

Monilla yhteiskuntiemme keskeisillä organisaatioilla on hierarkioiden yleisen epäherkkyyden, joustamattomuuden ja tuhlaavaisuuden lisäksi muita ominaisuuksia, jotka pitävät ne tuhokurssilla. Yhtiöillä nämä ominaisuudet ovat joskus ratkaisevia, koska monet niistä ovat suhteellisen vähän byrokraattisia ja niissä on osittain purettu vanhoja hierarkkisia rakenteita.

Shell, Toshiba, Enso, Stockmann, Finnair ja sadat tuhannet muut yhtiöt tuottavat mitä erilaisimpia tavaroita ja palveluja. Kaikkia niitä kuitenkin yhdistää se, että niiden keskeinen tavoite on tuottaa rahaa. Toisin sanoen ne pyrkivät kasvattamaan pääomaa. Tämä merkitsee sitä, että yhtiöön sijoitetun rahasumman on ensin tuotettava itsensä takaisin ja sen jälkeen vielä lisää sopivaksi katsottu määrä. "Rahasato" tahdotaan suhteellisen lyhyessä ajassa: vaadittava takaisinmaksuaika on yleensä alle viisi vuotta. Yhtiö on useimmiten perustettu tai sitä ylläpidetään pelkästään tätä päämäärää varten - tavaroiden ja palvelujen tuotanto on sille kokonaan alisteista. Osakkeenomistajat vaativat ennen kaikkea rahallista tuottoa.

Vaikka pienyrityksen perustajilla saattaa olla muitakin tavoitteita kuin rikastuminen, he joutuvat usein lainaamaan rahaa sijoittajilta tai pankeilta, jotka tahtovat lainansa takaisin korkojen kanssa. Tästä syystä rahan kasvun vaalimisesta tulee heillekin päällimmäinen asia.

Rahasadon kertyminen yhtiölle perustuu lukemattomien luonnon, yhteiskunnan sekä ihmisten resurssien hyväksikäyttöön. Näiden varojen syntyyn ja kehittymiseen yhtiöillä ei ole osaa eikä arpaa, eikä käyttöoikeudesta niihin aina makseta edes muodollista korvausta. Tästä huolimatta voittojen tai kasvaneen pääoman katsotaan oikeudellisesti kuuluvan vain yhtiölle tai sen omistajille. Toisaalta taas yhtiön aiheuttamista vahingoista ei yleensä kukaan ole käytännössä vastuussa. Osakkeenomistajaa voi uhata vain pääomasijoituksensa menettäminen. Yhtiöiden johtajia suojaavat rahalliselta vastuulta heille otetut vakuutukset, eikä heitä vastaan yleensä nosteta syytettä yhtiön tekemistä laittomuuksista. Yhtiötä itseään uhkaavat tavallisesti vain sen varoihin nähden vähäiset sakot.⁴⁴³ Tällaisen yhteiskunnallisen oikeusjärjestyksen olemassaolo on nykyisten yhtiöiden keskeinen edellytys⁴⁴⁴.

Olennaista on, että lähes poikkeuksetta voittoa tai tuottoa saavat vain harvat - jos ketkään - yhtiössä työskentelevät. Tärkeää on myös työntekijöiden virallisten vaikutusmahdollisuuksien olemattomuus. He eivät esimerkiksi voi päättää voiton tavoittelun asteesta tai sen suhteesta vapaa-ajan lisäämiseen tai työolosuhteiden helpottamiseen.

Poikkeuksen taloudellisten organisaatioiden joukossa muodostavat suurfirmojen monet tytäryhtiöt, jotka jäävät vuodesta toiseen ilman voittoa. Ne eivät kuitenkaan ole

443 Korten 1995, 99.

444 Järjestyksen historiallisuudesta ja ei-välttämättömyydestä ks. esim. Unger 1987, myös Heilbroner 1988a, 40.

irtautuneet "pääomalogiikasta": Voitot uupuvat vain siksi, että tuloja siirretään tavalla tai toisella koko ajan emoyhtiölle tai toisille tytäryhtiöille. Tai sitten tarkoituksena on jonkin alueen tai alan markkinoiden valtaaminen kukistamalla kilpailijat polkumyynnillä. (Näistä ylikansallisille yhtiöille tavallisista toimintatavoista tarkemmin Maailman valta -luvussa.)

Reaalisosialismin maissa kaikki yhtiöt ovat olleet tavallaan valtion tytäryhtiöitä. Vaikka yhtiöt, yhtymät ja "kombinaatit" eivät ole useinkaan saaneet voittoja, valtion tavoitteena on ollut oman pääomansa kasvattaminen eli taloudellinen kasvu. Siksi "kansan omat yritykset" (Volkseigener Betrieb, VEB, yritysten yleinen nimitys entisessä DDR:ssä) eivät tavoitteeltaan suuresti ole eronneet muista yhtiöistä. Toteuttamistapa vain on ollut byrokraattisempi - kuten läntisten teollisuusmaiden suuryhtiöissä pienyrityksiin verrattuna.

Rahasadon kertyminen ei suinkaan ole itsestään selvää: on hyviä ja on huonoja vuosia. Pääoman kasvattamisen tekee monilla aloilla erityisen vaikeaksi yhtiöiden keskinäinen kamppailu: ostajat voivat kaikota toiselle yhtiölle ja tulos kääntyä äkkiä negatiiviseksi. Siksi vaatimattomatkin korkovaatimukset johtavat helposti siihen, että yhtiön tulos eli tulojen ja menojen erotus pyritään joka hetki maksimoimaan.

Valmiutta maksimointiin piittaamatta työntekijöille tai ulkopuolisille aiheutuvista kustannuksista edistää vielä keinottelu yhtiön osakkeilla - jota useimmiten harjoittavat toiset yhtiöt. Pyrkimys pörssikeinottelijoiden luottamuksen säilyttämiseen lisää halua saada nopeita voittoja. Monia liian humanistisesti, ekologisesti tai liian pitkällä tähtäyksellä johdettuja firmoja uhkaa suurilla osakekaupoilla tehtävä valtaus. Kaappauksen jälkeen uudet omistajat istuttavat yhtiön johtoon riittävän häikäilemättömän rahan tekijän.⁴⁴⁵

Yhtiön tulot kertyvät myynnistä, joten siitä saatavaa rahasummaa yritetään lisätä mahdollisimman paljon. Myydyn tavaran tai palvelun tuottamisesta tai hankkimisesta aiheutuu kustannuksia, joita taas pyritään minimoimaan. Mitä seurauksia näistä pyrkimyksistä on? Tarkastellaan ensin myynnin rahassa mitatun määrän lisäämistä.

Myynti ylös

Yksinkertaisin tapa lisätä tuloja on nostaa hintoja. Jollei kyseessä ole ihmisille tai organisaatioille ehdottoman välttämätön hyödyke, rajat tulevat äkkiä vastaan, eikä tuote enää mene kaupaksi. Monilla aloilla yhtiöiden omatoimiset hinnankorotukset on kokonaan pois suljettu samoilla apajilla väijyvien kilpailijoiden takia. Ainoaksi vaihtoehdoksi jää siis myynnin määrällinen kasvattaminen, mikä merkitsee tuotannon lisäämistä. Seurauksena ovat luonnonvarojen kuluminen ja saastuminen, joita on tarkasteltu edellä monessa yhteydessä.

Mutta eivätkö kuluttajat markkinataloudessa itse päättää, miten paljon kutakin tavaraa tuotetaan? Turha paljosta tuotannosta on yhtiöitä syyttää! Useimmiten yhtiöt eivät kuitenkaan tyydy pelkkään tiedottamiseen vaan turvautuvat mainontaan, ihmisten käsitysten manipulointiin ja yksipuoliseen suostutteluun. Esimerkiksi USA:n yhtiöt ovat käyttäneet vuosittain yli miljardi dollaria mainostamiseen. Keskiverto yhdysvaltalainen katsoo vuodessa 21 000 televisiomainosta.⁴⁴⁶

Samaa tuotetta tai mallia uppoaa hyvin manipuloituunkin kuluttajajoukkoon valitettavasti vain rajallinen määrä, jonka tehokas tehdas tuottaa nopeasti. Sitä paitsi kilpailijoiden - jos niitä sattuu olemaan - mainonta voi olla tehokkaampaa, jolloin asiakkaat alkavat kaikota. Niinpä tuotteiden yksityiskohtia on jatkuvasti muutettava ja tuotevalikoimaa uusittava.

Eikö tässä sitten ostajien valta tule näkyviin? Eivätkö yhtiöt tarjoa niitä uutuuksia, joita ihmiset haluavat? Markkinointitutkimuksia toki tehdään kuluttajien asenteiden

⁴⁴⁵ Korten 1995, 207-214.

⁴⁴⁶ Power... 1992, 159, ks myös esim. Kapp 1987, 221, Lasch 1980, 37.

selvittämiseksi, mutta niissä ei edes yritetä selvittää, mitä ihmiset varsinaisesti kaipaavat. Sen sijaan kysellään yhtiöiden käyttämän teknologian kannalta sopivien uutuusien suosiota. Tai sitten tutkitaan millaisella mainonnalla kuhunkin kohderyhmään voidaan parhaiten vaikuttaa. Tuskinpa kuluttajien neitseellisistä tarpeista ovat lähtöisin esimerkiksi yhä uudet automallit, CD-soittimet (joiden äänen paremmuutta hyviin mekaanisiin levysoittimiin nähden eivät asiantuntijatkaan kykene erottamaan) tai kemiallisten prosessien sivutuotteena syntyvät puhdistusaineet.⁴⁴⁷

Suurissa yhtiöissä suunnitellaan tuotantoa teknologisen koneiston ja sen piirissä syntyvien innovaatioiden tehokkaaksi hyödyntämiseksi. Niinpä tuotteiden kysyntää on myös suunniteltava. Tästä ja myynnin lisäämistarpeesta johtuen ihmiset on saatava hylkäämään vanhat, sinänsä käyttökelpoiset vaatteensa, laitteensa sekä muut tavaransa ja ostamaan uusia. Tähän on monia keinoja. Yksi tapa on muuttaa yhteiskunnan rakenteita niin, että uuden tuotteen hankkiminen on välttämätöntä. (Yksityisautojen myynnin edistämistä tällä tavalla ks. edellä Talous-luvun alalukua Piilopäämäärät ja seuraavassa Kivettynyt valta luvun alalukua Kansanauto.)

Tavallisempi ja helpompi tapa on käyttää mainontaa, muotia, tekniikanmaailmoja ynnä muita sellaisia. Tavaroihin liitettävien merkitysten ja myyttien ylhäältä päin ohjattu tuotanto on yhtä keskeistä kuin aineellinen tuotanto. Se on ollut sitä teollistumisen alkuajoista lähtien⁴⁴⁸.

Merkitysten tuottaminen alkaa jo ennen valmistusprosessia. Se pyrkii tekemään uusista tuotteista ihmisten erilaisten tavoitteiden symboleja tai liittämään tuotteet merkkiin, johon jo valmiiksi yhdistetään näitä tavoitteita. Oleellista on luoda tyytymättömyyttä vanhaan: symbolimerkityksiä siirretään koko ajan tavaroilta ja palveluilta toisille, jolloin on jatkuvasti ostettava uusia tuotteita säilyttääkseen mainosten lupaamat illuusiot. General Motorsin johtaja Charles Kettering totesi jo 1920-luvulla: "Taloudellisen vaurauden avain on luoda organisoidusti tyytymättömyyttä."⁴⁴⁹

Keskeistä on myös, että mainonta ja sitä tukeva tiedotus liittävät tuotteet yhteiskunnan hierarkioiden tiettyihin asemiin. Näin ollen kiipeilykilpailua sosiaalisella pyramidilla tuetaan. Ihmisellä on samalla mahdollisuus kompensoida vaatimatonta kilpailumenestystään hankkimalla statusesineitä tai kuluttamalla tavaroita ja palveluja, jotka symbolisoivat johonkin yhteiskunnalliseen kerrostumaan kuulumista. Kulutuksen vauhdittamisessa ovat apuna sekä halvat kertakäyttötuotteet että kalliit erikoiskapineet, joiden statusarvolla ja usein toisarvoisilla parannuksilla houkuteltaan ostajia.⁴⁵⁰ (Vaikka suoramarkkinointi toimii eri tavalla kuin mainonta, sen psykologiaa hyväksikäyttävä manipuloivuus ei ole yhtään vähäisempää⁴⁵¹.)

Talushierarkioiden huipulla tiedetään hyvin mainonnan valta. Niinpä 90 % Harvard Business Review -lehden kyselyyn osallistuneista suuryhtiöiden johtajista oli sitä mieltä, että uusia tuotteita on mahdotonta myydä ilman mainoskampanjoita. Heistä 85 % tunnusti, että mainonta johtaa usein tarpeettomien tuotteiden ostamiseen. Vielä pidemmälle meni 51 % johtajista, joiden mukaan mainonta saa ihmiset ostamaan tavaroita, joita he eivät todellisuudessa halua.⁴⁵²

Yhtiöt käyttävätkin mainontaan usein enemmän rahaa kuin itse tuotantoon. Esimerkiksi koripallotähti Michael Jordan sai vuonna 1992 noin 100 miljoonaa markkaa siitä hyvästä, että antoi tavanomaisen harhaanjohtavasti liittää itseään koskevia merkityksiä Niken lenkkitosuihin. Summa oli enemmän kuin tossuja valmistavien

447 Ks. esim. Commoner 1990, 80, Clawson 1982, 32.

448 Wernick 1991.

449 Rifkin 1994, 184.

450 Ideoita tähän ja edelliseen kappaleeseen mm. seuraavista: McCracken 1988, Leiss 1978, Haug 1982, Pietilä 1981, 72-, Featherstone 1991, 17-, Gorz 1982a, 62-63, Illich 1985, 74.

451 Ks. esim. Heiskanen 1992, Heino 1992.

452 Gorz 1989, 119.

indonesialaisten tehtaiden kaikkien 75 000 työntekijän palkat.⁴⁵³

Tuotannon kasvaessa eivät yhtiöiden sijaintimaiden tai -alueiden raaka-aineet ja ostajat ole riittäneet. Enemmän tai vähemmän väkivaltaisesti on valloitettu raaka-ainelähteitä ja markkina-alueita syrjäseuduilta ja muista maista. Jotta tämä on onnistunut, kansoja on täytynyt alistaa. Samalla niiden kulttuurit ja kielet on syrjäytetty tai marginalisoitu. Seurauksena on ollut lisää nälkää ja kurjuutta. (Ks. edellä asian käsittelyä luvuissa Talous, Mistä väestöselitykset vaikenevat? ja Maailman valta.)

Markkinoinnin ja markkina-alueiden valtauksen lisäksi on vielä kolmas tapa ylläpitää ja kasvattaa yhtiöiden myyntivolyymia: kollektiivinen kulutus. Valtiot, kunnat ja muut vastaavat organisaatiot voivat tehdä kulutuspäätökset yksityisten ihmisten puolesta. Liikenneväylät, julkiset rakennukset, laajat tutkimusprojektit, avaruushjelmat yms. verovaroin toteutetut hankkeet muuttavat tavaroiden ja palvelujen kysyntää voimakkaasti: ostot hankkeisiin ovat aivan erilaisia ja eriaikaisia kuin siitä tapauksessa, että rahat olisivat pysyneet yksityisillä ihmisillä tai että valtio olisi käyttänyt ne esimerkiksi sosiaalipalveluihin. Erityisen tärkeää tässä suhteessa on asevarustelu, johon suuri osa monien valtioiden tuloista on uponnut.

Yhtiöt ovat voineet ja voivat monella tavalla vaikuttaa omaksi edukseen julkiseen rahankäyttöön. Usein ne tekevät tai teettävät suuren osan uusien tuotteiden kehitystyöstä valtion rahoilla ja näin varmistavat myyntinsä sujumisen tulevaisuudessa. Varustelu- ja avaruushankkeet toimivat uuden teknologian kokeilu- ja PR-projekteina. Toisaalta vaikka julkisesta kulutuksesta ei olisi tällaisia välillisiä hyötyjä, valtioiden ja kuntien budjetteihin vaikuttaminen voi olla halvempaa ja saatavat voitot varmempia kuin toimittaessa yksityisillä markkinoilla⁴⁵⁴.

Kustannukset alas

Tuotannon kasvattamisen ohella toinen tapa lisätä yhtiön tuloja on siis kustannusten alentaminen. Nämä koostuvat pääasiassa raaka-aineista, palkoista ja teknologiasta.

Kun metalleja, hiiltä yms. louhitaan, muuttuu ympäristö ratkaisevasti. Muutokset vaikuttavat vahingollisesti työntekijöihin sekä ympäristön ihmis- ja muihin asukkaisiin, mistä seuraa konkreettisia kustannuksia. Talouden kielessä myös rahaksi muuttumattomat vahingot ovat kustannuksia. Kustannuksia minimoiva yhtiö ei raaka-aineita hankkiessaan maksa näitä kustannuksia eikä yritä pienentää vahinkoja investoimalla uusiin menetelmiin: se siis ulkoistaa suuren osan kustannuksista. Mitä enemmän yhtiöllä on valtaa, sitä enemmän se voi siirtää kustannuksia toisten maksettaviksi. Kun ympäristöliikkeen tai muun yhteiskunnallisen toiminnan ansiosta kustannusten ulkoistamista rajoitetaan, kaivokset "eivät enää kannata", mistä syntyy jälleen uusi syy siirtää toimintoja kolmanteen maailmaan, ryöstää köyhien ainoana toimeentulon lähteenä olevat pellot, raiskata vieraiden kulttuurien pyhiä paikkoja tai tuhota pienten kansojen kotimaat. Tämä kaikki tietenkin on omiaan lisäämään konflikteja ja sotia. (Kustannusten ulkoistamista ja yhtiötalouden vaikutusta nälkää käsiteltiin Talous-luvussa.)

Palkkakustannuksia voidaan minimoida palkkoja tai työntekijöiden lukumäärää vähentämällä. Edellisessä kompastuskivenä on teollisuusmaiden suhteellisen vahvat ammattiyhdistysliikkeet. Yhtiöt ja niiden yhteenliittymät yrittävät heikentää niitä mm. siirtämällä pääomiaan aloille ja alueille, joissa ay-toiminta ei ole vielä päässyt kehittymään. Esimerkiksi USA:n yhtiöt ovat siirtäneet valtavasti pääomia idän vanhoilta metalliteollisuusalueilta, joilla työväki on pitkälle järjestäytynyttä, Kalifornian ja muiden eteläisten osavaltioiden elektroniikkateollisuuteen, jossa työskentelee huonosti palkattuja,

⁴⁵³ Korten 1995, 111.

⁴⁵⁴ Ks. esim. Jänicke 1990, 14.

ammattiyhdistyksiin kuulumattomia ihmisiä⁴⁵⁵. (Ylikansallisista yhtiöistä ja pääomansiirroista ks. seuraavassa Maailman valta -lukua.) Vaikka palkkojen laskun seuraukset eivät teollisuusmaiden työntekijöille useinkaan ole kovin vakavia, samalla tapahtuva ay-liikkeen heikkeneminen merkitsee yhtiöiden vallan vahvistumista ylipäänsä, jolla taas voi olla tuhoisia seurauksia.

Tässäkin tapauksessa katseet suuntautuvat kolmannen (tai toisen) maailman "palkkaparatiisiin". Valitettavasti myös siellä palkkojen pienentämisen raja tulee vastaan, koska työntekijän on viikkopalkallaan saatava riittävästi ruokaa, jotta hän jaksaisi tulla töihin seuraavanakin maanantaina. Tosin useissa tapauksissa voi maatalousvaltaisen maan teollisuus maksaa alle minimielinkustannusten olevaa palkkaa, sillä maataloutta ja luontaiselinkeinoja harjoittavan perheen tytär saa puuttuvan osan elannostaan kotoaan.

Teollisuusmaissa on ansioiden pienentämistä tavallisempaa palkkakustannusten laskeminen työntekijöitä vähentämällä. Jokaisesta jäljelle jääneestä työntekijästä pyritään vastaavasti saamaan entistä enemmän irti. Tässä ratkaisevia ovat olleet edellä käsitellyt työn organisoinnin ja teknologian muutokset, jotka lisäävät kontrollia, pakottavat ihmiset koneiden tappavaan tahtiin ja vähentävät työprosessin kokonaisuuden hallintaa. (Ks. Teknologia -luvussa mainittuja lähteitä⁴⁵⁶.) Uuden tietokonepohjaisen teknologian soveltaminen, itseohjautuvat ryhmät ja joustava tuotantotapa ovat nekin alisteisia yhtiön johdon pyrkimyksille alentaa kustannuksia ja lisätä myyntiä. Niinpä nämäkin muutokset voivat vähentää ihmisten "itsellisyyttä" ja lisätä turhautumista⁴⁵⁷.

Kun omaa työtä ei voi hallita, on yksilöllisen merkityksen löytäminen siitä lähes mahdotonta. Toisaalta kokonaisuuteen liittyvän merkityksen löytäminen yksityisestä voitontavoittelusta - joka kaiken muun ohella on vaarantamassa nykymuotoisen elämän jatkumisen maapallolla - on yhtä vaikeaa. Voitontavoittelu kuuluu elimellisenä osana yhtiöiden toimintaan mutta niin kuuluu myös työntekijöiden omaehtoisuuden rajoittaminen: jos he hallitsisivat työnsä kokonaisuuden, pysyviä johtajia ei tarvittaisi ja jokainen voisi vuorollaan koordinoida tuotantoa. Ja miksi he siinä tapauksessa aina valitsisivat voittojen ja talouskasvun vaatiman lisätyön ja sen tuoman rahan eivätkä sen sijaan inhimillisempää työtahtia ja vapaa-aikaa?⁴⁵⁸ (Vapaa-ajan arvostuksesta työntekijöiden keskuudessa ks. edellä Ihmiset I -luvun alalukua Arvojen tärkeysjärjestys.)

Mielekäs työ siis on ja pysyy kaukana. Kun kaiken lisäksi työntekijät joutuvat käyttämään suuren osan vapaa-ajastaan työn paineista vapautumiseen, täysin yksipuolisen, elämälle vieraan toiminnan kompensoimiseen, työ- tai ostosmatkoihin ja muuhun kulutustavaroiden tai palvelujen hyödyntämisen vaatimaan toimintaan, seurauksena on varjotyön kasvu. Kuten aikaisemmin totesin, tässäkin on kysymys kustannusten ulkoistamisesta. (Varjotyöstä tarkemmin Talous-luvun alaluvussa Palvelukasvu ja kyseisen kohdan viitteissä.)

Työtä "tehostava" teknologia sinänsä lisää kustannuksia. Siksi on entistä tähdellisempää yrittää alentaa sen aiheuttamaa rahan menoa. Tämä tapahtuu - kuinka ollakaan - kustannuksia ulkoistamalla: prosessien päästöjä ei välitetä puhdistaa, puhtaampia menetelmiä ei kehitetä, uuden teknologian uusia sivuvaikutuksia ei selvitetä, onnettomuusriskeistä ei piitata...

Välinpitämättömyys riskeistä kukoistaa varsinkin silloin, kun lainsäädäntö rajoittaa korvausvastuuta onnettomuuden sattuessa (ydinvoimalat) tai kun maan kansalaisliikkeet ja hallitus ovat kyllin voimattomia suhteessa yhtiöihin niin, etteivät korvausvaatimukset nouse "kohtuuttomiksi". Tällainen tilanne oli esimerkiksi Bhopalissa, jossa vuonna 1984 sattui

455 Roszak 1988, 41-42.

456 Myös esim. Rifkin 1994, 184.

457 Ks. Kortteinen 1992, joka on tutkinut työntekijöiden kokemuksia teknologian ja organisaation muutoksista suomalaisessa konepajateollisuudessa ja pankeissa.

458 Ks. Marglin 1990, 218-220 ja Marglin 1976.

katastrofaalinen onnettomuus hyönteismyrkkyjä valmistavassa tehtaassa⁴⁵⁹.

Kansalaistoiminnan tuloksena syntyneiden lakien ja määräysten sekä jatkuvan kritiikin seurauksena on varsinkin teollisuusmaissa vaikea ulkoistaa kaikkia kustannuksia nykyisin eläville ihmisille. Sen sijaan tuotannon tuleville sukupolville aiheuttamista negatiivista vaikutuksista ei juurikaan välitetä. Tätä käytäntöä oikeutetaan niin sanotulla diskonttauksella: kustannuksen nykyarvo lasketaan eksponentiaalisesti sitä pienemmäksi mitä kauempana tulevaisuudessa se joudutaan maksamaan. Niinpä esimerkiksi 80 vuoden kuluttua tapahtuvan miljardin markan vahingon arvo usein käytetyn 10 % korkokannan mukaan laskettuna on vain 490 markkaa. Samalla tavoin laskien olisi esimerkiksi livana Julma voinut oikeuttaa minkä tahansa meille aiheuttamansa onnettomuuden, sillä koko maailman nykyisen kansantuotteen arvo olisi 400 vuotta sitten ollut alle pennin!⁴⁶⁰

Ympäristön, fyysisen ja henkisen terveyden sekä tulevien sukupolvien kustannuksella toimiva tuotanto on mieleetöntä. Yksi syy tuotannon jatkumiseen on se, että yhtiöissä valtaa käyttävät johtajat ja omistajat voivat suurten tulojensa avulla muita paremmin saada kompensatiota ja suojautua aiheuttamia tuhoja vastaan. Eliitti voi useissa tapauksissa siirtyä asumaan ja lomaillemaan sinne, missä saasteiden ja konfliktien vaikutukset eivät sillä hetkellä tunnu. He voivat kustantaa itselleen kalliit hoidot ja leikkaukset, joihin maapallon ihmisten enemmistöllä ei koskaan ole varaa.

Yhtiöiden toiminta ei ole kuitenkaan tuhoisaa vain ulkopuolisille vaan myös niille itselleen. Keskinäinen valtataistelu ja kilpailu asiakkaista johtavat siihen, että kaiken aikaa yhtiöitä menee nurin tai fuusioituu voittajayhtiöihin. Erityisesti taloudellisen laskusuhdanteen tai laman aikana tapahtuu runsaasti yrityskuolemia. Näin pääomat keskittyvät yhä harvemmillä. Suuntausta vahvistaa vielä se, että yksi keskeisistä tavoista kilpailla asiakkaista ja kampaattaa muita yrityksiä on laskea yksikkökustannuksia investoimalla lisää pääomaa, sillä "kilpailukykyinen" tuotanto vaatii yhä suurempia yksiköitä, kalliimpia koneita tai enemmän tuotekehittelyä.

Tämä pari sataa vuotta jatkunut prosessi on johtanut joidenkin yhtiöiden valtavaan paisumiseen. Se on merkinnyt niiden vallan kasvua yhteiskunnan kaikilla aloilla ja sitä kautta ylimääräisiä vaikeuksia estää tuhotoimintaa, joka sattuu olemaan niille edullista. (Suuryhtiöiden vallasta lisää seuraavassa.)

Toisaalta yhtiöiden kasvu on merkinnyt myös vallan tarpeen kasvua. Suurten investointien tuottavuudelle ei riitä vain pienen yhteiskunnan sektorin kiinnostus, vaan kokonaisia maita - jopa koko maailma - on sopeutettava sujuvaan ja tasaiseen raaka-aineiden tuotantoon ja valmiiden tuotteiden kulutukseen.⁴⁶¹ (Tarkemmin seuraavassa Maailman valta -luvussa.)

Ystävälliset yhtiöt?

Mutta onko pääomaa kasaavien yhtiöiden tuhoisuus koko totuus? Onhan toki myös ympäristöystävällisiä tuotteita valmistavia yrityksiä ja sosiaalisesti vastuuntuntoisia sijoitusyhtiöitä - ainakin on sellaisia, joiden "profiili" on eettinen.

Usein on kuitenkin kyseessä vain kohderyhmämarkkinointi: koska ongelmista hyvin tietoisia ihmisiäkin on, heille on parasta myydä korostamalla vastuuntuntoisuutta. Toisaalta esimerkiksi ekologisuuteen on päästy siitä, missä aita on matalin: tuotteen valmistus tai käyttö ei päästä juuri sitä ainetta, josta julkisuudessa on ollut puhetta ja joka voidaan

459 Ks. esim. Morehouse 1994 ja Weir 1987.

460 Esimerkiksi 1990-luvun alussa maailman yhteenlaskettu BKT oli noin 120 biljoonaa markkaa (Global Commons Institute, GCI, Vihreä Lanka 8.4.1993:n mukaan), jonka arvo 400 vuotta sitten olisi 10 % diskonttokoron mukaan ollut 0,33 penniä.

461 Ylikansallisten yhtiöiden synnyn liittymisestä raaka-aine- ja markkinointiketjujen hallintaan: Chandler 1987.

suhteellisen helposti korvata aineella, jonka vaarallisuudesta ei ainakaan yleisesti tiedetä.⁴⁶²

Kuten Talous-luvussa tuotiin esille, kustannusten ulkoistamisen lopettaminen johtaisi useimpien tuotteiden ratkaisevaan kallistumiseen. Tämä merkitsisi kysynnän romahtamista, mikä ei todellakaan sovi pääomaa kasvattavalle yhtiölle.

Mutta eikö kaikesta huolimatta ole ekologisia maatiloja ja muita pienyrityksiä, jotka eivät osallistu tuhotoimintaan? Näitä on, runsaastikin. Niitä löytyy etenkin talouden *epäviralliselta sektorilta*.

Epävirallisen talouden yritysten toimintalogiikka on toinen kuin tavallisten yhtiöiden tai kasvamaan pyrkivien pienyrittäjien. Olennaista on, että pääoman kasvattaminen ei ole niissä tavoitteena. Se ei ole ollut sitä alun perinkään, eivätkä ne toisaalta ole velkaantumisen kautta joutuneet alistumaan toisten pääomien kasvattajiksi. Usein pääomaa ylipäänsä on mitättömän vähän. Toiminta voi pohjautua yhdessä muiden "mikroyrittäjien" kanssa käytettäviin yhteismaihin tai muihin yhteisiin alueisiin kuten katuihin ja tienvarsiin. Tuotanto tapahtuu monesti perheessä tai muussa tiiviissä yhteisössä. Raaka-aineiden hankinta ja jakelu perustuu usein epämuodollisten yhteysverkostojen käyttöön. Kysymys on sosiaalisesta elämäntavasta, jossa elinkeinojen harjoittaminen niveltyy saumattomasti muuhun toimeliaisuuteen. Yhtiöissä ja muissa virallisissa organisaatioissa tavattavia muodollisia ja varta vasten suunniteltuja hierarkioita ei esiinny, vaikka perheiden ja yhteisöjen sisällä onkin perinteistä hierarkiaa.

Epävirallista taloutta kutsutaan usein myös *autonomiseksi* eli itsenäiseksi, koska se on muuta taloutta riippumattomampi valtioista, pankeista, suurista pääomista ja yhtiöistä. Myös termiä *ekspolaarinen talous* käytetään. Nimitys tulee siitä, että tällainen talous on kapitalismin ja sosialismin muodostamien napojen ('polos') ulkopuolella ('ex'=pois).

Autonomista taloutta on suurin osa siitä toiminnasta, johon kolmannen maailman slummien ja maaseudun ihmisten elämä perustuu. Sitä on kuitenkin runsaasti myös teollisuusmaissa: monet vaihtoehtoiset tai perinteiset pientilat ja -yritykset, palvelujen vaihto, hartiapankkirakentaminen, keittiöpuutarhat, keräily ja ruoan valmistus kotona jne. Vaikka tämän toiminnan joukosta löytyy runsaasti ekologisesti ja muuten mallikkaita tapauksia, autonominen talous ei kokonaisuudessaan ole tuhon tuottamisen ulkopuolella. Usein juuri sen ansiosta pääomatalous voi laskea kustannuksia ja näyttää tehokkaalta, sillä autonomisessa taloudessa tehty palkaton varjotyö mahdollistaa alhaiset työvoimakustannukset. Kuitenkaan sillä ei ilmeisesti ole pääomaa kasvattavien yhtiöissä ja muiden hierarkioissa esiintyvää sisäistä tuhosuuntautuneisuutta.⁴⁶³ YK:n kehitysohjelman mukaan epävirallinen talous työllisti 80- ja 90-lukujen vaihteessa yli 60 % kaupunkien työikäisistä Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa⁴⁶⁴

Pääomatalous eli kapitalismi uhkaa, kuristaa ja tuhoaa autonomista taloutta. Prosessia on edellä kuvattu kustannusten ulkoistamisena ja yhteisalueiden tuhoutumisena. (Ks. Talous-lukua.) Historiallisesti kapitalismi on aina merkinnyt tätä: se syrjäytti ja tuhosi ensin alkuperäistä markkinataloutta - paikallisilla markkinoilla tapahtuvaa hajautettua tavaroiden jakelua - ja pienviljelyä, sitten käsityöläisyyttä. Ekologisesti ja inhimillisesti kestävästä elinkeinoistaan syrjäytetyt, usein köyhät muttei kurjat ihmiset ovat kurjistuneet. Pääomien kasaantumisen käänköpuoli on siis elämän taantuminen. Koko maailmaa ajatellen pääomatalouden leviäminen tuskin on merkinnyt edes aineellisen elintason kasvua.⁴⁶⁵

Pääomatalouden ahdistaman, henkitoreissaan kamppailevan autonomisen talouden

462 Suuryhtiöiden harjoittamasta, niiden julkiseen kuvaan kohdistuvasta viherpesusta ks. seuraavassa Maailman valta -lukua ja Bruno 1992 ja Greer & Bruno 1996.

463 Autonomisesta taloudesta: de Romaña 1989a ja 1989b, Malkamäki 1992, Pietilä 1988, 76-, Pietilä 1981, 120-, The Commons 1992, Huber 1980, Swaminathan 1991, Latouche 1993.

464 Koivusalo & Topo 1994, 242.

465 Ks. Braudel 1988, Wallerstein 1987b ja 1991.

mikroyrittäjät - kuten marginaalisille maille ajetut pienviljelijät - voivat olla tuhoisia. Mutta mistä tuho onkaan lähtöisin?

Valtiot: Valta joka kansalta puuttuu?

Onhan kuitenkin hierarkioiden joukossa jokin, joka ei sinänsä ole tuhosuuntautunut: valtiotahan ainakin voidaan käyttää moniin hyviin asioihin! Eikö yhtiöitä ole mahdollista saada kuriin juuri valtion avulla? Lainsäädännöllähän pystytään estämään kustannusten ulkoistaminen sekä yhtiöiden laajeneminen ihmisiä ja luontoa vahingoittamalla. Ja eikö valtioita voida ohjata niin, että niiden armeijat lakkaavat sotimasta?

Kuitenkin valtioiden historia ja nykyisyys johtavat epäilemään niiden ohjattavuutta, sillä niiden kehitys on liittynyt lukemattomilla tavoilla tuhosuuntauksiin. Selvimmät kytkennät ovat sotaan ja varustautumiseen.

Historiallisesti valtiot ovat kietoutuneet erottamattomasti militarismiin.⁴⁶⁶ Armeijalla oli ratkaiseva vaikutus niiden organisaation muotoutumiseen. Muinaiset valtiot luotiin ja ylläpidettiin sodalla. Vaikka militarismin keskeisyys vaihteli, kaikissa valtioissa armeija oli välttämätön ulkoisten vihollisten torjumisessa tai sisäisen hajoamisen estämisessä. Esimerkiksi suhteellisen rauhanomainen Kiina ei olisi pysynyt kasassa ilman organisoidun väkivallan käyttöä.⁴⁶⁷

Vaikka uuden ajan valtioiden itsestään kirjoittamissa historioissa korostetaan sivistymistä, tapojen hienostumista ja brutaalin väkivallan väistymistä, myös niiden kehityslogiikassa väkivaltakoneistoilla on aivan keskeinen rooli. Aikakauden alkupuolella laajoja valtioita syntyi, kun yksi ruhtinas onnistui aseellisen ylivoiman turvin alistamaan muita ruhtinaita ja ihmisryhmiä sekä luomaan hierarkkisen ja aseilla turvatu hallinnon valtansa ylläpitämiseen. Valta keskittyi ratkaisevasti. Euroopassa oli 1400-luvun lopulla noin 500 enemmän tai vähemmän itsenäistä poliittista yksikköä, joiden rajat olivat useimmiten epäselvät. Vuoteen 1900 mennessä lukumäärä oli supistunut noin 25:een.

Valtioiden vahvistuessa ja hallinnon otteen voimistuessa armeijat kasvoivat nopeasti ennennäkemättömän suuriksi ja kalleiksi. Myös muiden maanosien kansojen alistaminen, orjuuttaminen tai tuhoaminen vaati tappokkykyisiä väkivaltakoneistoja.

Valtion oleelliseksi ja sen kehitystä hallitsevaksi tehtäväksi muodostui varusteluun tarvittavien varojen hankkiminen verottamalla, riistämällä ja ryöstämällä. Esimerkiksi 1100-1800-luvuilla Englannin valtion kirstuihin kertyneistä rahoista 70-90 % meni varusteluun ja sotiin. Jo Ludvig XIV:n aikana Ranskan armeija kasvoi suuremmaksi kuin koko Rooman valtakunnan armeija sen mahtavuuden päivinä.⁴⁶⁸

Tämä oli kuitenkin vasta alkua. 1700-luvun kuluessa Euroopan valtioiden käyttämä osuus kansantuotteista moninkertaistui. Vuonna 1810 valtiot kuluttivat jo noin kolmanneksen alamaistensa tuotannosta. Näin syntyi nykyinen normaalivaltio valtavine armeijoineen. Esimerkiksi mainitun itsevaltiaan vuonna 1700 komentama noin 400 000 miehen armeija kalpenee lukumäärältään ja varsinkin tuhovoimaltaan jo pelkästään "rauhantahtoisien" Suomen valtion noin 500 000 miestä⁴⁶⁹ liikekannalle saavan sotakoneiston rinnalla. Lihallisten sotakoneen osasten täydennykseksi on varastoissa mm. puoli miljoonaa rynnäkkökivääriä, 1090 panssarivaunua, 751 tykkiä, kymmeniä tuhansia sinkoja, pari sataa lentokonetta sekä lukuisia kranaatinheitimiä, ohjustenampumalaitteita,

466 Ks. esim. Dyer 1986, 156-.

467 Giddens 1987, 54-, Gantzel 1987, Krippendorff 1987, Sproule 1997.

468 Held 1992, 91, Giddens 1987, 110, Mann 1994.

469 Taskutietoa puolustusvoimista, Pääesikunnan tiedotusosasto, Helsinki 1996.

konekiväärejä sekä muita ihmisten tappamiseen tarkkaan suunniteltuja laitteita⁴⁷⁰.

Sotilasmenojen osuus valtioiden budjeteissa on edelleen suuri. Läntisissä teollisuusmaissa se on ollut 5-30 %. Asian valtiot käyttivät vuosina 1972-88 rahoistaan keskimäärin 27 % varusteluun. Vuonna 1990 teollisuusvaltiot yhdessä käyttivät armeijoihinsa koko Latinalaisen Amerikan kansantuotetta enemmän rahaa. Nämä sotilasmenot ylittivät selvästi myös kaikkien yli kahden miljardin kiinalaisen, intialaisen ja indonesialaisen yhteenlasketun tuotannon.⁴⁷¹

Väkivallalla synnytettyjä valtioita on pidettävä pystyssä viime kädessä väkivallan avulla: poliisin ja "puolustusvoimien". Lähes aina, kun jokin ryhmä yrittää tosissaan muuttaa valtioita - esimerkiksi kääntää sitä pois tuhokehityksestä - ovat nämä sinisillä tai harmailla virkapuvuilla inhimillisyyttään karkottavat joukot paikalla. Toisaalta sisäisiä konflikteja ja ongelmia voidaan yrittää häivyttää ulospäin suuntautuvilla sodilla.

Mutta eikö tuloksena ole kuitenkin valtioiden sisällä vallitseva ainutlaatuinen rauhan tila? Tätä käsitystä ei tue ainakaan viime ja tämän vuosisadan historia: sitä mukaa kun valtioiden lukumäärä on lisääntynyt, ovat lisääntyneet myös sisällissodat. Toisaalta kansalaissotansa jo kauan sitten sotineiden maiden joukossa ovat myös USA, Iso-Britannia ja Ranska, jotka ovat lukuisia kertoja toisen maailmansodan jälkeen osallistuneet tavalla tai toisella muiden maiden sisällissotiin.⁴⁷²

Nykyisten, niin sanottujen kansallisvaltioiden rauhanomaisuutta yliarvioidaan usein siksi, että aliarvioidaan kansojen tai etnisten ryhmien lukumäärä. Kansoja on 3 000-5 000. Virallisesti itsenäisiä valtioita on sen sijaan vain noin 190. Kansallisiksi itseään kutsuvat valtiot uhkaavat useimpien kansojen olemassaoloa suoraan tai välillisesti ja ovat syypäitä kielten ja kulttuurien nopeaan tuhoutumistahtiin - ilmeisesti joka vuosi maapalloilta häviää useita kymmeniä kieliä.⁴⁷³ Valtaosa toisen maailman sodan jälkeen käydyistä sadoista sodista on ollut valtion ja sen sisällä asuvan kansan tai etnisen ryhmän välisiä.⁴⁷⁴

Viimeistään silloin, kun jokin valtion alistama kansanryhmä valtion heiketessä tai itse voimistuessaan pyrkii itsehallintoon, vain ulkoisia vihollisia varten tarkoitetuille aseille löytyy sisäistä käyttöä. Valtion asevarastoja verottavat keskusvallan lisäksi myös ryhmittymät, jotka käyttävät konfliktia ja vanhaa valtiota kohtaan oikeutetusti tunnettua vihaa hyväkseen ikioman uuden valtion muodostamisessa. Neuvostoliiton ja Jugoslavian verinen valtioiden hajoamis- ja uusien muodostumisprosessi 90-luvun alussa on esimerkki tästä. (Ks. myös seuraavassa nationalismista ideologiana Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvussa.)

Sotalaitoksen kasvu liittyy toiseen keskeiseen uuden ajan valtion tehtävään: edellytysten luomiseen yhtiöiden toiminnalle. Toisaalta juuri yhtiötalouden leviäminen on merkinnyt rahan muodossa olevan arvon valtavaa kasvua ja näin ollen valtion jatkuvasti kasvavia mahdollisuuksia haalia lisää verotuloja ja pitää yllä yhä suurempia ja yhä tuhoisammin aseistettuja armeijoita. Valtio, väkivaltakoneisto ja yhtiötalous ovat paisuneet käsi kädessä.⁴⁷⁵

Kuten edellä on useaan otteeseen mainittu, yhtiöiden pääoman kasvattaminen on vaatinut köyhien elämää ylläpitävien yhteisalueiden aitaamista ja yksityistämistä, ulkomaisten markkinoiden avaamista, toisten kansojen peltojen, metsien ja vuorten muuttamista tehtaiden ja rahapajojen raaka-ainelähteiksi sekä työläisten itsenäisyyden hävittämistä. Tämä kaikki ei tietenkään ole käynyt ilman vastarintaa, jonka kukistamisessa

470 Helsingin Sanomat 4.6.1995, A5, Sotilaallinen maanpuolustus, Pääesikunnan tiedotusosasto, Helsinki 1995.

471 Giddens 1987, 246-247, Herrera 1994, 62, World Tables 1995, 31-33.

472 Gantzel 1987.

473 Vines 1996, Science Vol. 251, 11.1.1991,159, Sachs 1990, Atlas of the World's Languages 1994 Helsingin Sanomat 25.5.1994:n mukaan, Haarman 1995. Vuonna 1995 valtioita oli 192.

474 Nietschmann 1988.

475 Ks. esim. Held 1992, 101-102, Braudel 1988, 56-, Wallerstein 1991, Giddens 1987, Chomsky 1993.

armeijat ovat olleet välttämättömiä.⁴⁷⁶ (Ks. Talousongelmat-luku ja Teknologia I -luku.)

Jo väkivaltakoneiston rakentaminen ilman sen käyttöä on hyödyttänyt suuresti pääomataloutta. Varustelun puitteissa tehdyn tutkimus- ja kehittäelytyön tulokset ovat siirtyneet yhtiöiden käyttöön. Usein yhtiöt ovat voineet kustantaa myös oman tuotekehittelynsä sodanvalmistelubudjeteista. Kuten Teknologia I -luvussa väitettiin, armeijat ovat olleet uuden ajan teknologisen muutoksen päälinjan moottoreita. Ilman kustannuksista piittaamatonta varustautumista konkurssit ja lamat olisivat saattaneet jo aikaa sitten pysäyttää pääoman kasautumisen.⁴⁷⁷

Toisaalta armeijasta riippumatta ovat valtion kytkennät elämää tuhoavaan yhtiötalouteen tiiviit. Kaikkein tiiveimmät nämä ovat tietenkin olleet sosialistisiksi kutsutuissa valtiokapitalistisissa maissa. Mutta yksityisen ja julkisen sektorin ero ei muuallakaan ole ollut lähimainkaan niin suuri kuin usein kuvitellaan.

Kytkenäjä kuvastaa jo se, että valtiot ovat ottaneet tärkeimmäksi päämääräkseen taloudellisen kasvun, joka palautuu yhtiöiden pääomien kasvuun. Tämän päämäärän omaksumista on tietenkin edistänyt se, että armeijoiden ohella valtioiden muutkin koneistot pyrkivät jatkuvasti kasvamaan, mikä vaatii alati lisää resursseja.⁴⁷⁸

Valtio luo fyysiset ja yhteiskunnalliset edellytykset sekä oikeutuksen alueellaan toimiville yhtiöille. Se rakennuttaa tiet ja muut liikenneverkot, joita pitkin ne voivat ilman täyttä korvausta tai jopa ilmaiseksi kahmia luonnonvarat ja ihmiset tehtaisiinsa sekä levittää paikallisen tuotannon kaatavia hyödykkeitä ja turhakkeita.

Valtio opettaa lapset kunnioittamaan "esivaltaa" ja yhtiöiden omaisuutta. Se kouluttaa ihmiset tehtaiden ja konttorien vaatimaan luonnottomaan työrytmiin. Useimpien lasten ja nuorten säilytyspaikkojen piilo-opetussuunnitelmat tekevät oppilaat sopivan säyseiksi ja opettavat heidät kokemaan itsensä vaihdettavissa oleviksi työmarkkina- tai organisaatiokoneen osasiksi. Koulut saavat oppilaat yleensä uskomaan huonouteensa (tai paremmuuteensa) sekä hyväksymään näin yhtiötalouden ja valtion tuottaman eriarvoisuuden. Kurinpitojärjestelmät totuttavat heidät toimimaan kellon eikä oman ruumiinsa mukaan.⁴⁷⁹

Ennen toista maailmansotaa ja etenkin ennen viime vuosisadan vaihdetta koulujen sopeuttava tehtävä ei ollut piilossa, vaan pedagogiasta kirjoittaneet ilmaisivat sen avoimesti. Esimerkiksi Immanuel Kant kirjoitti: "Niinpä esim. aluksi lapsia ei lähetetä kouluun siinä tarkoituksessa, että he oppisivat siellä jotakin, vaan että he tottuisivat istumaan hiljaa ja huolellisesti seuraamaan sitä, mitä heille esitetään/.../ Ihmisen kohdalla johtuen hänen taipumuksestaan vapauteen, on välttämätöntä hänen raakuutensa karsiminen."⁴⁸⁰

Valtio luo laeillaan ja asetuksillaan tuotantotoiminnan ylle oikeudenmukaisuuden sädekehän. Vaikka yhtiö häikäilemättä tavoittelee vain omaa etuaan ja vaarantaa näin luonnon toimintakyvyn ja ihmisten terveyden, kyseessä ei ole rikos: luvat ovat kunnossa, ympäristöverot maksettu ja päästörajoitukset olemassa. Yleiseen tietoisuuteen ei pääse se, että tuotantoa sääteleviä asetuksia laadittaessa lähtökohtana on usein tuotannon - ei elämän - jatkumisen välttämättömyys.

Niinpä esimerkiksi Kansainvälinen säteilysuojelukomissio, jonka suositukset yleensä siirtyvät valtioiden säteilysuojeluasetuksiin, perusteli vuonna 1969 säteilyannosrajaansa seuraavasti: "Komissio uskoo, että tämä taso turvaa kohtuullisen toimintavapauden ydinvoimaohjelmien laajentamiselle näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa."⁴⁸¹ Vuonna 1963 suomalainen komitea valmisteli atomivastuulakia, joka poisti voimayhtiöiltä

476 Ks. esim. Development as... 1992, Goldsmith 1990, Sale 1996, 49-.

477 Ks. esim. Mattelart 1982, 52, Mumford 1970, 243, Galbraith 1967, 339.

478 Ks. esim. Andersson 1988, 30-32.

479 Ks. Illich 1972, Broady 1991, 96-114, Foucault 1980b, Ginsberg 1986, 35.

480 Kantin pedagogiset luennot, lainaukset Broady 1991, 102 ja 104 mukaan.

481 Tamplin & Gillberg 1975, 5.

ydinonnettomuusvastuun. Samassa hengessä se totesi: "Kun vakuutusmaksuilla saattaa olla melkoinen osuus atomilaitoksen kokonaiskustannuksissa, on enimmäismäärää harkittaessa otettava huomioon, ettei atomitekniikan kehitystä vaikeutettaisi liian suurilla kustannustekijöillä."⁴⁸²

Joskus kuitenkin käy niin huonosti, että tulee säädettyä "kehitystä vaikeuttavia" asetuksia. Tällöin poikkeuslupien myöntäminen osoittautuu usein yllättävän helpoksi ja valtion tarkastus hämmästyttävän suurpiirteiseksi.

Uhrien ja muiden kansalaisten liikkeet voivat saada valtion ottamaan asetuksensa todesta tai kiristämään ympäristö- ja turvallisuussäädöksiä. Tämä onnistuu kuitenkin vain, kun ihmiset eivät tyydy valtion ja yhtiöiden heille tarjoamiin rooleihin, vaan muodostavat omatoimisesti uusia yhteenliittymiä. Tämän "vastavallan" ja valtiollis-taloudellisen kompleksin välisistä voimasuhteista riippuu se, kuinka paljon kustannuksia voidaan ulkoistaa. Näin ollen tuotteiden hinnat ja tuotannon laajuus ovat yhteiskunnallis-poliittisen prosessin tulosta eivätkä mitään puhtaita taloudellisia tosiasioita.⁴⁸³ (Vastavallasta ks. Alistuskoneistot luvun alaluku Yhteistoiminnan vaikeuttaminen.)

Valtiohyvä

Mutta eikö tämä nyt ole liian synkkä kuva valtiosta? Nykyaikaiset valtiothan tarjoavat runsaasti terveydenhoitopalveluja ja sosiaaliturvaa. Eikö tämä osoita, että ne voivat toimia myös tuhosuuntauksia vastaan?

Sosiaalipolitiikka on kuitenkin osittain vain yritystä kompensoida valtiollis-taloudellisen muutoksen aiheuttamia menetyksiä ja ongelmia. Yritys voi monesta syystä onnistua ainoastaan hyvin vajavaisesti. Vastassa on ensinnäkin yleiset hierarkkisesti organisoidun "hyväntekevyyden" ongelmat. Toiseksi rasitteena ovat historiasta ja nykyisyydestä valtiolliseen auttamiseen sekoittuvat pyrkimykset samalla kontrolloida ja koulia ihmisiä, jotta nämä olisivat sopivan rauhallista "passiiviväestöä" tai myöhemmin uudelleen sopivan tottelevaista "aktiiviväestöä". Esimerkiksi Bismarck ajaessaan vanhuus- ja työttömyysvakuutusta Saksaan 1880-luvulla halusi nimenomaan, että vakuutus rahoitetaan valtionvaroista. Näin saataisiin työläiset tukemaan vallitsevaa järjestelmää ja samalla vähennettäisiin työläisten itseorganisoitumisen ja sosiaalidemokraattien merkitystä.⁴⁸⁴

Kolmanneksi sosiaalipolitiikka merkitsee usein valtiollisen ja taloudellisen välineellistävän ja määrällistävän ajattelun tunkeutumista yhä syvemmälle ihmisen "elämismaailmaan", jolloin kyky päämäärien ja näin myös elämän mielen löytämiseen heikkenee. Ihmistä ei auteta ihmisenä vaan häntä huolletaan siinä missä toimiston kopiokoneettakin. (Tätä ilmiötä käsiteltiin myös edellä Talous-luvun alaluvussa Palvelukasvu.)

Samalla valtiolliset laitokset yhdessä yhtiöiden kanssa hävittävät autonomista taloutta sekä ihmisten kykyä itse hoitaa asioitaan ja tyydyttää tarpeitaan. Näin luodaan Ivan Illichin termiä käyttäkseni *radikaaleja monopoleja*, jotka usein pakottavat ihmiset omiksi asiakkakseen. Kuitenkaan ne eivät kykene antamaan lupaamiaan etuja kuin vähemmistölle. Tästä kaikesta seuraa monien laitosten *vastatuottavuus*: ne tuottavat sitä, mitä niiden piti poistaa. Esimerkiksi sairaalalaitos voi tuottaa sairautta heikentämällä ihmisten itsensä kykyä huolehtia terveydestään. Ojasta päädytään upottavaan allikkoon.

482 Atomivastuukomitean mietintö vuodelta 1963, sivu 32.

483 Ks. esim. Kapp 1987, 94; vastavallasta esim. Kun edustajat.. 1989 ja Mathiesen 1982.

484 Ks. esim. Ruotsalainen 1988, 70-73. Työntekijöiden oma-apujärjestelmistä Suomessa ks. Jaakkola 1993. Sosiaalitoimistojen harjoittamasta asiakkaiden kontrollista ja heidän tarpeidensa määrittelystä ks. Mäntysaari 1991.

(Myös "vastatuottavuus" on Illichin käsite⁴⁸⁵. Vastatuottavuutta ilmenee modernissa yhteiskunnassa paljon myös yhtiöiden tuottamien palvelujen piirissä autonomisen talouden sivuuttamisen seurauksena, josta edellä Ystävälliset yhtiöt -alaluvussa; ks. myös palvelukasvun kritiikkiä edellä ja tämän kohdan loppuviitteitä. Väärinkäsitysten välttämiseksi: tässä ei kritisoida organisoitua ihmisten auttamista, vaan sitä, että organisointi tapahtuu hierarkkisesti ja valtion toimesta.)

"Valtiohyvää" tarkasteltaessa on olennaista huomata, että vaikka joissakin valtioissa on ilmaisia tai puoli-ilmaisia sosiaalipalveluja, progressiivinen verotus ja muuta tulonjakopolitiikkaa, tasa-arvoisuudesta ollaan ja pysytään kaukana: valtiollisten ja taloudellisten organisaatioiden kyky käyttää valtaa ja ostaa ihmisiä lakeijoikseen perustuu nimenomaan suuriin tuloeroihin.

Kouluissa ja muualla suoritettavasta "olouttamisesta" huolimatta kaikki eivät niele eriarvoisuutta luonnostaan lankeavana. Tavan takaa kyseenalaistetaan joko tuloerot sinänsä tai tulonjaon nykyiset kriteerit. Ei ole aivan helppoa löytää piilevää oikeudenmukaisuutta siitä, että ihmisille, yhteiskunnalle ja luonnolle usein vahinkoa tekevä yhtiöjohtaja saa kymmeniä tai jopa satoja kertoja enemmän palkkaa kuin ihmisiä kuoleman kielistä pelastava sairaanhoitaja.

Esimerkiksi sairaanhoitaja sai vuonna 1994 Suomessa keskimäärin 10 000 markkaa kuussa⁴⁸⁶ - useimmissa muissa maissa ratkaisevasti vähemmän. Suomalaisten suuryhtiöiden johtajien kuukausitulot olivat samana vuonna veroäyrien mukaan laskien 80 000 - 600 000 mk. Joidenkin suuromistajien tulot olivat vielä tätäkin suuremmat. Esimerkiksi tupakkayhtiösukuun kuuluva Hans von Rettig sai pääomatuloja kuukaudessa 2,6 miljoonaa⁴⁸⁷.

USA:n tuhannen suurimman yhtiön pääjohtajien palkka oli vuonna 1992 keskimäärin 3,8 miljoonaa dollaria vuodessa eli noin 1,5 miljoonaa markkaa kuukaudessa - siis 150 kertaa enemmän kuin sairaanhoitajalla. Suurituloisin johtaja ansaitsi 127 miljoonaa dollaria vuodessa eli 4 900 kertaa enemmän kuin hoitajamme.⁴⁸⁸

Kyseenalaistajat voivat koska tahansa muodostaa tasa-arvoisuutta vaativia liikkeitä, joista varoittavina esimerkkeinä ovat historian populistiset ja työväenliikkeet. Niinpä eriarvoisuuden oikeuttaminen on valtion kannalta ensiarvoisen tärkeää. Yksi keskeisistä keinoista on "kasvukatekismuksen" juurruttaminen ihmisiin:

Kun talouskasvu kääntää kasvonsa meidän puoleemme, siunaus lankeaa ihmisten keskuuteen. Kasvu lupaa armonsa ja kaikkea hyvää niille, jotka häneen turvaavat. Meidän tulee peljätä ja rakastaa Kasvua ja alistua sen vaatimiin uhreihin. Koska ihminen on syntinen ja himojensa riivaama, mikään ei saa häntä tekemään ahkerammin työtä kuin toivo saada enemmän kuin lähimmäisensä. Siksi keskuudessamme tulee aina olemaan rikkaita ja köyhiä. Älä siis himoitse lähimmäisesi palkkaa tai mitään, mikä on hänen omaansa, vaan odota kärsivällisesti, että Kasvu vuodattaa tavaraa ja elatusta kaikille.

Tuloerojen ylläpidon logiikka sitoo siis valtiot vielä yhdellä tavalla yhtiöiden pääomankasvatukseen ja sitä kautta elämän tuhoamiseen. Tämä sidos oli erityisen vahva läntisissä teollisuusmaissa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, kun taloudellista tasa-arvoa vaatineisiin vasemmistosuuntauksiin projisoitiin neuvostouhka ja niiden nousu haluttiin ehkäistä ennakolta.⁴⁸⁹

485 Illich 1981, 1977, 1983, 15, 1985, erit. s. 54, vastatuottavuus kouluissa: Illich 1972.

486 Suomen tilastollinen vuosikirja 1995.

487 Iltä-Sanomat 2.11.1995.

488 Korten 1995, 108.

489 Ks. esim. Dryzek 1987, 72-73, Garder & Roseland 1989, Young 1990, 18.

Köyhät valtiot

Etelän köyhissä maissa valtio on kuitenkin hyvin erilainen. Voisiko olla niin, että siellä tuhosta ovat vastuussa ennen kaikkea yksityiset ihmiset sekä koti- ja ulkomaiset yhtiöt?

Useimmat kolmannen maailman valtiot eivät todellakaan muistuta ihannekuvaa hierarkkisesta, välinationaalista modernista organisaatiosta. Tosin virkamiehet ovat niissäkin muodollisesti sidottuja lakeihin ja asetuksiin sekä ylhäältä tuleviin määräyksiin, ja virka ja yksityinen elämä edellytetään pidettävän erillään. Käytäntö vain on ratkaisevasti kauempana teoriasta kuin läntisissä teollisuusmaissa. Virkamiehet eivät (heille onneksi?) toimi suuren koneiston osina, kuten eurooppalainen idea edellyttäisi. He pitävät virkojaan henkilökohtaisina "läänityksinään" eivätkä ole uskollisia jollekin abstraktille valtiolle, vaan tietylle johtajalle, ryhmälle tai heimolle. Tämä jo sinänsä merkitsee laajaa korruptiota. Sitä lisää köyhissä maissa vielä se, että tavallisten virkamiesten palkat ovat usein mitättömän pieniä ja epäsäännöllisiä, joten elääkseen on pakko saada muita tuloja.⁴⁹⁰ Tätä valtiojärjestelmää on kutsuttu uuspatrimonialismiksi (*patrimonium* [lat.], isänperintö).

Monissa maissa valtion luonnetta selittää sen vieraus: valtio on eurooppalaista tuontitavaraa. Ihmiset kokevat sen vielä enemmän ulkopuoliseksi voimaksi ja samastuvat siihen vielä vähemmän kuin teollistuneessa länessä. Asioista päättäminen ja riitakysymysten ratkaisu hoidetaan usein perinteisissä tai epävirallisissa instituutioissa valtiosta riippumatta. Esimerkiksi 80-luvun Zairessa vanhan tavan mukaiset käräjät ratkaisivat kymmenen kertaa enemmän tapauksia kuin valtion tuomioistuimet.⁴⁹¹

Laillisuuden kunnioituksen sisäistyneessä pohjoiseurooppalaisessa korruptoitunut valtio herättää moraalista närkästystä. Se ei kuitenkaan ole sinänsä välttämättä eettisesti yhtään kyseenalaisempi kuin valtio, jonka toiminta perustuu virkamiesten kykyyn omat arvonsa sivuuttaen ottaa koneiston rattaan rooli. Sitä paitsi historiallisesti katsoen tällainen valtio on tehottomuutensa takia saanut vähemmän pahaa aikaan kuin moderni hallintokoneisto.

Nykyisin kuitenkin myös köyhät valtiot osallistuvat alueillaan meneillään olevaan tehokkaaseen ihmisten, kansojen ja luonnon kurjistamiseen ja näännyttämiseen. Osallistumisen selittäminen on helpointa niissä Aasian ja Latinalaisen Amerikan maissa, joissa vakiintuneet maanomistaja- ja teollisuuspiirit pitävät valtiota hallussaan. Nämä käyttävät valtiota suurtiloille ja yhtiöille tyypillisen ihmisten ja luonnon riiston tukemiseen. Näin ei kuitenkaan ole läheskään kaikissa köyhissä maissa, sillä erilaisia uusia eliittejä on päässyt itsenäistymisprosessien, vallankaappausten tai muiden keinojen avulla useiden valtioiden johtoon. Ne ovat täyttäneet virkapaikat omilla miehillään.⁴⁹² Selitystä tuhoon on haettava myös valtion sisältä.

Virkakoneiston ja armeijan ylläpito ja kasvattaminen vaativat runsaasti verotuloja kuten eurooppalaisissakin valtioissa. Menoja lisää vielä palkkojen suuruus: hallitseva eliitti on saanut koulutuksensa länessä tai muuten omaksunut Coca Cola -kulttuurin, ja siksi haaveita hyvästä elämästä ja korkeasta statuksesta halutaan usein toteuttaa teollisuusmaiden tuotteita kuluttamalla. Verojen kokoaminen on kuitenkin monesta syystä ratkaisevasti hankalampaa kuin isojen rahavirtojen maissa. Suurelle osalle kansaa ainoa rikkaus on yhteistä: yhteiskäytössä olevat metsät, laitumet, kalavedet ja muut alueet. Niiden omistamista ei siksi voida verottaa. Toisaalta usein eivät yhteisötkään, jotka näiden alueiden käyttöä säätelevät, niitä virallisesti omista. Sitä paitsi yhteisöt ovat tavallisesti perinteisiä tai epämuodollisia ja siksi virkakoneistolle näkymättömiä. Ylipäänsä valtaosa ihmisten toimeentulosta tulee jos on tullakseen autonomisesta taloudesta, jonka verottaminen epävirallisuuden, rahattomuuden tai pienten rahavirtojen takia on vaikeaa.

Pienviljelijöiden markkinoilla saamien tulojen verottaminen on periaatteessa

⁴⁹⁰ Clapham 1992, 39-59, Tripp 1989, Harrison 1990, 366-.

⁴⁹¹ Verhelst 1992, 40.

⁴⁹² Ks. esim. Griffin 1987, 16-17, Clapham 1992.

helpompaa, mutta sitä varotaan, koska se johtaa markkinoille tulevan tuotannon vähenemiseen: viljelijöillä on valtaa suhteessa valtioon, koska he usein tulevat toimeen myös omavaraistaloudessa. Muutenkin valtion kontrolli alamaisistaan on usein pienempi kuin "Amero-Euroopassa". Toisaalta veronmaksuhalukkuus valtiolle on vähäinen monista syistä. Valtio ei juuri köyhää auta vaan useimmiten häntä ahdistelee. Se ajaa selvästi vain jonkin väestöryhmän etuja, ja sen virkamiehet vaativat joka tapauksessa palveluksistaan ja luvistaan lahjuksia. Niinpä verotus voi helposti johtaa kapinointiin. Lopputuloksena on, että maan sisäisestä taloudellisesta toiminnasta saatavat verot ovat yleensä jääneet suhteellisen vähäisiksi.⁴⁹³

Vaikeuksien seurauksena valtio riippumatta alkuperäisestä poliittisesta suuntauksesta pyrki laajentamaan virallista rahataloutta: halutaan saada "luonnonvarat tuotannollisen toiminnan piiriin", "realisoida" niiden arvo tai edistää maan "järkiperäistä käyttöä". Nämä kaikki tarkoittavat yhteisalueiden "aitaamista" eli niiden käytön antamista valtiollisten, yksityisten tai ylikansallisten yhtiöiden tai kaupallisten viljelijöiden yksinoikeudeksi. Tämä modernisaatioprosessi on tuttua uuden ajan ensi vuosisatojen Euroopan ja viime vuosisadan Suomen historiasta. Sen nykyiset uhrit vain saavat kokea eurooppalaisia kohtalotovereitaan enemmän kurjuutta ja nälkää, sillä köyhillä ei nyt ole "länttä", siirtomaita eikä siirtomaatavaroita käyttäviä tehtaita, joista hankkia uutta elantoa.⁴⁹⁴ (Yksi esimerkki on Kamerunin valtion tuhoisa metsäpolitiikka⁴⁹⁵; toinen Sudanin valtion koneellista ja vientiin suuntautuvaa maataloutta tukenut politiikka, joka on yksi maata 90-luvulla koetelleen sisällissodan syistä⁴⁹⁶. Euroopan nälkähistoriasta ks. edellä Talous-luvun alaluku Länsi-Euroopan nälkä.)

Samoista syistä valtiot ovat yleensä muillakin tavoin pyrkineet vaikeuttamaan autonomisen talouden toimintaa, häättämään "vetelehtijät" ja "irtolaiset" sekä saattamaan ihmiset "normaaliin palkkatyöhön". Jos tätä ylipäänsä sattuu olemaan, palkka ei useinkaan riitä elämiseen, joten seurauksena on taas kurjistuminen.⁴⁹⁷

Tämä politiikka ei ole kuitenkaan ainakaan vielä tuottanut toivottua tulosta, minkä takia suurin osa köyhien valtioiden tuloista tulee muualta kuin yksityisten ihmisten palkkapusseista - lähinnä ulkomaanviennin verottamisesta. Kun näin ollen vientiä halutaan lisätä, kohdistuu yhteisalueisiin ja autonomiseen talouteen tätäkin kautta paineita. Tuotanto ulkomaita varten merkitsee useimmiten peltojen käyttöä "euroamerikkalaisten" nautinnon ja koreilun halun tyydyttämiseen sekä heidän eläintensä ruokkimiseen. Tai sitten se merkitsee metsien kaatamista sekä saastuttavien ja vaarallisten kaivosten ja louhosten avaamista. Seurauksena tästä kaikesta on lisää ympäristötuhoa, sairautta ja nälkää.⁴⁹⁸ (Köyhien maiden viennistä ja vientitulojen käytöstä ks. Talous-luvun Ruokakasvu-alalukua.)

Köyhillä valtioilla on maansa kurjistamisessa hyvänä apuna rikkaat valtiot. Osittain omaa teollisuuttaan ja kauppaansa tukeakseen, osittain kurjuuden herättämien, valtioilluusioiden vallassa olevien kansalaisten painostamina pohjoisen valtiot ovat antaneet runsaasti kehitysapua. Koska se useimmiten annetaan juuri valtioille ja koska valtiot ovat edellä kuvatun kaltaisia, se ei nälkäisiä juuri auta. Monesti apu häviää valtiokoneiston rattaisiin ja virkamiesten taskuihin tai edistää köyhille kohtalokasta luonnonvarojen hallinnan keskittämistä ja autonomisen talouden hävittämistä.⁴⁹⁹

Kun tällaisen valtion rahan, sosiaalipolitiikkaan ja tietoisuuden muokkaamiseen perustuva kontrolli alamaisistaan on vähäistä, kyseessä oleva hierarkia on epävakampi kuin sen euroamerikkalaiset kumppanit. Kapinat ja vallankaappaukset ovat yleisiä. Siksi

493 Clapham 1992, 93-95.

494 Ks. esim. Development as... 1992.

495 Horta 1991.

496 Suliman 1993.

497 Ks. esim. Tripp 1989.

498 Viennin verotuksen keskeisyydestä: Clapham 1992, 93-94.

499 Kehitysavun kritiikkiä esim. Mitä kehitysavun... 1989, Trainer 1989a, Hancock 1989.

avoin väkivallan näyttö ja käyttö on tärkeää ja sotilashallitukset tavallisia; toisen maailmansodan jälkeen ne ovat olleet ajoittain vallassa useimmissa köyhissä maissa. Militarismia on tukenut suurvaltojen runsaskätinen sotilasapu omien strategisten tai taloudellisten intressiensä turvaamiseksi. Niinpä lähes kaikki Länsi-Euroopan ja Pohjois-Amerikan ulkopuoliset maat ovat kokeneet sodan hävityksen vuonna 1945 alkaneena rauhan kautena.⁵⁰⁰ (USA:n tuesta mieleisilleen kolmannen maailman hallituksille ks. Maailman valta -lukua.)

Demokraattiset valtiot?

Mutta monet valtiothan ovat demokratioita ja vielä useammat siihen pyrkivät. Eihän kansanvaltaista valtiota voi sinänsä mistään syyttää: jos kansalaiset haluavat toisella tavalla toimivan valtion, he saavat sen. Eikö siis vika sittenkin ole ihmisissä? (Demokratian määritelmistä ja demokratiapuheesta ideologiana ks. seuraavassa Valtiodiskurssit-alalukua ja kyseisen kohdan viitteitä.)

Demokratia, siellä missä sitä esiintyy, on kuitenkin välillistä - useimmiten hyvin välillistä. Kansalaisten pyrkimysten toteuttamista estävät ja häiritsevät lukuisat tekijät⁵⁰¹:

Ensinnäkään ei ole lainkaan selvää, että kansanedustajat edustavat kansaa. Jo ehdokkaiden asettaminen erottaa edustajia muista ihmisistä. Puolueiden ja yhtiöiden ylimmiltä tasanteilta on erinomaiset mahdollisuudet vaikuttaa siihen, kenestä tulee varteen otettava ehdokas. Jollei vaalilainsäädäntö estä vakiintuneiden eliittien ulkopuolisten ehdokkaiden asettamista, sen estää raha. Vaalimainosbudjetit ovat etenkin yhtiöiden suosikeilla muihin verrattuna moninkertaiset. Esimerkiksi USA:ssa ja Isossa-Britanniassa valtaosa vaalirahoituksesta on tullut yhtiöiltä⁵⁰².

Jos kaikesta huolimatta ehdokkaiden joukossa on myös kansalaisen hengenheimolaisia, mistä hän pystyy erottamaan ne sadoista muista tyrkyllä olevista? Kovan kilpailun nostattama himo saada ääniä myös vakiintuneen kannattajakunnan ulkopuolelta saa monet poliitikot valehtelemaan, kertomaan väärän todistuksen itsestään tai ainakin vaikenemaan valikoidusti. Vaikka ehdokkaiden puheisiin voisi luottaa, kaikkien puheista ei saa tasapuolisesti tietoa. Ehdokkaat, jotka ilmaantuvat "pystymetsästä" tai eivät nauti tiedotusvälineiden johdon tai toimittajien luottamusta, eivät saa yhtä paljon ja yhtä edullista julkisuutta kuin toimitusten ennakkosuosit. Lisäksi kansalaiset eivät yleensä tiedä eduskunnan tai valtuuston eteen vaalikaudella tulevia keskeisiä asioita eivätkä siksi osaa tuntemiensaakaan ehdokkaiden puheista hakea vastauksia olennaisiin kysymyksiin.

Toisaalta nykyisessä televisiokeskeisessä kampanjoinnissa ei ylipäänsä paljoa paina se, mitä ehdokkaat sanovat. Olennaista on, miltä he näyttävät, millä tyylillä esiintyvät ja minkä yleisvaikutelman saavat aikaan. Arkielämässäkin ihmisiin tutustuttaessa kiinnitetään vähintään yhtä paljon huomiota ei-kielelliseen kuin kielelliseen kommunikaatioon. Televisiokasvoin ei kuitenkaan todellisuudessa tutustuta, ja television välittämän suppean otoksen aikaansaama vaikutelma on joko sattuman synnyttämä tai tietoisien imagotehtailun tulosta. Kummassakaan tapauksessa sillä ei yleensä ole paljoa tekemistä sen kanssa, millainen ihminen ehdokas todella on tai mitä hän aikoo valituksi tultuaan tehdä.⁵⁰³

Järkevän äänestyspäättöksen vaikeutta lisää vielä se, että puolueet ovat lakanneet

500 Sotilashallitus- ja sotatilastoja: Kiljunen 1989; ks. myös esim. Clapham 1992.

501 Parlamentaarisen demokratian yleistä kritiikkiä esim.: "Wer wählt... 1990, Cantzen 1987, 75-, Kavoulakos 1994, 94-95, Tammilehto 1990a.

502 Lindblom 1977, 195-196.

503 Druckman et al. 1982, 84-86:ssa ja Argyle 1972:ssa esitellään koetuloksia, joiden mukaan ei-kielellinen kommunikaatio vaikuttaa asenteisiin enemmän kuin kielellinen. Ei-kielellisen kommunikaation tarkoituksellisesta käytöstä poliitikkojen televisioesiintymisissä ks. Argyle 1988, 261-262.

olemasta tiettyä näkemystä edustavia liikkeitä. Niistä on tullut valintamyymälöitä, joiden erot kansalaisille piirtyvät usein sen mukaan, millaisia symbolimerkityksiä mainonnalla ja johtavien poliitikkojen televisioesiintymisillä on kyseisellä hetkellä saatu istutettua niiden tavaramerkkeihin.

Kun sitten ehdokas on valittu, kansalainen huomaa usein konkreettisessa tilanteessa, ettei ehdokas toimikaan äänestäjiensä tahdon mukaisesti. Eikö hän silloin voi panna ehdokkaansa kovalle? Tietenkin ulkoparlamentaarisesti, toimimalla yhteiskunnallisissa liikkeissä, on mahdollista vaikuttaa häneen siinä missä muihinkin valtaapitäviin. Itse nykyisten valtioiden rakenteisiin ja säädöksiin ei edustajiin vaikuttaminen kuitenkaan kuulu.

Päinvastoin säädökset korostavat nimenomaan edustajien riippumattomuutta valitsijoistaan, sillä niin sanottu imperatiivinen mandaatti eli sitova toimeksianto on kielletty. Toisin sanoen edustajien ei tarvitse noudattaa äänestäjiensä näkemyksiä. Nykyisin tätä pidetään itsestäänselvytenä, mutta aikaisemmin se ei sitä ole ollut. Esimerkiksi Suomea hallinneen Ruotsin säätyvaltiopäivillä oli 1740-luvulle saakka käytössä imperatiivinen mandaatti - siis silloin, kun suurin osa kansasta oli jo äänioikeusrajoitusten perusteella suljettu vaikuttamisen ulkopuolelle. Sveitsin seitsemässä kantonissa ja joissakin USA:n osavaltioissa se elää vieläkin mahdollisuutena erottaa kansanäänestyksellä valitsijoiden tahdon vastaisesti toiminut edustaja tai virkamies.⁵⁰⁴ (Tässä en siis kritisoi valtakunnallisia - tai vaikkapa koko ihmiskunnan asioita käsitteleviä - edustuselimiä sinänsä vaan sitä, mikä on nykyisin niiden suhde ruohonjuuritasoon.)

Monet aikaisemmat yhteiskunnan uudistajat ovat kannattaneet imperatiivista mandaattia, esimerkiksi Suomen sosiaalidemokraatit alun perin. Ekologiseen yhteiskuntaan, joka perustuisi suoraa demokratiaa harjoittavien yhteisöjen konfедераatioon, tämän ovat liittäneet mm. Murray Bookchin, Rolf Cantzen ja Vadim Damje. Myös irokeesien konfедераatioon (Hau de no san nee), joka on osittain ollut USA:n valtiojärjestelmän esikuvana, kuului imperatiivinen mandaatti. Imperatiivinen mandaatti oli käytössä Pariisin hallinnossa Ranskan vallankumouksen aikana, kun suoraa demokratiaa harjoittavat kaupunginosat valitsivat edustajansa koko kaupungin valtuustoon.⁵⁰⁵ (Suorasta demokratiasta vallankumouksen aikana myös seuraavassa Puheenharhat-luvun alaluvussa Valtiojärki historiassa.)

Kritiikkiä ja toivomuksia tietenkin aina voi esittää edustajalleen, mutta järjestelmän rakenteesta johtuvat seikat tekevät näiden vaikutuksen epätodennäköiseksi. Suuret vaaliipiirit ja periaate, että jokainen edustaja edustaa muitakin kuin omia äänestäjiään, vähentävät kansalaisen kommentin merkitystä ja saavat sen usein hukkumaan edustajan postiruuhkaan. Poliitiikan painopisteen siirtyminen ensin valtiollisiin, sitten liittovaltiollisiin elimiin (esimerkiksi Euroopan Unioni) merkitsee sitä, että yhden kansalaisen osuus kansanedustajan maailmassa on kaventunut ja vastaavasti etäisyys edustajasta kasvanut. Yhteydenpito on hankaloitunut ratkaisevasti - puhumattakaan konkreettisista tapaamisista.

Näissäkin oloissa ihmiset voivat vaikuttaa liittoutumalla toistensa kanssa ja muodostamalla liikkeitä. Hierarkiat ovat tätä vain monin tavoin vaikeuttaneet. Yhtenä hankaluutena on se, että ihmisistä on yhtiöiden ja valtioiden tarpeisiin tehty liikkuvaa työvoimaa, jolle usein asuinalue ja työympäristö, jopa kieli ja maakin ovat vieraita. Kansalaistoiminnalle pohjaa luovia perheen ulkopuolisia yhteyksiä ei useinkaan juuri ole, koska niiden solmiminen on vaikeaa ja vie aina oman aikansa. (Ks. yksityisautoistumisen liittymisestä liikkeiden toiminnan vaikeuttamiseen seuraavassa Kivettynyt valta -luvun alaluvussa Kansanauto.)

504 Hidén & Saraviita 1986, 60-61, Suomen kansanedustuslaitoksen... 1962, 163,238, Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse, tome 5, Paris 1983, 5491, Eurotopia 1994, 5, Möckli 1994, 123.

505 Bookchin 1991, 3, Suomen kansanedustuslaitoksen... 1971, 335-336, Bookchin 1987, 271, 1989, 5, 1990a, 4, Cantzen 1987, 93, Podgorodnikov 1992 (Damjen haastattelu), Mander 1991, 236, Tønnesson 1988; irokeesien konfедераatiosta tarkemmin esim. Henriksson 1985, 32.

Poliittisen vaikuttamisen sijasta osallistutaan näennäisesti seuraamalla joukkoviestimiä. Osallistumisen tilalle tulee politiikan kulutus: mediatähdiksi nousseiden edustajien edesottamuksia ja keskinäistä kilpailua seurataan televisiosta ja lehdistä siinä kuin urheilukilpailuja tai missikisoja. Seurauksena on vaikutussuhteen kääntyminen ylösalaisin: edustajat ja muut valitut johtajat vaikuttavatkin kansalaisiin. Usein ihmisten mielipiteet eivät vaikuta enää politiikkaan vaan mielipiteet "ohjelmoidaan" kulloisellekin politiikalle sopiviksi.⁵⁰⁶

Joitakin aktiivisia ja valppaita kansalaisia kuitenkin aina löytyy, ja he voivat saada aikaan merkittäviä politiikkaan vaikuttavia liikkeitä. Yhtiöiden ja muiden valtaapitävien viimeinen keino niitä vastustaessaan on palkata PR-firmoja organisoimaan valekansalaistoimintaa. USA:ssa on useita tähän erikoistuneita yrityksiä. Ne järjestävät suuresta rahasta esimerkiksi manipuloituja soitto- ja kirjeenkirjoituskampanjoita. Esimerkiksi öljy- ja tupakkayhtiöiden toimeksiannosta näiden firmojen työntekijät soittavat jatkuvasti ympäri USA:ta ja etsivät ihmisiä, jotka voi yksipuolisen tiedon avulla puhelimesta taivuttaa asiakasyhtiön kannalle. Kun pahaa aavistamaton uhri on lämmennyt asialle hänet yhdistetään suoraan sopivalle lainsäädäntöelimen jäsenelle.⁵⁰⁷

Kaikesta huolimatta joskus edustajiksi pääsee tuhosuuntausten aitoja vastustajia - äänestäjien tahdosta tai siitä riippumatta. Eivätkö he voi muuttaa valtiokoneiston toimintatapaa? Valitettavasti tämä niin kuin muutkin hierarkkiset organisaatiot harjoittaa tehokasta sopeuttamista, ja suuri osa heistä mukautuu ja lakkaa vikuroimasta järjestelmää vastaan. Niillä taas, jotka pystyvät jatkamaan yritystään katkaista tuhosuuntauksia, on vastassaan lukemattomia esteitä.

Ensinnäkin keskitetyssä päätöksentekokoneistossa ylimmälle tasolle tulee valtavasti asioita, ja yksittäisen edustajan, valtuutetun, parlamentaarikon, senaattorin tai "deputantin" on mahdotonta perehtyä niihin kaikkiin. Teknisistä yksityiskohdista koostuva informaatiohyöky hautaa alleen olennaisen tiedon. Siksi edustaja ei useinkaan huomaa, tiedä tai ymmärrä päätöksensä yhteyksiä tärkeinä pitämiinsä asioihin.⁵⁰⁸

Kun ja jos edustaja on selviytynyt tietotulvan alta kuiville ja haluaa ajaa oma-aloitteisesti asiaansa, hän törmää uusiin esteisiin. Parlamenteissa ja muissa vastaavissa elimissä rajoitetaan voimakkaasti edustajien aloiteoikeutta. Esimerkiksi Suomen Valtiopäiväjärjestyksen 87 §:n mukaan hallituksen esitykset on otettava aina ensimmäisinä käsiteltäviksi. Tämä on johtanut siihen, että käytännössä kansanedustajien aloitteilla on hyvin vähäinen merkitys eikä niitä juuri hyväksytä⁵⁰⁹.

Jos taas edustaja on löytänyt hallituksen esityksistä sellaisen, jonka estäminen tai muuttaminen on olennaista, häntä vastassa on usein laaja valmistelukoneisto ja sen pitkään kestänyt työ. Yhtä vakuuttavasti perustellun vastaesityksen tekeminen on usein mahdotonta. Lisäksi valiokuntiin ja muihin edustuslaitosten omiin valmisteluelimiin voi olla vaikeaa saada vastaesityksen puolesta puhuvia asiantuntijoita, kun sen sijaan hallituksen esityksen taakse on jo valmiiksi mobilisoitu virkakuntaa ja yhtiöiden teknokraatteja.

Esteistä huolimatta esimerkiksi ympäristöstä huolestuneet edustajat saavat joskus aloitteensa läpi - joko hallituksen avulla tai sen ohittaen. Valtiokoneiston tuhoisa itsesäilytysvaisto ei kuitenkaan vielä luovuta: ei ole lainkaan selvää, että virkamiehet panevat omista odotuksistaan poikkeavan päätöksen toimeen. Vaikka he näennäisesti noudattaisivatkin edustuslaitoksen tahtoa, he voivat toteuttaa päätöksen niin tehottomasti, puolinaisesti tai vääristyneesti, että tuloksesta on vain haittaa. Epäonnistuminen on tietenkin poliitikkojen syy - miksi yrittävät mielettömiä uudistuksia!

On monia syitä, miksi hallintokoneisto ei toteuta edustajien tai heitä edustavan hallituksen päätöksiä. Ensinnäkin se ei usein yksinkertaisesti pysty siihen. Kuten edellä

506 Chomsky 1989, 14-16, Herman 1990.

507 Stauber & Rampton 1995, Korten 1995, 148.

508 Ks. esim. Narr 1980, Jänicke 1990, 22-23.

509 Hidén & Saraviita 1986, 73-76,137.

toin esiin, hierarkkiselle organisaatiolle on erityisen vaikeaa juuri tuhosuuntauksien torjuminen pysyvästi.

Toiseksi uuden politiikan toteuttaminen on aina vaikeampaa kuin vanhoissa rutiineissa pitäytyminen. Lisäksi uudistus kunnolla toteutettuna vaatisi hallinnon uudelleen organisoimista, jolloin monet virkamiehet voisivat menettää nykyisen asemansa.

Kolmanneksi "elämänmyönteiset" reformit astuvat välttämättä yhtiöiden varpaille, ja näitähän valtiokoneisto on kehittynyt juuri suojelemaan. Koska yhteydet talouden maailmaan ovat usein vuosisatoja vanhat, ne pitävät valtiolaivan vakaalla kurssilla siinäkin tapauksessa, että poliitikot äkkipäätään yrittävät vaihtaa suuntaa. Esimerkiksi yhtiöistä ja valtioneulistista koostuva Suomen metsäsektori on ollut tällainen "vakauttava" tekijä⁵¹⁰.

Suoranainen korruptio voi saada virkamiehen suojelemaan yhtiön etuja. Läntisissä teollisuusmaissa vaikutussuhteet ovat useimmiten hienovaraisempia. Yhtiöiden edustajia ei pidetä erityisetujen ajajina vaan heille suodaan etuoikeutettu asema virkamiesten ja poliitikkojen aisapareina. Niiden, jotka "kantavat vastuuta kansakunnan hyvinvoinnista", on "pakko" ottaa huomioon heidän näkemyksensä.

Kunkin hallinnonhaaran tai valtion laitoksen johtohenkilöt ovat paljon tekemisissä vastaavilla aloilla toimivien yhtiöiden kanssa. Lisäksi heidän sosiaalinen taustansa ja koulutuksensa ovat useimmiten samat kuin yhtiöissä toimivilla kollegoilla. Usein virkamiesten uraan on kuulunut palvelu yrityksissä, ja parempien palkkojen toiveissa monet tähyävät uusia vakansseja yhtiöiden piirissä. Valtioneulimet ovat yhtiöiden asiakkaita, ja yhtiöiden asiantuntijat istuvat valtioneulimissä. Lisäksi korkeat virkamiehet voivat olla jäsenenä yhtiöiden hallintoelimissä.

Asiakassuhteiden pohjalta kehittyvät ystävyyssuhteita, ja mikä onkaan kaveeratessa, kun elintaso, kulttuuri ja työkin ovat niin samankaltaisia. Niinpä myönteisyys yhtiötoimintaa kohtaan on virkamiesten keskuudessa lähes yhtä yleistä kuin yhtiöissä itsessään.⁵¹¹

Tilannetta kuvaa se, että yhtiöiden saastepäästöjä tai muuta toimintaa valvovat valtioneulimet on usein miehitetty yhtiöiden miehillä, jotka valvovat, ettei valvota liikaa. Esimerkiksi ydinvoimaturvallisuutta valvova virkamies voi auttaa kaverinsa ydinvoimayhtiössä laatimaan paperit sellaisiksi, että ne menevät valvonnassa läpi.⁵¹²

Mutta eivätkö edustajat voi valvoa, että virkamiehet todella noudattavat heidän tahtoaan? Käytännössä tämä harvoin onnistuu, sillä virkamieskunta on suuri, pysyvä ja ammattimainen, kun sen sijaan edustajia on vähän ja he ovat työssään tilapäisesti. Esimerkiksi Länsi-Saksan valtiokoneistoon kuului vuonna 1993 noin 4,5 miljoonaa työntekijää; Suomessa vuonna 1994 vastaava luku oli yli 133 000⁵¹³. Kun virkamiesten lukumäärä on viime vuosikymmeninä kasvanut valtavasti, edustajien määrä on pysynyt samana.

Määrän kasvu on liittynyt teknologisen järjestelmän paisumiseen ja monimutkaistumiseen. Ydinvoimaa, tietoteknologiaa yms. säätelemään on perustettu uusia virastoja tai vanhoja on laajennettu uusilla osastoilla. Seurauksena ovat myös virkamiesten käyttämät erilaiset ammattislangit lisääntyneet samalla, kun ne ovat muuttuneet maallikoille yhä vaikeammiksi ymmärtää.

Kontrollimahdollisuuksia vähentää myös se, että vastuun hallintokoneiston tekemisistä uskotellaan olevan ministereiksi päässeillä edustajilla, jotka usein myös edustuselimissä ja julkisuudessa vastaavat valtiokoneiston tekemisistä. Kuitenkin heidän osuutensa supistuu usein muodollisen päätöksen tekemiseen asiasta, johon he eivät

⁵¹⁰ Donner-Amnell 1991.

⁵¹¹ Tämän jakson lähteitä: Jänicke 1990, Ruostetsaari 1992, Chomsky 1989, 3, Giddens 1992, 327-331, Lindblom 1977, 172-198; erityisesti suomalaisten korkeiden virkamiesten kytköksistä yhtiöihin: Ruostetsaari 1992, Pietiläinen 1993.

⁵¹² Winner 1989, 244, Safety Second 1985, 155-.

⁵¹³ Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1995, 518, Suomen tilastollinen vuosikirja 1995, 360 (kuntien virkamiehiä ja työntekijöitä ei ole laskettu mukaan).

koskaan ole ehtineet perehtyä.⁵¹⁴

Nykyisen demokratian rajallisuus heijastuu myös mielipidetutkimuksissa. Esimerkiksi vuodenvaihteessa 1996-97 vain 18 % suomalaisista oli samaa mieltä seuraavan väitteen kanssa: "Demokratia toimii Suomessa niin hyvin, että puheet kansalaisten huonoista vaikutusmahdollisuuksista ovat vailla pohjaa". Eri mieltä väitteen kanssa oli 64 % vastaajista.⁵¹⁵

Yhtiötalouden kasvu ja siihen liittyvä "byrokraattis-teollisen kompleksin"⁵¹⁶ paisuminen ovat siis johtaneet valtiollisen demokratian heikkenemiseen entisestään. Tätä tapahtuu myös kolmannessa maailmassa. Kuten edellä on tuotu esiin, kehitys vaatii yhteismaiden ja muiden köyhien elämää ylläpitävien resurssien siirtämistä yhtiötalouden piiriin. Tähän ihmiset eivät tietenkään vapaaehtoisesti suostu, ja niinpä kehitys onnistuu parhaiten, kun ihmisten suostumusta ei tarvitse liikoja kysellä eli kun vähäisestäkin olemassa olevasta demokratiasta luovutaan.⁵¹⁷

Yleensä vaurauden ja demokratian yhteyden nimeen vannova *The Economist*kin myöntää⁵¹⁸, että Aasiassa (ja muuallakin kolmannessa maailmassa) nimenomaan autoritaariset hallitukset ovat onnistuneet kasvupolitiikassaan paremmin kuin demokraattiset. Tämän lehti näkee johtuvan siitä, että demokraattinen hallitus ei pysty vastustamaan erityisetuja ajavien ryhmien (special interest groups) vaikutusta, mikä on välttämätöntä jatkuvan kasvun käyntiin lähdölle. Lehti käyttää tässä tyypillistä euroamerikkalaista "newspeakia" ja kirjoittaa, ikään kuin omaa voittoa tavoittelevat, yhteismaita köyhiltä ryöstävät, hallituksen toimintaan kovasti vaikuttavat yhtiöiden miehet eivät ajaisi erityisetuja.

Demokraattiset valtiot ovat siis hämmästyttävän epädemokraattisia. Sen tekee paremmin ymmärrettäväksi niiden historia. Äänioikeuden laajentamisen taustalla ei ole ensisijaisesti ollut pyrkimys vähentää vallan keskitystä vaan päinvastoin vahvistaa valtiota. On haluttu saada ihmiset samastumaan valtioon, niin että he alttiimmin maksaisivat veroja ja uhraisivat henkensä valtion käymissä sodissa. Muodollista demokratiaa lisäämällä on rauhoitettu kapinoita ja liikkeitä, joissa avoimesti tai piilevästi on esiintynyt vallan hajauttamisen ja todellisen demokratian vaatimuksia.⁵¹⁹

514 Jänicke 1990, 11,27.

515 Menestyksen... 1997.

516 Jänicken (1990) termi.

517 Nandy 1987.

518 *The Economist* 29.6.1991, 17-20.

519 Ginsberg 1986, 12-.

Kivettynyt valta: Tiet, autot, kaupungit

Valtiot, yhtiöt ja muut valtahierarkiat muuttavat voimakkaasti fyysistä ympäristöämme. Ympäristötuhon ohella se merkitsee suuria muutoksia luonnonaineiden, eliöiden ja ihmisten asuin- ja sijaintipaikoissa sekä kulkureiteissä. Näin aikaansaadut uudet muodostelmat, infrastruktuurit, auttavat usein ylläpitämään valtahierarkioita - riippumatta siitä, onko juuri tämä ollut muutosten tarkoitus.

Yksi olennainen piirre fyysisen ympäristön mullistuksissa on se, että suuri joukko ihmisiä on keskitetty asumaan ja työskentelemään hierarkioiden huippujen tuntumaan. Kuten edellä on esitetty, huiput ovat monella tavoin kietoutuneet toisiinsa. Siksi ne usein hakeutuvat toistensa läheisyyteen myös maantieteellisesti. Niinpä valtioiden hallintokeskusten ja suuryritysten pääkonttorien ympärille on syntynyt metropoleja. Monia kaupunkeja on aikaisemmin noussut myös tehtaiden ympärille. Vaikka nykyisin yhtiötalous on hallinnollisesti entistä keskittyneempää, taloudelliset ja teknologiset muutokset ovat johtaneet siihen, että se on maantieteellisesti entistä hajautetumpaa⁵²⁰. "Globaalin liukuhinnan" osia voi sijaita myös pienissä kaupungeissa. Suomessa tästä esimerkkejä ovat Salo ja Uusikaupunki.

Kaupungistumisen käänköpuoli on ihmisten poismuutto maaseudulta, mikä liittyy yhteisalueiden ryöstämiseen köyhiltä. Maata omistamattomien elämä on tehty mahdottomaksi. Lukemattomat kylät ovat kuolleet, ja harvat jäljelle jääneet ihmiset saavat seurustella päivisin keskuksille ruokaa varastoivien "tankintäyttökoneiden" ja iltaisin keskuksien kuvaa ja sanaa välittävien "täjunnantäyttökoneiden" kanssa. Maaltamuutto on useimmissa teollisuusmaissa jo historiaa, mutta kolmannessa maailmassa se on keskeinen "kansanliike".⁵²¹

Seurauksena tästä kaikesta on ollut ihmisten ennennäkemätön keskittyminen kaupunkeihin. Vuonna 1800 korkeintaan 3 % maailman ihmisistä asui kaupungeissa⁵²². Vuonna 1994 kaupungistumisaste oli jo 45 %, teollisuusmaissa 75 %. Ihmiset ovat pakkautuneet nimenomaan suurkaupunkeihin. Vuonna 1800 yli 100 000 asukkaan kaupungeissa asui 1,7 % väestöstä; vuonna 1990 vähintään miljoonan asukkaan metropoleissa eli 15 % maailman ihmisistä⁵²³.

Kyseessä ei kuitenkaan ole vain vanhan ilmiön määrällinen kasvu, vaan moderni kaupungistuminen on merkinnyt laajojen alueiden muuttumista joksikin, jolla ei ole vastinetta menneisyydessä: sekä vanhat kaupungit että maaseudun alleen hautaaviksi urbaaneiksi rönsyiksi. Ensin ne olivat savupiippumetsien ja likaisten asuintalojen muodottomia kasaumia - esimerkkeinä viime vuosisadan Birmingham ja Manchester. Nykyisin ne ovat Helsingin ympäristön kaltaisia, suurten liikenneväylien yhdistämiä nukkumalähiöiden, teollisuusalueiden ja kauppakeskusten lonkerota.⁵²⁴

Tällainen urbanisoituminen on välittömästäkin johtanut ympäristön pilaamiseen ja

520 Ks. Lash & Urry 1987.

521 Ks. esim. Development as... 1992, Timberlake 1991.

522 Sachs & Silk 1991.

523 Giddens 1986b, 6, World Urbanization... 1995, 10,29,79.

524 Ks. esim. Bookchin 1987.

rumentamiseen, usein myös ihmisten kurjistumiseen varsinkin köyhissä maissa. Mutta se edistää tuhoa monella tavalla myös välillisesti.

Kaupunkiympäristö on ihmisten muovaama. Varsinkaan metropolien asukkaat eivät juuri ole suoraan kosketuksissa muiden luontokappaleiden muodostamien yhteisöjen kanssa. Tilanne ruokkii harhaa nykyaikaisen tuotannon riistottomuudesta. Kun luonnon köyhtymistä, eläinten kidutusta tai peltojen epäoikeudenmukaista käyttöä ei koeta omakohtaisesti, ne on helppo sivuuttaa tai unohtaa.⁵²⁵

Urbanisoituminen tukee tuhoa myös tekemällä ihmisten alistamisen helpommaksi. Yhä suurempi osa ihmisistä tulee täysin riippuvaiseksi valtiosta ja yhtiötaloudesta. Varsinkin uusien kaupunkilaisten suora osallistuminen yhteisten asioiden ratkaisemiseen on vaikeaa.

Muttei ihmisten, noiden alituisen vastaan hangoittelevien olentojen, alistaminen kaupungeissakaan ole vaivatonta. Kun vanhoilta asuinsijoiltaan irti revityt ihmiset ovat jonkin aikaa asuneet uudessa kaupunginosassaan tai lähiössään, heidän välilleen kehittyä monia yhteysverkkoja. Niiden pohjalta voi syntyä kansalaistoimintaa, joka aiheuttaa valtaapitäville harmaita hiuksia. Tätä tukevat kansalaisten osallistumista painottavat perinteet monissa vanhoissa kaupungeissa⁵²⁶. Euroopan valtakielissä sama sana (*citizen*, *citoyen*, *Bürger*, *grazhdanin* jne.) tarkoittaa tai on tarkoittanut sekä kaupunkilaista että kansalaista.

Kaupunkisuunnittelu

Kaupunkien rakenteen muovautumiseen ovat vaikuttaneet lukuisat maantieteelliset ja yhteiskunnalliset tekijät. Myös valtapoliitikalla on osuus tässä prosessissa. Eliitti on jo vanhastaan pyrkinyt ehkäisemään kansalaisten omaehtoista toimintaa kaupunkisuunnittelulla ja -rakentamisella. Tavallisin keino on rakentaa linnoja, palatseja, monumentteja, jättiläispatsaita ja muita vallan symboleja näkyville paikoille muistuttamaan yhteiskunnan hierarkiasta.

Uuden ajan Euroopassa vähintään yhtä tärkeää on ollut liikennesuunnittelu. Kun kaupunkien halki alettiin rakentaa leveitä valtakatuja tai bulevardeja, syynä ei ollut ensisijaisesti ajoneuvoliikenteen paisuminen. Päinvastoin vasta ne juuri mahdollistivat sen, että yläluokka saattoi erottautua rahvaasta myös liikkumisnopeuden suhteen. Keskiajan kaupungit kapeine katuineen eivät soveltuneet hevosvetoiseen liikenteeseen. Kun 1500-luvulla kärryt ja vaunut alkoivat yleistyä kaupungeissa, niitä vastustettiin voimakkaasti. Esimerkiksi vuonna 1563 Ranskan parlamentti pyysi kuningasta kieltämään ajoneuvoliikenteen Pariisissa.

Barokkiarkkitehtuurin pohjalta rakennetuissa tai uudistetuissa kaupungeissa sen sijaan lähdettiin siitä, että harvat rikkaat kiitävät vaunuissaan pitkin suhteellisen tyhjiä valtakatuja. Ainoastaan silloin, kun yksityiskohtat vilisivät nopeasti ohi vaunun ikkunassa, saattoi ylevöittävä esteettinen elämys syntyä. Kävelevän enemmistön kaupunkikokemus oli sen sijaan toinen: valtaa ja rikkautta osoittavien yksityiskohtien uuvuttava paljous.

Valtakadut merkitsivät valtaa myös toisessa mielessä: niitä pitkin kansalaisia valvovat poliisit ja sotilaat pääsivät nopeasti levottomuuspesäkkeisiin. (Ranskan kielen puisto- tai valtakatua tarkoittava sana *avenue* merkitsee myös pääsyä.) Barokkikaupungin keskeinen teoreetikko, italialainen arkkitehti Leone Battista Alberti (1404-72) käytti pääkaduista nimitystä *viae militares*, sotilaalliset kadut.⁵²⁷

Näiden periaatteiden mukainen kaupunkisuunnittelu jatkui satoja vuosia. Moniin

⁵²⁵ Ks. esim. Giddens 1986b, 102-103.

⁵²⁶ Bookchin 1986, 1989,4.

⁵²⁷ Mumford 1938, 94-98, Mumford 1966, 80,386-.

muihin kaupunkeihin vaikutti Pariisin "strateginen kaunistelu", jota paroni Eugène Hausmann johti vuosina 1852-70. Vanhojen kaupunginosien läpi puhkottiin armottomasti suoria ja leveitä bulevardeja. Niiden avulla saatiin nopeat yhteydet työläiskortteleista kasarmeihin ja tykistölle suorat tulilinjat. Leveyden oli tarkoitus tehdä mahdolliseksi barrikadien rakentaminen tuossa vallankumousten riivaamassa kaupungissa. Vallankumousta ei näillä keinoilla kuitenkaan pystytty patoamaan, ja vuoden 1871 kommunardit rakensivat katusulkujaan myös bulevardien poikki.⁵²⁸

Kansanauto

Yhteiskunnallisia liikkeitä sikiävät työläiskaupunginosat olivat myöhemminkin jatkuva päänsärky niille, jotka halusivat teollisuusyhteiskunnan rakennustyön edistyvän sen inhimillisistä kustannuksista piittaamatta. Ajatuksen tämän kysymyksen lopullisesta ratkaisusta keksivät todennäköisesti ensin modernin teollisen infrastruktuurin johdonmukaisimmat rakentajat, Saksan kansallissosialistit: työläiskaupunginosat oli yksinkertaisesti hävitettävä. Koska työläisiä kuitenkin tarvittiin ja heidän piti jossain asua, hävitys oli suoritettava hienovaraisemmin kuin juutalaisten kohdalla. Keskeisenä välineenä natsien suunnitelmissa oli kansanauto, Volkswagen.

Hitler tapasi vuonna 1935 ranskalaisen autoteollisuusmiehen Renault'n. Hän selitti tälle, miksi natsit olivat niin voimakkaasti ajamassa kansanautoa. "Halvennetun liikennevälineen" piti ennen kaikkea auttaa "hajauttamaan teollisuustyöväestö siirtämällä heidät asumaan tehdaspaikalta maalle." Vuonna 1938 Hitler muurasi Volkswagen-tehtaan peruskiven Braunschweigin lähelle. Sota lykkäsi ympäristömme mullistaneen massa-autoistamisen aloittamisen natsien seuraajille.⁵²⁹

Henry Fordinkin vuosina 1913-14 tekemiin päätöksiin siirtyä autojen sarjatuotantoon, pudottaa niiden hintoja ja nostaa huomattavasti työläisten palkkoja vaikutti pyrkimys hallita paremmin työntekijöitä⁵³⁰. (General Motorsin toiminnasta massa-autoilun edistäjänä USA:ssa ks. Teknologia I I-uvun alalukua Piilopäämäärät ja siinä mainittuja lähteitä.)

Kansallissosialistit ehdivät kuitenkin luoda autoyhteiskunnan perustan. He rakennuttivat aikanaan ainutlaatuisen, 3 500 kilometriä käsittävän moottoritieverkon, jota tarvittiin massa-autoiluun ja sotajoukkojen nopeaan siirtelyyn. Tiehanketta perusteltiin myös sillä, että "Saksan kansa oli sulautettava poliittisesti ja taloudellisesti entistä voimakkaammaksi kokonaisuudeksi" ja että "nurkkakuntaisen ajattelun viimeiset jäänteet oli syrjäytettävä".⁵³¹

Vaikka Hitlerin ajatus työläisten maaseutuasumisesta ei aivan sananmukaisesti ole toteutunut, työläisperheen (miehen) auto ja suuret liikenneväylät ovat mahdollistaneet tehdaskorttelien häviämisen. Tehtaan työntekijät asuvat nykyisin useimmiten hajallaan eri puolilla kaupunkia tai taajamarypystä sijaitsevilla lähiöissä, jotka koostuvat hajanaisista joukoista ihmisiä. Työväenliikkeen perustason toiminnan sosiaalinen pohja on murrettu. Yhä useampi ihminen ponnistelee lähiöelämän sosiaalisessa köyhyydessä saadakseen ja "elättääkseen" auton, joka on ladattu täyteen statusta ja muita merkityksiä. Näin ratkaiseva osa työväestöstä on saatu mukaan kulutuselämäntapaan, joka aikaisemmin oli ominaista vain rikkaille. Tavaroiden ja kaupallisten palvelujen pettävät lupaukset korvaavat mielekästä tekemistä, olemista ja ihmissuhteita.

Kulutussyhteiskunnassa yksi vallan muoto on manipuloida kaupunkisuunnittelulla ja

528 Benjamin 1986, 56, Bookchin 1987, Mumford 1938, 96, Karisto & Tuominen 1993, 76, The New Encyclopaedia Britannica, Chicago 1989, Vol 5 s. 753, Vol 16 s. 1037. Kaupunkien uudelleen suunnittelusta tiibetiläisten sorron ja heidän kulttuurinsa hävittämisen välineenä: Leckie 1995.

529 Roth 1987, 195, Krüger-Charlé 1989, ks. myös Salmi 1991, 26.

530 Ks. esim. Gelderman 1981, 50-58.

531 Roth 1987, Sachs 1984, 64-79.

liikenneväyläratkaisuilla ihmisten ostokäyttäytymistä. Moottoriteiden ja -katujen ulosajoja sekä pysäköintipaikkoja ja asemia sijoitetaan sopivasti. Siedettäviä kävelyväyliä rakennetaan yhtäällä ja tuhotaan toisaalla. Näin voidaan "ostovoimaisia liikeyksikköjä" ohjata kauppakeskuksiin.⁵³²

Uusien väylien rakentamista ja muuta autoja suosivaa kaupunkisuunnittelua perustellaan ajansäästöllä. Autottomien elämä tehdään näin kuitenkin vaikeammaksi. Kaupunkirakenne hajautuu. Moottorikatuja on varottava, kierrettävä tai alitettava. Itse asiassa autoilijoiden - usein vain teoreettisesti - säästämä aika otetaan pois autottomilta.⁵³³

Samalla tavoin kuin kaupunkien sisäiset fyysiset rakenteet ohjaavat ihmisten arkipäivää, kaupungeista ulos johtavat tiet ja niiden varrelle rakennetut "pyydykset" säätelevät viikonlopun ja loman viettäjiä toimintaa. Ne tuhoavat luontoa, maaseudun vanhaa kulttuurista moninaisuutta ja näihin perustuvia toimintamahdollisuuksia sekä luovat tilalle näennäisen monipuolisia, tivolin kaltaisia huvituksia.⁵³⁴ Ympäristön köyhtyminen perustuu tietenkin myös siihen, että teitä pitkin luonnonrikkaudet kuljetetaan pois - mitä varten useimmat uudet tiet nykyisin rakennetaankin.

Valtakunnallisella tieverkolla on vielä yksi valtaan liittyvä tehtävä: sen avulla maan kaikki kolkat on liitetty veronkantajien, poliisien, sotilaiden yms. vaikutuspiiriin. Rooman valtakunnassa tiet palvelivat nimenomaan tätä tarkoitusta eikä niitä pitkin juurikaan kuljetettu kauppatavaroita. Tietömien taipaleiden takana olevat alueet tarjoavat edelleen monille köyhien maiden vastarintaliikkeille mahdollisuuden jatkaa kamppailuaan hallituksen ja sen suurvaltaliittolaisten ylivoimaisesta aseistuksesta huolimatta.⁵³⁵

Autokulttuuriin syntynyt ihminen kokee helposti henkilöauton ja sen edellyttämän infrastruktuurin välttämättömäksi, hyödylliseksi ja luonnolliseksi. Autoilu voi tuottaa monenlaista tyydytystä. Onnettomuudet ja saasteet saattavat johtaa huonoon omaantuntoon mutteivät yleensä autosta luopumiseen. Jos sen sijaan näkee yksityisautojärjestelmän metalliin ja kiveen pakotettuna valtana, joka harvoja hyödyttäen kahlitsee meidät ekologisesti kestävämpään elämäntapaan, ehkä myönteisyys henkilöautoista riippumattoman yhteiskunnan rakentamiseen kasvaa.

Tieverkot, kaupunkirakentaminen ja muut laajoja alueita käsittävät fyysiset rakenteet eivät kuitenkaan ole ainoa vallan "kivettymisen" muoto. Myös talojen sisällä ja muualla yhteiskunnan mikrotasolla valta materialisoituu. Usein fyysinen asema yksinkertaisesti näyttää valta-aseman: mitä ylempänä ihminen on hierarkiassa, sitä ylempänä kerroksessa sijaitsee hänen työhuoneensa yrityksen tai valtion elimen pääkonttorissa.

Kurirakenteet

Näyttämistä olennaisempaa vallan strategioissa on 1700-luvun lopulta lähtien ollut valvonta. Vankila-, tehdas- ja oppilaitosten arkkitehtuuri on usein suunniteltu tehokasta valvontaa silmällä pitäen: kohteena olevat ihmiset ovat mahdollisimman näkyviä mutta valvoja näkymätön. Toisaalta kohteiden asiaankuulumattomia ja omaehtoista organisoitumista tukevia kontakteja on pyritty ehkäisemään sekä tekemään mahdolliseksi vain heille määrättyjen tehtävien kannalta välttämättömät yhteydet. Ovi- ja käytäväjärjestelyt, työpisteiden keskinäiset asemat ym. ovat auttaneet tässä.⁵³⁶

Arkkitehtuurin lisäksi työläisiä ovat tehtaissa kurinalaistaneet koneet. (Ks. Teknologia I -lukua) Ne ovat pakottaneet ihmisen omaan tahtiinsa ja tehneet

⁵³² Hartmann 1981, 71-, Virmasalo 1996.

⁵³³ Whitelegg 1993.

⁵³⁴ Sigmund Kvaløyn (esim. 1976 ja 1992a) yhteiskunta-analyysin keskeisiä käsitteitä ovat moninaisuus (*complexity*), valemoinaisuus ja Tivoli-ilmiö.

⁵³⁵ Bookchin 1987, 194-195.

⁵³⁶ Giddens 1992, 289-290, Foucault 1980b, 162-184,194-200,207-208, Foucault 1980a, 146-.

mahdottomaksi työntekijöiden välisen kommunikaation. Lisäksi viime vuosikymmeninä arkkitehtuuria on valvonnassa korvannut elektroniikka: videokamerat, magneettisesti luettaviin henkilökohtaisiin avaimiin perustuvat kulunvalvontalaitteet, tietorekistereihin välittömästi yhteydessä olevat henkilökortin lukijat, liiketunnistimet, salakuuntelulaitteet yms. (Elektroniikasta ja vallasta ks. Teknologia-luvut ja ko. kohdissa mainitut lähteet.)

Ylipäänsä teknologiset uudistukset ovat olleet yhteiskunnan fyysisen rakenteen muutosten rinnalla olennaisia eliitin pyrkimyksissä vakiinnuttaa valtaansa tai saada itselleen erilaisia etuja. Nämä muutokset ovat usein olleet saman prosessin kaksi eri puolta - kuten liikenneväylien ja -välineiden "kehitys", jota edellä käsiteltiin.

Toisaalta teknologinen muutos ei ole vain vallankäyttäjien väline, vaan se näyttää riistäytyneen ihmisten hallinnasta - ilmiö, jota käsiteltiin Teknologia II -luvussa. Samalla tavoin yhteiskunnan fyysisen rakenteen katsotaan usein muuttuvan luonnonilmiön kaltaisesti. Esimerkiksi uuden moottoritien rakentaminen johtaa autoilun nopeutumiseen, jolloin useammat ihmiset ajavat useammin, minkä seurauksena uusi tie ruuhkautuu, jolloin on rakennettava vielä leveämpi autostrada jne.⁵³⁷

Aiemmin totesin teknologian ohjauksyvyn edellyttävän kuitenkin sitä, että ihmiset reagoivat muutoksiin aina samansuuntaisesti, käyttävät aina hyväkseen teknologian tarjoaman "lisän". Äskeisessä esimerkissä matkustajat hyödyntävät aina uuden tien tarjoaman edun, ja suunnittelijoiden vakiovastaus ruuhkautumiseen on uusien väylien rakentaminen.

Jäi kuitenkin avoimeksi, mistä käyttäytymisen vakioisuus johtuu. Edellä esitetyn valossa tämän ymmärtämiseen on mahdollisuuksia: Mainonta ja kaupallinen kulttuuri ohjaavat ihmisiä kulutuselämäntapaan, jossa normina on aina käyttää hyväksi teknologian tarjoamaa "elintason" kasvua. Toisaalta yhtiöiden voitontavoittelu ja valtioiden pyrkimys tehostaa hallintaansa johtavat organisaatioiden tasolla samaan. Tätä vielä vahvistaa yhtiöiden ja valtionhallinnon kietoutuminen toisiinsa teollis-byrokraattiseksi kompleksiksi.

Olen käsitellyt monessa kohtaa sitä, miten teknologiaa ja infrastruktuureja muutetaan tarkoituksellisesti sopiviksi vallankäytön ja voitontavoittelun välineiksi. Nyt näemme, että tämä muutos liittyy valtarakenteisiin myös välillisesti: teknologia ja infrastruktuurit kehittyvät tarkoittamattomana yhteisvaikutuksena lukemattomista vallan vakioimista ihmisteoista.

Ympäriämme tapahtuvaa tuhoa ja kurjistumista voi siis ymmärtää vain tutkimalla sekä valtaa että teknologiaa. Yhteiskuntamme olennainen osa on moderni teknologia: energiantuotanto-, liikenne-, kemian- ja tietoteknologia. Ne ovat muokanneet fyysistä ympäristöämme ratkaisevasti, ja niitä näin käytettäessä on aiheutettu valtavasti hävitystä. Mutta vielä enemmän tuhoa on aiheutunut, kun valtahierarkiat ovat käyttäneet teknologiaa ohjaamaan ihmisiä sotimaan, tuottamaan ja kuluttamaan.

537 Maatalouden monokulttuurin liittymisestä hierarkkiseen yhteiskuntaan ks. Shiva 1997a, 22.

Maailman valta: Ylikansalliset yhtiöt ja niiden suojeleuskunnat

Edellä on käsitelty pääasiassa yksittäisen maan sisäisten fyysisten ja valtarakenteiden vaikutusta tuhokehitykseen. Mutta eivätkö esimerkiksi suomalaisten vallanpitäjien ratkaisut johdu paljolti maamme ulkopuolisista tekijöistä?

Usein tällaisten retoristen kysymysten tarkoituksena on meitä lähellä olevan vallan oikeuttaminen tai näkymättömäksi tekeminen. Silti tuhotrendien ymmärtämiseksi on olennaista tuntea ylikansallisia yhteiskunnallisia vaikutussuhteita.

Globaalit rakenteet ovat toisen maailmansodan jälkeen laajentuneet ja vahvistuneet voimakkaasti. Esimerkiksi lentoliikenneverkko on mullistanut pienelle, vaikutusvaltaiselle vähemmistölle maapallon maantieteen: heille maailma koostuu lähellä toisiaan olevista suurkaupungeista, niiden tuntumassa olevista muista lentokenttäkaupungeista ja kaikesta tästä keskimäärin hyvin kaukana olevasta maaseudusta.

Ihmisten - lintuihin verrattuna hyvin väkinäisen - lentämisen yleistyminen on jo sinänsä merkinnyt tuhoa: saasteiden suoraa suihkuttamista stratosfääriin, maan runtelemista syville haavoille tarvittavien kymmenien raaka-aineiden hankkimiseksi, jokien tappamista ja laajojen alueiden hukuttamista halvan sähkön saamiseksi alumiinin tuotantoon, muiden kulttuurien väistymistä ja rappeutumista turismiteollisuuden vallatessa yhä uusia eksoottisia kohteita⁵³⁸ - sekä monenlaista muuta meille niin valitettavan tuttua hävitystä. Tehokkaimmin lentoliikenne on kuitenkin osallistunut tuhoamiseen tukemalla *ylikansallisten yhtiöiden* ja muiden maailmanlaajuisten yhteiskunnallisten rakenteiden ja prosessien lisääntymistä ja voimistumista. (Käytän termiä 'ylikansallinen yhtiö' 'monikansallinen yritys' -ilmaisun asemasta, koska se kuvastaa paremmin näiden talousorganisaatioiden luonnetta. Termi vastaa myös englannissa yleisimmin esiintyvää ja YK:n käyttämää⁵³⁹ nimitystä 'transnational corporation/company' (TNC). Transnational-sanan tarkempi käänös olisi poikkikansallinen, mutta pidän sitä liian kömpelönä ja outona.)

Rajaton talous

Yksi ensimmäisistä ylikansallisten firmojen toiminta-aloista on ollut sähköiset tietoliikenneverkot. Mantereita yhdistäneitä lennätinlinjoja rakentaneesta Siemens AG:stä kehittyi moderni ylikansallinen yhtiö jo 1800-luvun loppupuolella⁵⁴⁰. Kyseessä ei ole vain yhteensattuma, sillä sähköinen tiedonvälitys sähkötyksestä sähköpostiin ja satelliitteihin on lentoliikennettäkin olennaisempi osa maailmanlaajuisen vallan infrastruktuureja. Ilman sitä globaalien organisaatioiden keskitetty ja nopeasti tilanteisiin reagoiva ohjaus ja valvonta eivät olisi mahdollisia.⁵⁴¹

Suuri osa varhaisimmistakin yhtiöistä toimi kansainvälisellä tasolla siinä mielessä,

538 Tavallisten (ei yllääni-) lentokoneiden ympäristövaikutuksista: Singh 1994 ja Acid News 4/1989,14; mm. lentokoneisiin tarvittavan alumiinin tuotannon liittymisestä kiinteästi suuriin vesivoimalahankkeisiin: Heerings & Zeldenrust 1995, 44; tästä ja muista alumiinin tuotannossa tapahtuvista tuhoista: Bunker 1994, Greer & Bruno 1996. Uusiin lentokenttiin perustuva turismi on tehnyt tuhoa esimerkiksi Ladakhissa ja sherpojen keskuudessa: Norberg-Hodge 1988 ja 1992, Kvaløy 1976, 86-88 ja 1993.

539 Syistä: Jenkins 1987, 2-3.

540 von Weiher & Goetzeler 1972, 13-18, von Siemens 1956, 71-157, Siemens... 1983, 20.

541 Ks. esim. Patomäki 1992b, 125, Chandler 1987, 41.

että ne keräsivät voittojaan ulkomaankaupasta. Ulkomaan sijoitukset lisääntyivät 1800-luvulla, mutta ne olivat tuon vuosisadan alussakin pääasiassa toisten yhtiöiden osakkeiden tai valtioiden ja kuntien obligaatioiden ostoja. Yhtiöt eivät yleensä tehneet suoria sijoituksia ulkomaille eivätkä perustaneet tytäryhtiöitä. Vasta 1880- ja 1890-luvuilla tällainen sijoitustoiminta yleistyi ja ylikansallisia yhtiöitä syntyi sekä Pohjois-Amerikkaan että Eurooppaan.⁵⁴²

Vaikka ylikansallisia firmoja kutsutaan myös monikansallisiksi, niiden omistus tai hallinta eivät ole kovinkaan kansainvälisiä: valta yhtiöissä on keskittynyt emäyhtiön sijaintimaan kansalaisille. Noin 80 % pääkonttoreista - niiden joukossa lähes kaikkien 100 suurimman yhtiön päämajat - on läntisissä teollisuusmaissa.⁵⁴³

Maailmassa on noin 44 000 ylikansallista yhtiötä, joilla on noin 280 000 tytäryhtiötä. Kansainväliset yrityskaupat ja yhtiöiden sulautuminen toisiinsa ovat viime vuosikymmeninä lisänneet niiden lukumäärää nopeasti. Toisaalta ylikansallinen pääoma on keskittynyt voimakkaasti: 1 % emoyhtiöistä omistaa puolet tytäryhtiöiden yhteenlasketusta pääomasta. Maailman 100 suurimmasta taloudesta kaikki eivät suinkaan ole maita tai valtioita, vaan 50 niistä on yhtiöitä. Öljy-yhtiö Shellin liikevaihto oli vuonna 1990 suurempi kuin Tansanian, Etiopian, Nepalin, Bangladeshin, Zairen, Ugandan, Nigerian ja Kenian yhteenlaskettu kansantuote. Näissä maissa asuu noin 500 miljoonaa ihmistä.⁵⁴⁴

Suomessa päämajaansa pitäviä merkittäviä ylikansallisia yhtiöitä ovat Jaakko Pöyry, Enso, UPM-Kymmene, Metsä-Serla, Nokia, Valmet, Kone, KCI Konecranes International, Hackman, Metra, Ahlström, Outokumpu, Partek, Neste, Kemira, Amer, Cultor, Huhtamäki ja Asko. Vaikka näitä firmoja vanhasta tottumuksesta pidetään suomalaisina, ne ovat todellisuudessa irrottaneet vähitellen sidoksiaan Suomeen. Yhtiöt ovat ostaneet tai perustaneet 80-luvun alusta lähtien suuren joukon ulkomaisia tytäryhtiöitä. Nyt keskimäärin noin puolet firmojen työntekijöistä on ulkomailla.⁵⁴⁵

Ylikansallisten kautta tapahtuva ulkomainen vaikutus eri maiden talouksiin on ratkaiseva. Yhtiöiden ulkomaantuotanto on kasvanut toisen maailmansodan jälkeen nopeammin kuin maailman ulkomaankauppa, ja nykyisin emämaan ulkopuolella tapahtuva myynti on tätä suurempi. Lisäksi 30-50 % maailmankaupasta on itse asiassa jonkin ylikansallisen yhtiön eri haarojen välistä kauppaa. Teollisuusmaiden työntekijöistä 20 % oli vuonna 1992 suoraan näiden yhtiöiden palkkalistoilla. Ylikansallisten talousvallasta pääosa on keskittynyt suurimmille yhtiöille: 500 suurinta yritystä kontrolloii 70 % kaikesta maailmankaupasta ja 80 % kaikesta ulkomaisesta sijoitustoiminnasta.⁵⁴⁶

Monia aloja hallitsevat vain muutamat yhtiöt. Esimerkiksi elintarvikkeisiin kuuluvien niin sanottujen perushyödykkeiden kaupasta kuuden suurimman alan firman käsissä on ollut vähintään 70 %. Maailman viljakaupasta yhdysvaltalainen Cargill on hallinnut yksin 60 %.⁵⁴⁷ Vuonna 1989 ylikansalliset kontrolloivat 80 % vientiviljelyyn käytetystä maasta. Vuonna 1980 kuparin, rautamalmin, tinan, puutavaran, puuvillan ja tupakan kaupasta oli kunkin alan 15 suurimman yhtiön osuus yli 75 %. Seitsemän yhtiötä kontrolloii vuonna 1991 noin 60 % bauksiitin (alumiinin raaka-aine) tuotannosta. "Seitsemän sisarta" eli Exxon, Mobil, Texaco, Chevron, Amoco, Shell ja British Petroleum ovat pitkään hallinneet maailman öljyntuotantoa, -jalostusta ja -jakelua. Seuraavilla aloilla viisi suurinta yhtiötä kontrolloii yli puolta maailman markkinoista: autot, lentolinjat, lentokoneiden valmistus, elektroniikka ja sähkö sekä terästeollisuus.⁵⁴⁸

542 Ks. esim. Kothari & Pillai 1991, 28, Patomäki 1992b, 123-125, Chandler 1987, Jenkins 1987, 3-4.

543 World Investment... 1997, Shankman 1978, 377, Giddens 1986b, 149.

544 World Investment... 1995, 8-9, World Investment... 1997, Auf dem Weg... 1990, 40, Power... 1992, 159, Korten 1995, 220.

545 Säynevirta & Ylä-Anttila 1996, 26-46 ja ko. yhtiöiden vuosikertomukset.

546 World Investment... 1993, 13, Power... 1992, 159, Gill 1990, 90, Engler 1995, 39.

547 de Romaña 1989a, 72, Power... 1992, 159.

548 Bruno 1992, 9, Kiljunen 1989, 203, Ericsson & Tegell 1991, Heerings & Zeldenrust 1995, 28, Jenkins 1987, 10, Engler 1995, 40, Korten 1995, 223.

Suuryhtiöiden valtaa lisää niiden laaja yhteistyö. Huolimatta yleisestä mielikuvasta, jonka mukaan yhtiöiden välisiä suhteita luonnehtii vain ankara kilpailu, saman alan yhtiöt ovat todellisuudessa monin sitein liittoutuneet keskenään. Ne kehittävät teknologiaa yhdessä, antavat toistensa käyttöön asiantuntemusta ja tuotantomenetelmiä, jakavat markkinoita sekä omistavat toisistaan suuria osuuksia.⁵⁴⁹

Talouden siirtyminen yhä enemmän suurten ylikansallisten yhtiöiden hallintaan merkitsee monessa suhteessa tuhosuuntausten voimistumista. Jo tähän mennessä niiden panos kriisikehitykseen on vakuuttava. Esimerkiksi kasvihuoneilmiötä vahvistavista kaasuista yli puolet on suoraan tai välillisesti peräisin ylikansallisten toiminnasta. Muutama suuryhtiö kontrolloi kahta kolmasosaa otsonikerrosta tuhoavien CFC-yhdisteiden ja niitä lähellä olevien kemiallisten aineiden tuotannosta ja käytöstä - kärjessä CFC-yhdisteiden ensimmäinen valmistaja, yhdysvaltalainen kemian jätti DuPont, joka tuottaa niistä neljänneksen. Yli 90 % tuholaitosten torjuntaan käytettyjen myrkkujen myynnistä menee 20 ylikansallisen tiliin. Monet yhtiöistä, mm. Union Carbide, General Electric, Westinghouse, Esso, General Motors, IBM, Fiat, Daimler-Benz, Siemens, Mitsubishi, Toshiba ja ITT, ovat olleet vahvasti mukana ydin- tai muiden aseiden kehittämässä ja tuotannossa.⁵⁵⁰

Ylikansallisten yhtiöiden erityiseen tuhoalttiuteen on useita syitä. Yksi liittyy niiden laajuuteen. Tytäryhtiön tuotannosta päättävät tuhansien kilometrien päässä, usein toisessa maanosassa sijaitsevan emoyhtiön johtajat, joilla ei ole minkäänlaista henkilökohtaista suhdetta kyseessä olevan maan kulttuuriin tai luontoon. Tällöin on tavallista helpompaa pitää kaikkea vain voiton tavoittelun välineenä tai kustannuslaskelmien lukuna. Perheelleen ja huvilansa luontoympäristölle rakkautta osoittava johtaja voi olla välittämättä yhtiönsä aikaansaamasta suuresta inhimillisestä ja ekologisesta tuhosta. Toisaalta myös paikallisella tasolla tytäryhtiöissä toimivat johtajat ja keskeiset toimihenkilöt ovat tavallisesti lojaaleja ennen kaikkea yhtiötään kohtaan. He ovat usein tilapäisesti kyseessä olevassa maassa tai ovat ainakin valmiita siirtymään muualle, kun yhtiölle niin sopii. Siksi paikallinen kulttuuri rajoittaa heitä tuhotyössä vielä vähemmän kuin kotimaisten yhtiöiden henkilökuntaa.⁵⁵¹

Sama maantieteellinen etäisyys vaikeuttaa kansalaisliikkeiden toimintaa niiden pyrkiessä estämään tai rajoittamaan ylikansallisten yhtiöiden vahingollista toimintaa: todellisia vallankäyttäjiä ei päästä painostamaan. Toisaalta jo liikkeiden syntyminen voi estyä, kun ihmisten vastustamien hankkeiden yhteys heille tuttuun taloudelliseen toimintaan hämärtyy yhtiöiden laajuuden ja monialaisuuden takia. Esimerkiksi ei ole aivan helppoa huomata tukevansa sademetsien hävitystä eri puolilla maailmaa ostaessaan Mitsubishin autoja ja televisioita, Nikonin kameroita tai Toshiba tietokoneita. (Kaikesta huolimatta kansainvälinen sademetsäliike onnistui käynnistämään boikottikampanjan Mitsubishiä vastaan⁵⁵².)

Liikkeiden kannalta on myös oleellista, että ylikansallistuminen on merkinnyt valtioiden ja yhtiöiden suhteen muuttumista. Kuten edellä toin esiin, valtio ja sen alueella toimivat yhtiöt ovat historiallisesti kehittyneet käsi kädessä. Ne ovat eläneet symbioosissa, toisiaan tukevassa riippuvuussuhteessa. Siksi valtio on voinut vaikuttaa jossain määrin yhtiöiden toimintaan, jos halua on ollut. Ja tämän halun taas liikkeet ovat useasti voineet luoda - huolimatta kaikista esteistä, joita käsiteltiin demokratiajaksossa edellä. Nyt symbioosista on siirrytty yhä enemmän loisen ja isännän suhdetta muistuttavaan tilanteeseen. Kun valtio on muuttunut entistä epäitsenäisemmäksi, liikkeiden on ratkaisevasti vaikeampaa saada valtio puuttumaan yhtiöiden toimintaa.

Köyhissä maissa nämä yhtiöt ovat suurine resursseineen voineet mennä modernin

549 Korten 1995, 225.

550 Bruno 1992, 9, Khor 1992, Heerings & Zeldenrust 1995, 28-29, Mattelart 1982, 46-52, SIPRI Yearbook 1995, 485-489, Cairncross 1991, 157.

551 Ks. esim. Power... 1992, 159, Winner 1985, 28.

552 Boycott... 1993.

yhteiskunnan kannalta neitseellisille alueille, joissa valtion vaikutusta ei juuri ole. Ne esimerkiksi "louhivat" puuta sademetsistä tai syrjäisiltä vuoristoseuduilta, joissa alkuperäiskansat ovat tähän asti saaneet elää rauhassa. Tai sitten ne ovat perustamalla hotelleja ja lentokenttiä vaikeapääsyiselle alueelle panneet alkuperäisyyden rahoiksi - samalla sen hävittäen.⁵⁵³

Suurin osa ylikansallisten toiminnasta tapahtuu kuitenkin valtioiden valtaväestön ja usein myös valtakeskusten tuntumassa. Kun yhtiö on häikäilemättä riistänyt maan luontoa ja ihmisiä, liikkeet ovat tätä vastustaneet ja toisaalta paikallinen eliitti on halunnut suuren osan riiston hedelmistä itselleen. Niinpä valtioeliitin ja sen alueella toimivan yhtiön välille on syntynyt myös konflikteja. Valtion viimeisenä aseena on ollut yhtiön omaisuuden kansallistaminen ilman kompensatioita.⁵⁵⁴ Tämä uhka on kuitenkin 80-luvun lopulta lähtien väistynyt: Reaalisosialismin kaatumisen myötä valtioeliittien piirissä on entistä vähemmän ihmisiä, jotka uskovat rikkauksien ja etuoikeuksien hankkimiseen ilman toimivia yhteyksiä kansainväliseen yhtiötalouteen. Lisäksi paikallisen tytäryhtiön tuotanto perustuu yhä useammin teknologiaan, jonka monopolin emoyhtiö on tavalla tai toisella hankkinut itselleen⁵⁵⁵. Siksi tuotannon jatkaminen kansallistetussa tehtaassa tai plantaasilla sekä tuotteiden vienti voivat osoittautua mahdottomaksi.

Sekä köyhissä että rikkaissa maissa ylikansallinen yhtymä voi vastata niin maltillisiin kuin radikaaleihin, niin työntekijöiden kuin valtion taholta tuleviin vaatimuksiin uhkaamalla vetäytyä pois kyseisestä maasta. Tällöin suuri joukko ihmisiä jäisi työttömiksi ja valtio menettäisi tulojaan. Siksi uhkaukset helposti tehoavat.

Usein valtio ei pysty kontrolloimaan ylikansallista edes verotuksen avulla: tämä voi tytäryhtiöidensä välisillä siirroilla manipuloida tulostaseitaan niin, että verotettavaa voittoa syntyy vain sinne, missä verotus on alhainen - tai sitten se voi siirtää voittonsa Caymansaarten kaltaisiin veroparatiiseihin. Taseiden järjestely voi tapahtua esimerkiksi siten, että korkean verotuksen maassa toimiva yhtiö myy alihinnoiteltuja tuotteita saman yhtiön alhaisen verotuksen maassa vaikuttavalle tytär- tai sisaryhtiölle. Itseasiassa ulkomaankaupan jaottelu eri maiden tuontiin ja vientiin on harhaanjohtavaa, sillä yhä useammin tavara siirtyessään maasta toiseen pysyy yhden ja saman konsernin hallussa.⁵⁵⁶

Valtio ei voi säädellä ylikansallisia yhtiöitä myöskään luottopolitiikalla. Yhden maan sisäiset lainojen saatavuuteen tai korkokantaan vaikuttavat toimet eivät auta, koska ylikansallinen pääsee tytär-, sisar- tai emoyhtiönsä kautta kansainvälisille rahoitusmarkkinoille.⁵⁵⁷

Ylikansalliset firmat pystyvät monin tavoin kiertämään yhden maan lakeja ja muita määräyksiä. Jos esimerkiksi jonkin tuotteen myynti sen vaarallisuuden takia kielletään, tuotantoa voidaan jatkaa, koska ylikansallinen voi markkinoida tuotteen muihin maihin helpommin kuin yritys, jolla ei ole laajaa ulkomaista toimintaa. Esimerkiksi 80-luvun alussa noin 30 % USA:n yhtiöiden viemistä kemikaaleista oli sellaisia, joiden käyttö oli kielletty Yhdysvalloissa⁵⁵⁸. Jos myös tuotanto kielletään, voi tehdas usein jatkaa toimintaansa lähes entiseen tapaan: yhtiö siirtää vain tuotannon viimeisen vaiheen tytäryhtiöön, jonka sijaintimaassa määräykset ovat löysemmät. Näin on tehty esimerkiksi monia torjunta-aineita valmistettaessa.⁵⁵⁹

Lopulta voidaan siirtää koko saastuttava tuotanto köyhiin maihin, joissa valvonta on

553 Kothari 1988, 78, Burger 1990, 80,130.

554 Ks. esim. Clapham 1992, 96.

555 Ks. esim. Transnational... 1981, 30.

556 Väyrynen 1976, 26-, Heiningen 1987, 352-353, Clapham 1992, 97, Caulfield 1978, Patomäki 1992b, 124, Lash & Urry 1987, 197, Gill 1990, 91, Isomäki & Ahonen 1987, 135, Jenkins 1987, 12, Heerings & Zeldenrust 1995, 38-45.

557 Furtado 1989.

558 Ruttenberg 1985.

559 Peng, ei vuosilukua, 3-4, Weir & Schapiro 1984, 47-49.

vähäistä. Esimerkiksi kun Saksan ay-liike sai tiukennettua työsuojelumääräyksiä, Deutsche Kap-Asbestwerke purki asbestitehtaansa ja vei sen Etelä-Afrikkaan⁵⁶⁰. Vuonna 1986 lähellä Baselia sijainneelta Sandozin tehtaalta vuoti 30 tonnia disulfotonia ja parationia, jotka ovat erittäin vaarallisia orgaanisia fosforyyhdisteitä. Seurauksena oli katastrofi, jossa kasvit, kalat ja muut eläimet kuolivat Reinistä satojen kilometrien matkalta. Yhtiö "puhdisti" toimintansa siirtämällä näiden aineiden tuotannon Brasiliaan ja Intiaan.⁵⁶¹

Union Carbidella oli Bhopalin onnettomuuden aikaan toinen vastaava, metyyli-isosyanaattia valmistava tehdas Institutessa Yhdysvalloissa. Amerikkalainen tehdas oli rakennettu selvästi turvallisemmaksi, vaikka se oli intialaista tehdasta vanhempi. Mutta Institutenkaan tehdas ei ole riskiä vailla. Kunnan amerikkalaisia sillä ei kuitenkaan juuri vaaranneta: Institute on mustien asuma-alueita.⁵⁶²

Kaikkein parhaiten ylikansalliset yhtiöt pääsevät ulkoistamaan kustannuksiaan niin sanotuilla vapailla talousvyöhykkeillä, joita on noin 200 eri puolilla kolmatta maailmaa. Niissä tapahtuukin suuri osa yhtiöiden tuotannosta. Vyöhykkeillä ympäristö- ja turvallisuusnormit ovat olemattomia ja työntekijöiden riisto armotonta. Esimerkiksi yksin Meksikon ja USA:n rajalla on noin 2 000 yhdysvaltalaisen, länsieurooppalaisten ja japanilaisten yhtiöiden omistamaa tehdasta, joissa työskentelee pääasiassa teini-ikäisiä naisia hengenvaarallisissa olosuhteissa. Riippumattomat ammattiyhdistykset on kielletty, ja lakkoyritykset johtavat armeijan kutsumiseen paikalle. Työläiset saavat noin kymmenesosan USA:ssa vastaavasta työstä maksettavista palkoista, vaikka teknologia on sama ja työn tuottavuus on yhtä korkea. Kun palkka ei riitä kunnolliseen ruokaan, tehdassalien myrkyt heikentävät näitä naisia erityisen tehokkaasti. Niinpä 5-10 vuoden kuluttua vaatteidemme ja kapineidemme valmistajat ovatkin kypsiä vaihdettaviksi uusiin meksikolaisnuoriin.⁵⁶³

Huolimatta ratkaisevasta panoksestaan maailman tuhotrendien ylläpitämisessä ylikansalliset yhtiöt saavat 90-luvulla osakseen vain vähän kielteistä julkisuutta. Päinvastoin ne esiintyvät tiedotusvälineissä usein maailman tilasta huolta kantavina, vastuuntuntoisina organisaatioina ja ympäristönsuojelun edelläkävijöinä. Ainakin teollisuusmaissa parannusvaatimukset kohdistuvat enemmän valtioihin kuin niihin. Yksi syy tähän on ylikansallisten tiedotusvalta.

Ympäristöliike oli 1980-luvun loppuun mennessä kerännyt siksi paljon voimaa, että se uhkasi yhtiöiden taloutta: alkoi olla pakko maksaa osa ympäristölaskusta. Tällöin ylikansalliset alkoivat järjestelmällisesti muuttaa ulkoista yrityskuvaansa vihreämmäksi. Ne palkkasivat ympäristökonsultteja, laativat ympäristöohjelmia ja ennen kaikkea käynnistivät uudenlaisia "viherpesuun" tarkoitettuja mainoskampanjoita. Yhtiöt perustivat vuonna 1990 yhteistoiminta-elin BCSD:n (Business Council for Sustainable Development, Talouselämän kestävän kehityksen neuvosto), johon kuului 48 pää-, toimitus- tai puheenjohtajaa suurista energia-, kemian-, metsä- ja torjunta-aineyhtiöistä. BCSD pani ennen vuoden 1992 YK:n ympäristö- ja kehityskokousta maailman suurimman PR-yhtiön Burson-Marstellerin kirkastamaan ylikansallisten ympäristöimagoa. Tämä mainosfirma on kunnostautunut mm. Nicolae Ceausescun ja Argentiinan sotilashallituksen kuvan kiillottamisessa. Vuonna 1993 aloitti toimintansa BCSD:tä laajempi suuryhtiöiden yhteistyöelin, WICE eli Maailman teollisuuden ympäristöneuvosto. Tämänkin noin sadan yhtiön muodostaman kerhon ilmeinen tarkoitus oli suojella jäsentensä voittoja ympäristöliikkeeltä. Vuonna 1995 BCSD ja WICE yhtyivät WBCD:ksi (World Business Council for Sustainable Development, Maailman talouselämän kestävän kehityksen neuvosto). Noin 125 yhtiön pääjohtajan muodostama elin edistää ympäristönsuojelua taloudellisella kasvulla, yhtiöitä rajoittavien säädösten torjumisella, ja (yhtiöille) vapaalla

560 Castleman 1985, 71.

561 Bruno 1992, 20; ks. myös esim. Cairncross 1991, 303-305.

562 Castleman & Purkavastha 1985, Bruno 1992, 18.

563 Johnston & Button 1994, Korten 1995, 129, Goldsmith 1997.

kaupalla. Se kunnostautui myös Kiotossa joulukuussa 1997 järjestetyn ilmastokonferenssin vesittämisessä.⁵⁶⁴

Julkisuudessa saatetaan nyt esittää eniten otsonikerrosta tuhonnut ja jatkuvasti sitä tuhoava yhtiö DuPont suurimpana otsonikerroksen suojelijana. Shell-yhtiöt voivat väittää uskovansa, että ilmastomuutoksen uhan takia on ryhdyttävä ennaltaehkäiseviin varotoimenpiteisiin ("precautionary measures"), mutta samalla investoida suuria summia uusien öljylähteiden etsimiseen ja käyttöönottoon sekä pyrkiä kaikin keinoin lisäämään fossiilisten polttoaineiden kulutusta.⁵⁶⁵

Ylikansallisten kyky tiedotusvaltansa avulla muokata ihmisten käsityksiä itselleen sopiviksi on muutenkin merkittävä. Joukko näitä yhtiöitä tuottaa tai kustantaa suuren osan ympäri maailmaa leviävistä elokuvista, opetusohjelmista, televisiosarjoista sekä tasku- ja oppikirjoista. Samat yhtiöt toimivat monilla muillakin aloilla tai niillä on rahoituksellisia ja muita kytkentöjä toisilla aloilla toimiviin suuryhtiöihin. 80-luvulla 80 ylikansallista kontrolloi noin 75 %:a maailman tiedotusmarkkinoista. Suurimpia oppikirjojen kustantajia ovat olleet mm. televisioyhtiöt CBS ja RCA, ydinvoimayhtiö Westinghouse, elektroniikkayhtymä ITT sekä toimisto- ja kopiokonefirma Rank Xerox.⁵⁶⁶

Kaikesta huolimatta on tapauksia, joissa yhtiön pääjohtaja todellakin vähentää työntekijöidensä hyväksikäyttöä tai ympäristön pilaamista selvästi keskimääräisen tason alapuolelle - joko hyvää hyvyttään tai "tehottomuuttaan". Tällöin kuitenkin pörssikeinottelijat voivat panna yhtiön järjestykseen. (Ks. edellä Yhtiöt-lukua.) Esimerkiksi Pacific Lumber Company oli 80-luvulla tunnettu USA:n ympäristöystävällisimpänä metsäyhtiönä. Se huolehti myös työntekijöidensä eläketurvasta ja työsuhteen säilymisestä. Tämä oli kuitenkin keinottelija Charles Hurwitzin mielestä tehotonta pääoman käyttöä. Hän järjesti valtauksen, kaksinkertaisti heti yhtiön metsissä olevien tuhatvuotisten puiden hakkuut ja tyhjensi työntekijöiden eläkekassan.⁵⁶⁷

Velkaantumisjärjestelmä

Ylikansalliset aloittavat monissa tapauksissa toimintansa neitseellisellä alueella, kuten edellä mainitsin. Tällöin yhtiöt voivat saada luonnonvarojen riistosta niin suuria voittoja, että ne voivat itse kustantaa tiet, lentokentät ja muun infrastruktuurin. Useimmiten yhtiöt kuitenkin tarvitsevat muita organisaatioita avukseen: "kannattavuus" vaatii, että tavanomaiseen tapaan infrastruktuuripalvelut saadaan valtiolta ilmaiseksi tai puoli-ilmaiseksi. Monet valtiot ovat kuitenkin liian heikkoja rahoittamaan tai rakentamaan perusrakenteita, jolloin tarvitaan ulkopuolisten organisaatioiden tukea. Se on myös tarpeen ylikansallisten vaatimiin kansainvälisiin tieto- ynnä muihin liikenneverkkoihin. Samaten tukea vaaditaan yhtiöiden toiminnalle suotuisten olosuhteiden ja ilmapiirin luomiseen ja ylläpitoon ympäri maailmaa.⁵⁶⁸

Yksi keskeisistä yhtiöitä tukevista maailmanlaajuisista rakenteista on pankkijärjestelmä. Se on avustanut niitä ennen kaikkea välillisesti lainaamalla rahaa valtioille tai valtioiden ajamille hankkeille. Samalla pankit ja niiden taustalla olevat valtapiirit saavat hyvät mahdollisuudet vaikuttaa eri maiden politiikkaan.

Näennäisen helppohoitoisia lainoja myöntämällä ovat kansalliset ja paikalliset pankit, kaupat sekä suurtilalliset ympäri maailmaa saaneet tavallisia ihmisiä vahvaan

⁵⁶⁴ Europe, Inc. 1997, AG Ökofaschismus 1993, Bruno 1992, Heerings & Zeldenrust 1995, 25-26, Nikula 1993, The weather gods 1997; Kioton konferenssin tulosten vesittämisestä esim. Sims & Passacantando 1997.

⁵⁶⁵ Bruno 1992, 12, The World Bank and the G7 1997.

⁵⁶⁶ Mattelart 1982, erit. s. 135, Gill 1990, 206.

⁵⁶⁷ Korten 1995, 207-214, 242-244.

⁵⁶⁸ Ks. esim. Fairlie 1993, Gill 1990, 37.

riippuvuussuhteeseen talouskoneistosta ja vallanpitäjistä. Samalla ihmisten maa ja talot, työkalut ja ylipäänsä kaikki, mitä he käyttävät, muuttuvat ensisijaisesti rahan tekemisen välineeksi, pääomaksi: lainojen korot on ainakin yritettävä maksaa.⁵⁶⁹ Tämä toimii myös kansainvälisellä tasolla. (Frederick Soddy'n mukaan kapitalistin selvä tavoite on saada "yhteisö velkaantumaan tälle ja estää takaisinmaksu niin, että yhteisön täytyy jakaa työnsä tulokset velkojan kanssa."⁵⁷⁰)

Ylikansalliseen pankkijärjestelmään kuuluvat suuret yksityiset pankit, joista etenkin amerikkalaiset ovat muuttuneet entistä kansainvälisemmiksi⁵⁷¹. Järjestelmän toinen keskeinen osa on valtioiden rahoittama Maailmanpankki. Sen perustamisesta päättivät 44 maan edustajat vuonna 1944 Bretton Woodsissa USA:ssa pidetyssä kansainvälisessä valuuttakokouksessa. Pankki koostuu neljästä osasta: IBRD eli Kansainvälinen jälleerakennus- ja kehitys pankki, IFC eli Kansainvälinen rahoitusyhtiö, IDA eli Kansainvälinen kehitys järjestö ja MIGA eli Monenkeskinen investointitakaustuloslaitos. Jäseninä ovat nykyisin lähes kaikki maailman valtiot. Virallinen päätösvalta on kuitenkin rikkaiden valtioiden käsissä: ääniä on bruttokansantuotteen ja siitä määräytyvän rahoitusosuuden mukaan. USA:lla, Japanilla, Isolla-Britannialla, Ranskalla ja Saksalla on yhteensä yli 40 % äänivallasta. Mutta käytännössä pääosa vallasta tässäkin 6000-päisessä hierarkkisessa organisaatiossa on monesti ylimpien tasojen hallintohenkilöstön käsissä, sillä jäsenmaiden edustajat eivät mitenkään ehdi perehtyä kaikkiin lainapäätöksiin. Paljon valtaa on myös pankin 24-jäsenisellä, kerran viikossa kokoontuvalla johtokunnalla. USA:lla on käytännössä veto-oikeus päätöksiin, jotka vaatisivat sääntöjen eli peruskirjan muutosta. Merkittävä asema on myös Maailmanpankin presidentillä. Hän on aina ollut Yhdysvaltain kansalainen.⁵⁷²

Vuosittain Maailmanpankki on lainannut yli 100 miljardia markkaa. Sen vaikutusvalta on kuitenkin tätä paljon suurempi, sillä useimmat valtiot kulkevat pankin jalanjäljissä antaessaan kehitysapua. Myös yksityiset pankit seuraavat sen laina-ehdoja.⁵⁷³

Maailmanpankki auttaa ylikansallisia yhtiöitä ja paikallisia eliittejä valtaamaan yhä suuremman osan kolmannen maailman taloudesta. Se rahoittaa teiden sekä sähkö- ja televerkkojen rakentamista syrjäisille alueille, jotta yhtiöt voivat "operoida". Kun Maailmanpankin perustamisen jälkeen tällaisiin projekteihin tarkoitetuilla lainoilla ei ollut kysyntää, pankki alkoi luoda kysyjä. Se ryhtyi järjestelmällisesti organisoimaan asiakasinstituutioidensa rakentamista kolmannen maailman maihin. Ne ovat usein olleet taloudellisesti ja poliittisesti suhteellisen riippumattomia maansa hallituksesta, mutta hyvin riippuvaisia Maailmanpankista. Näitä ovat esimerkiksi valtiolliset sähköyhtiöt, rahoituslaitokset ja kehitysvirastot.⁵⁷⁴

Toimintansa puitteiden parantumisen lisäksi yhtiöt hyötyvät Maailmanpankin projekteista myös toisella tavalla: IFC:n lainoista suurin osa on mennyt suoraan ylikansallisten yhtiöiden hankkeisiin, joiden riskit ovat olleet liian suuret yksityisille pankeille. IBRD:n ja IDA:nkin rahat ovat tahtoneet päätyä ylikansallisille, sillä valtiollisten infrastruktuuri- ym. projektien käytännön suoritus on yleensä annettu niille.⁵⁷⁵

Laina-ehdojen kireyteen ja luonteeseen eri aikoina on ratkaisevasti vaikuttanut toinen Bretton Woodsin kokouksessa alkunsa saanut instituutio: IMF eli Kansainvälinen valuuttarahasto. Toisin kuin Maailmanpankki, se ei lainaa projekteihin vaan antaa lyhytaikaista luottoa valtioiden maksutaseongelmien hoitamiseen - eli siis lainaa rahaa velkaantuneille valtioille.

Vähitellen 1950-luvun loppupuolelta lähtien valuuttarahaston vaikutusvalta

569 Ks. esim. Bauer 1993.

570 Clark 1989, 340.

571 Ks. esim. Furtado 1989.

572 von Bonsdorff 1997, Isomäki & Ahonen 1987, 7,10, Varis 1994a, The World Bank... 1994a.

573 Isomäki & Ahonen 1987.

574 Rich 1994.

575 Cheryl Payer kirjan Isomäki & Ahonen 1987, 132-133 mukaan, Kortén 1995, 167.

velkaantuneiden maiden asioihin on kasvanut: lainojen ehdoiksi on asetettu "sopeutusohjelmia", jotka ovat määränneet lainansaajan noudattamaan IMF:n mieleistä politiikkaa. Kun Maailmanpankki ja yksityiset pankit ovat myös vaatineet valuuttarahaston ehtojen noudattamista, rahaston vaikutus lainaa haluavien maiden asioihin on todella merkittävä. Tästä huolimatta instituution päätöksenteko ei ole demokraattista edes vakiintuneessa länsimaisessa mielessä, sillä samoin kuin Maailmanpankissa asioista päättävät rikkaat. Esimerkiksi vuonna 1992 Intialla, Bangladeshilla, Bhutanilla ja Sri Lankalla, joissa asuu yli miljardi ihmistä, oli yhteensä vain 3 % valuuttarahaston äänistä, kun sen sijaan 250 miljoonan asukkaan USA:lla ääniä oli 19 %.⁵⁷⁶

IMF:n valta on kasvanut myös siksi, että entistä useammat köyhät maat ovat 1950-luvun lopulta lähtien velkaantuneet pahasti ja turvautuneet valuuttarahastoon. 1970-luvun alkuun mennessä maailman lainajärjestelmä oli jo todellisessa kriisissä: lainoja annettiin yhä useammin vain toisten lainojen korkojen ja kuoletusten maksamiseen. Esimerkiksi Meksikon vuonna 1971 saamista yhteensä 727 miljoonan dollarin ulkomaanlainoista 696 miljoonaa meni vanhojen lainojen maksamiseen. Tästä huolimatta yksityisten pankkien runsaskätinen lainananto köyhille maille jatkui koko 1970-luvun. Samanaikaisesti Maailmanpankki ja IMF lisäsivät lainaamistaan. Vuonna 1975 ne julkaisivat raportteja, joissa muita pankkeja voimakkaasti kannustettiin lainaamaan ja kolmannen maailman maita ottamaan lainaa. Sama sanoma oli myös johtavien poliitikkojen ja pankkimiesten puheissa.⁵⁷⁷

Seurauksena oli velkakriisin kärjistyminen. Velat kasautuivat: 80-luvulla kolmannen maailman mailla oli yhteensä noin 1 300 miljardia dollaria velkaa. Meksiko ilmoitti vuonna 1982, että se ei enää pysty suoriutumaan velkojensa hoitokuluista. Muita maita seurasi perässä. Yksityiset pankit vähensivät lainaamistaan, ja 80-luvun alkupuolella rahan nettovirta kääntyi kulkemaan köyhistä maista rikkaisiin. Vuosikymmenen loppupuolella alettiin taas investoida ja lainata joihinkin kolmannen maailman maihin mm. korkeiden korkojen houkuttelemena. Kolmatta maailmaa yhtenä kokonaisuutena pitävissä tilastoissa nettovirran suunta muuttui jälleen, mutta useimpien maiden velkaantuminen ei näin helpottunut.⁵⁷⁸

Mikä oli 1970-luvun lainavyöryn takana? Asiaan vaikutti aivan ilmeisesti vuosien 1973-74 niin sanottu öljykriisi, jolloin öljyn hinta nelinkertaistui. Ei ole kuitenkaan selvää, miten hinnan nousu vaikutti lainaamiseen. Yksi näkemys on, että läntiset teollisuusmaat halusivat kompensoida hinnankorotuksen lisäämällä vientiä kolmanteen maailmaan, ja vienti voitiin maksaa vain lainoilla. Siksi poliitikot ja heidän valtassaan olleet instituutiot kannustivat lainaamista. Tämä kannustus sekä Maailmanpankin ja IMF:n lainaaminen tulkittiin yksityisissä pankeissa signaaliksi kolmannen maailman maiden luottokelpoisuudesta tai läntisten hallitusten valmiudesta auttaa takaisinmaksussa.⁵⁷⁹

Lainojen tehtävä teollisuusmaiden viennin edistäjänä selittää myös sen, miksi kolmas maailma ei ole pystynyt maksamaan velkojaan takaisin ja miksi ne ovat kasaantuneet: velat voisi maksaa takaisin, jos lainat käytettäisiin hyvin tarkkaan viennin lisäämiseen teollisuusmaihin, mutta tämä vähentäisi teollisuusmaiden omaa tuotantoa ja tekisi näin tyhjäksi kolmanteen maailmaan suuntautuvasta viennistä saatavan edun eli lainojen alkuperäisen tarkoituksen. Niinpä lainojen takaisinmaksun turvaamista ei ole liikaa painotettu.

Teollisuusmaiden edustajien IMF:ssä lainoille laatimat ehdot kuvastavat tätä: valtion valtaa talouselämässä on vähennettävä, ja erityisesti valtion harjoittama tuonnin kontrolli on poistettava, vaikka juuri tällä on ollut tarkoitus säästää ulkomaanvaluuttaa - muun

576 Teivainen 1994a,12-13,2, Torfs 1996, 27.

577 Payer 1991.

578 George 1992,V,XIV, Funding... 1990, 5, Auf dem Weg... 1990, 27, Teivainen 1994b, World Economic... 1993, 172.

579 Payer 1991.

muassa velkojen takaisinmaksuun. Samaa osoittaa se, että IMF on arvostanut enemmän ehtojensa noudattamista kuin lainojen takaisinmaksuaikataulussa pysymistä. Lisäksi teollistuneen maailman valtiot eivät tietenkään ole omia tullejaan ja muita rajoituksia vähentämällä helpottaneet velkaantuneiden maiden vientiä.⁵⁸⁰

Velkakriisi on saanut köyhät valtiot entistä riippuvaisemmiksi Maailmanpankista ja IMF:stä sekä näiden kautta teollisuusvaltioista. Tähän on vaikuttanut myös se, että yksityiset pankit ovat entistä tarkemmin noudattaneet Maailmanpankin luottopolitiikkaa. Näin rikkaat valtiot ja niissä päämajaansa pitävät yhtiöt ovat saaneet löysällä luotonannolla tavaraa ja pääomaa koskevien vientietujen lisäksi myös lisää valtaa kolmannessa maailmassa. Näistä eduista ei se, että osa lainoista on lopullisesti menetetty, ole välttämättä kohtuuton hinta - varsinkaan, kun lainatappiota voi osittain maksattaa veronmaksajilla⁵⁸¹. Rikkaiden maiden vallan kasvu lainaamalla on sitä paitsi tuttua pohjoisen ja etelän suhteiden historiasta. Lainaustaaltoa ja niitä seuranneita velkakriisejä on ollut aiemminkin, mm. 1820-, 1880- ja 1920-luvuilla sekä vuosina 1900-14⁵⁸².

Mutta eihän kenenkään alun perin ole ollut pakko ottaa lainaa! Eivätkö velkaantumiseen ole syyäitä myös kolmannen maailman valtiot? Aivan, niiden hallitukset ovat usein aktiivisesti tehneet velkaa. Ainakin osa maiden eliiteistä on pystynyt monella tavoin hyötymään lainoista. Osa rahoista on laillisesti tai korruption kautta päätyneet suoraan maiden hallitseville ryhmille. Nimenomaan heille päätyvät länsimaiset kulutustavarat, joiden tuontia suoraan tai välillisesti lainoilla on juuri haluttu lisätä. Lainoilla tehdyt investoinnit ovat hyödyttäneet - jos ylipäänsä ketään - juuri eliittejä.⁵⁸³ Esimerkiksi maan ja vesivarojen käyttö on keskitetty harvojen käsiin. Jos lainakierre yritettäisiin pysäyttää ja lainojen maksamisesta kieltäydyttäisiin, rikkaiden olisi vaikeaa jatkaa teollisuustavaravirtaan perustuvaa elämäntapaansa.

Toisaalta velkakriisin seuraukset ja teollisuusvaltioiden vallankäyttö eivät pahiten koettele eliittiä vaan köyhiä. Pakko saada ulkomaanvaluutta velkojen maksuun kiihdyttää jo muutenkin voimakasta tendenssiä muuttaa koskemattomat luonnonvarat, ihmisten yhteismaat ja omavaraistuotantoon käytetyt pellot rahantuotantovälineiksi. Valtionvelka on aiemminkin historiassa ollut keskeinen mekanismi, joka on laajentanut pääomataloutta. Karl Marx kirjoitti: "Valtionvelan ja sitä vastaavan verotusjärjestelmän suuri osuus yhteiskunnallisen varallisuuden muuttamisessa pääomaksi ja kansanjoukkojen pakkoluovutuksessa on saattanut useita kirjailijoita, kuten Cobbettin, Doubledayn ym. etsimään siitä nykyaikaisen kurjuuden pääsyytä."⁵⁸⁴ Pääomatalouden muodostumisen alkuvaiheissa Euroopan valtiot velkaantuivat kotimaisille pankeille, mutta jo Hollannin ja Englannin kapitalismia rakennettaessa 1600- ja 1700-luvuilla myös ulkomaiset lainat olivat tärkeitä.

Yhteisalueiden hävittäminen (ks. edellä Talousluvun alalukua Yhteismaiden tragedia) merkitsee yleensä köyhien mutta toimeentulevien ihmisten muuttamista aika ajoin nälkää näkeväksi kurjalistoksi. Korkeiden ja kuoletusten nyhtäminen luonnosta tarkoittaa käytännössä metsien hävitystä, saastuttavaa teollista viljelyä, laajojen alueiden hukuttamista patojen alle sekä muuta tuhoa, johon olen valitettavan usein joutunut viittaamaan⁵⁸⁵.

Kansainvälisen valuuttarahaston uusien lainojen ehdoiksi asettamat ns. rakennesopeutusohjelmat merkitsevät lisää hävitystä. Esimerkiksi valuuttarahaston ja Maailmanpankin useissa maissa vaatima devalvaatio ja vientirajoitusten purkaminen voivat olla köyhille lopullinen isku. Intiassa nämä toimet ovat 90-luvun alussa johtaneet

580 Mt.

581 George 1992, 63-.

582 The International Debt... 1989, 2, Teivainen 1994b.

583 Payer 1991, George 1989, 17.

584 Marx 1974[1867], 677.

585 Ks. myös esim. George 1992, 1-33.

nälän lisääntymiseen monella tavalla. Selvin tapaus on riisin hinnan kallistuminen puolella ja sen viennin voimakas kasvu. Monimutkaisempi on vaikutus pientuotantoon: puuvillalangan kotimarkkinahinta on noussut jyrkästi, koska ulkomainen hinta rupioissa on aikaisempaa kotimaista korkeampi. Tämä taas on saanut välittäjien kutojille maksaman korvauksen romahtamaan. Seurauksena monet kutojat ovat kuolleet nälkään. Yksinkertaisilla kangaspuilla perinteistä intialaista puuvillakangasta valmistavia kutojia on ollut ympäri maaseutua 3,5 miljoonaa. He ovat elättäneet noin 17 miljoonaa ihmistä.⁵⁸⁶

Suoremmin ihmisiä koettelee valuuttarahaston vaatimus vähentää palveluihin kohdistuvia valtion menoja ja poistaa ruoan ja muiden tuotteiden hintasäännöstely. Tämä merkitsee lisää ahdinkoa kaupungeissa asuville köyhille, joita jo - usein IMF:n kannustamien - kehitysprojektien pakottama muutto pois maaseudulta on kurjistanut. Rikkaille taas valtion menojen karsiminen tuo verohelpotuksia ja mahdollisuuksia kuluttaa entistä enemmän.⁵⁸⁷

Maailmanpoliisi

On kuitenkin yksi alue, jota valtion menojen karsiminen ei ole koskenut: asevarustelu. IMF ei ole siihen puuttumista vaatinut, koska se olisi "itsenäisten valtioiden sisäisiin asioihin sekaantumista".⁵⁸⁸

Tämä onkin viisasta, sillä muu sekaantuminen, jota IMF, Maailmanpankki, ylikansalliset yhtiöt ja sen sellaiset organisaatiot harjoittavat, herättää usein piilevää tai avointa vastarintaa. Silloin tällöin ei sekaantumisesta kuvitteellisia tai todellisia etuja saavan eliitin hallussa oleva väkivaltakoneisto riitä ihmisten pitämiseen kurissa ja oppositiossa oleva eliitti tai peräti kansa uhkaa ottaa vallan. Tällöin tarvitaan jälleen ulkomaista apua. Ylikansallisten organisaatioiden käytössä ei kuitenkaan ole pysyviä poliisi- tai sotilasjoukkoja. Niinpä Yhdysvallat on ottanut maailmanpoliisin roolin. USA:n sotilasapu sekä armeijan väliintulo ja sen uhka ovat viimeisiä kortteja pelissä, jossa puolustetaan suuryhtiöiden etuja sekä keskeisten raaka-aineiden ja teollisuustuotteiden oikeansuuntaisia virtoja.⁵⁸⁹

Jo se, että yhdysvaltalaisilla yhtiöillä on eniten sijoituksia ulkomailla⁵⁹⁰, vaikuttaa maan armeijan rooliin. Sotilaallisella tilanteella on myös historialliset juuret. Ne liittyvät siihen, että Euroopan ja Pohjois-Amerikan valtiot riistivät häikäilemättömästi etelän köyhiä maita 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. (Ks. lukuja Talous- ja Yhtiöt-lukuja.) Englanti, Ranska ja muutamat muut Euroopan maat ryöstivät suurimman osan Afrikkaa ja suuret alueet Aasiasta itselleen alusmaiksi. Voimakkain näin syntyneistä globaalisista valtiomuodostelmista oli Brittiläinen imperiumi, jota hallittiin ympäri maailmaa levittäytyneellä armeijalla. Tämä piti käytännössä huolta myös monien muiden maiden yhtiöiden eduista.

Toisen maailmansodan alettua kävi pian selväksi, että sodan jälkeen Englanti olisi ratkaisevasti heikentynyt. Oli mahdollista, että Saksa saisi haltuunsa sen siirtomaat. USA:n hallituksen asettama teollisuusjohtajista, tiedemiehistä ja virkamiehistä koostuva komitea päätyi sodan alussa siihen tulokseen, että maan teollisuus ei tulisi toimeen ilman Brittiläisen imperiumin, Latinalaisen Amerikan ja Aasian markkinoita ja raaka-aineita. USA:ssa nähtiin välttämättömäksi, että maa ottaisi Englannin paikan johtavana maailmanlaajuista ylivaltaa harjoittavana valtiona. Samaan aikaan kun Saksa oli valloittamassa itselleen Euroopan vähempiarvoisilta kansoilta Lebensraamia, elintilaa, kehiteltiin Yhdysvalloissa *Grand Area* -käsitettä. Oli "turvattava mahdollisuus rajoittaa

586 Chossudovsky 1992; ks. myös esim. Kothari 1997.

587 Ks. esim. Funding... 1990, 5, Koivusalo & Topo 1994.

588 George 1989, 22.

589 Ks. esim. Trainer 1989a, 144-166, Trainer 1989b, 500, Nandy 1987, Payer 1991, 8.

590 World Investment... 1993, World Investment... 1997.

vieraan maan itsenäistä vallankäyttöä, joka uhkaa pienintä mahdollista sellaista maailmanlaajuista aluekokonaisuutta, joka on välttämätön USA:n ja läntisen pallonpuoliskon turvallisuudelle ja taloudelliselle hyvinvoinnille".⁵⁹¹

Kun sodan jälkeen USA:n suunnitelmia alettiin toteuttaa käytännössä, osoittautui, että pienin mahdollinen olikin varsin suuri. "Amerikkalaisia" sotilastukikohtia perustettiin joka puolelle maapalloa reaaliosialististen maiden ulkopuolelle. Esimerkiksi vuonna 1967 USA:n sotilastukikohtia oli 64 maassa⁵⁹². Kuten sodan aikana, hallitus perusteli sisäiseen käyttöön tarkoitetuissa asiakirjoissaan maailmanlaajuista valtopolitiikkaa nimenomaan raaka-aineiden tarpeella. Korkeista virkamiehistä ja yhtiöiden edustajista koostuva Policy Planning Staff totesi muistiossaan vuodelta 1948: "...meidän on päästävä eroon kaikesta tunteellisuudesta ja päiväunista. Kaikkialla huomiomme on keskitettävä välittömiin kansallisiin päämääriin. Meidän ei tarvitse pettää itseämme, että meillä olisi nykyisin varaa altruismiin ja maailman hyväntekijänä esiintymiseen... Meidän on lakattava puhumasta epämääräisistä ja epärealistisista tavoitteista kuten ihmisoikeuksista, elintason nostamisesta tai demokratiaan siirtymisestä."⁵⁹³

"Kehittyvä" teknologia ja USA:n omien lähteiden ehtyminen vaativat todellakin raaka-aineita yhä laajemmalla alueella. Esimerkiksi 60-luvun lopulla USA:n lentokoneteollisuus oli tarvitsemiensa kolumbiumin, kromin ja koboltin suhteen täysin tuonnin varassa. Näitä metalleja saatiin Boliviasta, Brasiliasta, Australiasta, Kanadasta, Mosambikista, Rhodesiasta, Sambiasta, Etelä-Afrikasta, Kongosta, Marokosta, Turkista ja Filippiineiltä.⁵⁹⁴

USA:n hallituksen ja yhtiöiden elintilana palveleminen ei tietenkään voinut miellyttää kaikkia Grand Arealla asuvia ihmisiä. Tämä ymmärrettiin hyvin uuden imperiumin rakentajien piirissä. Niinpä Kansallisen turvallisuusneuvoston salaisessa asiakirjassa vuodelta 1954 todetaan, että USA:n etuja läntisellä pallonpuoliskolla uhkaava keskeinen vaara on sellaisten hallitusten valtaantulo, jotka ovat liian alttiita "yleisesti esiintyvälle vaatimukselle joukkojen elintason välittömästä parantamisesta...[On olennaista] pysäyttää alueella esiintyvä suuntaus radikaaleihin ja kansallismielisiin hallituksiin, [jotka ovat herkkiä] sisäpoliittisille paineille lisätä tuotantoa [kotimaisiin tarpeisiin] ja monipuolistaa maiden talouksia"⁵⁹⁵.

Epäsopivien hallitusten horjuttamista USA sitten harjoittikin mm. tiedustelupalvelunsa CIA:n avulla. Menestys hallitusten vaihtamisessa oli vaihteleva, mutta tulokseksi saatiin joka tapauksessa runsaasti kansainvälistä epävakaisuutta ja sotia, joihin USA sitten eri tavoilla sekaantui⁵⁹⁶.

USA:n maailmanlaajuisen aseellisen toiminnan syynä on siis ollut toisaalta suora yhtiöiden ja sen omien taloudellisten etujen puolustus, toisaalta reagointi konflikteihin, joita se on itse aiheuttanut sekaantumalla omia etuja ajaakseen eri maiden politiikkaan. Vuosina 1945-78 Yhdysvallat puuttui keskimäärin joka 18. kuukausi aseellisesti toisten maiden asioihin. Näiden joko peiteltysti agenttien tai avoimesti sotilaiden avulla suoritettujen interventioiden tarkoituksena oli ylläpitää "ystävällistä" tai kaataa "vihamielinen" hallitus. Listaan kuuluvat mm. Guatemala 1954 ja 1966, Panama 1958, 1964 ja 1989, Thaimaa 1959, Kuuba 1961, Etelä-Vietnam 1964, Brasilia 1964, Indonesia 1965, Dominikaaninen tasavalta 1965, Kambodzha 1968 ja 1975, Laos 1959 ja 1971, Chile 1973, Jamaika 1975, Iran 1953, 1980 ja 1987, Honduras 1982, Libanon 1958 ja 1982, Grenada 1983, Bolivia 1987, Liberia 1990, Irak 1991, Somalia 1992.⁵⁹⁷

Yhdysvaltain itselleen ottama rooli demokratian esitaistelijana ei näissä

591 Dieterich 1990, 83-86, Gill 1990, 126, Korten 1995, 135.

592 Magdoff 1970, 43.

593 Dieterich 1990, 117; vastaavia, toisen maailmansodan jälkeistä reaalipoliittista ajattelua sisältäviä lainauksia USA:n ja Englannin virallisista asiakirjoista: Curtin 1996.

594 Magdoff 1970, 53, Kolko 1988, 228.

595 Dieterich 1990, 127.

596 Ks. esim. Kolko 1988.

597 American Military... 1991, Trainer 1989a,153.

interventioissa ole paljon painanut. Kun kenraali Chunin murskasi väkivaltaisesti Korean demokraatiiliikkeen vuonna 1980, sekä kyseinen johtaja että liike pyysivät apua USA:lta. Apua sai vain kenraali - 20 000 USA:n komennossa olevan sotilaan muodossa. Presidentti Carterin perustelu oli tavanmukainen: "Korealaiset eivät ole valmiita demokratiaan."⁵⁹⁸

Yhdysvaltain ylivalta-asema sosialistisen leirin ulkopuolella oli kiistan 1970-luvulle saakka. USA:n asema horjui kuitenkin 80-luvulla, kun sen talous alkoi oireilla tavoilla, jotka yleensä tulkitaan heikkouden merkeiksi. Maa muuttui maailman suurimmasta velkojasta maailman suurimmaksi velalliseksi. USA:ssa pääkonttoriaan pitävien firmojen osuus pieneni maailman 50 suurimman ylikansallisen joukossa. Yhdysvaltain mammuttimainen maailmanlaajuinen sotakoneisto säilyi kuitenkin ennallaan. Esimerkiksi vuonna 1987 USA:lla oli ulkomailla 40 tukikohtaa ja 492 000 sotilasta. Mutta taloudellisen aseman muutos vahvisti maailmanpoliisin roolia: kaikkien maiden yhtiötalouksien etujen valvominen oli nyt entistä tärkeämpää, sillä näin voitiin lykätä velkojen maksua. USA alkoi muistuttaa turvallisuuspalveluja myyvää mafiaa. Erityisen selvästi tämä näkyi Irakia vastaan vuonna 1991 käydyssä Persianlahden sodassa, josta Kuwait, Saudi-Arabia, Japani, Saksa ja Arabiemiirikuntien liitto maksoivat USA:lle yhteensä 53 miljardia dollaria. Sodan kulut USA:lle olivat kuitenkin korkeintaan 47,5 miljardia.⁵⁹⁹

Yhdysvaltain aseman muutoksen merkitystä ei pidä kuitenkaan liioitella. Menetetty valtaosuus ei ole siirtynyt USA:n ulottumattomiin saatikka sitten "vastapuolelle": taloudellisesti voimakkailla Saksalla ja Japanilla on erittäin paljon siteitä Yhdysvaltoihin - esimerkiksi Saksan suhteet USA:han ovat monessa mielessä vahvemmat kuin suhteet muihin Euroopan maihin. Seitsemän "läntistä" suurvaltaa eli G7 - USA, Japani, Saksa, Ranska, Englanti, Italia ja Kanada - pitävät monella tavoin yhtä, mm. päämiesten säännöllisillä tapaamisilla. Ne hallitsevat myös Kansainvälistä valuuttarahastoa ja Maailmanpankkia.

G7:n sekä pienempien Länsi-Euroopan maiden taloudellisilla, poliittisilla ja akateemisilla johtajilla on oma "Rotary-klubinsa", *Trilateraalinen komissio*. Se on koonnut vuodesta 1973 saakka 350 merkittävää henkilöä luomaan yhteistä maailmanhallintapolitiikkaa ja -ideologiaa. Joukossa on ollut niin johtajia useimmista maailman sadasta suurimmasta yhtiöstä kuin Carter, Bush ja Clinton ennen presidentiksi tuloaan. Esimerkiksi komission tutkimus vuodelta 1975 suositteli lehdistön vapauden rajoittamista, jottei valtion auktoriteetti pääsisi heikkenemään "liiallisesta demokratiasta", joka seuraisi mm. "aikaisemmin marginalisoitujen väestöryhmien pyrkimyksistä organisoitua ja harjoittaa painostustoimintaa". Ainakin USA:ssa suositusta noudatettiin.⁶⁰⁰ (Trilateraaliossa on pääjohtajiensa kautta edustettuina neljä viidestä suurimmasta ylikansallisesta yhtiöstä, viisi kuudesta suurimmasta pankista ja suurimpia media-alan yhtiöitä⁶⁰¹.)

Trilateraalista komissiota vielä korkeatasoisempi herrakerho on *Bilderberg-ryhmä*. Siinä valtioiden, kansainvälisten instituutioiden ja yhtiöiden johtajat tapaavat vuosittain suljettujen ovien takana joka kerta eri paikassa. Ryhmän pitkäaikaisen sihteerin mukaan näiden vuodesta 1954 järjestettyjen kokousten tarkoituksena on vähentää johtajien erimielisyyksiä. Vaikka tapaamisiin osallistuu suurimpien tiedotusvälineiden päätoimittajia ja omistajia (kuten Helsingin Sanomien Aatos Erkkö), kokousten sisällöstä ei kerrota mitään julkisuuteen. Vähien ulos vuotaneiden tietojen mukaan monista maailman poliittis-taloudellisen järjestelmän muutoksista on keskusteltu ja myös alustavasti sovittu näissä tapaamisissa.⁶⁰² Maailman poliittista ja taloudellista eliittiä yhdistää myös Davosissa

598 Chomsky 1993, 99-102.

599 Chomsky 1991a, 2-5, 1991b, 22-25, Bergesen 1995, Friberg 1983b, Galbraith 1992, 118-, Gill 1990, 78-, Hippler 1991, 162-163, Kiljunen 1989, 244.

600 Lewis 1990, Gill 1990, mm. ss. 208,145-166, Sklar 1993, Chomsky 1989, 2,3,5, Mazzocco 1994 ja esim. Chomsky 1992, Patomäki 1992a, 361.

601 Korten 1995, 138.

602 Korten 1995, 137, Helsingin Sanomat 8.6.1995, 15.6.1995, A7 ja 1.6.1996, SchNews 4.7.1997, issue

Sveitsissä vuosittain järjestettävä Maailman talousfoorumi⁶⁰³

Moskovan johtamalla reaaliosialististen maiden ryhmittymällä oli paljon yhteisiä piirteitä edellä kuvatun G7-keskeisen järjestelmän kanssa. Tosin yhtenäisyyden vaaliminen, kriittisten äänien vaientaminen ja demokratian eliminoiminen oli "neuvostoimperiumissa" viety ratkaisevasti pitemmälle.

G7:n johtaman blokin valtaa lisäsi entisestään Neuvostoliiton heikkeneminen 80-luvulla ja lopullinen hajoaminen vuonna 1991. Sama muutos vahvisti myös Yhdysvaltain armeijan roolia maailmanpoliisina, kun "Pahan valtakunta" ei ollut enää rajoittamassa sen toimia. Kylmän sodan asetelmiin jäykistyneet joukot voitiin Persianlahden sodan yhteydessä järjestää uudelleen.⁶⁰⁴

GATTastrofi

On olemassa suuri joukko kansainvälisiä elimiä ja yhteistyöjärjestelmiä, jotka ovat ainakin astetta demokraattisempia kuin Maailmanpankki ja IMF saatikka sitten G7. Mutta voimakkaimmat niistä eivät todellisuudessa ole "kansain" - saatikka sitten ihmisten - vaan valtioiden välisiä. Jo tästä syystä niitä vaivaavat samat rajoitukset kuin valtioita. Lisäksi elimet on useimmiten organisoitu valtiobyrokratioista tuttuun hierarkkiseen tapaan.

Valtioiden yhteistoiminnan tavallisimpia päämääriä on tullien tai muiden kaupan esteiden poistaminen. Vapaakauppaa halutaan ainakin virallisesti siksi, että uskotaan keskitetyn tuotannon tehokkuuteen ja järjestykseen. Käytännössä ulkomaankaupan sääntelyn lopettaminen merkitsee tukea yhtiöiden, erityisesti ylikansallisten, kasvulle ja uusien markkinoiden valtaukselle. Tämän tuhoisuutta on käsitelty edellä useaan otteeseen. Maakohtaiset ympäristömääräykset menettävät merkityksensä, jos ulkomailta voi vapaasti tuoda ihmisten terveyden ja luonnon kustannuksella tuotettuja tavaroita⁶⁰⁵. Lisääntyvät kuljetukset ja tuotteiden uudelleenkäytön vaikeutuminen rasittavat ympäristöä. Maailmankaupan laajenemisen seurauksena tavarakuljetusten osuus maailman energiankulutuksesta kasvoi vuodesta 1970 vuoteen 1989 24:sta 31 %:iin huolimatta siitä, että energian käyttö tehostui 20 %. Nykyisin lähes kolmannes teollisuuden tuotantoketjun saastepäästöistä tapahtuu tavaroiden kuljetusten aikana.⁶⁰⁶

Vapaakauppaa perustellaan usein ns. suhteellista etua koskevilla teorioilla. Niiden mukaan rajat ylittävän kaupan sääntelyn purkaminen hyödyttää kaikkia maita. Yleensä teorioiden lähtökohdana on kuitenkin oletamus, että pääomat eivät liiku rajojen yli. Tämähän ei tietenkään nykyisin pidä paikkaansa varsinkaan, kun vapaakauppaa ajavat haluavat entisestään helpottaa pääoman liikkumista. Kun ulkomaille voidaan investoida vapaasti, mikään ei teorioiden mukaan estä sitä, että vain muutamat maat hyötyvät vapaakauppasopimuksista.⁶⁰⁷

Käytännössä todennäköisintä on, että lähes kaikki kärsivät ja vain suuret yhtiöt hyötyvät niin sanotusta kaupan vapauttamisesta: mailla, joista tuotanto siirtyy pois on vaivanaan toimeentulomahdollisuuksien heikkeneminen, ja maat, joihin se siirtyy, kärsivät tuotannon halventamiseksi ulkoistetuista ympäristö- ja muista kustannuksista.

Esimerkiksi Pohjois-Amerikan vapaakauppasopimus NAFTA on tuhoisa Meksikon lähes kolmelle miljoonalle maissinviljelijälle. Heidän tuotantonsa syrjäyttää USA:sta tuotava maissi, joka on halvaa mm. maaperää ja pohjavesiä tuhoavien viljelymenetelmien

125, The Bilderbergers 1993, The Spotlight 1991.

603 Ks. esim. Szule 1996.

604 Ks. esim. Tunander 1991.

605 Ks. esim. Daly & Cobb 1989, 221.

606 Boosting the Crisis 1994, 13. Uudelleenkäytön vaikeutumisesta kuljetusmatkojen kasvaessa: Fairlie 1992.

607 Ks. esim. Daly & Cobb 1989, 209-, Mainstream... 1992, 173.

takia⁶⁰⁸.

Eniten vapaakaupasta on puhuttu GATT-sopimuksen yhteydessä. Tämän "Kauppaa ja tariffeja koskevan yleissopimuksen" juuret ulottuvat samaan Bretton Woodsin konferenssiin, jossa IMF ja Maailmanpankki saivat alkunsa. Koska siellä alustavasti sovittua kansainvälistä kauppajärjestöä ei saatu USA:n senaatin vastustuksen vuoksi perustettua, solmittiin vuonna 1947 sen sijaan GATT-sopimus. Alun perin väliaikaiseksi tarkoitettua sopimusta uusittiin neuvottelukierroksilla noin joka viides vuosi. 80-luvun lopulla ja 90-luvun alussa järjestetyn niin sanotun Uruguay'n kierroksen tuloksena 120 maata perusti huhtikuussa 1994 vihdoin Bretton Woodsissa kaavaillun instituution. Tämän GATTin korvaavan instituution nimeksi tuli Maailman kauppajärjestö eli WTO.⁶⁰⁹

Virallisesti teollisuustavaroiden tullit ovat GATTin ansiosta kovasti alentuneet, mikä on tehnyt maailman paremmaksi yhtiöiden elää. Mitään yleistä kaupan vapautumista ei ole kuitenkaan syntynyt. Sitä eivät GATT-sopimukset ole edellyttäneetkään, ja toisaalta sopimuksia rikotaan yleisesti. Käytännössä on syntynyt järjestely, jossa eri maat voivat vapaakauppaideologian varjolla edistää omien yhtiöidensä vientietuja ja luoda itselleen sopiva vapauksien ja rajoitusten yhdistelmä. Samalla ajetaan kyseisissä maissa päämajaansa pitävien ylikansallisten yhtiöiden toimintavapauksien lisäämistä. Vahvat valtiot onnistuvat tässä tietenkin parhaiten. Niinpä köyhät maat on saatu avautumaan rikkaiden maiden tuotteille ratkaisevasti enemmän kuin rikkaat maat köyhien tuotteille. GATTiin on kuulunut valitus- ja tarkastusmenettelyjä, joiden avulla maa voi yrittää saada toisen maan lopettamaan sopimuksen vastaisen kaupan rajoittamisen. Nämä menettelyt tehoavat kuitenkin parhaiten pieniin maihin, jotka ovat suuria maita haavoittuvampia kansainvälisille paineille.⁶¹⁰

GATTissa rikkaista maista ja niiden yhtiöistä pidettiin huolta myös uutta sopimusta neuvoteltaessa. Luonnosten laadintaan saattoivat rikkaat osallistua enemmän kuin köyhät. Toisaalta sikäli kuin köyhät maat osallistuivat, rikkaat, ennen kaikkea USA ja Euroopan yhteisö, kykenivät kauppajärjestelmällä uhaten painostamaan ne ruotuunsa.⁶¹¹

Toisaalta rikkaiden maiden köyhätkään eivät juuri voineet vaikuttaa neuvotteluihin. Esimerkiksi vuonna 1991 USA:n neuvottelijoita avustavien kolmen keskeisen komitean 111 jäsenestä 92 edusti yksittäisiä yhtiöitä, 16 teollisuuden kauppajärjestöjä ja kaksi ammattiliittoa. Tuona vuonna oli komiteoihin saatu yksi ympäristöjärjestön edustaja kongressissa käydyn kiistelyn tuloksena. Yhtään terveystieteiden tai kuluttajajärjestön edustajaa ei avustavissa komiteoissa sen sijaan ollut.⁶¹² (Uutta GATT-sopimusta ja WTO:ta ei ilmeisesti olisi ylipäänsä syntynyt ilman USA:n suurten ylikansallisten yhtiöiden painostusta⁶¹³.)

Vaikka yleisesti GATT-neuvotteluissa ajettiin kansainvälisen kaupan esteiden poistamista, yhdessä asiassa tehtiin poikkeus: "intellektuaalisen omaisuuden" vapaata kulkua rajojen yli haluttiin vaikeuttaa. Niinpä WTO:ta perustettaessa solmittiin myös sopimus "Kauppaan liittyvää intellektuaalista omaisuutta koskevista oikeuksista" (TRIP).⁶¹⁴

Tämä auttaa ymmärtämään, mistä nykyisissä kansainvälistymispyrkimyksissä on kysymys. Ehtyviin luonnonvaroihin perustuva kauppa saadaan helpoiten harvojen yhtiöiden haltuun vapaakaupalla. Tilanne on toinen, kun on kysymys inhimillisestä tiedosta ja evoluution kuluessa eliöiden geneeihin kertyneestä informaatiosta, jotka eivät jaettaessa

608 Ritchie 1992, 225, Helsingin Sanomat 24.5.1997, Suppon 1996, Watkins 1996.

609 Northrop 1993, 173, Oh 1991, The Multilateral... 1993, 2, Ehrstedt 1996.

610 Ks. Oh 1991, myös Chomsky 1992, Raghavan 1990, Boosting the Crisis 1994, 13.

611 Fools'..... 1992, 4.

612 Northrop 1993, 179.

613 Heerings & Zeldenrust 1995, 101.

614 Airaksinen & Tammilehto 1996, Fools'..... 1992, 7-8, Goodman & Redcliff 1991, 183,186, Axelsson 1992, Nidal 1997, Teivainen 1990a; TRIP-sopimuksen virallinen käännös "Sopimus teollis- ja tekijänoikeuksien kauppaan liittyvistä näkökohdista" on jonkin verran harhaanjohtava (Asetus Maailman... 1995, 511).

kulu ja jotka ovat tuhansia tai miljoonia vuosia liikkuneet vilkkaasti kansalta tai lajikumppanilta toiselle. Jotta ne saataisiin harvojen yhtiöiden hallintaan, on niukkuus luotava keinotekoisesti patenteilla ja sopimuksilla.⁶¹⁵

Patenttijärjestelmän vaikutusta teknologian valintoihin kuvaa seuraava esimerkki: Kemianteollisuus ei löytänyt vaaratonta korviketta jääkaappien CFC:lle, koska se etsi vain riittävän monimutkaista ja uutta ainetta, jonka voisi patentoida. Sen sijaan Dortmundin kaupungin hygieniainstituutin tutkijat keksivät korvata CFC:n kahden hyvin yleisen kaasun, propaanin ja butaanin, seoksella. Teollisuus vastusti vuonna 1992 sen käyttämistä "teknisesti mahdottomana", koska yksinkertaista seosta ei voinut patentoida. Se muutti kuitenkin käsitystään seuraavana vuonna ympäristöliikkeen kampanjan ansiosta.⁶¹⁶

Yksi syy TRIP-oikeuksien ottamiseen mukaan GATT-neuvotteluihin oli pohjoisamerikkalaisten ja eurooppalaisten kemian- ja lääkeyhtiöiden halu saada patentoitua kaikissa maissa bioteknologisia keksintöjään ja löytämiään eliölajeja ja -lajikkeita. Näiden vapaa leviäminen ei useinkaan ole esimerkiksi ympäristövaikutusten takia toivottavaa, mutta juuri patenttien lupaamien monopolivoittojen toivossa yhtiöt markkinoivat tuotteitaan ympäri maailmaa. Toisaalta, mikäli esimerkiksi jokin uusi lääke todella voi pelastaa ihmishengen, sitä ei monopolin nostaman hinnan takia ole köyhän maan köyhien sairaalassa.⁶¹⁷

TRIP-sopimuksen artiklan 27 mukaan "jäsenet voivat sulkea patenttisuojan ulkopuolelle... kasvit ja eläimet, ei kuitenkaan mikro-organismeja... Jäsenten tulee säätää kasvilajikkeiden suojasta joko patenttien avulla taikka tätä varten luodulla erityisellä järjestelmällä taikka niiden yhdistelmällä."

Kuitenkin TRIP muuttaa tiedon yksityisomaisuudeksi vain valikoivasti. Alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen vuosituhansien kuluessa tekemiä keksintöjä ja löytöjä ei voi suojata. Ne ovat vapaasti yhtiöiden hyödynnettävissä ja siirrettävissä niiden omaisuudeksi. Yhtiöiden suhde etenkin tropiikissa eläviin kansoihin, joilla on valtavasti perinteistä ja paikallista tietoa, on seuraava: "Mikä on sinun on minun, ja mikä on minun on vain minun."⁶¹⁸

Kun tietoon on saatu monopoli, sitä halutaan tietenkin myydä kaikkiin maihin. Niinpä palvelujen kauppaa "vapautettiin" Uruguay'n kierroksella. Samoin tehtiin pääoman tuonnille ja viennille, mikä tietenkin sopii mainiosti ylikansallisten yhtiöiden suunnitelmiin.⁶¹⁹

OECD:n eli läntisten teollisuusmaiden piirissä neuvotellaan tätä kirjoitettaessa Monenkeskisestä investointisopimuksesta eli MAIsta. Se menisi WTO:takin pidemmälle yhtiöiden etuoikeuksien turvaamisessa, ja poistaisi loputkin esteet pääoman liikuttelulta. MAI antaisi ylikansallisille yhtiöille oikeuden haastaa valtiot erityistuomioistuimeen, jos ne säädöksillään vähentäisivät toteutuneiden tai vasta suunnitteilla olevien investointien tuottoa.⁶²⁰

WTO purkaa myös vähitellen maataloustuotteiden tuonnin säätelyä. Tämä voi merkitä katastrofia lukemattomille köyhien maiden talonpojille sekä suuria vaikeuksia rikkaiden maiden pienviljelijöille. Suuret elintarvikeyhtiöt voivat ainakin väliaikaisesti laskea hintansa niin alas tai kiinnittää tuotteisiinsa mainonnan avulla niin myönteisiä merkityksiä, että paikalliset pientuottajat häviävät kilpailun.

Köyhyyden lisäksi tämä aiheuttaa myös ympäristötuhoa. Vaikka vakiintumattomissa

615 Development... 1992, 146; patenttioikeuksien keskeisyydestä suuryhtiöiden vallan kasvu ja teknologian muutokselle 1800-luvun lopulta lähtien ks. esim. Engler 1995, 37-39.

616 de Silva 1996.

617 Ks. Kuka omistaa... 1996, Ehrstedt 1996, esim. Fools'..... 1992, Khor 1991, Friedmann 1993; viimeksimainitussa käsitellään myös GATTin Uruguay'n kierroksen liittymistä ylikansallisten elintarvikejättien etuihin.

618 Nidal 1997, Shiva 1997b.

619 Khor 1991, Northrop 1993, WTO-sopimukseen liittyvät Palvelukaupan yleissopimus ja Sopimus kauppaan liittyvistä investointitoimista (Asetus Maailman... 1995, 446-,261-).

620 Ks. esim. Tammilehto 1997b, The alarming multilateral... 1997, Clarke 1997.

oloissa, esimerkiksi Amazoniassa, pienviljelijät voivat aiheuttaa luonnonhävitystä ja eroosiota, itsenäisellä pientilalla ei useimmiten ole ollut mahdollisuutta käyttää ekologisesti kyseenalaisia, kemikaali- ja pääomavaltaisia menetelmiä. Tämä ei sitä paitsi pienen mittakaavan ja ihmistyön saatavuuden takia ole ollut kannattavaa edes ahtaassa taloudellisessa mielessä. Yhtiöiden levittämät elintarvikkeet sen sijaan tulevat joko suurtiloilta tai maatalous-teolliseen kompleksiin integroituneilta pienyrittäjiltä. Molemmissa tapauksissa kemikaaliriippuvuus on vahva.

Elintarvikekauppaa hallitsevien yhtiöiden halvat hinnat ovat perustuneet saastuttamisen ja maaperän riiston lisäksi valtioiden tukipalkkioihin. Koska näiden molempien hyväksikäyttö on vaikeutumassa, hinnat todennäköisesti nousevat tulevaisuudessa. Mutta silloin markkinat on jo vallattu ja ihmiset saatu riippuvaisiksi yhtiöistä.⁶²¹

Ympäristö kärsii GATTastrofista myös suuremmin. WTO:n tavoitteena on mitä ilmeisimmin alentaa maailmankaupassa liikkuvien tuotteiden ympäristö- ja terveysnormeja. Vahingollisia aineita koskevia määräyksiä pidetään "kaupan teknisinä esteinä". Niitä maita, joissa standardit ovat ympäristöliikkeiden ansiosta tiukkoja, voidaan vaatia laskemaan tasoaan. Jos kaikesta huolimatta haluaa pitää kiinni määräysten tiukkuudesta, sitä joutuu perustelemaan "tieteellisesti" elimelle, jossa teollisuuden edustus on vahva ja ympäristöliikkeiden lähes olematon.⁶²² (Tarkemmin seuraavassa alaluvussa Yhdistyneet johtokunnan.)

WTO-sopimuksen yksi liitesopimus on Sopimus terveys- ja kasvinsuojelutoimista. Sen artiklan 2 kohdan 3 mukaan "terveys- ja kasvinsuojelutoimia ei sovelleta tavalla, joka muodostaisi kansainvälisen kaupan verhotun esteen". Toinen liite on "Sopimus kaupan teknisistä esteistä". Sen 2. artiklan mukaan kaupan teknisiä esteitä voivat olla kansalliset turvallisuusvaatimukset, ihmisen terveyden ja turvallisuuden suojeleminen, eläinten ja kasvinsuojelu sekä ympäristönsuojelu, jolleivät ne ole "vastaavien kansainvälisten standardien mukaisia".

Jo vanhan GATT-sopimuksen aikaiset kokemukset kertovat, kuinka haitallinen vapaakauppajärjestelmä on. Ympäristöliikkeen kamppailun ansiosta Itävallan parlamentti vaati vuonna 1990, että ekologisesti kestävästi tuotetun trooppisen puun tuonti oli kiellettävä. Hallitus ei toteuttanut vaatimusta vaan vetosi GATT-sopimukseen: toisten maiden luonnon suojeleminen ei ollut sallittua. Kuitenkin sademetsäpuun tuontia rajoitettiin, ja siitä valmistettujen tuotteiden merkintä tehtiin pakolliseksi. Vuonna 1993 merkintäpakosta luovuttiin - GATTin takia. Samalla tavoin GATTin vastaiseksi havaittiin USA:n laki, joka rajoittaa delfiinejä vahingoittavilla menetelmillä pyydetyn tonnikalan tuontia: valtameret kun eivät ole USA:n luontoa.⁶²³

WTO on jatkanut samalla linjalla. Se vahvasti mainitun USA:n delfiinejä suojelevain lain olevan laitton purkaen näin teknisen esteen, johon GATTin päätöksen toteuttaminen oli juuttunut. Tammikuussa 1996 WTO:n tuomiolla onnistuttiin heikentämään USA:n ilmansuojelulakia. Päätös oli voitto öljy-yhtiöille, jotka käyttivät Venezuelaa ja Brasiliää edustajinaan. Vuoden 1997 toukokuussa Monsanto-yhtiön asialla ollut USA onnistui ajamaan WTO:ssa läpi ratkaisun, jonka mukaan EU:n päätös kieltää hormonilihan tuonti USA:sta oli laitton. Käytettävä hormoni, joka aiheuttaa mm. vakavia utaretulehduksia lehmille ja mahdollisesti kasvuhäiriöitä ihmisille, on Monsanto-geenimanipuloinnin avulla kehittämä ja tuottama.⁶²⁴

621 Tähän ja kahteen edelliseen kappaleeseen: esim. Nälkä kasvaa 1996, Ritchie 1992, 224, Friedmann 1993, Northrop 1993, Fools'..... 1992, 8; Airaksinen & Tammilehto 1996; ko. WTO:n liitännäissopimus on Sopimus maataloudesta (Asetus Maailman... 1995, 97).

622 Avery et al. 1993, Northrop 1993, 183-188, Fools'... 1992, 6-7, Varis 1994b, WTO-sopimukseen liittyvät "Sopimus kaupan teknisistä esteistä" ja "Sopimus terveys- ja kasvinsuojelutoimista" (Asetus Maailman... 1995, 230-137).

623 Kuppe 1993, Northrop 1993, 188, Heerings & Zeldenrust 1995, 92-93.

624 Petallack 1997, Goldsmith 1997; naudan kasvuhormonista esim. Gaard 1994.

Eurooppa-valtio

Kauppan teknisiä esteitä on poistettu jo pitkälle Euroopan Unionin sisällä. Kauan ennen GATT-neuvottelijoita havaitsivat EU-hallitsijat eri maiden erilaisten ympäristönormien haittaavan kauppaa vakavasti. Niinpä niitä on "harmonisoitu" eli säädetty niin sanottuja maksimidirektiivejä, joita tiukempia normeja ei saa olla. Direktiivit on määritelty ennemmin löysää kuin tiukkaa ympäristöpolitiikkaa noudattavien maiden mallin mukaisesti. Näin ollen valtiollisen ympäristönsuojelun taso on laskenut monissa maissa. Kaiken lisäksi tätä ei ole kompensoinut tason nousu niissä maissa, esimerkiksi Italiassa, joissa omat normit ovat olleet direktiivejä löysemmät: nämä eivät yksinkertaisesti ole noudattaneet euromääräyksiä.⁶²⁵ (Aikaisemmin Euroopan Unioni oli Euroopan yhteisö; käytän seuraavassa kuitenkin myös EY:stä nimitystä Euroopan Unioni.)

Maanosan tasoittaminen kaupalle on merkinnyt päätösvallan siirtämistä yhä enemmän EU:n elimille ja koko Länsi-Euroopan käsittävien hierarkkisten rakennelmien luomista. Itse asiassa Euroopan Unioni on saamassa yhä enemmän valtion piirteitä omine oikeus-, poliisi- ja sotalaitoksineen. Sitä kuvastaa myös se, että vaikka ihmisten ja tavaroiden vapaasta liikkumisesta puhutaan ikään kuin yleisenä arvona, yhteisön ulkorajoille kasataan siirtolaisuutta ja monissa tapauksissa myös kauppaa rajoittavia esteitä⁶²⁶. Niinpä EU:n kytkennät tuhosuuntauksiin ovat paljolti samanlaisia kuin valtioiksi itsensä tunnustavilla organisaatioilla.

Siteet yhtiöihin ovat kuitenkin vielä tiiviimmät kuin useimmissa valtioissa. Euroopan Unionia on kehitetty nimenomaan suurimpien taloudellisten toimijoiden ehdoilla. Esimerkiksi yhtiöt vaikuttivat ratkaisevasti siihen, että vuonna 1985 alettiin luoda niin sanottuja sisämarkkinoita. Tähän uuteen yhdentymisvaiheeseen tähtäävää ehdotusta olivat laatimassa mm. Philipsin, Fiatin ja Olivetin pääjohtajat.

Maastrichtin sopimuksen edellyttämiä yhdentymistoimia taas ehdotti ensimmäisenä ERT eli *European Round Table of Industrialists* (Euroopan teollisuusmiesten pyöreä pöytä). Se on suurten eurooppalaisten teollisuusyhtiöiden johtajien koordinoitua, joka harjoittaa suhde- tai painostustoimintaa EU:n elimiä ja jäseniä kohtaan. ERT:ssä olivat vuonna 1997 edustettuina mm. Nestlé, Bayer, Fiat, Krupp, Hoffman-La Roche, ICI, Statoil, Siemens, Ericsson, Daimler-Benz, Renault, British Petroleum, Shell, Unilever, Philips ja UPM-Kymmene. Sen keskeisillä työntekijöillä on tiiviit puhelin- ja lounastusyhteydet Euroopan komission puheenjohtajaan, Euroopan maiden pääministereihin ja muihin keskeisiin valtaapitäviin.⁶²⁷

Yksi ERT suurista projekteista on ollut Euroopan valuuttaunioni EMU. Vuonna 1987 viisi ERT-yhtiötä, Fiat, Philips, *Rhône-Poulenc*, *Solvay* ja *Total*, perustivat *Euroopan talous- ja rahaliittoyhdistyksen* eli AMUE:n (Association for the Monetary Union of Europe). Kuitenkin ERT sai asian näyttämään siltä, että aloitteen olivat tehneet Ranskan presidentti ja Saksan liittokansleri. Yhdistyksen jäsenistä 80 % on teollisuusyhtiöitä ja 15 % pankkeja - Suomesta mm. *Enso*, *Neste*, *Nokia* ja *Merita*. ERT:n tapaan AMUE:lla on suorat ja luottamukselliset yhteydet ministereihin ja komissaareihin. Sen ja EU:n virallisten raporttien vaatimukset ovat samat, ja EU tukee rahallisesti yhdistyksen propagandatoimintaa EMUn puolesta.⁶²⁸

Yhtiöiden ja valtiollisten byrokratioiden sujuvaa yhteistyötä on aika ajoin häirinyt

625 Ks. esim. Vaitinen 1990.

626 Ks. esim. Europa... 1992, 85-86.

627 Doherty & Hoedeman 1994, Misshaping Europe 1993, Boosting the crisis 1994, Europe, Inc. 1997, Tammilehto 1994a, Hildyard 1993, 46, Bowers 1993, 127, Europa... 1992, 31-37, Helsingin Sanomat 3.12.1993, B13, ERT sivusto internetissä http://www.ert.be/_about/1members/countries.htm.

628 Europe, Inc. 1997, Tammilehto 1997a.

demokratia. Kansalaiset ovat voineet eri tavoin vaikuttamalla saada valtiot tekemään yhtiöille epämieluisiakin ratkaisuja. Länsi-Euroopan yhdentymisen on vähentänyt merkittävästi myös tätä kaupan estettä. Sikäli kuin europarlamentaarikoille ylipäänsä annetaan asioita päätettäväksi, edustajat hautautuvat Strasbourgissa ja Brysselissä eurobyrokraattien tuottamiin asiakirjoihin. Monet heistä lähentyvät varakkaiden etupiirien PR-miehiä. Parlamentti tekee toki usein myös hyviä ja edistyksellisiä päätöksiä. On kuitenkin tavallista, että niitä ei noudateta, sillä valta EU:ssa on useimmissa tapauksissa muualla.⁶²⁹ (Myös ne demokratian esteet, joita käsiteltiin edellä Demokraattiset valtiot? -alaluvussa, vaikuttavat EU:ssa usein tehokkaammin kuin yksityisessä valtiossa.)

Yhteisön kehittäminen teollisuusmiesten opastuksella on merkinnyt mm. suurten yhtiöiden paisumista pienten kustannuksella. Esimerkiksi 39 yhtiöstä, jotka hallitsivat 70-luvulla Länsi-Euroopan kotitalouskonemarkkinoita, oli vuoteen 1990 mennessä 34 fuusioitu toisiin yhtiöihin ja jäljelle jääneillä viidellä oli 60 % markkinoista hallussaan.⁶³⁰

Tehokkaimmin integraatio on hävittänyt pienyrityksiä ja -tiloja. EU:n investointi- ja maataloustuet ovat kehittäneet varsinkin Ranskan ja Etelä-Euroopan omaehtoisen ja suhteellisen ekologisen maanviljelyn yhtiöjohtoiseksi maanriistoksi. Laajat alueet, joissa vielä 1970-luvulla työskenteli elinvoimainen, satojen vuosien perinteet omaava viljelijäkunta, kelpaavat nyt korkeintaan sellun tuotantoon. Jäljelle jääneet maatalousyrittäjät on saatu riippuvaisiksi teollisuudesta paitsi kemikaalien ja koneiden myös siementen suhteen, sillä vain EU:n luetteloimia ja hyväksymiä siemeniä saa käyttää.⁶³¹

Keskitetyn tuotannon näennäinen edullisuus perustuu osaltaan kuljetusten alihinnoitteluun. Volvon, Daimler-Benzin, MANin, Shellin, BP:n, Totalin ja Nokian johtajat ynnä muut pyöreän pöydän ritarit ovat onnistuneet saamaan EU:n ja sen jäsenvaltiot käyttämään verorahoja yhä uusiin moottoriteihin, siltoihin ja tunneleihin.⁶³² Euroopan kehitys ei siis ole täysin poikennut Adolf Hitlerin viitoittamalta tieltä.

Yhdistyneet johtokunnat

Mutta onhan kansainvälisten elinten joukossa sentään Yhdistyneet kansakunnat. Eikö nyt ainakin YK aja yhteistä etua taistellen sotia ja ympäristötuhoa vastaan? Valitettavasti ne 185 kansakuntaa⁶³³, jotka ovat yhdistyneet, ovat tässäkin valtioita. Ja ne ovat yhdistyneet aivan erityisellä tavalla, joka pitää YK:n maailman mahtajien ohjaksissa.

Turvallisuusneuvosto vastaa YK:ssa sodan ja rauhan toimista. Sen viidestätoista paikasta viisi on pysyvästi varattu kansojen isoille veljille, joita tällä hetkellä ovat USA, Englanti, Ranska, Venäjä ja Kiina. Yhdenkin suurvaltajäsenen vastustus voi estää päätöksen ja YK:n toiminnan⁶³⁴. USA käytti veto-oikeuttaan hyvin ahkerasti 70- ja 80-luvuilla ja esti lukuisten YK:n yleiskokousten päätösten toimeenpanon. Yleiskokouksessa nämä USA:n mieltä pahoittaneet päätökset olivat menneet läpi, sillä siellä jokaisella valtiolla on yksi ääni. Jarrumieslistassa toisella sijalla oli Englanti.⁶³⁵ YK ei siis juuri päässyt puuttumaan USA:n ja muiden suurvaltojen tekosiin, vaikka niiden vastustusta oli maailmassa yllin kyllin.

Kun itäinen valtablokki alkoi vuonna 1989 murtua, YK:n asema muuttui USA:n ja sen hävittäjien siipien suojiin hakeutuvien vallankäyttäjien silmissä. Se oli yhä enemmän

629 Ks. esim. Kantola 1990, Europe, Inc. 1997.

630 Hildyard 1993, 47.

631 CEPA 1992, Clunies-Ross & Hildyard 1992, Hildyard 1993.

632 Bowers 1993, 127.

633 Jäsenmaiden lukumäärä vuoden 1997 lopussa: <http://www.un.org/Overview/unmember.html>.

634 Ks. esim. United Nations... 1990, 5.

635 Chomsky 1991a, 199.

vaarattoman kiusankappaleen sijasta käyttökelpoinen työkalu.

Jo tätä ennen suurvaltaapitävien asema YK:ssa oli helpottunut, kun kolmannen maailman valtiot eivät enää yhteistuumiin vaatineet Uutta kansainvälistä taloudellista järjestystä (UKTJ). Tämä suunnitelma tähtäsi tasaveroisempiin valtioiden - ei tosin ihmisten - välisiin taloussuhteisiin. 1970-luvun alusta lähtien se oli nähty laajalti vaihtoehdoksi teollisuusmaiden harjoittamalle kolmannen maailman riistolle.⁶³⁶

Yhdistyneiden kansakuntien muuttunutta roolia alleviivasivat 90-luvun alun interventiot Irakiin ja Somaliaan. USA saattoi nyt sotia omien ja liittolaistensa öljy-yhtiöiden puolesta maailmanjärjestön lipun alla⁶³⁷. Tämä ei tapahtunut ensimmäistä kertaa. Esimerkiksi Korean sotaa Yhdysvallat kävi YK:n nimissä 50-luvun alussa. Näin toteutuu itse asiassa vain maailmanjärjestön "alkuperäinen" tarkoitus:

YK:n syntyhistoria on samanlainen kuin Maailmanpankin ja IMF:n. Kaikkia kolmea hahmoteltiin ensimmäisen kerran toisen maailmansodan aikana USA:n suunnitteluelimissä. Niiden tarkoitus oli taata pohjoisamerikkalaisten (yhtiöiden) elintila, Grand Area. YK olisi organisaatio, joka mahdollistaisi USA:n turvallisuudelle tarpeellisen vallankäytön ilman, että tarvitsisi turvautua "imperialismin tavanomaisiin muotoihin". Vuonna 1943 istunut salainen liittovaltion komitea laati YK:n rakenteesta suunnitelman, joka olennaisilta osiltaan toteutettiin.⁶³⁸

YK on toki paljon muutakin kuin turvallisuusneuvosto ja yleiskokous. Siihen kuuluu suuri joukko mitä erilaisimpia alajärjestöjä. Myös IMF ja Maailmanpankki ovat osa YK:n järjestöperhettä. Nämä ovat kuitenkin poikkeuksellisen pitkälle itsenäistyneitä perheenjäseniä⁶³⁹. Lähempänä YK:n ydintä ovat mm. Elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO, Maailman terveysjärjestö WHO, Kansainvälinen työjärjestö ILO, YK:n kehitysohjelma UNDP ja YK:n ympäristöohjelma UNEP. Ne vaikuttavat paljon eri maiden ravinto- ja ympäristöpolitiikkaan. Niissä jokaisella jäsenmaalla on yksi ääni, minkä takia suurvaltojen ylivalta ei ole niin itsestään selvä kuin Bretton Woodsissa perustetuissa instituutioissa. Järjestöjen edustajat ovat myös ajoittain lausuneet poikkipuolisia sanoja yhtiöistä ja muusta ylikansallisesta vallasta.

YK-järjestöt ovat kuitenkin hierarkkisinä organisaatioina olleet helposti nivellettävissä maailman valtakoneistoihin. Jo niiden byrokraattisuus estää ongelmia ymmärtävien ja niiden ratkaisusta innostuneiden työntekijöiden aloitteellisuutta. Toisaalta taas aloitteita, jotka tulevat muiden hierarkioiden yläkerroksista, auttavat sekä suoranainen korruptio että maailmanjärjestön työntekijöiden sosiaalinen kietoutuminen vallitseviin eliitteihin. Suuri joukko korkeimpia palkkoja ja kaikkia mahdollisia etuja nauttavia miehiä johtaa organisaatioita, joiden virallinen tarkoitus on auttaa maailman köyhimpiä ihmisiä.⁶⁴⁰

Vaikka YK:n elimissä on eri maiden nimittämiä edustajia, ei ole lainkaan selvää, mitä nämä varsinaisesti edustavat. Heidän taustansa vaihtelevat, mutta joka tapauksessa ylikansallisilla yhtiöillä on runsas edustajisto maailmanjärjestössä. Esimerkiksi Elintarvike- ja maatalousjärjestö toimii läheisessä yhteistyössä maatalouskemikaaleja ja -koneita valmistavien yhtiöiden kanssa. Sen kolmannen maailman viljelijöille järjestämällä kursseilla käytetään myrkkujen valmistajien laatimia oppikirjoja ja kuunnellaan yhtiöiden edustajien asiantuntija-alustuksia. FAOn koneistamistyöryhmässä on edustajia mm. seuraavista yhtiöistä: Caterpillar, John Deere, Fiat, Massey Ferguson, Mitsui, British Petroleum ja Shell. Niinpä järjestö omissa ohjelmissaan ja kenttätöössään tukee voimakkaasti maatalouden kemiallistamista ja koneistamista. Seurauksena on peltojen ja niiden tuoton

636 Ks. Augelli & Murphy 1988, Uurtimo 1994, 268-69.

637 Persianlahden sodan taustasta esim. Jansson 1993, Chomsky 1991b; Somalian sotaretken taustasta, mm. sen kytketymisestä lännen öljy- ym. etuihin, ks. Schäfer 1993, Cohen & Ballon 1993, Winquist 1993, Chomsky Spindler 1993:n mukaan.

638 Dieterich 1990, 89-90, ks. myös Gill 1990, 126.

639 Ks. esim. The Multilateral... 1993, 6.

640 Ks. Hancock 1989; esimerkiksi UNEPin byrokraattisuudesta McCormick 1989, 110-122 ja FAOn vallankeskityksestä Sesmou 1991.

kasaantuminen harvoille rikkaille köyhien kustannuksella.⁶⁴¹

FAOn ja WHO:n yhteinen *Codex Alimentarius* -komissio laatii kansainvälisiä normeja elintarvikkeiden sallituista myrkkypitoisuuksista. Se on WTO-sopimuksen yhtenäisten elintarviketurvallisuusnormien hyväksyjä. Esimerkiksi vuonna 1991 sen torjunta-ainekomitean 197 jäsenestä 50 oli maatalouskemian yhtiöistä ja 14 elintarvikeyhtiöistä. Vain kaksi jäsentä edusti kuluttajia. Vuosien 1989-1991 kokouksissa 49 % USA:n ja 61 % Sveitsin delegaatioista edusti teollisuutta. Sveitsiläis-ylikansallisella Nestléllä oli enemmän edustajia kuin useimmilla jäsenmailla. Komission sallimat myrkkypitoisuudet ovat usein kymmeniä kertoja suuremmat, kuin mitä esimerkiksi USA:n lait ja asetukset hyväksyvät.⁶⁴²

Vastaava tilanne on WHO:n, UNEPin ja ILO:n yhteisessä elimessä IPCS:ssä (Kansainvälinen kemiallisten aineiden ohjelma). Sen tarkoituksena on arvioida ympäristösaasteiden terveysvaikutuksia koskevaa tietoa, löytää aukkoja tässä tiedossa ja edistää näitä aukkoja poistavaa tutkimusta. IPCS:n raporttien luonnokset on ainakin joissain tapauksissa tehty kyseessä olevia aineita valmistavan teollisuuden piirissä. Esimerkiksi sekä ensimmäisen että toisen luonnoksen raporttiin homeen ja sienikasvustojen torjuntaan käytetystä benomyylistä tekivät benomyyliä valmistavan yhtiön kemistit. Näitä luonnoksia ei IPCS:ssä juuri ole vastustettu, sillä teollisuudella on siinä vankka edustus. Vuosina 1982-92 tuotettuja 135 raporttia käsitelleiden työryhmien jäsen- ja tarkkailijalistaista löytyy sen sijaan vain yksi kansalaisjärjestöjen edustaja.⁶⁴³

Ylikansallisten yhtiöiden loistavimpia saavutuksia YK:n ohjastamisessa oli vuoden 1992 ympäristö- ja kehityskonferenssin (UNCED) vesitys. Operaation käytännön suoritustapoihin viitattiin edellä. Tässä auttoi myös konferenssin pääsihteeri-miljonääri Maurice Strong, joka nimitti talouselämää ja teollisuutta koskevien asioiden pääneuvonantajakseen sveitsiläisen Swatch-kellomiljardööriin Stephen Schmidheiny. Kyseinen latinalaisamerikkalaisen käsityön edistämisestä harrastava herrasmies istuu sekä Asea Brown Bowerin että Nestlén johtokunnassa, hallitsee 30 % Chilen suurimmasta teräsyhtiöstä ja on perheyhtiönsä kautta tuottanut asbestia Brasiliassa ja Costa Ricassa.⁶⁴⁴

Kokouksen päätösten toimeenpano annettiin GEFille (Global Environment Facility, Maailmanlaajuinen ympäristörahassto), jonka investointihankkeiden toteuttamisesta vastaa Maailmanpankki. Rikkaiden teollisuusmaiden hallitseman elimen piirissä ympäristöongelmien uskotaan olevan ennen kaikkea köyhien maiden asia. Niinpä laajoja kolmannen maailman alueita hukuttavia patoaltaita rakentavat yhtiöt uskovat saavansa GEFiltä avustuksia "vesiputousteknologioilleen" - ne kun eivät päästä hiilidioksidia. GEFin lainoja on käytetty ainakin Egyptissä, Ecuadorissa, Kongossa ja Puolassa Maailmanpankin rahoittamien ekologisesti tuhoisien metsähankkeiden vihreänä alibina. Niillä on tuettu Shellin öljyntuotantoa Nigeriassa tarkoituksena vähentää kaasupäästöjen maailmanlaajuisia ilmastovaikutuksia ilman, että pyrittäisiin mitenkään puuttumaan yhtiön aiheuttamiin valtaviin paikallisiin ympäristötuhoihin.⁶⁴⁵

YK on kaikesta huolimatta tehnyt jotain myös ylikansallisten yhtiöiden valvomiseksi. Sillä on ollut tätäkin varten oma elimensä, YK:n ylikansallisten yhtiöiden keskus (UN Centre for TNC's). Elin lakkautettiin kuitenkin vuonna 1992. Samana vuonna karsittiin UNCEDin esityslistalta ehdotukset ylikansallisten säätelystä. Jopa tarkkailua koskevat esitykset poistettiin. Ylikansallisten yhtiöiden uskottiin pystyvän valvomaan itse itseään.⁶⁴⁶

Ehkäpä Yhdistyneiden kansakuntien nimi pitäisi muuttaa. Osuvampi saattaisi olla

641 Power... 1992, 158, Goldsmith & Hildyard 1991, 90, Sesmou 1991, 53, Dinham 1991.

642 Avery et al 1993, Fools'... 1992, 7, Power... 1992, 158, Ralph Nader Northrop 1993, 184:n mukaan, Asetus Maailman... 1995, 137 (Sopimus terveys- ja kasvinsuojelutoimista), Korten 1995, 179.

643 Watterson 1993.

644 Bruno 1992, Heerings & Zeldenrust 1995, 24, Europe, Inc. 1997, 38.

645 Tickell ja Hildyard 1992, The World Bank... 1994b, Heerings & Zeldenrust 1995, 108-109, GEF, maailmanlaajuinen ympäristörahassto 1996, Shiva 1997b.

646 UNCED... 1992, Bruno 1992, Khor 1992.

"Yhdistyneet johtokunnat"⁶⁴⁷.

Tuhotilanne olisi kuitenkin vielä pahempi ja toivoa paremmasta vielä vähemmän, jos maailman näyttämöllä esiintyisivät vain yhtiöt, valtiot ja niiden yhteenliittymät. Onneksi eri maissa toimivilla ympäristö-, rauhan- ynnä muilla kansalaisryhmillä ja -liikkeillä on suuri joukko maailmanlaajuisia yhteistoiminta-elimisiä ja tiedotusverkkoja. Ylikansallisen vallan hävitystyöhön kohdistuu kansainvälistä vastarintaa. Myös uuteen maailman yhteiskuntaan vievät tiet voivat aueta.⁶⁴⁸

647 Teivo Teivaisen nimiehdotus, Teivainen 1990b.

648 Ks. esim. Reclaiming... 1991, Boycott... 1993, Siebert 1990, Burger 1990 (alkuperäiskansojen toiminnasta ja sen tukemisesta), Kun edustajat.. 1989, Pilz 1992; myös kansainvälisen kansalaistoiminnan laajenemista vaativista integroitumisen ja marginalisoitumisen uhkista sekä muista salakareista ks. esim. mts. 67-90, Kun edustajat.. 1989, 249-267, Tammilehto 1991b, Temple 1991, Sharma 1991, Kothari 1988, 79-81.

Puheen harhat ja ajatuksen aukot

Viidessä edellisessä luvussa on perusteltu alistussuhteiden keskeisyyttä: valtarakenteet ja -prosessit saavat ihmiset toimimaan tuhoisasti ja aiheuttamaan suuria kärsimyksiä toisille ihmisille. Vaikka tämä on selvästi parempi selitys kuin kaikkien ihmisten tai joidenkin ihmisryhmien viat ja vaikka se auttaa ymmärtämään talouden ja teknologian tuhoisuutta, se ei silti ole ongelmaton. Voi esimerkiksi ihmetellä, miksi vastarintaa on kaikesta huolimatta niin vähän, miksi alistusrakenteet uusiutuvat niin yleisesti ja miksi myös tietovaltaa harjoittavien organisaatioiden työntekijät alistuvat.

Vähäinen vastarinta

Valtasuhteeseen kuuluu aina alistamisen lisäksi alistuminen. Vallan kohteilta edellytetään jonkinlaista aktiivisuutta: heidän on yritettävä saada palkkioita, vältettävä rangaistuksia tai kuunneltava ja katsottava vallanpitäjien tiedotusta. Vallankäyttäjien tai valtajärjestelmän pyrkimyksiin mukautuminen ei ole koskaan ehdottoman välttämätöntä: vallan alistama on eri asemassa kuin kahlehdittu henkilö. Yhden ihmisen tottelemattomuus johtaa tavallisesti kuitenkin tuntuviin rangaistuksiin tai menetyksiin. Mutta alistettujen yhteistyö on usein jollakin tavoin mahdollista estoyrityksistä huolimatta. Tällöin rangaistukset useimmiten lievenevät tai niiltä vältytään kokonaan. Näin syntyvä vastavalta voi kumota vallan vaikutuksen. (Vastavaltaa ja vallanpitäjien toimintaa, joka vaikeuttaa yhteistyötä, käsiteltiin edellä Alistuskoneistot-luvussa.)

Kun nämä mahdollisuudet ottaa huomioon, ihmiset näyttävät usein mukautuvan vallanpitäjien haluihin aivan liian helposti. Silloinkin sopeudutaan, kun odotettavissa olevat rangaistukset ovat vähäisiä tai yritykset estää vastaorganisoituminen olemattomia. Silloinkin toimitaan vallanpitäjien viestien mukaisesti, kun manipulointi- ja suostuttelupyrimykset ovat mitä ilmeisimpiä.

Esimerkiksi monissa maissa työpaikan menetys ei ole taloudellisesti valtavan suuri uhka, koska on olemassa työttömyyskorvausjärjestelmä, jonka turvin voi elää kohtuullisesti. Tästä huolimatta ihmiset edistävät työpaikoilla päämääriä, jotka ovat selvästi ristiriidassa heidän vapaa-aikana ilmaisemiensa pyrkimysten kanssa.

Miksi siis tällaisissakin tapauksissa ihmiset alistuvat ja omalla toiminnallaan tai toimeettomuudellaan myötävaikuttavat tuhoihin sekä omaan ja toisten kurjuuteen? Tämä on sitäkin kummallisempaa, kun toisaalta on tapauksia, joissa vallankäytön tiukkuudesta huolimatta ei alistuta. Vaikka ihmisiä uhkaa kuolema, he voivat ryhtyä vastarintaan.

Toinen vielä lisäselvitystä kaipaava kiusallinen ilmiö on valtahierarkioiden huippujen uusiutuminen. Tälle löydettiin edellä monia selityksiä. Silti ilmiö näyttää joissakin tapauksissa edelleen selittämättömältä. Miksi esimerkiksi johtajat jatkavat vallankäyttöään totuttuun tapaan myös silloin, kun heidän itsensäkin on vaikeaa välttyä organisaatioidensa aikaansaamilta tuhoilta?

Yksi löytämämme selitys uusiutumiselle oli huippua seuraavan tason vanhojen työntekijöiden vaikutus kokemattomaan johtajaan. Jotkin organisaatiot ovat "joustavia" eli vanhat työntekijät on helppo erottaa. Jostain syystä tämä ei kuitenkaan näytä juuri

vähentävän hierarkioiden tuhoisuuden jatkuvuutta.

Kuten Alistuskoneistot-luvussa väitettiin, usein vakuuttelu, vaikeneminen, valehtelu sekä muu tiedon manipulointi selittävät yleisen alistumisen. Mutta näin on vaikea ymmärtää, miksi myös tiedottajat, mainostoimittajat, ammattivalehtelijat, tutkijat ja muut tietovallan käyttäjät näyttävät alistuvan yhtä lailla, elleivät vielä helpommin, kuin muut ihmiset. Nimenomaan heidänhän voisi kuvitella asemansa ja tietojensa takia näkevän asioiden todellisen laidan, sillä tietovallan ei pitäisi vaikuttaa heihin. Tietenkin vallan muut muodot vaikuttavat tietovaltaorganisaatioiden rivimiehiin ja -naisiin, mutta ne ovat monissa tapauksissa jokseenkin heikkoja. Toimittajilla, tutkijoilla yms. pitäisi olla kaikki syyt harjoittaa tottelemattomuutta ainakin silloin, kun totteleminen merkitsee maailmanlaajuisen, kaikkia koskevan tuhon ja kurjuuden edistämistä. Vaikka vallankäyttäjät ja alistussuhteita arvostelevia ja kyseenalaistavia "tietotyöläisiä" on runsaasti, heidän joukostaan löytyvät myös kaikkein lojaaleimmat eliitin avustajat. Miten tämän voi ymmärtää?

Onko siis sittenkin niissä selityksissä perää, jotka pitävät ihmisten vikoja tuhojen ja kurjuuden syynä? Ehkä kyse on siitä, etteivät ihmiset tiedä, ymmärrä tai välitä? Mutta tietämättömyys ja muut ihmisten puutteet eivät niinkään koskisi tuhoa vaan valtaa. Kun ihmisten tietoisuus hierarkioista ja muista valtarakenteista on tavalla tai toisella puutteellista, nämä saavat entistä helpommin heidät - tai niiden avulla he saavat muita ihmisiä - toimimaan tuhoisasti.

Kuitenkin ihmisten tietämättömyys ja välinpitämättömyys vaihtelevat. Jos tämä vaihtelu tapahtuisi meidän kesken niin, että nimenomaan tietyiltä henkilöiltä puuttuisi tietoa, ymmärrystä tai kiinnostusta, asia ehkä voitaisiin todella palauttaa ihmisten vikoihin. Mutta se, mitä ihmiset I-luvussa tuotiin esiin arvostuksien suhteen, pätee myös "valtataajuuden" kohdalla: samat ihmiset eri tilanteissa näkevät ja ymmärtävät saman asian eri tavoin. Useimmat välittävät heihin kohdistuvasta vallasta ainakin joskus. Myös useimmat vallankäyttäjät toki monesti tajuavat käyttävänsä valtaa.

Mikä sitten vaikuttaa eri tilanteiden kovin erilaisiin tapoihin suhtautua valtaan? Miksi valta näyttää unohtuvan, vaikka sen olemassaolo periaatteessa hyvin tiedetään ja siitä usein avoimesti puhutaan?

Mielin kielin

Edellä valtahierarkioiden uusiutumista käsitellessäni sivusin asiaa, joka saattaa valaista kysymystä. Kilpailussa valtahierarkioiden huippupaikoista menestyvät parhaiten ne, jotka paitsi toimivat myös puhuvat ja kirjoittavat olemassaolevan huipun mielen mukaisesti. Alussa saattaa kyseessä olla vain mielistely ja opportunismi. Kiipijä itse samastuu toisenlaiseen ajattelutapaan kuin se, minkä esittäminen kilpailussa on edullista. Puhuessaan ja kirjoittaessaan ylempien aivoituksia seuraillen hän joutuu kuitenkin myös osittain ajattelemaan heidän tavallaan. Näin siitä tulee ikään kuin toinen luonto. Tapa jatkuu helposti silloinkin, kun itse on päässyt huipulle. Sitä paitsi organisaation muut toimijat odottavat tätä.

Yleensä näissä puhe- ja ajattelutavoissa oikeutetaan hierarkian olemassaoloa ja toimintaa. Toisaalta peitellään tai vaietaan niistä toiminnan aspekteista, joita olisi vaikea oikeuttaa. Huippupaikoista kilvoittelijan on helppo omaksua kyseinen puhetapa, koska se oikeuttaa myös hänen omia tekojaan.

Toiminnan hyväksyttävyyden todistelu voi tapahtua esimerkiksi väittämällä, että kysymys on vain asioiden välttämättömästä hoitamisesta - ei vallankäytöstä. Muiden ihmisten asioiden hoitaminen on tarpeen siksi, etteivät ihmiset muuten osaisi käyttäytyä asianmukaisesti. Sota, nälkä, ekologinen kriisi ja muu tuho - jos näitä ylipäänsä on -

johtuvat aivan muista syistä kuin organisaation toiminnasta ja siinä tapahtuvasta ihmisten alistamisesta.

Silloin kun valta ihmisten yli myönnetään, voidaan viitata elämän raadollisuuteen: "Kaikki tavoittelevat valtaa. Jos minä nyt alistan ihmisiä, kelläkään ei ole perusteita kieltää sen oikeutusta: he itse tekisivät samoin, kunhan vain olisivat pärjänneet kilpailussa paremmin. Maailmassa kaikki aiheuttavat joka tapauksessa paljon pahaa. Minun ja minun organisaationi tuhovaikutukset eivät ole olennaisia." Vallan käyttöä ja sen tavoittelua väitetään siis luonnollisiksi. (Tässä tulee apuun mm. Luonnon ja yliluonnon pihdeissä -luvussa kritisoitu sosiobiologia.)

Toinen yleinen perustelutapa ei ole näin kyyninen: "Valtahierarkia on välttämätöntä ihmisten hyvinvoinnille ja turvallisuudelle. Ilman sitä seuraa elintason romahdus tai kaaos. Hierarkialla on tosin joitain kielteisiä vaikutuksia ihmisiin ja ympäristöön, mutta ne eivät missään tapauksessa paina vaa'assa enemmän kuin hierarkian myönteiset vaikutukset."

Tämäntapaiset ja muut vallankäyttöä oikeuttavat puhe- ja ajattelutavat eivät tietenkään pysy vain valtahierarkian huipun suussa ja päässä. Valtaa oikeuttava puhe leviää hierarkian tietovallan ansiosta laajalle. Monet tekevät kirjallista ja suullista "lähetystyötä" ammatikseen, sillä heille tietyistä puhettavasta ja tiettyjen ajatusten ilmaisemisesta maksetaan. Toiset taas vaikenevat, koska heille maksetaan - tai ainakin lakataan maksamasta, jos alkavat puhua väärin.

Näin etenee vähitellen syöpäkasvaimen lailla joka puolelle yhteiskuntaa ajattelun, puheen ja kirjoittamisen tapoja, jotka tukevat hierarkioita ja vallankäyttöä. Ne toimivat ikään kuin kittinä, joka paikkaa valtajärjestelmän vuotokohtia. Niistä on apua, kun tekojen rankaiseminen tai palkitseminen, tiedotuksen varta vasten tapahtuva manipulointi ja yhteistoiminnan vaikeuttaminen eivät riitä.

Toisaalta juuri näiden ajattelu- ja puhetapojen leviämisen ansiosta varsinaista vallankäyttöä voidaan usein vähentää. Tämä on tärkeää etenkin luovaa työtä tekevien ja muiden eliittiryhmien kohdalla, joiden keskuudesta suora vallankäyttö voisi nostaa kapinoiden katalysaattoreita ja vastavallan vaikuttajia. Kun ajattelun "vallansuuntaistamista" on tapahtunut kyllin paljon, voidaan ihmisiä hallita heidän suostumuksellaan ja saada enemmistön tuki vähemmistöä palveleville hankkeille⁶⁴⁹.

Nyt käsittelemme ajattelun ja kielen ilmiöihin ovat 1800-luvun puolivälistä lähtien kiinnittäneet huomiota monet yhteiskuntafilosofit, sosiologit ja aktivistit. Niihin viitataan yleisesti myös arkipäivän puheissa. Aiheesta on ilmestynyt runsaasti kirjoja - varsinkin viime vuosikymmeninä.

Joitakin kyseessä olevan tyyppisiä ajatus-, puhe-, kirjoitus- ja esitystapoja on pitkään yleisesti kutsuttu *ideologioiksi*, toisia taas *myyteiksi*. Viime vuosikymmeninä on näissä yhteyksissä alettu puhua *diskursseista* - tosin koko puhetapa on muutenkin tällöin muuttunut.

On monia muitakin näitä lähellä olevia termejä ja käsitteitä, joita alan teoreetikot ovat käyttäneet, esimerkiksi *diskursiivinen muodostuma*⁶⁵⁰, *tulkintarepertuaari*⁶⁵¹, *puheen laji*⁶⁵², *kielipeli*⁶⁵³, *legitimointikertomus*⁶⁵⁴, *totuusjärjestys* ja *tieto*⁶⁵⁵. Viimeksi mainittu termi tässä yhteydessä on tietenkin hämmäntävä ja sekaannuksia aiheuttava⁶⁵⁶. Alan sanaston kirjavuuteen vaikuttaa se, että vanhat tai toisten tutkijoiden käyttämät termit on koettu

649 Ks. esim. Eagleton 1991, Fairclough 1989, 34, Hall 1992a, 189.

650 Foucault 1972.

651 Jokinen et al. 1993, 27.

652 'Zhanr retshi', Bahtin 1986, 7, Gardiner 1992, 8.

653 Wittgenstein 1990, 101-111 (Philosophische Untersuchungen, pykälät 7-24), Lyotard 1985, 19-21 (Wittgensteinin idean poliittista soveltamista).

654 Lyotard 1985, 51-60.

655 Foucault 1980a.

656 Foucault'n tietokäsitysten kritiikkiä: esim. Norris 1993, Gardiner 1992, 155-.

harhaanjohtaviksi⁶⁵⁷.

Erikoissanaston omaksuminen ei ole sinänsä tärkeää, mutta kokonaan ilman sitä on hankala selvittää alan keskustelua ja teorioita. Näistä puolestaan saattaa olla apua keskeisessä tehtävässämme, maailman tuhosuuntausten ja kurjuuden ymmärtämisessä.

'Ideologia'

Puheena oleviin ilmiöihin viitataan usein arkikielessäkin ideologiasanalla. Lehdet kirjoittavat ja keskustelukumppani kertoo "puolueiden ideologioista", "entisen Neuvostoliiton ideologisesta kasvatuksesta", "kasvuideologiasta" tai "vallitsevasta ideologiasta". Useimmiten tällä sanalla on negatiivinen sävy. Kuitenkin kun huomaa, mistä tutuista sanoista 'ideologia' (idea + logia eli oppi, kuten sanoissa 'biologia' ja 'geologia') koostuu, sen vallitseva merkitys vaikuttaa kummalliselta. Alun perin sana on tosiaankin tarkoittanut muuta kuin nykyään: Antoine Destutt de Tracy otti 'ideologie'-termin käyttöön 1700-luvun lopussa tarkoittamaan muiden tieteiden perustaa selvittävää oppia⁶⁵⁸.

'Ideologian' nykyisen merkityksen lähtökohta on Karl Marxin ja Friedrich Engelsin kirjoituksissa. Heidän mukaansa idealistinen filosofia kääntää todellisuuden ylösalaisin väittäen ideoiden eikä ihmisten "todellisen elämisen prosessin" määräävän historian kulkua. "Moraali, uskonto, metafysiikka ja muut ideologian lajit" yhtyvät viimeistään kriisitilanteessa hallitsevan luokan valtaan ja voimaan.⁶⁵⁹ Ideologiat ovat siis Marxilla ja Engelsillä vallitsevaa valtajärjestelmää tukevia ajatusmuotoja, jotka johtavat ihmisiä harhaan. Tämän ideologiakäsitteen pohjalta on käyty hyvin laajaa keskustelua. Vaikka kytkeä idealistiseen filosofiaan ja luokkateoriaan on hävinnyt tai löystynyt, tällainen negatiivinen ideologiakäsitys on edelleen hyvin yleinen. Siksi lienee paikallaan käyttää 'ideologiaa' seuraavassa tarkoittamaan edellä kuvattuja valtaa pönkittäviä ajattelutapoja, vaikka jotain muuta sanaa - vanhaa tai juuri nyt keksittyä - tietenkin voisi myös käyttää.

Ideologia kielteisenä asiana ei ole kuitenkaan ainoa Marxin vaikutuksesta syntynyt ideologiakäsitys. Hänen Poliittisen taloustieteen arvostelua -teoksensa tietty lukutapa on johtanut käsitykseen ideologiasta minä tahansa aatejärjestelmänä. Kun käsite ymmärrettiin poliittisesti neutraalina, marxilainen Eduard Bernstein saattoi ryhtyä kutsumaan marxismia itseään ideologiaksi ja Lenin puhumaan myönteiseen sävyyn sosialistisesta ideologiasta.⁶⁶⁰ Myös tämä merkitys on yleinen suomalaisessa poliittisessä kielenkäytössä. Pitäydyn seuraavassa kuitenkin negatiiviseen ideologiakäsitteen - en kuitenkaan samaan kuin Marxilla.

Ideologia siis tukee alistamista. Mutta miten? Tästä on kiistelty paljon. On esimerkiksi väitetty, että ideologia vaikuttaa nimenomaan väestön valtaenemmistöön ja helpottaa heidän alistumistaan. Tätä vastaan on esitetty, että ideologia toimii vain eliitin keskuudessa yhtenäistämällä sitä. Molemmille kannoille on löydetty kokemuseräistä tukea.⁶⁶¹

Kumpikin käsitys ideologian vaikutuksesta jättää kuitenkin paljon avoimeksi. Jos ideologia todella muokkaa alistetun enemmistön tietoisuutta vallalle sopivaksi, miten sitten

657 Perusteluja sille, miksi 'ideologiasta' on luovuttava: Foucault 1980a, 118-119. 'Diskurssia' taas ehdottaa hylättäväksi esimerkiksi Sulkunen 1992.

658 McLellan 1986, 5, Eagleton 1991, 69.

659 Marx & Engels (ei painovuotta), 21,44, ks. myös McLellan 1986, 10-34, V. Pietilä 1991, K. Pietilä 1991, Haug 1991, Eagleton 1991, 70.

660 Ks. esim. V. Pietilä 1991, McLellan 1986, 16-24, Eagleton 1991, 90.

661 Ks. Eagleton 1991, 35-39.

vastarinta, jota ainakin joskus esiintyy, voi olla ylipäänsä mahdollista? Miten esimerkiksi laaja tyytymättömyys hallitukseen saattoi kehittyä sellaisessa maassa kuin Neuvostoliitto, jossa hallituksella oli kaikki ideologisen manipuloinnin välineet käytössä? Jos taas ideologia on tarkoitettu vain eliitille, miksi se oikein tarvitsee sitä yhtenäisyytensä luomiseen? Miten silloin voidaan paikata vallankäytön aukkoja, joita käsiteltiin tämän luvun alussa? Ja toisaalta miksi ideologiaa tietovallan avulla kaikesta huolimatta levitetään myös eliitin ulkopuolelle?

Toinen kiista koskee sitä, onko ideologia nimenomaan "väärää tietoisuutta". Tämä on aikaisemmin ollut yleinen kanta, mutta se on viime vuosikymmeninä kovasti menettänyt suosiotaan⁶⁶². Ajatellaan, että vaikuttaakseen ideologian on nimenomaan oltava jollakin tavalla totta. Tai sitten väitetään, että totuudella ja valheella ei ole mitään tekemistä ideologian kanssa: oleellista on sen vaikutus. Kuitenkin monien ideologioiden olennaisia osia näyttäisivät olevan juuri paikkansa pitämättömät väitteet - esimerkiksi että "juutalaiset ovat syypäitä lähes kaikkeen pahaan maailmassa".⁶⁶³

Näihin kiistoihin ja ideologian vaikutustapoihin voi tulla valoa, kun irtaudutaan liikaa järkeä ja ajattelua painottavasta ideologiakäsityksestä, joka varsinkin aikaisemmin oli yleinen. Käsityksen mukaan ideologia olisi tyypillisimmillään jonkinlainen johdonmukaisuuteen pyrkivä, yhtenäinen oppirakennelma. Ehkä ideologia muistuttaakin enemmän kaupallista mainontaa kuin filosofiaa. Ideologiakäsityksen kehittämässä tähän suuntaan auttavat teoriat, jotka liikkuvat "diskurssien" ympärillä.

'Diskurssi'

Kielellisen ilmaisun tutkijat ovat viime vuosikymmenille asti olleet pääasiassa kiinnostuneita hyvin yleisistä säännöistä, jotka hallitsevat tiettyä kieltä tai murretta. He ovat kirjoittaneet kielioppeja, jotka määrittelevät oikeat ilmaisut käyttötilanteesta riippumatta. Kielitieteilijät ovat kehittäneet teorioita, joissa merkitykset määräytyvät kieltä puhuvien ihmisten elämän ulko- tai yläpuolella. (Tässä viitataan etenkin Ferdinand de Saussure'iin ja häntä seuranneisiin strukturalisteihin⁶⁶⁴.)

Ensin Mihail Bahtin ja hänen koulukuntansa 1920-luvulla, sitten yhä useampi tutkija 70-luvulta alkaen muutti näkökulmaa: oltiin kiinnostuneita kielestä yhteiskunnallisena käytäntönä sekä yleistä kieltä eriytyneemmistä ilmaisun osa-alueista, jotka liittyvät tietyn tyyppisiin tilanteisiin tai sosiaalisiin ilmiöihin.⁶⁶⁵ Osa näistä tutkijoista alkoi puhua diskursseista.

'Discours' on yleinen sana ranskassa. Se merkitsee puhetta, sanoja, esitystä, kieltä, jaarittelua tai lorua. 'Discourse' ei ole englannissa niin yleinen muttei mitään ammattislangiakaan. Sanakirjan mukaan se tarkoittaa esitelmää, puhetta, saarnaa, esitystä, tutkielmaa tai keskustelua. Tutkijoiden terminologiassa sana on saanut näitä lähellä olevan, mutta eriytyneemmän merkityksen, joka on siirtynyt myös niihin kieliin, joissa 'diskurssia' ei aiemmin ole ollut.

Diskurssia tässä merkityksessä voidaan kuvata ja täsmentää monella tavoin. Sen voi sanoa olevan jokin sellainen tapa puhua tai muulla tavoin esittää asioita, joka muovaa havaintojamme, jäsentää ajatteluamme sekä saa meidät tekemään tiettyjä ennakkoolettamuksia ja suuntaamaan toimintaamme. Diskurssi liittyy aina johonkin sosiaaliseen käytäntöön, jonka luomisessa se on osallisena. Diskurssissa asiat ja ihmiset saavat tiettyjä

662 Silti monet ovat sitä edelleen kannattaneet, ks. esim. Bhaskar 1979, 67,80,81, Chomsky & Herman 1988.

663 Ks. Eagleton 1991, 10-28.

664 Ks. esim. de Saussure 1985, Giddens 1988, 71-.

665 Ks. esim. Gardiner 1992, Fairclough 1992, 63, Jokinen et al 1993, 19,24, Fraser 1992, 55-61, Eagleton 1991, 193-.

merkityksiä. Voi ajatella, että sitä ohjaavat säännöt, jotka ovat paljon tarkempia kuin kieliopin säännöt ja jotka osittain lankeavat yhteen kyseessä olevan käytännön sosiaalisten normien kanssa.⁶⁶⁶

Diskurssi määritellään useimmiten teoreettisemmin. Tällöin on kuitenkin otettava avoimesti tai piilevästi kantaa joidenkin kiistanalaisten filosofisten käsitysten puolesta ja siirryttävä abstraktiotasolle, joka helposti vaikeuttaa ymmärrystä ja johtaa väärinkäsityksiin. Lähtemällä tietyistä, Ferdinand de Saussure'eltä peräisin olevista, "strukturealistisista" kieltä ja merkityksiä koskevista teorioista⁶⁶⁷ diskurssia voi lähestyä kiinnittämällä puheen sijasta huomiota sen luomiin merkityksiin. Näiden merkitysten voidaan ajatella muodostuvan nimenomaan suhteessa toisiinsa ja vastaavasti diskurssissa muodostuvan jonkinlaisen merkityssuhteiden järjestelmän. Nyt voidaan abstrahoida diskurssista pois puhuminen ja esittäminen (ja samalla tavallaan puhujat ja ne, mihin puhe viittaa) ja sanoa, että diskurssi on "verrattain eheä säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemi, joka rakentuu sosiaalisessa käytännössä ja samalla rakentaa sosiaalista todellisuutta"⁶⁶⁸.

Toisaalta voidaan pitää olennaisena diskurssia hallitsevia piileviä sääntöjä. Niinpä Michel Foucault'n "Tiedon arkeologian" mukaan kyseessä on diskurssi (tai tarkemmin "diskursiivinen muodostuma"), kun voidaan määrittää jokin säännönmukaisuus tai tietyt säännöt sille, millä ehdoin jotkin ilmaisut esiintyvät yksin tai yhdessä, ovat esiintymättä, muokkautuvat tai häviävät jossakin ilmaisujoukossa⁶⁶⁹.

Esimerkkejä ovat lääketieteen, rasismien ja luterilaisen kirkon diskurssi, parisuhdediskurssi, sosiaalitoimiston asiakkaiden ja virkailijoiden välinen diskurssi sekä poliisilaitoksen kuulusteludiskurssi. Myös tämän luvun aiheena olevat valtahierarkioita tukevat puhetavat ovat diskursseja. Toisaalta läheskään kaikki diskurssit eivät liity vallankäytön pönkittämiseen. Sitä paitsi yhden ja saman diskurssin suhde valtaan voi vaihdella: toisinaan se auttaa alistamista, toisinaan ei. Niitä diskursseja, jotka tiettyinä aikoina ja tietyssä paikassa tukevat vallankäyttöä, kutsutaan seuraavassa ideologisiksi diskursseiksi⁶⁷⁰.

'Ideologia' ja 'ideologinen diskurssi' viittaavat paljolti samoihin valtaa pönkittäviin ilmiöihin. Kuitenkin puhuessamme ideologisesta diskurssista, kiinnitämme huomiota ensisijaisesti kielellisiin tai muunlaisiin ilmaisuihin sekä niiden vaikutuksiin ja vasta toissijaisesti ilmausten synnyn takana mahdollisesti olleeseen ajatteluun. 'Ideologiaa' käyttäessämme olemme taas kiinnostuneita ideoista ja ajattelusta.⁶⁷¹ Esimerkiksi talousideologiasta puhuessamme mielessämme on kasvuajattelun kaltaiset ilmiöt. Sen sijaan talousdiskurssista keskusteltaessa kiinnostaa esimerkiksi "taloudellisen kasvun" muuttuminen "laadulliseksi kasvuksi" ja "kestäväksi kehitykseksi".

Oleennaista on, että ihmiset osallistuvat lähes päivittäin moniin erilaisiin diskursseihin. Nämä antavat hyvin erilaisia merkityksiä samoille asioille. Esimerkiksi puhe taloudesta ja puhe luonnonsuojelusta ovat diskursseja, jotka hahmottavat yhden ja saman metsän aivan eri tavoin.

Eri diskursseissa siis myös me itse saamme eri merkityksiä. Esimerkiksi valtiollisessa puheessa sinä olet päättäjä, kansalainen, äänestäjä tai vain pienen pieni väestöyksikkö; talousdiskurssissa taas yrittäjä, kuluttaja, palkansaaja tai "infinitesimaalinen" kysyntäyksikkö. Näitä jossakin diskurssissa ihmisille tuotettuja merkityksiä tai asemia on alettu kutsua "*subjektipositioiksi*". Sama ihminen on siis eri diskursseissa erilaisissa subjektipositioissa. Kyse on osittain samasta ilmiöstä, kuin mihin viitataan puhuttaessa ihmisen erilaisista rooleista tai identiteeteistä. Kuitenkin käytettäessä subjektipositio-termiä

666 Ks. Hall 1992b, 291-295,318; tätä lähellä puheen lajin määrittely Bahtinilla ja kumppaneilla: Bahtin 1987, 60, Gardiner 1992, 81.

667 Niiden kritiikkiä esim. Giddens 1988, 71-108, Norris 1990b, 184-188.

668 Jokinen et al 1993, 27; tätä lähellä oleva määritelmä Laclau & Mouffe 1987, 105:ssä.

669 Foucault 1972, 38. Tämän abstraktion kritiikkiä: Dreyfus & Rabinow 1982, 79-100.

670 Tätä termiä käyttävät mm. Hall 1992a ja Sulkunen 1989, 44,137, ks. myös Parker 1992, 19-20.

671 Ks. esim. Eagleton 1991, 193-194.

korostetaan diskurssien vaikutusta asiassa.⁶⁷²

Tunnettu institutionaalisen taloustieteen edustaja John Commons esitti 1920-luvulla teorian erilaisista "pyrinnöistä" (going concern, esim. valtiot, yhtiöt, yhdistykset yms.), joissa ihminen toimii ja joiden moninaisuutta vastaa koko hänen persoonallisuutensa jakautuminen osiin. Teoria muistuttaa nyt käsiteltävää diskurssiteoriaa.⁶⁷³

Erilaiset diskurssit eivät ole erillisiä vaan niiden suhteet ovat ratkaisevia. Usein diskurssi voi luoda tietyn näkökulman ja antaa tiettyjä merkityksiä nimenomaan joidenkin muiden diskurssien luomien merkitysten pohjalta. Esimerkiksi rasmin diskurssi voi pohjautua toisaalta yleiseen valtiolliseen puheeseen, toisaalta kansainvälisyys- ja tasa-arvoisuuspuheen nurinkääntämiseen. Olennaista on, että jotakin yhteiskunnallista kokonaisuutta tukeva ja rakentava vaikutus ei synny vain yhden vaan monen toisiinsa erilaisissa suhteissa olevan diskurssin "yhteistyössä". Esimerkiksi yhtiön sisällä puhutaan sekä valtahierarkiaa osoittavasti että tasa-arvoista me-henkeä luoden. Yhteiskunnallisen instituution diskurssien kokonaisuutta kutsutaan *diskurssijärjestykseksi*.⁶⁷⁴

Diskurssiteoria voi auttaa ymmärtämään monia valtaan ja ideologiaan liittyviä ongelmia, joista oli edellä puhe. Se voi myös valaista niitä ristiriitaisuuksia, joihin törmättiin Ihmiset I -luvussa.

Kuten totesin, samat ihmiset näyttävät toisinaan hyvin näkevän ja tajuavan hierarkioiden, talouden ja tiedotuksen heihin kohdistaman vallan, toisinaan taas olevan siitä tietämättömiä. Tämä voidaan nyt ymmärtää erilaisten diskurssien vaikutukseksi: valtajärjestelmän synnyttämä ideologinen diskurssi saa ihmisen näkemään itsensä tasaveroisena kansalaisena tai "MEHYVÄ"-yhtiöläisenä ja myös ottamaan itselleen tällaisen subjektiposition; toisaalta hierarkian alimman tason ihmisten keskinäinen diskurssi tai hiukankin kriittinen lehtikirjoittelu luovat toisen näkökulman ja ihminen onkin alistettu ja riistetty "tavallinen ihminen" tai "herrojen kaltoin kohteleva duunari".

Myös eliitin piirissä on monenlaisia diskursseja liittyen mm. siihen, että harjoitettavan politiikan seuraukset vaihtelevat liittiryhmästä toiseen. Toisaalta ei ole itsestään selvää, että eliittiin kuuluvat ihmiset haluavat muiden alistamista. Edes jotenkin yhtenäisen ja hallitsemista haluavan eliitin luomiseen tarvitaan siis erityistä ideologista diskurssia tai paremminkin diskurssijärjestystä.⁶⁷⁵

Näin voidaan ymmärtää myös ne ristiriitaiset tulokset, joihin viitattiin ympäristöasenteita käsiteltäessä. Ihmiset I -luvussa esitettiin samoilla ihmisillä olevan kaksi arvojärjestystä: eettinen ja ekonomistinen. Mielipidetiedustelu, jossa ei ole valmiita vaihtoehtoja, tulkitaan osaksi kaikkialle työntyvää talouspuhetta, ja ihminen ottaa itsekkään kuluttajan subjektiposition. Sen sijaan ekologisia ja eettisiä vaihtoehtoja sisältävä kysely kytketään kodin ja ystävien piiristä tuttuun eettiseen diskurssiin.

Voimme nyt alkaa tajuta paremmin, miksi ideologiat pysyvät pystyssä ja kykenevät vaikuttamaan siitä huolimatta, että niitä ei voi järjellisesti perustella. Ideologisen diskurssin piilevien sääntöjen omaksumista ja siinä pysymistä ohjaavat hierarkian sisällä normaalit vallankäyttömekanismit. Tässä tärkeitä ovat tavanomaiseen tapaan palkkiot ja rangaistukset mutta myös toisenlaista diskurssia kehittävien kokousten ja tiedotuksen estäminen tai vaikeuttaminen Näin ollen siinäkin tapauksessa, että ihminen on selkeästi omaksunut jonkin maailmankatsomuksen, vallitsevat diskurssit voivat työpaikalla, kaupoissa ja monissa muissa yhteyksissä ikään kuin imeä hänet mukaansa ja hän alkaa itsekin tuottaa puhetta, joka on ristiriidassa hänen perusnäkemyksensä kanssa. (Ideologisen diskurssin hyvin tietoisesta tuottamisesta vallankäyttäjien toimesta on hyvä esimerkki edellä Eichmannia käsiteltäessä mainittu natsi-Saksan "Sprachregelung", joka kieltä muuttamalla pyrki saamaan juutalaismurhat näyttämään neutraaleilta ja

672 Jokinen et al 1993, 39, Henriques et al 1984, 203, Fairclough 1989, 39.

673 Commons 1974, 368-372.

674 Ks. esim. Fairclough 1989, 29-30.

675 Ks. Eagleton 1991, 45.

normaaleilta.)

Usein kyseessä on "keisarin uudet vaatteet" -ilmiö. Selvästi olemattomista vaatteista (esimerkiksi demokratiasta ja kehityksestä) puhutaan, ikään kuin ne nähtäisiin, koska kaikki ja varsinkin korkeassa asemassa olevat hoviherrat tekevät niin. Sitä paitsi se, ettei ihminen niitä näe, osoittaisi hänen olevan kelvoton hoitamaan tehtäväänsä. Omille havainnoille rakentuvan diskurssin käynnistymiseen tarvitaan lapsi (esimerkiksi epäsosiaalinen kirjailija, tutkija tai rettelöitsijä), joka ei ole sisäistänyt valtakurssin sääntöjä.

Kuitenkaan se, että ihmiset käyttävät jotakin selviä valheita sisältävää ideologista diskurssia, ei tarkoita ihmisten tietoisuuden olevan väärää: he voivat jossain toisessa tilanteessa käyttää diskurssia, jossa nämä valheet oikaistaan. Esimerkiksi talouskasvun välttämättömyyden vakuutteluun työpaikalla osallistuvat ihmiset voivat hautajaisissa puhua vilpittömästi, kuinka turhaa on juosta maallisen mammonan perässä.

Toisaalta valheet eivät ylipäänsä ole välttämättömiä. Ideologioiden tarkastelu diskursseina merkitsee nimenomaan niiden käytännön vaikutusten selvittämistä. Tällöin on helppo ymmärtää, että sellainenkin esitys, jossa puhutaan vain totta, voi olla ideologinen. Esimerkiksi lause "johtaja Iso Ylänkö on tunnollinen ja ahkera työntekijä sekä kunnan perheenisä" voi olla kovasti totta, mutta sen esittämisen tarkoitus on mitä todennäköisimmin helpottaa johtajan vallankäyttöä.

Yhtiöiden ja valtiollisten laitosten työntekijät oppivat nopeasti näitä hierarkioita tukevat diskurssit. Apuna on se, että ne ovat useimmiten muunnelmia yhteiskuntamme yleisimmistä ideologisista diskursseista. Näitä taas omaksutaan muun muassa kouluissa, joiden piilo- ja usein myös viralliset opetussuunnitelmat tähtäävät juuri tähän. Kaikenlaiset johtajat taas saavat "uusia vaatteitaan" Elinkeinoelämän valtuuskunnan, Euroopan teollisuusmiesten pyöreän pöydän, Trilateraalisen komission (ks. edellistä lukua) ynnä muiden sellaisten kokouksista, seminaareista ja julkaisuista.

Osa ideologisista diskursseista on kuitenkin muuttunut niin kiinteiksi osiksi kulttuuriamme, ettei niitä tarvitse erikseen oppia. Esimerkiksi tapa puhua taloudesta erillisenä osana yhteiskuntaa tai Aasian, Afrikan ja Latalalaisen Amerikan maista kehitysmaina on vakiintunutta ja kaikkialle levinnyttä valtaa tukevaa kielenkäyttöä. Joskus on jopa vaikeaa saada itseään ymmärretyksi, jos tietoisesti yrittää välttää ideologisiin diskursseihin kuuluvia ilmaisuja. Samalla tavoin, kuin emme nykyisin voi yhtäkkiä päättää hengittää saastumatonta ilmaa tai syödä puhdasta ruokaa, emme voi noin vain lakata tukemasta puhetoimiamme valtahierarkioita. Mutta aivan kuten voimme yhteistyössä muiden kanssa saada ympäristömme ja ravintomme puhdistumaan, voimme kehittää uusia diskursseja, jotka rikkovat vallan lumouksen ja auttavat meitä näkemään toisenlaisen yhteiskunnan mahdollisuudet.

Tekijät kateissa

Diskurssin käsite ja siihen liittyvät teoriat edistävät siis vallan salakavaliin, välillisten vaikutusten ymmärtämistä puheessamme, ajattelussamme ja teoissamme. Vaikka monet ideologiaa koskevat ongelmat selviävät, alkaa helposti tuntua siltä, että tästä on maksettu liian kova hinta: syntyy uusia ja entistä suurempia ongelmia. Nämä ovat yhteydessä diskurssien ja meidän itsemme, "minuutemme", suhteeseen. (Tässä esimerkki ideologisen talousdiskurssin tunkeutumisesta kielen muille alueille: maksamis- ja hintametaforan viljeleminen vahvistaa helposti käsitystä, että kaikki todella on hinnoiteltavissa. Tätä käsitystähän kritisoin edellä Talous-luvun alaluvussa Ulkoistetut kustannukset.)

Kuten toin esiin, eri diskurssit saavat yhden ja saman ihmisen puhumaan ja ajattelemaan samasta asiasta eri tavoin. Eikä tässä kyllin: ne saavat ihmisen ajattelemaan

ja puhumaan myös itsestään eri tavoin ja toimimaan sen mukaisesti, olemaan eri subjektipositioissa. Kun tätä vähänkin miettii, diskurssiteoria alkaa helposti näyttää kummalliselta. Mitä meissä oikein tapahtuu, kun siirrymme diskurssista toiseen? Miten diskurssit saavat meistä otteen? Kuka tai mikä asioita itse asiassa tekee: me, diskurssit - vai eikö kukaan?

Tämän ihmettelyn monet diskursseista kirjoittavat sulkevat kokonaan pois. Ei olla kiinnostuneita siitä, mitä ihmisten päässä liikkuu tai miten ihmisen persoonallisuus tai minuus pitäisi ymmärtää subjektipositioden kirjon valossa⁶⁷⁶. Toisaalta samalla voidaan korostaa ideologisten diskurssien ja vallan tuottaneen koko "subjektin" (eli tekijän tai minän). Näkemykseen on vaikea liittää perusteltua yhteiskuntakritiikkiä, vastarintaa tai vapautuspyrkimyksiä. Miksi jokin toinen tilanne olisi parempi kuin nykyinen, jos kerran olemme aina vallan ja sitä tukevien diskurssien synnyttämiä? Mistä vastarinta keskeisiä hierarkioita kohtaan voisi syntyä?

Myös ajatus ihmisestä olentona, joka on eettisesti vastuussa teoistaan, ei tunnu soveltuvan tällaiseen teoriaan. Miksi minua nyt voisi syyttää alistamisesta - minähän olen vain joutunut tällaiseen subjektipositioon? Tästä on lyhyt matka siihen, että me emme ole ruumiillisina olentoina tekijöitä tai toiminnan suorittajia: jäljelle jää vain erilaisten diskurssien keskinäinen kamppailu⁶⁷⁷.

Nyt puheena oleva subjektikäsitely, jota usein toistetaan, esiintyy toisaalta kirjoittajilla, jotka ovat saaneet vaikutteita Jacques Lacanilta ja Louis Althusserilta, toisaalta Michel Foucault'n "tiedon arkeologia"- ja "genealogia"-vaiheen teksteissä ja näistä vaikutteita saaneilla⁶⁷⁸. Foucault itse kyllä puhuu myönteiseen sävyyn vastarinnasta, mutta kysymys on siitä, että hänen tieto/valta(diskurssi)-teorioihinsa on vaikea liittää keskeisiin valtajärjestelmiin kohdistuvaa vastarintaa. Elämänsä viimeisinä vuosina hän työskenteli subjektiteoriaansa kehittämiseksi, muttei edistynyt siinä pitkälle.⁶⁷⁹

Subjektin näkemiseen ulkoa tuotettuna on vaikuttanut englannin ja ranskan subjektisanan (subject, sujet) monimerkityksisyys: se tarkoittaa myös alamaista tai jonkin alaista.⁶⁸⁰

Moniminä

Diskurssiteorian antama kuva ihmisistä muistuttaa ilmiötä, jota psykiatrit ja psykologit ovat havainneet vuodesta 1970 lähtien yhä enemmän: monipersonaisuutta eli hajaantunutta identiteettiä. On löydetty paljon tapauksia, joissa samalla ihmisellä on monta erillistä persoonallisuutta tai minää - keskimäärin 6-16.

Jotkut ihmisen "minät" tietävät muiden minien olemassaolosta, toiset eivät. Yleensä eri persoonat ovat (tai ainakin väittävät olevansa) eri ikäisiä ja eri sukupuolta. Toiset ovat ystävällisiä, toiset vihamielisiä, toiset aggressiivisia, toiset passiivisia, toiset kapinallisia, toiset tottelevaisia jne. "Monikkoihmisen" siirtyminen persoonallisuudestaan toiseen kestää muutamasta sekunnista muutama minuuttiin, ja se tapahtuu joko itsestään tai yhden persoonallisuuden tahtomana. Tällöin ihmisen kasvon ilmeet, äänen ja puheilmaisun laatu,

676 Ks. esim. Jokinen et al 1993, 37-38.

677 Ks. esim. Laclau & Mouffe 1987, 134-135, tämän teoksen kritiikkiä: Eagleton 1991, 219, Norris 1993, 290-292, Larsen 1990; yleistä diskurssien yksinvallan kritiikkiä: Giddens 1988, 86-99, Latour 1993, 63-65, Bhaskar 1993, 277.

678 Ks. esim. Althusser 1984, 126-132, Foucault 1972, 55, Foucault 1977, 137-138, Foucault 1980a, 117-119.

679 Ks. esim. Foucault 1982, Foucault 1988, Miller 1993, 339. Ko. subjektikäsitelyksen kritiikkiä mm. Smith 1988, 34-, 76, 168, Henriques et al 1984, mm. s. 237, Gardiner 1992, 158-163, Zerzan 1991, 20, Boyne 1990, 139-, Norris 1993, 29-. Kahdessa viimeksi mainitussa ja Miller 1993:ssa Foucault'n pyrkimyksestä vielä kerran uudistaa ajatteluaan elämänsä loppuvaiheessa.

680 Ks. Smith 1988, xxxiii.

ruumiin vakioasennot sekä liikkeiden luonne muuttuvat, mikä voi ilmetä hyvinkin dramaattisena.⁶⁸¹

Hajaantunut identiteetti ei välttämättä ainakaan kaikissa tapauksissa ole sairaus, eivätkä kaikki "monikot" halua tulla "yksiköiksi". Kuitenkin ilmiöstä aiheutuu siksi paljon hankaluuksia, että tavallisesti hakeudutaan ammattiauttajan puheille. Terapiassa persoonallisuudet on pystytty yhdistämään, mutta ne eivät silti kokonaan häviä: eri persoonallisuuksien ominaisuuksilla on taipumus jäädä ihmiselle mutta nyt toisiinsa yhteydessä olevina ja sekoittuvina.⁶⁸²

Vaikka useimmat meistä eivät ole tai ole olleet varsinaisia "monikkoja", identiteetin täydellisen hajaantumisen mahdollisuus kuvastaa mieleemme luonnetta: se ei ole läheskään niin yhtenäinen kuin usein ajatellaan. Tämä tulee ilmi monissa tutuissa ilmiöissä, joihin ei aina vain kiinnitetä huomiota. On tavallista epäröidä ja tuntea, ettei oikein tiedä, mitä tahtoo tai miten pitäisi suhtautua. Toisaalta haluaa tätä, toisaalta tuota. On yleistä harrastaa itsepetosta. Vaikka tietäisi, mikä on oikein, ja kykenisi sen tekemään kenenkään estämättä, voi kuitenkin tehdä väärin. (Tätä ilmiötä, tahdon heikkoutta, käsittelin Ihmiset I -luvussa.)

Hyvä esimerkki ajattelijasta, joka näkee mielen yhtenäisenä, on paljon uuden ajan mielenfilosofiaan vaikuttanut René Descartes. Hän kirjoitti aikoinaan: "... havaitsen heti hengen ja ruumiin välillä olevan suurta eroa sikäli, että ruumis on luonnostaan aina jakautuva, henki sitä vastoin täysin jakautumaton. Kun näet harkitsen henkistä olemustani, toisin sanoen itseäni vain jonakin ajattelevana, en voi erottaa itsestäni minkäänlaisia osia, vaan käsitan ja käsitan hyvin selvästi olevani jotain ehdottomasti yhtä ja kokonaista."⁶⁸³

Mieleemme hajaantuminen ymmärretään usein negatiiviseksi. Mutta se voidaan nähdä myös myönteisenä ja välttämättömänä sosiaalisuutemme liittyvänä voimavarana. Juuri tähän pohjautuen voimme samastua toisiin olentoihin, tuntea empatiaa ja ymmärtää kanssaihmissämme⁶⁸⁴. Persoonallisuutemme epäyhtenäisyys auttaa myös selviämään hyvin erilaisista käytännön tehtävistä, joita yhden ihmisen elämään, vuoteen tai päivään usein sisältyy⁶⁸⁵. Toisaalta ilmeisesti juuri mieleemme alttius paloittumiseen tekee mahdolliseksi ideologisten diskurssien vaikutuksen.

Kuitenkaan mieleemme palaset eivät koskaan ole kokonaan erillisiä. Vakavasta monipersonaalisuushäiriöstä kärsivälläkin ihmisellä on ilmeisesti piilotajunta tai tiedostamaton, joka yhdistää persoonallisuudet⁶⁸⁶. Monien tutkijoiden mukaan piilotajunta näyttää keskeistä osaa myös "terveillä" ihmisillä siinä prosessissa, joka johtaa jonkin subjektin ottamiseen⁶⁸⁷.

Sekä tiedostamattoman että tiedostetun alueella yhteyttä eri subjektin ottamisen välillä pitää yllä myös yksilön oma henkilöhistoria. Osallistumiset aikaisempiin diskursseihin vaikuttavat siihen, vaikuttaako diskurssi ylipäänsä, ja jos vaikuttaa, minkä subjektin ottamisen hän ottaa ja mitä se yksityiskohtissaan on. Subjektin ottaminen ei ole jonkin ennalta tarkoin määritellyn roolin näyttelystä.⁶⁸⁸

Yksilön aktiivista panosta "subjektin ottamisessa" lisää vielä se, että on olemassa myös laaja ja yksityiskohtainen sanattoman, ei-kielellisen tiedon alue, joka vaikuttaa diskurssin vaikutukseen. Sanattoman, "käytännöllisen tietoisuuden" tasolla tarkkailemme kaikkea, mitä teemme - myös puhettamme. Itse asiassa tällainen tarkkailu

681 Braude 1991, 38-43, Sidran Foundation... 1995, Kampman 1974 ja 1975; englannin kielessä ko. ilmiötä on kutsuttu termillä 'multiple personality disorder', mutta vuoden 1994 vaiheilla siirryttiin käyttämään termiä 'dissociative identity disorder' (Sidran Foundation... 1995).

682 Braude 1991, 45-46.

683 Descartes 1956, 147.

684 Rorty 1988b, 119-120.

685 Ks. Kvaløy 1979.

686 Braude 1991, 164-.

687 Smith 1988, Henriques et al 1984, 225-226, 247-260.

688 Smith 1988, 37, Henriques et al 1984, 236.

on oleellinen osa tekemisiämme.⁶⁸⁹ Sanaton tieto voi olla ristiriidassa diskurssin tai sen tarjoamien subjektipositioiden kanssa.

Joidenkin uusien tutkimusten mukaan ei-kielellinen taso on myös minämme varhaiskehityksessä keskeistä. Pikkulapsen ja hänen hoitajansa välillä on vilkasta sanatonta tunnekkommunikaatiota. Lapsi kokee voimakkaasti hoitajan vallan, mutta myös oman kykynsä vaikuttaa tähän. Tässä prosessissa lapsi osallistuu aktiivisesti oman subjektuutensa synnyttämiseen ja oppii samalla myös harjoittamaan vastarintaa.⁶⁹⁰

Itseään voi ajoittain tarkkailla myös täysin tietoisella ja kielellisellä tasolla. Voi ikään kuin etäännyä normaaleista tekemisistään ja puheistaan ja pohtia niitä ulkopuolelta⁶⁹¹. Tällaisella ajattelulla ihminen voi ratkaisevasti muuttaa ideologisten diskurssien tehoa omalla kohdallaan.

Toisaalta eri diskurssit voivat vaikuttaa samaan ihmiseen yhtäaikaan. Vaikutukset eivät useinkaan ole samansuuntaisia vaan ristiriitaisia. Seurauksena voi olla sisäinen dialogi eli vuoropuhelu, jonka tulos ei ole etukäteen selvä. Vaikka ideologinen diskurssi pyrkii monologisiin, yksinpuheluun, se ei läheskään aina onnistu: sisäisen dialogin tuloksena ei synnykään mukautuminen diskurssin kutsumiin subjektipositioihin vaan passiivisuutta, häiriköintiä tai jopa vastarintaa. (Tällainen dialoginen subjektikäsitys on peräisin Mihail Bahtinilta ja hänen työtovereiltaan⁶⁹².)

Ideologisen diskurssin vaikutus muuttuu vielä epävarmemmaksi ja ennustamattommaksi, kun se ei kohtaakaan ihmisiä atomisoituneina yksilöinä vaan ryhmän tai jonkin ala- tai vastakulttuurin jäsenenä. Ryhmän jäsenten keskinäinen dialogi vahvistaa sisäisiä dialogeja. Hallitsevaa ideologiaa voidaan alkaa ikään kuin "kirjoittaa" uudestaan: merkitykset käännetään ympäri ja vakavasta tehdään naurettava.⁶⁹³ Ihmisten yhteistyön estäminen on siis vallan kannalta tässäkin suhteessa tärkeää.

Takaisin maan pinnalle

Edellä olleen "subjektiteoreettisen" mutkan jälkeen voimme lähteä selvittämään konkreettisia ideologioita ja ideologisia diskursseja. Ehkä mutka vaikutti harhapolulta, mutta se oli tarpeen. Diskurssit uhkasivat yksinvallallaan viedä mielen yhteiskunnalliselta toiminnalta - myös tämän kirjan jatkamiselta: syntynyt teksti olisi ollut vain jonkin ideologisen diskurssin juoni.

Jotkin valtaa tukevista ideologioista ja diskursseista liittyvät vain tiettyyn organisaatioon tai erityisalaan. Esimerkiksi yhtiöiden henkilökuntalehtien sivuilla annetaan usein kuva, että "me" olemme yhtä suurta perhettä ja kaikkien kannattaa toimia yhtiön parhaaksi.

Suuren kansainvälisen hierarkian muodostavan Nokia-yhtymän vuosikertomuksessa toimitusjohtaja Jorma Ollila vakuuttaa: *"Yhteisiin arvoihimme perustuvan nokialaisen toimintatavan tavoitteena on huippuluokan suorituskyky... Yhteistyö sekä työskentely tiimeissä ja joukkueina ovat paras tapa purkaa hierarkkisia, jäykkiä rakenteita ja estää niiden syntyminen siellä, missä niiltä on toistaiseksi vältytty."*⁶⁹⁴

Toiset ideologiat taas ovat hyvin yleisiä ja tukevat esimerkiksi kaikkien valtioiden tai kaikkien yhtiöiden toimintaa - tai jopa kaikkea vallankäyttöä ja yhteiskunnan säilyttämistä pääpiirteissään nykyisellään. Kuten edellä on tuotu esiin, kysymys on ajatuksista ja

689 Giddens 1987, 99, Giddens 1983, 40, Gardiner 1992, 163, Harré & Secord 1976, 84-92.

690 Mahoney & Yngvesson 1992.

691 Tästä Michel Foucault puhuu viimeisessä haastattelussaan: Foucault 1984, 388.

692 Gardiner 1992, 72-76, 163-166, Bahtin 1991, esim. 385; dialoginen subjektikäsitys oli myös tunnetulla filosofilla Charles Peircellä: Colapietro 1989, 92-95.

693 Ks. Gardiner 1992, esim. 165.

694 Nokia-yhtymän vuosikertomus 1993, Helsinki 1994.

puheista, jotka ovat yleisiä sekä arkipäivän jutustelussa että oppineiden teksteissä. Monet edellisissä luvuissa kritisoidut käsitykset voidaan nähdä ideologisina. (Tässä ja seuraavassa 'ideologia' tarkoittaa sekä ideologiaa että ideologista diskurssia, ellei asiayhteydestä, rinnastuksesta tai määreestä selviä, että kyseessä on nimenomaan ideologia ajattelutapamielessä.)

Joskus nykyisen yhteiskunnan oikeutuspyrkimys on täysin avointa: puhutaan luonnonvalloituksen loistavuudesta, edistyksen toteutumisesta ja parhaasta realistisesti toteutettavissa olevasta yhteiskunnasta. Tavallisempaa on kuitenkin, että ideologia toimii salakavalammin. Se ei kiellä nykyisten olojen ongelmia, mutta luonnollistamalla ne ideologia tekee jokaisen ihmisen yksilönä syypääksi tuhouhkiin ja kurjuuteen. Tällaisia ideologioita on ainakin osa niistä ajattelu- ja puhetavoista, joita käsittelin edellä Ihmiset I -luvussa. Ne vievät huomion pois ihmisten välisistä eroista ympäristövaikutusten ja vallan suhteen: kaikki ovat "samassa (pelastus)veneessä".

Vielä pidemmälle mennään, kun myös yksityisten ihmisten käyttäytyminen luonnollistetaan. Näin tehdään sosiobiologiassa. Kun ihmiset ajattelevat, että alistaminen ja alistuminenkin johtuu geeneistä, vallankäyttö ja etujen kahmiminen toisten kustannuksella on miellyttävän esteetöntä.

Myös Mistä väestöselitykset vaikenevat -luvussa kritisoidut köyhien maiden ongelmien selitykset voidaan nähdä ideologiana: usein puhe väestönkasvusta saa huomion pois kurjuutta ylläpitävistä valtajärjestelmistä ja eliittien harjoittamasta häikäilemättömästä alistamisesta ja riistosta.

Samalla tavoin voidaan talous- ja teknologialuvuissa esitetty tulkita nyt tiettyjen ideologioiden kritiikiksi. Puhe taloudellisesta kasvusta ja teknologiasta ongelmien ratkaisijana saa luonnon ja suurten ihmisjoukkojen kustannuksella tapahtuvan omanvoitonpyynnin ja vallan kasaamisen näyttämään harmittomalta: se on vain "kansantalouden" ja "tekniikan kehityksen" edistämistä, joka tuottaa kaikille hyvää.

Olen siis jo laajalti käsitellyt monia konkreettisia ideologioita ja ideologisia diskursseja - tosin käyttämättä näitä termejä. Täydennyksenä tarkastelen seuraavassa vielä joitakin yhtiöiden ja valtioiden ylivaltaa tukevia puhe- ja ajattelutapoja.

Taloudiskurssit

Talous-luvussa totesin, että kaikkea ei voi mitata markkoina tai dollareina. Vallitsevassa taloudellisessa ajattelussa on kuitenkin tavallista hinnoitella jopa elävät luontokappaleet ja ihmiset. Esimerkiksi Hallitustenvälisen ilmastomuutosta käsittelevän komitean (IPCC) teettämässä raportissa verrataan rahassa päästöjen vähentämistä siihen, että mitään ei tehtäisi. Laskelmissa länsieurooppalaisen ihmishengen hintana on 1,5 miljoonaa dollaria; venäläisen arvo taas on 300 000 dollaria, aasialaisen ja afrikkalaisen 150 000 dollaria⁶⁹⁵. (Heinäkuussa 1995 IPCC hylkäsi raportin - ilmeisesti juuri näiden ihmishenkihintojen herättämän arvostelun takia⁶⁹⁶. Kysymys on todella ihmisten taloudellisista arvoista eikä esimerkiksi kulutuksen vertailusta.)

Miten kukaan voi ajatella näin mielettömällä tavalla? Asia käy ymmärrettäväksi vain, kun huomaamme, että talouspuhe on omalakinen diskurssi, jossa normaalin puheen eettiset itsestäänselvyydet sivuutetaan jatkuvasti. Se on puhetapa, jonka käyttämisestä palkitaan yhtiöiden ja valtiollisten talousorganisaatioiden sisällä. Siksi ihmiset jatkavat sitä, vaikka se törmää tavan takaa arkiajattelun kanssa. Yhtiöiden valta-aseman takia talouspuhe on keskeinen ideologinen diskurssi tämän hetken yhteiskunnassa. Taloustieteen matematiikalla ratsastavan diskurssin rinnalla on käytännön talousmiesten ja

695 Wysham 1994.

696 The Ecologist CAMPAIGNS, July/August 1995, 4.

poliitikkojen yksinkertaistettu versio. Tästä puolestaan on levinnyt ilmaisutapoja lähes kaikkeen arkipuheeseen.⁶⁹⁷

Vaikka jotkut taloustieteilijät ovat soveltaneet kalkyyleitään myös parisuhteisiin⁶⁹⁸, on olennaista, että näin ei yleensä tehdä. Kun ihminen on päivän tai viikon kuluessa mukana myös diskursseissa, joissa ihmisiä ei välineellistetä, hän voi sopeutua talousajattelun jäätävään kylmyyteen. Inhimillisesti mieletön talousdiskurssi pysyy pystyssä vain, kun se on osa laajempaa diskurssijärjestystä.

Talousajattelun ja etiikan ristiriidan hämärtämistä auttaa se, että talousdiskurssi hahmottaa talouden erilliseksi osaksi yhteiskuntaa, ikään kuin muuta yhteiskuntaa käynnissä pitäväksi koneeksi tai moottoriksi. Näin saadaan tuntumaan siltä, että puhuttaessa päivällä esimerkiksi raaka-aineista ja työvoimasta, tarkoitetaan eri asiaa kuin sitä luontoa ja niitä ihmisiä, jotka kohdataan iltakävelyllä.

Esimerkiksi ERT (ks. edellistä lukua) totesi vuonna 1993: "Teollisuus ei voi hyväksyä, että muiden tavoitteiden edistämistä käytetään tekosyynä itse vaurautta luovan koneen vahingoittamiseen, joko nostamalla sen kustannuksia tai estämällä sen kehitystä. Ei voi olla tervettä yhteiskuntaa eikä tervettä ympäristöä ilman niitä maksavaa tervettä taloutta."⁶⁹⁹

Ajatus erillisestä taloudesta on erikoislaatuinen myös kulttuurien välisessä vertailussa, sillä muissa kulttuureissa sitä ei esiinny. Euroopassakin ajatus on suhteellisen uusi. Se yleistyi vasta 1800-luvulla, ja ennen 1700-lukua kukaan ei niin yhteiskuntaa mieltänyt. Esimerkiksi 1600- ja 1700-luvulla kirjoittaneilla merkantilisteilla meidän taloudeksi ja politiikaksi mieltämämme ilmiöt sekoittuivat toisiinsa.⁷⁰⁰ (Talouden erillisyyssajatuksen yleistymiseen vaikutti ratkaisevasti Adam Smith, jota käsittelen seuraavassa.)

Juuri kuvitelma talouden erillisyydestä mahdollistaa ajatuksen taloudellisesta kasvusta lähes kaikkien ongelmien ratkaisijana. Selityksiä ajatuksen esiintymiselle todella tarvitaan: kuten Talous-luvussa toin esiin, kasvupyrkimys on yhtä mieletön kuin talon lämmittäminen seiniä polttamalla.

Puhe kasvusta ja talouden erillisyydestä ovat siis ideologista diskurssia, joka tukee talousorganisaatioiden vallankäyttöä. Yhtiöiden laajeneminen ja voitontavoittelu luontoa omimalla ja ihmisiä alistamalla saadaan näyttämään talouskoneen parantamiselta, joka luo perustan kaikelle muulle.

Ideologiseen talousdiskurssiin kuuluu myös kilpailun esittäminen yleispätevänä ja luonnollisena ihmisten välisenä kanssakäymisen muotona. Yhtiöiden välisten ja sisäisten suhteiden mallina on ikään kuin reilu urheilukilpailu, jossa paras voittaa. Ihmisten ja organisaatioiden väliset eriarvoiset lähtökohdat resurssien ja vallan suhteen voidaan sivuuttaa. Näin talousorganisaatioiden räikeistä epäoikeudenmukaisuuksista kärsivän valitus saadaan näyttämään yhtä typerältä kuin hävinneen urheilijan itku.⁷⁰¹

Kilpailudiskurssia täydentää se, että puhutaan yrittäjästä, yrityksistä, markkinataloudesta ja markkinavoimista - ei kapitalisteista, yhtiöistä, kartelleista, oligo- ja monopoleista, keinottelijoista, yhtiötaloudesta eikä kapitalismista. Näin näyttää siltä, että esimerkiksi Shell, Mitsubishi ja Nokia ovat jollakin tavalla samanlaisia ja samanlaisessa asemassa kuin Maijan suutarinverstas, Matin parturi-kampaamo tai Liisan pientila.

Markkinatalouspuhe rinnastaa yhtiöiden toiminnan kauppatoreilla ja muilla konkreettisilla markkinapaikoilla tapahtuvaan suuren myyjä- ja ostajajoukon kohtaamiseen. Jokainen voi olla yrittäjä ja tarjota myytäväksi tuotteitaan tasaveroisesti. Näin yhtiöiden riisto ja vallankäyttö alkaa näyttää yhtä oikeutetulta kuin hyvän mansikkasadon saaneen

697 Populaarien talousdiskurssien kriittistä analyysia: Karvonen 1996.

698 Esimerkiksi Gary Becker, joka sai vuonna 1992 Nobelin taloustieteen palkinnon, ks. Becker 1981, 38-.

699 Beating the Crisis 1993.

700 Esimerkiksi Dumont 1977, 33-34, Polanyi 1971, 46,71.

701 Ks. esim. Cantzen 1987, 224.

viljelijän menestys Perähikiän torilla.

Toisaalta tässä diskurssissa jokainen voi "kuluttajana" valita juuri niitä tuotteita, jotka häntä eniten tyydyttävät ja näin viime kädessä ratkaista sen, mitä tuotetaan. Yhtiöiden tuotantopäätösten epädemokraattisuus sekä mainonnan ja valtiokoneiston avulla tapahtuva kuluttajien manipulointi katoavat näköpiiristä.

Hobbesin rajattomat halut

Nykyinen talousideologia on kehittynyt vähitellen 1600-luvulta alkaen. Keskeisenä taustatekijänä on ollut kapitalismin eteneminen, johon on siellä täällä viitattu edellisissä luvuissa. Tämä hyödytti pientä vähemmistöä ja kurjisti maaseudulla asunutta kansaa. Erityisen tärkeä uutta oikeutusta vaativa vääräys oli Englannissa 1400-luvun puolivälissä kiihtynyt yhteismaiden aitaaminen. Tilanomistajat ottivat vähävaraisia elättäneet viljely- ja laidunmaat pelkästään omaan käyttöönsä. Useimmiten heidän tarkoituksensa oli rikastua tuottamalla lampaan villaa vientiin. Talonpojat köyhtyivät, ja tilattomista tuli paikasta toiseen kiertelevää kurjalistoa. Köyhät kapinoivat taajaan.⁷⁰²

Lisähankaluutena rahamiehillä oli se, että ahneutta pidettiin yleisesti eettisesti tuomittavana. Kirkko opetti, että ahneus, ylpeys ja itsekkyyks ovat kuolemansyntejä⁷⁰³. Antiikin inspiroimat humanistit Erasmus Rotterdamlainen ja Thomas More pitivät ahneutta yhtenä hyvän elämän pahimmista esteistä⁷⁰⁴. Lukuisat 1600-luvulla ilmestyneet intohimoja käsitelleet tutkielmat katsoivat ahneuden olevan kuolemansynneistä inhottavin⁷⁰⁵. Myös saituutta pidettiin vaarallisena intohimona.

Ensiapua rikkaiden päänsärkyyn antoi uusi puhetapa, jossa ahneuden sijasta puhuttiinkin ihmisen omista eduista ja niiden tavoittelusta. Etujen hallitsemää maailmaa pidettiin ennustettavana ja vakaana ja siksi vähemmän vaarallisena kuin intohimojen riivaamaa yhteiskuntaa. Koska talouden toimijoita ajoivat eteenpäin vain rationaaliset edut, voitiin puhua "pehmeästä kaupasta".⁷⁰⁶

Rikkauksien kasaamisen helpottamiseksi tarvittiin kuitenkin myös teoreettisesti perusteltua ideologista työtä. Siihen tuli osallistuneeksi muun muassa köyhän ja alkoholisoituneen papin poika Thomas Hobbes (1588-1679). Tämä ympyrän neliöinnin mielestään keksinyt filosofi toimi pitkään Englannin rikkaimpiin miehiin kuuluneen Devonshiren jaarlin sihteerinä ja kotiopettajana. Pari vuotta Hobbes valisti kuningastakin matematiikan hienouksista. Perusteellisen klassisen sivistyksen omannut oppinut hylkäsi perinteisen käsityksen hyvästä elämästä, johon kuuluu yhteisöllisiä ja henkisiä pyrkimyksiä. Sijalle hän esitti käsitystä ihmisestä, jonka luonnollista ahneutta voi vain ulkopuolinen pakko hillitä.⁷⁰⁷ Hobbes kirjoitti:

"Mutta ihminen, jonka ilo muodostuu siitä, että hän vertaa itseään muihin, ei voi nauttia mistään muusta kuin paremmuudesta, etevämmyydestä." "Onni on halun jatkuvaa etenemistä yhdestä kohteesta toiseen; edellisen saavuttaminen on kuitenkin vain keino jälkimmäisen saavuttamiseen." Niinpä ahneudella ei ole mitään rajaa, jolloin "kilpailu rikkauksista, kunniaa ja herruudesta tai muusta vallasta johtaa kiistoihin, vihollisuuksiin ja sotiin." "Jolleivät ihmiset elä yleisen vallan alaisina, joka pitää heidät kaikki pelossa, he ovat sodaksi kutsutussa tilassa, kaikkien sodassa

702 Lux 1990, 15-19, Development as Enclosure 1992, 132-133, Polanyi 1971, 34-.

703 Ks. esim. Capra 1982, 201, Heilbroner 1988a, 49.

704 More 1971, Erasmuksesta ks. Marja Itkonen-Kailan mt:een kirjoittama johdanto s. 8.

705 Hirschman 1977, 43.

706 "Le doux commerce", Hirschman 1977, 41-.

707 Ks. esim. Russell 1967, Hobbes 1991, xii,xxiv (Richard Tuckin johdanto), Roy 1992, 371.

kaikkia vastaan.⁷⁰⁸

Näillä näkemyksillä Hobbes tuli luoneeksi nykyisen talousdiskurssin kaksi keskeistä elementtiä: ajatuksen ihmisen rajattomista tarpeista ja luonnossa vastaavasti vallitsevasta niukkuudesta. Kun vähään tai kohtuulliseen tyytyvän elämän ajateltiin olevan hyvä, ei luontoa voitu pitää yleisesti kitsaana. Ahneelle sen sijaan maailmassa vallitsi välttämättä yleinen niukkuus.⁷⁰⁹ Kuten edellä Talous-luvun alussa todettiin, vallitsevalle tieteele talous on nykyisin jo määritelmän mukaan niukkuuden kanssa toimimista.

Hobbes ennakoi myös talousideologian käsitystä ihmisen arvosta: "Ihmisen arvo, ihmisarvo, (The Value, or Worth of a man) on, kuten kaikilla esineillä ja asioilla, hänen hintansa; toisin sanoen niin paljon kuin annettaisiin hänen voimansa käytöstä; ja siksi se ei ole ehdoton, vaan toisen tarpeesta ja arvioinnista riippuva asia."⁷¹⁰

Paheesta hyve

Englannin sisällissodan ja samanaikaisen tasa-arvoisuutta vaatineen liikehdinnän kauhut kokenut filosofimme sovelsi ihmisteoriaansa lähinnä valtio-oppiin. Suoremmin meidän taloudeksi kutsumaamme kenttään vaikutti puoli vuosisataa Hobbesin jälkeen elänyt Bernard de Mandeville. Tämä Hollannista Englantiin muuttanut lääkäri julkaisi vuonna 1705 kuuden pennyn satiirirunon "Nuriseva mehiläispesä eli roistot, jotka muuttuivat rehellisiksi". Runossa pesässä kukoistaa pahe mutta myös vauraus. Kun rukouksen avulla saadaan mehiläiset hyveellisiksi, seurauksena on veltostuminen, köyhyys, ikävystyminen ja väestön pieneneminen. Mandeville vetää yhteen tarinan opetuksen seuraavasti: "Yksityinen pahe saa aikaan yleisen hyvän."⁷¹¹ (Vastaavanlaisia ajatuksia esitti 1600-luvun lopussa ja 1700-luvun alussa moni muukin kirjoittaja, esimerkiksi Giambattista Vico⁷¹².)

Köyhien koulunkäyntiä vastustaneen lääkärimme teksti oli suuri menestys.

Mandevillen yhteenvedosta tuli yleinen puheenparsi. Kuitenkin, samoin kuin Hobbesin teokset aikaisemmin, opetusruno ja sitä täydentänyt kirja herättivät myös ankaraa suuttumusta, ja monet Englannin intellektuellit kiistivät niiden sisältämän opin.⁷¹³

Myöskään taloustieteen perustajana usein pidetty Adam Smith (1723-1790) ei aluksi hyväksynyt Mandevillen käsityksiä. Vuonna 1759 julkaisemassaan kirjassa "Moraalitunteiden teoria"⁷¹⁴ hän korostaa, että hyveiden ja paheiden välillä on todellinen ja olennainen ero. Sellainen järjestelmä, kuten tri Mandevillen, joka väittää, että eroa ei ole, on Smithin mukaan "hyvin moraaliton" ja sitä paitsi "täysin turmiollinen" sekä "lähes kaikissa suhteissa virheellinen". Samalla tavoin hän arvosteli herra Hobbesin käsitystä ihmisluonnosta.⁷¹⁵ Hänen oman teoriansa mukaan ihmisluontoon kuuluu myös sympatian tunne. Myös yhteinen hyvä on tästä riippuvainen:

"Yhteiskunnan kaikki jäsenet ovat toistensa avun tarpeessa ja ovat myös alltiina keskinäiselle vahingonteolle. Missä välttämätön apu annetaan vastavuoroisesti rakkaudesta, kiitollisuudesta, ystävydestä ja arvostuksesta, yhteiskunta kukoistaa ja

708 Hobbes 1991, 119[86] (tätä lähellä oleva ajatus: Hobbes 1841, 8,67), 70[47], 88[62].

709 Roy 1992, 372, Achterhuis 1993, 106.

710 Hobbes 1991, 63[42]; ks. myös Lux 1990, 114.

711 Dumont 1977, 63-, Lux 1990, 116-122; lainaukset alkukielellä: "The Grumbling Hive; or, Knaves turn'd Honest"; "Private vice makes public virtue." tai "Private Vices, Publick Benefits."

712 Ks. Hirschman 1977, 16-, Appleby 1978, 190-.

713 Lux mt.

714 Theory of Moral Sentiments.

715 Smith 1907, 451,463-65; lainaukset alkukielellä: "licentious", "wholly pernicious", "in almost every respect erroneous".

on onnellinen."⁷¹⁶

Kirja oli aikanaan varsin suosittu, ja siitä otettiin kuusi painosta. Jälkimaailma ei kuitenkaan juuri muista moraalifilosofi Smithiä. Sen sijaan muistetaan Smith, joka kyynisyydessään lähentelee Mandevilleä. Vuonna 1776 ilmestyneessä "Tutkimuksessa kansakuntien varallisuuden luonteesta ja syistä" Smith kirjoittaa:

"Me emme odota saavamme päivällistämme teurastajan, oluenpanijan tai leipurin hyväntahtoisuudesta vaan heidän itserakkaudestaan, emmekä koskaan puhu heille omista välttämättömyksistämme vaan heidän eduistaan." Ja toisaalla: "...johtamalla elinkeinoa sellaisella tavalla, että sen tuotanto on mahdollisimman suuri, yksilö ajattelee vain omaa hyötyään ja näkymätön käsi ohjaa häntä tässä kuten monissa muissa tapauksissa edistämään päämäärää, joka ei kuulunut hänen aikomuksiinsa. Eikä yhteiskunnalle aina ole pahasta, että asia on näin. Ajamalla omia etujaan hän usein edistää yhteiskunnan etua tehokkaammin kuin aikoessaan sitä todella edistää. En tiedä, että koskaan ne, jotka ovat pyrkinneet käymään kauppaa yleiseksi hyväksi, olisivat tehneet paljoakaan hyvää."⁷¹⁷

Näillä ja muutamilla muilla teoksen kohdilla alettiin jo Smithin elinaikana oikeuttaa rikkaiden oman edun tavoittelua. Kansojen varallisuus -kirja sopi perusteellisen, tieteellisluonteisen argumentaationsa ansiosta paremmin arvovaltaiseksi lähteeksi kuin Mandevillen ja muiden kansanomaisemmat tekstit. Esimerkiksi vuonna 1782 pääministeri William Pitt vetosi teokseen vastustaessaan onnistuneesti ehdotusta minimipalkkalaiksi: laki olisi ollut Smithin paljastaman luonnonlain vastainen.⁷¹⁸

Oliko Smith tyytyväinen tähän? Olisiko hän hyväksynyt sen, että teosta on yleisesti myöhemminkin käytetty kapitalismin oikeuttamiseen? Oliko hän todella muuttanut "Moraalitunteiden teorian" kirjoittamisen jälkeen perusteellisesti näkemyksiään ja oli nyt Mandevillen kannalla?

Vaikka Smith oli ilmeisesti tullut kyynisemmäksi, yhteiskuntafilosofimme allekirjoitti edelleen useimmat ensimmäisen kirjansa väitteet. Hän piti sitä Kansojen varallisuutta parempana eikä olennaisesti muuttanut Moraalitunteiden teorian uudistettua toista painosta, joka ilmestyi hänen kuolinvuonnaan.⁷¹⁹

Toisaalta tarkempi lukeminen paljastaa, että Smith ei nähnyt toisessa kirjassaan omanvoitonpyyntiä kaikissa tapauksissa hyvänä. Vain maanomistajien ja palkallaan elävien ihmisten etu yhtyy yhteiskunnan yleiseen etuun. Sen sijaan voitosta elävien etu on "aina jossain suhteessa erilainen, ja jopa vastakkainen, kuin yleinen etu". Kauppamiesten ja tehtailijoiden etu on "harhauttaa ja jopa tukahduttaa julkisuutta, ja he ovat niin muodoin monissa tilanteissa sekä harhauttaneet että tukahduttaneet sitä".⁷²⁰

Smith itse piti kirjaansa "hyvin ankarana hyökkäyksenä koko Ison-Britannian kaupallista järjestelmää vastaan"⁷²¹. Kansojen varallisuuden kielteisyyys rahamiehiä kohtaan on siksi selvää, että sitä luettiin Pohjois-Amerikassa USA:n historian alkuaikoina yleisesti kapitalistien vastaisena teoksena.⁷²²

Kaikesta huolimatta ristiriita Smithin kahden teoksen välillä jää jäljelle. Se, että Kansojen varallisuutta on myöhemmin pääasiassa käytetty kapitalismin puolustamiseen, ei ole vain väärinkäsitys. Yli 900 sivun laajuisen teoksen kantavana ideana on kuvata

⁷¹⁶ Smith 1907, 124.

⁷¹⁷ Smith 1937, 15,423.

⁷¹⁸ Lux 1990, 31.

⁷¹⁹ Lux 1990, 107.

⁷²⁰ Smith 1937, 248-250; Smith esittää samantapaisia huomautuksia myös ss. 460-461; neutraalimpaan sävyyn hän käsittelee kapitalistien poliittista vaikutusta sivulla 858.

⁷²¹ Merrill 1990, 467.

⁷²² Merrill 1990, ks. myös Kortin 1995, 55-56.

yhteiskuntaa suurena työpajana tai manufaktuurina ja löytää luonnontieteen kaltaisia selityksiä kansakuntien ja ihmisten rikkaukselle, köyhyydelle ja tuotannon määrälle.⁷²³ Jotta tämä olisi mahdollista, ihmisten vuorovaikutusmuodot on supistettava yksinkertaisiksi. Yksikseen puhuneen ja seurassa poissaolevan tuntuisten⁷²⁴ filosofimme ratkaisu on kuvata yhteiskunta ihmisatomeina, joita saa vuorovaikutukseen vain oman edun tavoittelu. Useimmissa kohdissa sivuun jää se, että jotkut ihmiset voivat valta-asemansa takia ratkaisevasti vaikuttaa toisiin. Smith ei esimerkiksi kiinnitä huomiota manufaktuurin johtajan kurinpitovaltaan. Tämä kuitenkin lisäsi työnjaosta osittain riippumatta sitä työn tulosten osaa, jonka kapitalisti sai itselleen⁷²⁵. (Tehtaiden ja työnjaon käyttöönoton syistä ks. myös edellä Teknologia I -lukua.) Samoin hän sivuuttaa ihmisten toimintamotivaatioiden ja keskinäissuhteiden moninaisuuden.

Smith on näin luomassa ihmistä ja yhteiskuntaa koskevaa diskurssia, jonka sääntöihin kuuluu politiikan väistäminen sekä ihmisten ja heidän suhteidensa yksinkertaistaminen. Edellä mainitut Kansojen varallisuuden poliittisuonteiset huomautukset ikään kuin rikkovat hienoa luomusta, ja ne on siksi helppo sivuuttaa.

Smith ilmeisesti halusi kirjallaan parantaa työllään elävien ihmisten asemaa ja rajoittaa voitolla elävien ahneuden kielteisiä vaikutuksia. Kuitenkin hän tuli kehittäneeksi köyhistä piittaamattomille ihmisille ja kapitalisteille mainion ideologisen diskurssin. Näiden poikkeuksellinen itsekkyyks katoaa näkyvistä, koska etualalle vedetään kaikkien kohtuullinen itsekkyyks, niin että sitä normaalisti tasapainottava hyväntahtoisuus jää varjoon. Kapitalistien kyseenalainen vallankäyttö katoaa, koska diskurssin sääntöjen mukaan vallasta ei saa puhua. Yhteiskunta, joka perustuu kapitalistien ja suurten yhtiöiden valta-asemaan ja etuoikeuksiin, alkaa näyttää kaikille tasa-arvoiset mahdollisuudet antavalta "markkinataloudelta". Näin Smith tuli antaneeksi rikkaille juuri sen luvan ja verukkeen yhteiskunnalliseen paheeseen, jonka antamisesta hän Mandevilleä moitti⁷²⁶.

Smithin tragedia on toistunut lukemattomia kertoja muiden hyvää tarkoittavien taloustieteilijöiden kohtalossa: he ovat tieteellisyyttä ja uskottavuutta tavoitellessaan käyttäneet epäitsekäiden pyrkimysten välineenä diskurssia, jossa ihmisillä voi olla vain itsekäitä pyrkimyksiä. Tällöin he ovat vahvistaneet niiden asemaa, joiden heikko kohta on juuri epäitsekäyden puuttuminen.

Heti Smithin jälkeen ilmaantui hänen työnsä jatkajia, jotka avoimesti puolustivat kapitalisteja ja vastustivat köyhien auttamista. Yksi heistä oli matemaatikko ja pappi Thomas Malthus, joka toimi Intiaan kurjistavien virkamiesten opettajana Englannissa. (Ks. Mistä väestöselitykset vaikenivat -lukua.) Toinen merkittävä hahmo oli osakekeinottelulla rikastunut David Ricardo. Hänen ja Malthusin kirjoitukset vaikuttivat ratkaisevasti siihen, että vuonna 1834 Englannissa kumottiin edellisten 40 vuoden aikana säädetyt köyhien asemaa helpottaneet lait ja parannettiin tehtailijoiden mahdollisuuksia saada työvoimaa nälkäpalkalla.⁷²⁷

Ihmisatomit tavara-avaruuden mustassa aukossa

Hyvin toimineessa oikeutusdiskurssissa alkoi kuitenkin 1800-luvun jälkipuoliskolle tultaessa ilmetä heikkouksia. Ne liittyivät ennen kaikkea arvoteoriaan. Smith ja muut "klassiset" taloustieteilijät ajattelivat, että tuotteiden arvon perusta oli niiden tekemiseen tarvittavan työn määrä. Tämä sopi aluksi Britannian rahamiehille oikein hyvin, sillä useimmat heistä sijoittivat 1700-luvun lopulta lähtien pääomansa tehtaisiin, joissa

⁷²³ Ks. esim. Buarque 1993, 12.

⁷²⁴ Routh 1977, 83.

⁷²⁵ Heilbroner 1988a, 143.

⁷²⁶ Ks. Lux 1990, 122.

⁷²⁷ Routh 1977, 107, Galbraith 1987, 82, Lux 1990, 42, Polanyi 1971, 137-138, Merrill 1990, 493.

teetettävän työn eikä esimerkiksi raaka-aineiksi muutetun luonnon oli oltava arvokasta. Näin sitäkin suuremmalla syyllä, kun raaka-ainelähteitä sattuiivat hallitsemaan usein sellaiset yläluokan kerrostumat, joiden kanssa tehtailijoilla oli erimielisyyksiä. (Hannah Arendtin mukaan työ (labour) oli John Lockella 1600-luvun lopulla uusi tapa oikeuttaa omaisuuksien jatkuvaa kasaamista. Aikaisemmin omaisuuksien alkuperä oli selitetty vain ostamisella, valloituksella tai alkuperäisellä jaolla.⁷²⁸)

Työnarvoteoriassa oli kuitenkin se kiusallinen puoli, että sitä saattoi käyttää vielä paremmin oikeuttamaan työntekijöiden palkkavaatimuksia kuin tehtailijoiden voittoja. Viime vuosisadan alkupuolella tästä ei kuitenkaan ollut haittaa, koska työläiset eivät lukeneet "teoriaherrojen" kirjoja - eivät liioin kapinallisten johtajat. Toisaalta luddiittien kapinan (ks. edellä Teknologia I -lukua) kukistumisen jälkeen työväenliike oli varsin heikko. Mutta vähitellen tilanne alkoi muuttua.

Jo vuonna 1825 Ricardoa lukenut sosialisti Thomas Hodgskin kirjoitti, että työnarvoteorian mukaan tehtaan tuotanto kuului työläisille⁷²⁹. Häntä seurasi pitkä rivi työväenliikkeen intellektuelleja, joista tunnetuin on ylioikeuden lakimiehen poika ja paronin vävy Karl Marx. Kun yhtäkaa kapitalismin vastaisten oppien voimistumisen kanssa työläisten järjestäytyminen eteni, laillisen yhteiskuntajärjestyksen hyvyden ymmärtävät ihmiset huolestuivat. Yksi 1800-luvun lopulla vaikuttaneista taloustieteen uudistajista, ruotsalainen Knut Wicksell kirjoitti vuonna 1901 kansantaloustieteen luennoissaan:

"Sosialistien käsissä (erityisesti Rodbertuksen, ja vielä enemmän Marxin) arvoteoriasta tuli kauhistuttava ase vallitsevaa järjestystä vastaan. Se melkein teki kaiken muun yhteiskuntakritiikin tarpeettomaksi... Seuraavassa tämän teorian virheellisyys tehdään selväksi..."⁷³⁰

Arvoteorian lisäksi klassikkojen esitystavassakin oli toivomisen varaa. Heidän tapansa lähestyä ongelmia muistutti vielä liikaa sosiologiaa ja yhteiskuntafilosofiaa. Tätä kuvasti oppialasta yleisesti käytetty nimitys "poliittinen ekonomia" (political economy, politische Ökonomie). Taloustieteen totuuksien liittäminen yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä oli siksi aivan liian helppoa.

1870- ja 1880-luvuilla englantilaiset Stanley Jevons ja Francis Edgeworth, sveitsinranskalainen Léon Walras sekä italialainen Vilfredo Pareto saivat murrettua pään auki uudelle taloustieteen suuntaukselle. Kyseessä oli se diskurssi, joka nykyisin tunnetaan usklassisena kansantaloustieteenä.

Uusi tiede oli nyt "ekonomiikkaa" (economics) eikä poliittista taloutta. Suuntauksen edustajat kopioivat menetelmänsä ja mallinsa suoraan 1800-luvun puolen välin uudesta fysiikasta ja matematiikasta (mathematics, physics). Walras ja Pareto olivatkin peruskoulutukseltaan insinöörejä, ja Jevons opiskeli yliopistossa matematiikkaa ja kemiaa. Walrasin mukaan kyseessä ei ollut enää yhteiskuntatiede vaan luonnontiede: eräänlainen matemaattinen ihmismekaniikka.

Silloisen kuningastieteen mukaan vetovoimakentässä olevalla ainehiukkasella oli sen paikasta riippuva potentiaalienergia. Kun hiukkanen siirtyi hivenen eteen, sivulle tai ylös, sen potentiaalienergia muuttui jonkin verran. Kun potentiaalienergian muutokset jaettiin siirtymismatkoilla, saatiin hiukasta eteen-, sivulle- ja ylöspäin työntävät voimat.

"Ekoonomikkomme" korvasivat nyt potentiaalienergian yhden ihmisen subjektiivisesti kokemalla "hyödyllä" (utiliteetti) ja kolmiulotteisen tavallisen avaruuden ties-kuinka-moniulotteisella "tavara-avaruudella". Oikean liikkeen tilalle tuli ihmisatomin liikkuminen tavaramaailmassa eli hänen ostoskassinsa sisällön muuttuminen. Voimia taas vastasivat tavaroiden hinnat, ja ne saatiin fysiikan mallin mukaan jakamalla pienen pieni hyödyn

⁷²⁸ Arendt 1958, 110-111.

⁷²⁹ Routh 1977, 200-201.

⁷³⁰ Routh 1977, 260.

muutos sitä vastaavalla tavaramäärän muutoksella. Hinnat olivat siis ikään kuin viimeksi ostetusta tavarayksiköstä saatavia hyötyjä. Näitä kutsuttiin raja- eli marginaalihuödyiksi.

Ihmistomin ainoa päämäärä tässä maailmassa oli lompakon paksuuden tai muiden rajaehtoien ollessa annettuina löytää se tavara-avaruuden piste, jossa hänen hyötyfunktionsa saavutti maksiminsa. Samalla tavalla kuin kappale oli tasapainossa, kun siihen eri tahoilta kohdistuvien voimien resultantti oli nolla, talousihmiset olivat hyötymaksimissaan saavuttaneet tasapainon. Ihmeellisesti taloustiede havaitsi ihmisten ja yhteiskuntien olevan lähes aina tällä huipulla, josta ylemmäksi ei kyseisenä hetkenä olisi voinut päästä. Valitukset olivat siis aiheettomia.

Jos Walrasin ja muiden "marginalistien" kummallisista koneihmisistä kertovat tietisnovellit olisi esitetty arkikielellä, niillä tuskin olisi ollut vaikutusta. Olennaista oli, että tekstit pantiin täyteen fysiikan kirjoista kopioituja kaavoja. Koska matematiikan kieli oli 1800-luvulle tultaessa korvannut aikaisempien ideologisten diskurssien käsittämättömät loitsut ja munkkilatinat, uusklassikkojen derivaattaretoriikka tehoi.⁷³¹

Tieteen viimeisten saavutusten mukaan tavaran arvolla ei nyt ollut suoranaisesti mitään tekemistä sen valmistukseen tarvittavien raaka-aineiden tai työn määrän tai laadun kanssa. Kaiken määräisivät rajahuödyt. Uuden diskurssin läpi katsottuna yhteiskunta piirtyi entistä selvemmin omaa hyvänsä kitsaassa luonnossa maksimoivien ihmistomien kilpailukentäksi. Epäoikeudenmukaisuus ja riisto sekä niitä ylläpitävät tai niitä purkavat ihmisten yhteistyöjärjestelmät jäivät näkökentän ulkopuolelle.

Uusklassisen kansantaloustieteen ideologinen suorituskyky on ollut niin korkea, että siitä on joidenkin horjuntakausien jälkeen tullut nykyisin suuntaus, joka lähes yksinvaltaisesti hallitsee kenttää ainoana oikeana. Ilman tämän taloustieteen suuntauksen ideologista tehtävää olisi vaikea ymmärtää, miksi näin eriskummallinen ja helposti kritisoitava oppi on voinut selviytyä hengissä.⁷³² (Uusklassista oppia kritisoivaa ja sille vaihtoehtoja tarjoavaa kirjallisuutta ja tutkimustakin toki on runsaasti. Kritiikki pohjautuu hyvin moniin erilaisiin lähtökohtiin. Vaihtoehtoja uusklassisismille ovat mm. niin sanottu uusi poliittinen taloustiede, institutionaalisen taloustieteen eri versiot ja jotkin ympäristötaloustieteen suuntaukset.⁷³³)

Se, miten uusklassisismien kannattajat ovat reagoineet arvosteluun ja opin käytännön heikkouksiin, on myös kuvaavaa asian luonteelle:

Ilmeinen vallitsevan taloustieteen kritiikki on tuoda esiin erilaisia yhteiskunnan valtarakenteita, keskinäisen avun järjestelmiä ja muita instituutioita, jotka ovat olennaisia ihmisten toiminnan ymmärtämiselle ja jotka tekevät yhteiskunnan atomimallin täysin epärealistiseksi. Uusklassikoiden vakiovastaus tähän on ollut siirtää teorian tasolla kaikki instituutiot ihmisten "preferensseihin" tai "hyötyfunktioon": muutetaan taloudellisesti rationaalisen yksilön määritelmää niin, että hänet saadaan aivan kuin itsestään käyttäytymään juuri niin kuin instituutiot häntä todellisuudessa ohjaavat. Voidaan myös ajatella, että ihmiset alistuvat valtaan tai noudattavat joitakin normeja, koska he ikään kuin laskevat sen huödyttävän itseään enemmän kuin muiden vaihtoehtojen.

Seurauksena näistä teoreettisista vastauksista käytettävä matematiikka monimutkaistuu koko ajan. Toisaalta täytyy olettaa, että on olemassa kummallisia uusia yhteiskunnallisia olioita - muun muassa sellaiset markkinat, joilla käydään kauppaa erilaisista instituutioista.⁷³⁴

Nämä uusklassisismien myöhemmät kehitelmät vaikeuttavat entisestään taloustieteen ymmärtämistä. Vielä enemmän ne vaikeuttavat yhteiskuntamme ymmärtämistä taloustieteen avulla. Ei voi välttyä ajatukselta, että tässäkin on kyseessä ideologisesti

731 Tässä jaksossa lähteenä lähinnä Mirowski 1988 ja Routh 1977.

732 Ideologisesta tehtävästä ks. Heilbroner 1988a ja Routh 1977.

733 Ks. esim. Mirowski 1988, Alternatives to... 1987, Hodgson 1988, Strassmann 1994, Gowdy & Olsen 1994.

734 Mirowski 1988, 57-73.

selitettävissä oleva pyrkimys säilyttää väen väkisin atomistinen ihmis- ja yhteiskuntakuva sekä välttää keskustelua vallasta ja yhteiskunnallisten muutosten syistä. Toisaalta tämän ideologisen diskurssin asemaa tukevat siihen kiinteästi kuuluvat instituutiot: laaja verkosto erilaisten oppilaitosten talousosastoja ja taloudellisia tutkimuskeskuksia, joita rahoitetaan yleensä avokätisemmin kuin useimpia muita tieteenaloja.

Teoreettisten vaikeuksien lisäksi marginaalihyötyihin perustuvaa tiedettä on vaivannut koko ajan toinen hankaluus: marginaalihyötyjen konkreettisia arvoja on useimmiten työlästä tai mahdotonta laskea ellei niitä jo etukäteen tiedetä. Tästä vaikeudesta selvittää yksinkertaisesti: hyvin harvat talousmiehet todellisuudessa käyttävät marginaalihyötyjen analyysia hintojen tai tavaroiden arvon selittämässä tai laskemisessa. Sen sijaan he laskevat edelleen tavaran arvon sen valmistuskustannusten perusteella. Näitä ovat mm. palkat, voitot ja vuokrat, jotka otetaan sellaisina kuin talouden piirissä toimivat instituutiot ovat ne määränneet.⁷³⁵

Suurella vaivalla opiskeltu uusklassinen taloustiede jää useimmille käytännön talousmiehille koulumatematiikan kaltaiseksi sisäsiittoiseksi äylliseksi askarteluksi. Mutta tuskin se kuitenkaan on turhaa: ehkä kyseessä oleva kaavapeli on parasta kasvatusta oikeaan suhtautumiseen ihmisiin ja yhteiskuntaan⁷³⁶.

Tässä jaksossa esitetty ankara uusklassisen taloustieteen ideologisen aspektin kritiikki ei sulje pois mahdollisuutta käyttää ko. tiedettä - tai siihen osittain perustuvaa käytännön talousmiesten diskurssia - myös olevien olojen enemmän tai vähemmän pitkälle menevään arvosteluun. Itse asiassa osa Talous-luvussa esittämäni talouskasvun kritiikistä voidaan tulkita vallitsevan taloustieteen sisäiseksi kritiikiksi.

Valtiodiskurssit

Edellä käsitellyt talousdiskurssit vastaavat ennen kaikkea yhtiöiden tarpeita. Ne tukevat myös valtioita, sillä modernit valtiot ja yhtiöthän ovat kietoutuneet toisiinsa monin sitein. On myös erityisesti valtioita pönkittäviä ideologioita diskursseja. Niitä sivuttiin jo edellä käsiteltäessä valtioita organisaatioina.

Nykyisin valtiovaltaa oikeutetaan usein puheella demokratiasta. Valtiollinen vallankäyttö näyttää varsin harmittomalta kuullessamme tavan takaa, että kyseinen valta on kansan. Edellä tulinkin kuitenkin siihen tulokseen, että demokraattisimmatkin valtiot ovat kovin epädemokraattisia. Tämän kritiikin lähtökohta oli yleinen käsitys demokratiasta ihmisten yhtäläisinä vaikutusmahdollisuuksina.

Esimerkiksi Robert A. Dahl vaatii demokraattiselta prosessilta, että jokaisella kansalaisella täytyy olla asianmukainen ja yhtäläinen mahdollisuus sekä muodostaa ko. asiaa koskevat preferenssit että ilmaista ne ja jokaisen preferenssit täytyy ottaa yhtä lailla huomioon⁷³⁷. Radikaali demokratia ry ymmärtää demokratialla säännöissään "kaikkien ihmisten mahdollisimman tasapuolista oikeutta osallistua sekä itseään koskevien asioiden päättämiseen että kamppailuun oikeasta tavasta järjestää yhteiset asiat. Demokratiaan kuuluu myös kaikkien mahdollisuus osallistua siihen keskusteluun, jossa päätettävät asiat määritellään."

Yksi tapa väistää esittämäni kaltainen kritiikki on määritellä demokratia uudelleen. Demokratia on nyt juuri se valtiollinen järjestys, joka vallitsee Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Esimerkiksi Joseph Schumpeter esitti vaikutusvaltaisessa kirjassaan, että "demokraattinen menetelmä on sellainen poliittisiin päätöksiin pääsemisen institutionaalinen järjestely, jossa yksilöt saavat päätösvallan kamppailemalla ja

⁷³⁵ Heilbroner 1988a, 127-129.

⁷³⁶ Ks. Routh 1977, 257.

⁷³⁷ Dahl 1985, 59.

kilpailemalla ihmisten äänistä"⁷³⁸.

Näin määriteltynä demokratia menettää useimmissa maissa kaiken kriittisen sävynsä. Mutta samalla se on vaarassa menettää myös myönteisen kaikunsa: demokratia olisikin vain yksi harvainvallon muunnelmista. Näyttääkin siltä, että valtiollista valtaa oikeutetaan käytännössä diskurssijärjestyksellä, jossa puhutaan sekaisin demokratiasta kahdessa eri merkityksessä: demokratia on vuoroin kansan valtaa, vuoroin vallitseva järjestys.

Toiset ideologiset diskurssit siirtävät huomiotamme pois kysymyksestä, kuka tai mikä ylipäänsä valtioiden valtaa käyttää. Varsinkin Suomessa on tavallista puhua yhteiskunnasta, kun itse asiassa tarkoitetaan valtiota. Esimerkiksi voidaan sanoa, että "yhteiskunta tukee patohanketta 50 %:n osuudella" tai että "yhteiskunnan kokonaisuus" vaatii sitä tai tätä. Vielä tavallisempaa on samastaa valtio "järjestäytyneeseen yhteiskuntaan" tai "yhteiskuntajärjestykseen". Puhetapoihin yhdistyy helposti ajatus valtiosta "meinä". Samalla unohtuvat kansalaisjärjestöt ja -liikkeet, jotka pyrkivät ajamaan monille ihmisille yhteisiä tavoitteita. Kyseinen diskurssi torjuu tehokkaasti keskustelua valtion oikeasta paikasta yhteiskunnassa ja organisoitumismuodoista, jotka voisivat korvata valtion.

Yksi keskeisistä valtiodiskursseista on sukua edelliselle. Yhteiskunnan sijasta puhutaankin "x-maasta". Tämä on meille tuttua Suomi-puheena: tiedotusvälineistä luemme ja kuulemme jatkuvasti "Suomen eduista", "Suomen menestyksestä", "Suomen epäonnistumisesta", "Suomen vaikutusmahdollisuuksista", "Suomen itsenäisyydestä" jne. X-maan kansalaisista kuulostaa helposti siltä, että puhe on heistä.

Kuitenkin useimmiten "Suomi" vaikuttaa, kun korkea virkamies, hallitus, eduskunta tai presidentti vaikuttaa. Suomi on itsenäinen, kun kulloisenkin puhujan sillä kertaa kielteiseksi kokema ulkopuolinen voima ei määrää Helsingin valtiomiehiä. Suomen edut taas ovat useimmiten sitä, mikä on hyväksi jonkin valtiokoneiston tavoitteen toteutumiselle. X-maa-puhe toimii jopa niin hyvin, että ulkomaalaisen syytös x-maata kohtaan voidaan kokea henkilökohtaisena loukkauksena. Vastaavasti kehu hivelevät itsetuntoa. Useimmat x-miehet ovat valmiita tietyissä tilanteissa jopa kuolemaan x-maan puolesta.

Miksi x-maa-diskurssi toimii näin mainiosti? Miksi vastaava puhe valtiota pienemmistä alueellisista kokonaisuuksista kuulostaisi useimmiten aivan erilaiselta? "Y-kaupungin edut" tai "z-kylän itsenäisyys" tuskin saavat kyseessä olevia asukkaita liikahuttamaan.

Olennaista on ilmeisesti, että 'x-maan' tilalle voimme tässä diskurssissa panna 'kansakunnan' eli 'nationin'. Voidaan puhua "kansakunnan yhteisestä edusta", "kansallisesta häpeästä" jne. 'Kansakunta' kuulostaa aivan muulta kuin 'valtio', vaikka niiden rajat ovat yleensä samat. Kansakunta tuntuu olevan luonnollinen yhteisö, johon on helppo samastua ja jonka pohjalta sitten valtio on syntynyt.

Kuitenkin käytännössä jokainen kansakunnaksi itseään kutsuva yksikkö on kovin keinotekoinen luomus. Se koostuu hyvin erilaisista ihmisistä. Esimerkiksi kieli, uskonto ja perintötekijät vaihtelevat suuresti (kaikeksi onneksi). Tätä osoittaa jo se esillä ollut tosiasia, että etnisiä ryhmiä ja kieliä on kymmeniä kertoja enemmän kuin valtioita, joille kansakuntanimitys on pääasiassa varattu.

USA:n kirjavuus ja "luonnottomuus" on ilmiselvää, mutta silti nation-retoriikka on siellä yleisempää kuin useimmissa Euroopan kansallisvaltioissa. Mutta myös sellaiset yhtenäisenä pidetyt kansakunnat kuin Saksa koostuvat sekalaisesta ihmisjoukosta. Vaikka viime vuosikymmenten maahanmuuttajia ei otettaisi huomioon, jakautuvat saksalaiset protestantteihin, katolisiin ja lähes kaikkiin mahdollisiin muihin uskontokuntiin, heidän ulkoisia ominaisuuksia määräävät geeninsä ovat mitä monipuolisimmat ja he puhuvat murteita, jotka eroavat toisistaan enemmän kuin norjan kieli ruotsista.

Kun palataan ajassa kansakuntien luonnollisena pidettyyn syntyyn, niiden epäluonnollisuus korostuu vielä enemmän. Esimerkiksi kun Ranskaa suuren

⁷³⁸ Schumpeter 1954, 269.

vallankumouksen aikoihin alettiin kutsua kansakunnaksi, puolet väestöstä ei puhunut ranskaa ollenkaan ja vain 12-13 % puhui sitä moitteettomasti. Italian yhdistyessä 1860-luvulla vain 2½ % asukkaista puhui italiaa arkielämässään.⁷³⁹ Muut italialaiset puhuivat lukuisia murteita, joista monet olivat niin erilaisia, etteivät puhujat ymmärtäneet toisiaan.

Huomaamme kansakunnat vielä epäyhtenäisemmiksi, kun muistamme alueellisen vaihtelun sekä ammattia, koulutusta, sosiaalista asemaa ja varallisuutta koskevat erot. Esimerkiksi suomalainen maanviljelijä voi löytää yhteisen sävelen islaminuskoksen bosnialaistalonpojan kanssa - kuten jotkut pakolaisten vastaanottajat ovat huomanneet. Sen sijaan samalla viljelijällä voisi olla vaikeuksia seurustella suomalaisen tietokoneinsinöörin kanssa. Köyhien ja rikkaiden tai "työläisten" ja "porvareiden" välisistä eroavaisuuksista voi kehittyä jopa aseiden käytön oikeutus, mitä Suomenkin historia todistaa.

X-maa- ja kansakuntapuheen tehokkuutta ja yleisyyttä ei siis selitä niiden luonnollisuus. Kysymys on enemmän siitä, että ne kuuluvat nykyisiin yhteiskuntiin vahvasti juurtuneeseen ideologiseen diskurssiin: ne ovat enemmän tai vähemmän lievää nationalismia⁷⁴⁰. Muinaisuuteen vetoavasta retoriikastaan huolimatta se on suhteellisen uusi ilmiö. Jotta ymmärtäisimme nationalismia ja muita valtioidiskursseja, on paikallaan tarkastella jonkin verran valtioideologioiden historiaa.

Valtiojärki historiassa

Uuden ajan alun voimistuvat valtiot eivät oikeuttaneet toimintaansa sillä, että ne olisivat jollakin tavoin olleet alueellaan asuvien ihmisten tai heidän olemuksensa ilmentymä. Nationalismia ei ollut eikä kansakunta/nation-sanaa käytetty sen nykyisessä merkityksessä. Ihmisiä pidettiin alamaisina, ei kansalaisina.⁷⁴¹ Hallitsijat ja hoviväki olivat usein kotoisin muualta ja puhuivat toista kieltä kuin alamaiset. Ideologian kannalta olennaista oli kuninkaan vallan oikeutus. Jumalaan ja Raamattuun vetoaminen oli vanhastaan tunnettu keino. Erityisesti apuna oli Paavalin kirje roomalaisille:

"Jokaisen on suostuttava esivaltansa alaisuuteen. Eihän ole esivaltaa, joka ei olisi Jumalalta peräisin, häneltä ovat vallankäyttäjät saaneet valtuutensa. Joka vastustaa esivaltaa, nousee siis Jumalan säädöstä vastaan, ja ne, jotka näin tekevät saavat rangaistuksensa."⁷⁴²

Raamatusta toki löytyy myös kohtia, joita voi käyttää valtiiovallan kyseenalaistamiseen, mitä monet uskonnolliset kapinallikkeet todistavat. Esimerkiksi Ensimmäisen Samuelin kirjan 8. luvun mukaan Jumala ei hyväksynyt Israelin kuningaskunnan perustamista, koska se merkitsi hänen hylkäämistään ja kuninkaan palvelemista Jumalan sijasta.⁷⁴³

Kun kristinuskon tulkinnat moninaistuivat ja myös epäusko sai jalansijaa, tarvittiin muitakin perusteita kuninkaasta lähtevälle valtiovallalle. Yksi oikeutusstrategia oli väittää, että yhteiskuntaa ei ylipäänsä olisi olemassa ilman valtiota. Tätä väitti esimerkiksi Skotlannin Jaakko-prinssi vuonna 1598: ilman kuningasta ihmiset ovat vain "pääton

739 Hobsbawm 1990, 37-38,60.

740 "'Kansakuntaisuus' on yleismaailmallisimmin oikeutettu arvo aikamme poliittisessä elämässä." (Anderson 1991, 3).

741 Ks. esim. Breuilly 1985, 45, Anderson 1991, 19, Historisches Wörterbuch der Philosophie 6, toim. Joachim Ritter & Karlfried Gründer, Schwabe & Co, Basel 1984: hakusana "Nation, Nationalismus, Nationalität".

742 13. luku, 1. ja 2. jae, vuonna 1992 käyttöön otettu suomennos. Ko. raamatun kohdan merkityksestä: Sabine & Thorson 1973, 365.

743 Kristinuskon vaikutuksesta vapaudenhenkisiin suuntauksiin ks. esim. Bookchin 1982, esim. 186-187.

joukko", joka ei kykene säätämään lakeja⁷⁴⁴. Myöhemmin hän sai Englannin kuninkaana Jaakko I:nä kokea, että alamaiset pystyvät organisoidusti kasaamaan ruutia kuninkaan alle. Tosin senkertainen kapina, "ruutisaliitto", epäonnistui.

Jaakko ja monet muut tarvitsivat edelleen myös Jumalaa oikeuttamaan hallitsijan asemaa. (Jaakon mukaan kuninkaat "ovat Jumalan hengittäviä kuvia maan päällä"⁷⁴⁵.) Toiset valtioideologit tulivat toimeen ilman häntä perustamalla teoriansa ihmisten luonnontilassa tekemään yhteiskuntasopimukseen. Näitä oli mm. edellä mainittu Thomas Hobbes. Leviathan-teoksesta, jota lainattiin talousideologiota käsiteltäessä, selviää, että myös hänen mukaansa ilman valtiota olisi vain verinen kaaos. Ihmisten haluaman turvallisuuden voi taata ainoastaan valtio, joka väkivallan uhalla ja käytöllä estää ihmisiä käymästä toistensa kimppuun. "Ainoa tapa pystyttää yhteinen valta (...) on siirtää kaikki heidän valtansa ja voimansa yhdelle ihmiselle (Man), tai yhdelle ihmisryhmälle (Assembly of men)". Näin syntyy Leviatan, "Kuolevainen Jumala", joka on "yksi persoona" ja joka "voi käyttää kaikkien ihmisten voimaa niin, kuin hän ajattelee tarkoituksenmukaiseksi".

Hobbes käyttää kirjansa valtiosta Raamatussa esiintyvää meren alkuhirviön nimeä. Tästä lohikäärmettä muistuttavasta Leviatanista kertoo Jobin kirja: "Kiveä on sen sydän, kuin myllyn pohjakivi, liikkumaton ja kova. Kun se nousee esiin rohkeimmatkin kauhistuvat ja pakenevat kuohuvasta vedestä." (Job 41:16-17) Psalmien mukaan Jumala musersi Leviatanin pään (Ps. 74:13), ja Jesajan mukaan Jumala tulee tuomion päivänä iskemään sen hengiltä (Jes. 27:1).

Leviatanin synnyttävää yhteiskuntasopimusta eivät kuitenkaan tee alamaiset ja itsevaltiat hallitsija (Sovereigne) vaan alamaiset keskenään. Koska hallitsija ei siis voi rikkoa sopimusta, oikeutta kapinaan ei ole, teki hallitsija mitä tahansa. Sitä paitsi jos ihminen kapinoi ja hallitsija tappaa hänet tai rankaisee häntä, ihminen rankaisee itse itsensä, koska hän sopimuksen perusteella itse toimii hallitsijassa. Velvollisuus totella lakkaa vain, jos valtio ei enää pysty suojelemaan ihmisiä, mikä kuitenkin merkitsee samaa kuin tämän Jumalan kuolema.⁷⁴⁶

Lievemmissä muodossa oppia tällaisesta täysivaltaisesta eli suvereenista hallitsijasta ja valtiosta oli ennen Hobbesia 1500-luvun loppupuolella kehittänyt mm. ranskalainen Jean Bodin. Suvereenilla oli "korkein, ehdoton ja ainainen valta kansalaisten ja alamaisten yli". Se tai sen hallitsija oli lain, uskonnon ja moraalien yläpuolella. Bodinin mukaan hän oli kuitenkin vastuussa Jumalalle ja "luonnonoikeudelle".⁷⁴⁷

Tällaisen vastuun merkitystä oli omiaan vähentämään valtiollisen eliitin piiriin tuohon aikaan Italiasta levinnyt diskurssi "valtion eduista" ja "valtiollisista syistä" eli "valtiojärjestä" (ragione di stato, reason of state). Valtiovallan säilyttämiseksi hallitsija ja hänen apulaisensa saattoivat tehdä mitä tahansa konnuuksia, jos tieteellinen tieto ja päämäärästä keinoihin etenevä tunteilematon järki katsoivat sen tarpeelliseksi. Tämän puhe- ja ajattelutavan syntyyn vaikutti ratkaisevasti "ensimmäisen nykyaikaisen ihmisen" Niccolò Machiavellin vuonna 1514 valmistunut teos Ruhtinas. Se oli ensimmäinen kirjallinen opas valtiiovallanpitäjien häikäilemättömään ja etiikasta piittaamattomaan diskurssiin ja käytäntöön. Tätä alettiin 1800-luvun puolivälissä kutsua "reaalipoliitikaksi" tai "poliittiseksi realismiksi".⁷⁴⁸

Machiavelli ei tosin itse vielä käyttänyt termejä 'interesse' ja 'ragione di stato'⁷⁴⁹. Väärinkäsitysten välttämiseksi: Machiavelli ei ollut yksinvallan kannalla, vaan ihaili Rooman tasavallan aikaa ja kannatti yläluokan kesken jaettua valtaa. "Ruhtinaassa" hän ei kuitenkaan juuri kirjoita omista päämäärästään - ilmeisesti siksi, että hän myös omassa

744 Sabine & Thorson 1973, 367-368.

745 Sabine & Thorson mt.

746 Hobbes 1991, 120-122,153,230[87-89,114,174], sama ajatus vähemmän dramaattisesti esitettyinä: Hobbes 1841,68-69; ks. myös Berki 1977, 138 ja Sabine & Thorson 1973, 435.

747 Sabine & Thorson 1973, 377-378. Skinner 1978b, 287.

748 Hirschman 1977, 33, Skinner 1978a, 248, MacIntyre 1966, 127-129, Lux 1990, 113.

749 Hirschman mt.

elämässään sovelsi suositteluunsa välineraationaalisuutta: monarkiaa ja itsevaltiutta käsittelevä kirja oli väline, jolla hän toivoi pääsevänsä Firenzeä hallitsevien Medicien suosioon ja näin takaisin kaupungin virkamieheksi.⁷⁵⁰

Valtioiden laajuus, valta, sotilaallinen voima ja rikkaus kasvoivat ripeästi näiden oppien ja puhetapojen saattelemana. Kaikki ihmiset eivät kuitenkaan noin vain suostuneet tarvittavaan alistumiseen ja köyhtymiseen. Virkamiesten harhauttamista, sabotaaseja, vastaliikkeitä, talonpoikais- ja kaupunkikapinoita sekä sisällissotia esiintyi runsaasti huolimatta kaikesta valtiojärjestä.⁷⁵¹ Mikä pahinta, jotkut liikkeiden johtajat ja osa kirjallista eliittiä oikeuttivat kapinointia vetoamalla Raamattuun, antiikin kirjallisuuteen, luonnonoikeuteen, yhteiskuntasopimukseen ja järkeen - eli juuri niihin auktoriteetteihin, joiden piti tukea valtiovaltaa.

Esimerkkinä on kalvinistien keskuudessa vuonna 1579 syntynyt teos *Vindiciae contra tyrannos* (Puolustus tyranneja vastaan), joka aikoinaan vaikutti merkittävästi kapinoihin esivaltaa vastaan. Raamattuun ja yhteiskuntasopimukseen vedoten kirja esitti, että jokaisen kristityn velvollisuus on totella Jumalaa eikä kuningasta silloin, jos kuningas käskee tekemään jotain vastoin Jumalan lakia. Lisäksi sopimus kuninkaan ja muiden ihmisten välillä perustuu hyötyyn, jonka kuninkaan vallan alle alistuminen tuottaa. Jos kuningas ei takaa turvallisuutta tai ei noudata lakia, ihmisillä on yhdessä oikeus nousta vastarintaan. "Yhdessä" viittasi lähinnä kaupunkeihin, maakuntiin ja muihin yhteisöihin, joiden oikeuksia kirja puolusti keskittyvää valtiovaltaa vastaan.⁷⁵² (Calvin itse ei kuitenkaan kannattanut *Vindiciae* oppia.)

Vielä pidemmälle meni nuori oikeustieteen ylioppilas Étienne de La Boétie 1550-luvulla kirjoittamassaan teoksessa "Vapaaehtoisesta orjuudesta". Hän ei pelkästään kyseenalaistanut epäoikeudenmukaisen hallituksen tottelemista, vaan pohti myös laajasti, miksi valtavat ihmisjoukot kaikesta huolimatta tottelevat harvalukuista ja sinänsä heikkoa eliittiä. La Boétien kirja oli myös ensimmäinen käytännön opas kansalaistottelemattomuusliikkeen rakentamiseen. Kun Machiavelli neuvoi, miten ruhtinas saa pidettyä valtansa, La Boétie opasti, miten valta saadaan pois ruhtinaalta.⁷⁵³ Hän kirjoitti:

"En pyydä, että käynte käsiksi tyranniin ja kaadatte hänet, vaan yksinkertaisesti, että ette enää tue häntä. Silloin voitte katsoa, kun hän kaatuu omasta painostaan ja murskautuu kappaleiksi kuin kolossi, jonka jalusta on vedetty pois."⁷⁵⁴

Kapinointi sekä sitä tukeva kirjoittelu ja puhe alkoivatkin lopulta horjuttaa koko kuningassukuihin nojaavan valtiojärjestelmän perustuksia. Ei ollut kuitenkaan selvä, mitä tulisi dynastioiden tilalle. Monet kapinat ja kirjoitukset - esimerkiksi mainittu *Vindiciae*-teos - viittasivat valtiovallan hajauttamiseen ja mahdollisuuteen rakentaa jonkinlainen itsenäisten kaupunkien liittokunta, konfедераatio. Toisaalta vahvistuvan armeijan ja voimistuvien kapitalistien tarpeet vaativat entistä keskitetympää valtiota, ja myös tätä tukevaa kirjoittelua oli paljon.⁷⁵⁵

Tärkeä historiallinen käännekohta oli vuonna 1789 alkanut Ranskan vallankumous. Vallankumousliikkeeseen osallistui "vallansiirtäjien" ohella myös todellisia ylivallan vähentäjiä ja kumoajia. Jopa Pariisin sisäinen valta onnistuttiin hajauttamaan kaupunginosien kansalaiskokouksille. Niihin saivat keväästä 1792 alkaen osallistua myös aikaisemmin passiivisiksi kansalaisiksi luokitellut työläiset, köyhät ja muut alimpien

750 Sabine & Thorson 1973, 317, Russell 1967, 21.

751 Ks. esim. Tilly 1990.100-101, Bookchin 1987, 161-163,184-185,188-192.

752 Sabine & Thorson 1973, 352-357.

753 La Boétie 1975, myös Murray Rothbardin kirjoittama johdanto tähän kirjaan.

754 Mts. 53.

755 Ks. Bookchin 1987; armeijan tarpeista ks. esim. Tilly 1990, 103.

luokkien miespuoliset edustajat. Vuonna 1794 Pariisin kommuunin yleisneuvosto ehdotti koko Ranskan käsittävää kaupunkien ja kuntien liittoa: "kaikkien Ranskan kommuunien tulisi olla sisaria." Vallankumouksen lopputuloksena oli kuitenkin valtiovallan keskittyminen ennennäkemättömän pitkälle niin, että se kykeni entistä tehokkaammin alistamaan ja hyödyntämään ihmisiä ja luontoa.⁷⁵⁶ Tähän vaikutti osaltaan uuden kansakuntadiskurssin kehittyminen. 'La nation' oli yksi vallankumouksen tunnussanoista, mutta sanan merkitys oli nyt muuta, kuin mihin oli totuttu.

Vanhastaan 'kansakunta' eli 'nation' oli tarkoittanut suunnilleen samaa kuin nykyään 'etninen ryhmä': ihmisryhmää, jolla on yhteiset tavat, tottumukset, normit ja kieli. Tämä ei välttämättä asunut samalla maantieteellisellä alueella, eikä sillä ajateltu olevan omaa hallintoa. Toinen 'kansakunnan' vanha merkitys, tosin vähemmän yleinen, oli ylimmät säädyt: aatelisto ja papisto.⁷⁵⁷ Nation-sanat vanhat merkitykset elivät vahvoina monissa Euroopan kielissä vielä 1800-luvun lopulla. 'Kansakunnan' ohella myös sanoilla 'isänmaa' eli 'patria' ja 'kotimaa' oli aikaisemmin toinen merkitys: ne tarkoittivat paikkaa, kaupunkia, maakuntaa tai aluetta, jossa ihminen oli syntynyt.⁷⁵⁸

Vallankumouksen aikana muodostumassa olevaa uutta poliittista yhteisöä alettiin kutsua kansakunnaksi. Se samastettiin kaikkiin Ranskan alueella asuviin ihmisiin. Suvereeni valta liitettiin nyt kuninkaan sijasta kansakuntaan. Kaikki teatterista armeijaan oli tästä lähtien kuninkaallisen sijasta nationaalista, suomeksi "kansakunnallista" eli kansallista.⁷⁵⁹

Vaikka monet kirjoittajat olivat jo ennen vuotta 1789 alkaneet käyttää sanaa tässä uudessa merkityksessä, vanhan merkityksen sävyt elivät voimakkaana ja vaikuttivat kansakuntadiskurssin muodostumiseen ja sen horjuvuuteen. Toisaalta uudessa hengessä esimerkiksi vuoden 1791 perustuslaki katsoi ranskalaisiksi myös ulkomaalaiset Ranskaan asettuneet henkilöt. Toisaalta sotimisen kiihtyessä vuonna 1793 suhtautuminen muuttui ja 'kansakunnan' vanhan merkityksen etnistä ja kielellistä yhtenäisyyttä korostavat sävyt tulivat esille: muita kieliä puhuvia ranskalaisia epäiltiin pettureiksi, ulkomaalaisia alettiin sortaa ja karkottaa.⁷⁶⁰

Yhtenäisyyden lisäksi uuteen kansakunta-käsitteeseen liittyi ajatus keskitetystä hallinnosta. Siksi vallankumouksen aikoihin toisessa uudessa poliittisessa järjestelmässä, Amerikan Yhdysvalloissa, ei haluttu puhua kansakunnasta. Vielä silloin vallan hajauttamista - tosin vain valkoisten miesten kesken - kannattavat voimat olivat vahvoilla USA:ssa.⁷⁶¹

Niinpä kansakuntadiskurssi saattoi jo alussa hyödyttää jakobiineja ja muita vallankeskitystä haluavia voimia. Sen turvin oli eliitin mahdollista toimia ikään kuin kansan nimissä sitä edustaen. Kiusallisiin demokratiavaatimuksiin voitiin näin vastata välittämättä liikoja kansan todellisesta vallasta. Toisaalta diskurssi taipui helposti samastamaan valtion ja kansakunnan voitolle päässeiden "Leviatanin" rakentajien mielissä ja suissa.

Vallankumouksen aikaisten ja sitä seuranneiden sotien, imperialismin sekä ranskan kielen ja ranskalaisen kulttuurin keskeisyyden ansiosta uusi ideologinen diskurssi, nationalismi, levisi tehokkaasti. Sen luoman yhteisökuvitelman pohjalta oli mahdollista saada suhteellisen helposti ennennäkemättömiä määriä valtioukskoisia byrokraatteja paisuvaan hallintoon sekä massoittain uhrivalmiita isänmaanystäviä niin sotiin kuin "luonnonvalloitukseen".⁷⁶² Valtion rajojen tuolla puolen asuvat ivanit ja irat muuttuivat

756 Ks. Tønnesson 1988, Bookchin 1987, 116-122, Morris 1990, Arendt 1963, 242-251, Tilly 1990, 109-114.

757 Hobsbawm 1990, 16-18, Historisches Wörterbuch der Philosophie 6, toim. Joachim Ritter & Karlfried Gründer, Schwabe & Co, Basel 1984: hakusana "Nation, Nationalismus, Nationalität".

758 Hobsbawm 1990, 15.

759 Historisches Wörterbuch..., sama hakusana.

760 Ks. Kristeva 1992, 159-163, Hobsbawm 1990, 21.

761 Ks. mts. 18, USA:n poliittisesta tilanteesta tuolloin: Merrill 1990.

762 Kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä ks. Anderson 1991; Ranskan vallankumouksen merkityksestä ks. esim. Nandy 1992.

tarvittaessa mattien ja maijojen vihollisiksi, vaikka he olivat juuri samanlaisten hierarkioiden alistamia.

Nationalismin myönteinen puoli on usein nähty alistettujen kansojen vapautuspyrkimyksissä. Koska siihen tässäkin tapauksessa kuitenkin liittyy uuden hierarkkisen valtion pystyttämistavoite, tämäkin nationalismi on ideologiaa tässä kirjassa esitetyssä mielessä ja tukee käytännössä vain eliitin "vapautusta"⁷⁶³.

Ennen 1870-lukua kansakuntadiskurssin päälinja poikkesi joissain suhteissa merkittävästi myöhemmästä nationalismista. Yleensä ei puhuttu alkuperäisestä kielellisestä ja etnisestä yhteisöstä. Kansakunta nähtiin vain yhtenä askelena evoluutiossa, jonka seuraava vaihe tulisi olemaan maailmanyhteisö. Ajatuksena oli myös, että vain riittävän suuret - Englannin ja Ranskan kaltaiset - yksiköt olivat kelvollisia muodostamaan "kansakuntavaltioita" (nation state, Nationalstaat) eli kansallisvaltioita.⁷⁶⁴

Vasta 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä kehittyi se nationalismi, joka on meille tutuinta. Nyt kansakunnan jäsenten yhteinen kieli, luonne, ulkonäkö eli "rotu" ja alkuperä ovat keskeisiä. Kun näitä ei yhteisinä ole riittävästi, ne kehitetään tai sepitetään ja luoville kielitieteilijöille ja historiantutkijoille riittää töitä. Tulkitsemalla menneisyyden tapahtumia valtion alueella - tai edes suurin piirtein niillä tienoilla - kansakuntaan kuuluviksi yhteisyyden pohjaksi löytyy saavutettua suuruutta tai kärsittyä vääryyttä. Erilaisia muinaisilta vaikuttavia perinteitä keksitään varta vasten. Kansakunnan määrittelyn pois sulkemiin, maan sisäisiin ja ulkoisiin ihmisryhmiin kohdistuva rasismi lisääntyy.⁷⁶⁵

Kun kaikkialle tunkeva nationalismi on saanut meidät pitämään ympärillämme olevia kansakuntia täysin luonnollisina, kansakuntadiskurssin ominaislaadun ymmärtää helpommin tarkasteltaessa sen ilmenemistä Euroopan ulkopuolella. Esimerkiksi Indonesian ensimmäinen presidentti Sukarno kertoi usein maan kärsineen kolonialismista 350 vuotta. Kuitenkin Indonesia-käsite keksittiin vasta tällä vuosisadalla. Maan huomattavin kansallissankari on 1800-luvun alussa vaikuttanut jaavalainen prinssi Diponegoro. Hänen tarkoituksenaan oli todellisuudessa vapauttamisen sijasta valloittaa Jaava.⁷⁶⁶ Puhe jo menneisyydessä yhtenäisestä kansakunnasta on ilmeisesti ollut kuitenkin varsin hyödyllinen oikeutettaessa esimerkiksi Indonesiassa tapahtuvaa laajaa metsien hävitystä ja alkuperäiskansojen maiden anastusta: näin on helpompi unohtaa omissa, valtiosta riippumattomissa kulttuureissa elävät ihmiset sekä metsien elintärkeys ja ainutlaatuinen arvo heille.⁷⁶⁷

Nykyisen kansakuntadiskurssin menestys Euroopassa ja muissa maanosissa liittyy siihen, että valtioiden ja yhtiöiden byrokratia sekä rahavälitteiset suhteet ovat syrjäyttäneet todellista paikallista yhteisöllisyyttä. Uusia yhteisöjä ei aina heti ole syntynyt, ja niihin liittyvät suhteet ovat useimmiten olleet häilyviä ja epävarmoja. Siksi painotuotteiden, radion, elokuvien ja television sekä koululaitoksen avulla levitetyt tarinat valtiollisesta yhteisöstä ovat saaneet vastakaikua.⁷⁶⁸

Kun nationalismi siis on yhteydessä teollistumiseen ja modernisaatioon, eikö se näin ollen vaikuta nimenomaan niissä maissa, joissa nuo prosessit ovat käynnissä? Eikö "kehittyneessä lännessä" kansallismielisyyden aika ole ohi? Mehän elämme nyt kansainvälistymisen aikaa!

Kuitenkin, niin kuin edellä toin esiin, x-maa-puhe on meillä edelleen tuiki tavallista. Vaikka nationalismi ajatusjärjestelmien tai oppien tasolla on vähentynyt, se on mahdollisesti jopa yleistynyt diskurssin tasolla. (Tällainen kahteen vastakkaiseen suuntaan tapahtuva liike saattaa olla tavallista yleisemminkin ideologioiden ikääntyessä.) Siitä on

763 Ks. esim. Perlman 1985.

764 Hobsbawm 1990, 30-45.

765 Hobsbawm 1990, 101, Hobsbawm 1989, Connor 1992, Miles 1994, 160-165, Kaschuba 1993.

766 Anderson 1991, 11.

767 Ks. esim. Burger 1990, 86-87.

768 Ks. esim. Giddens 1987, 178, Held 1992, 97, Hobsbawm 1990, 81-, Gellner 1983.

tullut entistä kiinteämpi osa puhemaailmaamme. Kansainvälistymistäkin - esimerkiksi ylikansallisiin organisaatioihin liittymistä - puolustetaan useimmiten kansallisilla eduilla.

Toisaalta, kuten olen yrittänyt osoittaa, nationalismi ei vaadi mitään luontaista tai alkuperäistä kansaa kohteekseen. Niinpä myös kansainvälisiä kokonaisuuksia oikeuttava puhe voi olla nationalistista: luodaan kuviteltuja yhteisöjä, identiteettejä ja viholliskuvia uusien valtiota muistuttavien tai valtioista koostuvien organisaatioiden pohjalta. Esimerkiksi Euroopan Unionin sisällä on "europeanationalismia", joka kehittää identiteettiä menneisyyden palasista konstruoidun yli 2 000-vuotisen eurooppalaisen historian jatkumon pohjalta ja rakentaa muureja uhkaavaa Venäjää ja islamia vastaan⁷⁶⁹. Kuitenkin "euroitseyden" suurin ylpeys, antiikin Kreikka, voitaisiin yhtä hyvin sijoittaa islamilaistuneiden maiden kulttuurin jatkumoon: silloinen kreikkalaisuus oli osa suurta kulttuurialuetta, joka pääasiassa vaikutti Aasiassa ja Afrikassa. Sitä paitsi silloin harvoin, kun antiikin kreikkalaiset käyttivät Eurooppa-sanaa, he eivät useinkaan lukeneet itseään Eurooppaan kuuluviksi: "Eurooppa" oli epämääräinen alue Hellaan pohjoispuolella.⁷⁷⁰ Esimerkiksi Aristoteles kirjoitti 300-luvun loppupuolella eaa.: "Kylmillä seuduilla ja Euroopassa asuvat kansat ovat innokkaita mutta älyltään ja taidoiltaan vajavaisia. Siksi ne ovat kyvyttömiä muodostamaan valtioita ja hallitsemaan naapureitaan. Aasialaiset kansat ovat sielultaan älykkäitä ja taitavia mutta veltoja ja siksi alistetussa ja orjuutetussa asemassa. Helleeninen suku, joka asuu edellä mainittujen puolivälissä, on yhtä lailla osallinen molemmista ominaisuuksista: kreikkalaiset ovat sekä innokkaita että älykkäitä."⁷⁷¹

On myös tärkeää huomata yhdysvaltalaisen nationalismin erityisluonne. Se on nykyisin niin keskeinen osa yleismaailmallista kulttuuria, ettei sitä helposti nationalismiksi huomaakaan. Yhdysvaltalaiseen eliittiin - tai sen johtamiin organisaatioihin - samastuvien "me", "kansainvälinen yhteisö" ja "ihmiskunta" näyttävät viittaavan kaikkiin ihmisiin. Niiden, jotka pyrkivät johtamaan kaikkia muita, on puhuttava koko maailman puolesta.⁷⁷² Kuitenkin - kuten edellisessä luvussa kävi ilmi - aina on irrationaalisia, perinteisiin tarrautuvia ja alikehittyneitä kulttuureita tai suoranaisia terroristeja, joita vastaan on lähetettävä neuvonantajia, rahoitusasiantuntijoita, kehitys yhteistyöntekijöitä tai jopa "rauhanpakottajia" ja joiden varalta tuomiopäiväkone on pidettävä vireessä. Niinpä myös tämä universaali nationalismi löytää tuon toisen, "Pahan valtakunnan", jota vasten voi turvallisesti määritellä itsensä.

769 Ks. esim. Saukkonen 1993, 12, Delanty 1995, 143, Bakke 1995.

770 Ks. esim. Amin 1989 ja Simo Parpolan haastattelu Yliopisto 13/1995:ssä, Delanty 1995, 18.

771 Poliitiikka, 1327b23-31.

772 Billig 1993.

Pääsy pahasta?

Nyt olemme olleet jo pitkään pahan juuria etsimässä ja käsissämme on koko joukko tuhon selityksiä. Huomaamme kuitenkin, että selitysten juurakko haaroittuu haaroittumistaan ja ulottuu yhä uusille alueille. Lisäksi matkan varrella monissa kohdin tehdyt koekaivaukset osoittavat, että juuret painuvat myös alaspäin historiaan. Voisimme hyvin keskittyä näihin menneisyyden kerrostumiin. Toisaalta ideologioiden viidakossa saamamme vihjeet antaisivat meille uusia mahdollisuuksia löytää selityksiä ihmisten ajattelusta sekä yhteiskunnan rakenteista ja prosesseista. Kaikesta huolimatta meidän on aika päättää retkemme.

Ympäristötuho, sodat, nälkä, kurjuus sekä eliölajien, kielten, kulttuurien ja elämän mielen kato eivät siis johdu ensisijaisesti siitä, että ihmislaji tai nykyiset ihmiset olisivat jollakin tavoin "viallisia". Vaikka emme ole enkeleitä, ympäristö-, rauhan- ja muiden liikkeiden vuosikymmeniä kestänyt työ sekä muu tiedotus ovat vaikuttaneet siihen, että meillä useimmiten on tiedollisia ja asenteellisia valmiuksia toimia tuottamatta tuhoa. Sitä paitsi tuskin ihmisten arvot alun perinkään ovat olleet tässä suhteessa järin huonoja.

Tuhoa selittää paljon paremmin yhtiöiden, valtioiden ja muiden hierarkkisten organisaatioiden sekä niiden muodostaman järjestelmän luonne. Hierarkioiden vallan, voiton ja kasvun tavoittelu joutuu jatkuvasti ristiriitaan ekologisten ja rauhanomaisten pyrkimysten kanssa. Organisaatiot käyttävät monenlaista valtaa ihmisiä kohtaan ja saavat heidät toimimaan koneistojen rattaina. Sikäli kuin inhimillinen pahuus on olennaista tuhosuuntausten ymmärtämiseksi, kysymys on siitä, että organisaatioissa työskentelevät ihmiset kieltäytyvät ajattelemasta ja käyttämästä mielikuvitustaan: he eivät tiedosta elävästi, mitä heidät todella on pantu tekemään.

Hierarkioita auttavat nykyinen teknologia ja yhteiskunnan fyysinen rakenne, joissa valtasuhteet ovat ikään kuin materialisoituneet. Niiden ansiosta suoranaista vallankäyttöä voidaan usein vähentää. Mutta niiden vaikutuksesta myös betoni, asfaltti, kaivokset, jätekasat ja järjestykseen pantu elämä eli tehoviljellyt kasviautiomaat korvaavat kulttuurien ja elämän monimuotoisuutta.

Samaan suuntaan kuin teknologia vaikuttavat ideologiat, mm. talouspuhe ja nationalismi. Monin eri tavoin ne saavat ihmiset toimimaan vallanpitäjien päämäärien mukaisesti silloinkin, kun alistumattomuus ja toisin toimiminen olisivat ainakin yhteisvoimin täysin mahdollisia. Ideologiset diskurssit luovat sellaisia tilanteita, rooleja ja subjektipositioita, joissa normaalin elämän eettiset itsestäänselvyydet on helppo sivuuttaa.

Ekologista tuhoa, sotia ja nälkää edistävää tietämättömyyttä ja luontosuhteen vääristymistä toki myös esiintyy. Mutta niidenkin takana ovat usein hierarkioiden käyttämä ajatusvalta ja ideologiat, mm. kulutuselämäntapaa ruokkiva mainonta. Nämä ilmiöt selittävät myös pitkälle sen, miksi nyky-yhteiskunnissa ihmiset lähes aina reagoivat samalla tavalla teknologisiin muutoksiin ja näin ylläpitävät "kahleteknologian" kehittymistä.

Vaikka ihmisten lisääntymisellä on pyritty selittämään monia asioita, jotka eivät siihen liity, väestönkasvu on suuri ongelma maapallon ekologian kannalta. Se ei ole kuitenkaan mikään luonnonilmiö vaan yhteiskunnallisesti tuotettu. Korkean syntyvyyden aiheuttavat

mm. naisten heikentynyt asema ja paikallisyhteisöjen tuen menettäneiden perheiden turvattomuus. Molemmat liittyvät vahvasti maan- ja maailmanlaajuisten ylivaltasuhteiden käynnistämiin prosesseihin.

Toisaalta ekologian kannalta vähintään yhtä ongelmallista kuin köyhien perheiden lasten hankinta on rikkaiden perheiden tavaran hankinta. Myös tämä liittyy valtasuhteiden aikaansaamaan yhteisöllisyyden rapautumiseen, jolloin tavaroita ei voi käyttää yhdessä ja ihmissuhteita yritetään korvata esineiden kantamilla merkityksillä.

Tuhon tuottamisen ylimmässä kerroksessa ovat maailmanlaajuiset organisaatiot: ylikansalliset yhtiöt, Maailmanpankki, Kansainvälinen valuuttarahasto, Maailman kauppajärjestö sekä G7 ja muut eri maiden eliittien yhteistyöfoorumit. Niiden ylläpitämät maailmankaupan ja globaalin tuotannon prosessit hautaavat alleen yhä suuremman osan maapallomme elävää kudosta ja ihmiskunnan kulttuurien rikkautta.

Tässä kuten useimmissa kirjan kohdissa kirjoitan nykyisestä tai uuden ajan Euroopan tilanteesta. Mutta samaan tapaan lienee mahdollista ymmärtää myös suurta osaa aiemmin tapahtuneesta ympäristötuhosta, kurjistumisesta ja sotimisesta. Se vanhempaa historiaa ja antropologiaa koskeva kirjallisuus, jota olen siellä täällä tekstissäni käyttänyt, viittaa seuraavanlaisen tapahtumien kulun mahdollisuuteen.

Jo kivikautiset heimot ovat uusia alueita asuttaessaan aikaansaaneet ekologista tuhoa ja ravinnon niukkenemistä metsiä kaatamalla ja eläinlajeja hävittämällä. Jollekin "bioalueelle" pidemmäksi aikaa asettuneet ihmiset ovat kuitenkin useimmiten kehittäneet ekologisesti kestäviä kulttuureja. Niistä kaikki eivät ole olleet keräilyyn ja metsästyksen perustuvia vaan ne ovat harjoittaneet myös puutarhanhoitoa tai maanviljelyä. Monet kulttuureista ovat säilyneet meidän päiviimme asti. Näiden kansojen keskuudessa väestönkasvu on pidetty kurissa ja ravintoa on ollut riittävästi.

Joidenkin kulttuurien sisällä on alkanut kuitenkin kehittyä alistussuhteita. Prosessi on voinut alkaa esimerkiksi niin, että asemastaan epävarmat vanhat miehet ovat onnistuneet saamaan nuorista metsästäjistä itselleen "poliisin" tai pienen "armeijan", jonka avulla ovat alistaneet valtaansa naisia ja muita miehiä. Tämä on johtanut vuosisatojen kuluessa ensimmäisten hierarkkisten valtioiden syntyyn. Jatkossa tapahtunutta suurten alueiden autioittamista, sotia ja nälänhätiiä voi ymmärtää samantapaisten valtarakenteiden ja ideologisten diskurssien tukemien prosessien pohjalta, kuin mitä edellä on kuvattu etenkin kolmatta maailmaa käsiteltäessä.

Vaikka minun ja mahdollisesti monen lukijankin ymmärrys on tästä kaikesta kasvanut, onko syytä tyytyväisyyteen? Näyttääkö tuho nyt vielä väijäämättömämmältä kuin aikaisemmin? Olemmeko kuin Kuolemanlaivan⁷⁷³ miehistö, jolle vähitellen alkaa selvitä, että heidän aluksensa on tuomittu uppoamaan eikä heillä ole mitään pakotietä?

Mutta onneksi - kuten edellä useaan otteeseen on tuotu esiin - yhteiskunta ja ihminen eivät ole vain yhtä. Niissä on samanaikaisesti useita keskenään ristiriitaisia osakokonaisuuksia.

Kaikki vallankäytön kohteet ja vallasta osattomat ulkopuoliset eivät vain vaikene, alistu, mukaudu tai katsele sivusta tuhotoimintaa vaan myös napisevat, kritisoivat, haukkuvat, ivaavat, pilkkaavat, protestoivat, jarruttavat, lakkoilevat, kapinoivat, muodostavat liikkeitä ja harjoittavat vastarintaa. Lisäksi nämä valtaeliittiin kuulumattomat ihmiset voivat usein hoitaa keskenään omia asioitaan hierarkioista riippumatta tai niistä piittaamatta. Näin valtapyyramidien ohella on myös toinen, epävirallinen yhteiskunta. Sen keskuudesta sikiävän vastavallan voimistuminen on aina reaalinen mahdollisuus. Sen piirissä voivat myös itää siemenet uudelle maailman yhteiskunnalle, joka koostuisi itsehallinnollisten ihmisten ja muiden luontokappaleiden muodostamien paikallisyhteisöjen

⁷⁷³ Ks. B. Traven: Kuolemanlaiva, Love, Helsinki 1978.

verkostoista ja liittokunnista.

Myöskään useimmat niistä ihmisistä, jotka alistuvat, mukautuvat, seuraavat toimeettomina ympäristö- ja muuta hävitystä tai tukevat virallista järjestystä puheissaan, eivät tee vain tätä. He ovat sopivissa sosiaalisissa tilanteissa - tai salassa - ympäristön, rauhan, tasa-arvon ja monien hyvien asioiden kannattajia. Kun turmat ja uhat sattuvat tulemaan kyllin lähelle tai kun liikkeet voimistuvat, nämä ihmiset löytävät itsestään piiloon jääneen minänsä ja lähtevät kamppailuihin mukaan.

Näin syntyvässä konfliktissa vallan on pakko ottaa vastavalta vakavasti. Valta perustuu palkkioihin ja rangaistuksiin sekä tiedon manipulointiin. Yhteiskunnallinen liike uhkaa kaikkia vallan perustoja. Ihmisten keskinäinen solidaarisuus vähentää rangaistusten tehoa. Liike palkitsee ihmisiä dollaripinot varjoonsa jättävillä inhimillisillä kultakimpaleilla: ystävyys- ja toveruussuhteilla sekä elämän mielen uudelleen löytämisellä. Sen piirissä kehittyi omia tiedotuskanavia ja diskursseja. Vastavalta luo ruohonjuuritason vaakasuoria yhteistyöverkkoja hierarkioiden sisälle vaikeuttaen tai lamauttaen niiden toimintaa.

Vastavallan ja vallan kamppailua ei tästä syystä pidä mieltää armeijoiden välisen yhteenoton kaltaiseksi. Kysymys on enemmän "henkien taistelusta", jota käydään jokaisen ihmisen ja jokaisen yhteiskunnallisen käytännön ja ryhmän sisällä. Onnistuessaan liike leviää myös poliisin ja armeijan piiriin. Siksi konfliktit voivat pysyä väkivallattomina, ja suuretkin yhteiskunnalliset muutokset voivat tapahtua verettömästi.

Tästä näkökulmasta liikkeet, jotka eristävät itsensä muusta yhteiskunnasta, sulkevat samalla itseltään suurimman voimanlähteensä. Jos liike ei pidä jokaista ihmistä tai vähintään ihmisen enemmistöä mahdollisena kannattajanaan, vaan tyytyy "vaihtoehtogestosta" tapahtuviin pienen valiojoukon suorittamiin iskuihin, se on helposti hoidettava vastustaja valtakoneistolle. Näin on varsinkin silloin, kun iskut tehdään salaa eivätkä tekijät antaudu keskusteluun tekojensa oikeutuksesta. Tällaisesta liikkeestä voi itseasiassa tulla "hyvä vihollinen", joka vain auttaa vallitsevan menon jatkamisessa.

Viime vuosikymmenien historiasta löytyy rohkaisevia tapauksia ihmisten yhteistoiminnan laajenevien spiraalien vaikutuksesta. Alas vierivän lumipallon lailla pienestä alusta on voinut kasvaa voimakas liike, joka on kyennyt estämään jonkin tuhohankkeen. Hyviä esimerkkejä ovat 50-luvun lopun laaja rauhanliike, jonka toiminnan seurauksena ydinkokeet kiellettiin ilmakehässä, sekä 70- ja 80-lukujen ydinvoimanvastainen liike, jonka ansiosta USA:ssa ja useimmissa Länsi-Euroopan maissa ydinvoimaloiden rakentaminen loppui sekä energiankäyttö ja uusiutuvien energianlähteiden kehittäminen tehostuivat. Tuoreempi tapaus on luonnonmetsien kaupallisten hakkuiden kieltäminen, jonka Thaimaan metsäliike sai aikaan vuonna 1989. Nepalissa ja eri puolilla maailmaa tapahtunut ihmisten monivuotinen yhteistoiminta johti vuonna 1995 siihen, että Arun III -patohankkeesta luovuttiin; se olisi uhannut muun muassa kymmeneen eri alkuperäiskansaansa kuuluvia 450 000 ihmistä sekä heidän kulttuureitaan ja elämäntapojaan.⁷⁷⁴

Nämä ja lukuisat muut ilmiöt voidaan yleisemmällä tasolla hahmottaa 50- ja 60-lukujen vaihteessa alkaneeksi ympäristöliikkeeksi. Sen kaikkien suoraan tai välillisesti saavuttamien voittojen selostamiseen vaadittaisiin tätä kirjaa huomattavasti paksumpia teoksia.

Mahdollisia ulospääsyjä pahasta siis on, jos vain pidämme ne avoimina emmekä puheillamme tee yhteiskunnissa ja ihmisissä piileviä vaihtoehtoja entistä näkymättömämmiksi. On olennaista, että tajuaamme tämän "toisen" poikkeavan merkittävästi vallitsevasta järjestyksestä. Yhteiskuntaa demokratian hengessä uudistavat liikkeet ovat onnistuessaan kovin erilaisia projekteja ja ilmiöitä kuin yhtiöt, valtiot ja sen sellaiset.

Liikkeet kukoistavat, kun ihmiset osoittavat vastuuntuntoa, hyväntahtoisuutta ja epäitsekkyyttä sekä kykyä vapaaehtoiseen yhteistyöhön ja keskinäiseen apuun. Ainakin

⁷⁷⁴ Tammilehto 1994b, Rüdiger 1990, Permpongsacharoen 1990, von Bonsdorff 1995a ja b.

alussa ne ovat riippuvaisia myös ihmisten spontaaniudesta, luovuudesta ja omaehtoisuudesta. Ihmisiä ei kuitenkaan tarvitse idealisoida ja ajatella, että mainitut myönteiset ominaisuudet ovat jollakin tavoin perustavampia kuin kielteiset. Silti tuskin voi kiistää, että ihmisistä yleisesti löytyy myös näitä piirteitä tai niiden ituja.

Kuten edellä pyrin osoittamaan, talouden ja politiikan nykyiset rakenteet päinvastoin vaativat tuekseen diskursseja, jotka rakentavat ihmistä ahneena, itsekkäänä, välinpitämättömänä ja vallanhaluisena - tai sitten arvottomana, avuttomana ja alistavana.

Näin ollen edistettäessä hierarkioista riippumatonta ja niitä kyseenalaistavaa kansalaistoimintaa ei vain tavoitella toisenlaista yhteiskuntaa tulevaisuudessa. Sillä rakennetaan myös toisenlaista ihmisenä olemista ja toisenlaista sosiaalista kenttää tässä ja nyt. Kun on mukana tällaisissa projekteissa, huomaa, kuinka mieletöntä on saarnata egoistista markkinaevankeliumia ja yrittää organisoida yhteiskuntaa ylivallassa kamppailevien ihmisatomien pohjalta.

Tällaista yrittävät muistuttavat miestä, joka tulee ratsastaen joen rantaan ja miettii, miten pääsisi yli. Sen sijaan, että hän antaisi elävän hevosen kantaa itsensä toiselle rannalle, hän päättää tappaa eläimen ja yrittää rakentaa sillan sen nahoista, luista ja jänteistä.

Jollei yhteiskunnallisissa liikkeissä nähdä puheena olevaa eroa suhteessa viralliseen yhteiskuntaan, se on vaarassa menettää olennaisen osan voimastaan tai muuttua vähitellen valtakoneiston osaseksi⁷⁷⁵.

Toisaalta, vaikka liikkeiden ihmiset kuinka kyvykkäästi yrittäisivät toimia kättilöinä uudelle maailman yhteiskunnalle, on vallan hyvin mahdollista, ettei parempaa yhteiskuntaa koskaan tule. Nykyinen valtajärjestelmä tai romahduksen jälkeen mahdollisesti syntyvä uusi hierarkkinen koneisto voivat jatkaa tuhotoimintaansa lähes loppumattomiin. Tai sitten niiden toiminnalla on selvä loppu, mutta tällöin ei enää ole jäljellä mitään, mistä uutta maailmaa voisi rakentaa.

Vaikka näin onnettomasti kävisi, tämä ja monet samanhenkiset kirjat eivät välttämättä olisi olleet turhia. Esitetty kritiikki ja toiminta sen pohjalta saattavat olla paras keino aikaansaada myös lyhyen tähtäyksen uudistuksia, jotka helpottavat ahdingossa eläviä ja antavat edes vähäksi aikaa mahdollisuuden nauttia maapallomme luonnon ja kulttuurien aarteista. Näin voi myös syntyä paremman yhteiskunnan tilapäisiä saarekkeita.

Mutta ainakaan vielä tuo synkkä tulevaisuuden mahdollisuus ei ole toteutunut. Vielä meillä on perusteltua toivoa: vallan hyvin on myös mahdollista, että parempi yhteiskunta joskus tulee. Ja toivo antaa meille tilaisuuden löytää mieltä omaan elämäämme tässä ja nyt, sillä tuon mahdollisuuden toteutuminen riippuu osaltaan myös meistä - siitä, mitä nyt ajattelemme, puhumme ja teemme.

775 Näitä vaaroja käsittelen toimittamassani kirjassa Kun edustajat ... 1989, 250- sekä artikkeleissani Tammilehto 1991 ja 1996; laajemmin asiasta: Mathiesen 1982.

Liite

Suplementaarinen postscriptum akateemisille civiksille

Pitkää kirjallisuusluetteloani selaamalla huomaa, että yli puolet referensseistä on enemmän tai vähemmän akateemisia: monien eri alojen tutkijoiden kontribuutioita, akateemisten kustantajien kirjoja ja akateemisissa journaaleissa ilmestyneitä artikkeleita. Viittaan kirjan alussa yliopistolliseen opetustoimintaan. Nämä seikat yhdessä tieteellistä julkaisua muistuttavan noottien käytön kanssa saattavat johtaa jotkut lukijat etsimään kirjastani enemmänkin akateemisuutta - missä esittelen eksplisiittisesti tutkimukseni metodologiaa, missä kytken kirjani jonkin tieteenalan tai filosofisen koulukunnan paradigmaan, missä alleviivaan hypoteesini ja esittelen viittaamieni teoreetikkojen käsitteitä ja teoreemoja erikseen.

Paikoin - varsinkin Puheen harhat ja ajatuksen aukot -luvussa - tällaista akateemisuutta kirjastani löytyykin, mutta useimmissa kohdin tämän etsijät tulevat frustroitumaan. Tosin mahdollisten filosofisten lähtökohtien ja tyylien suuri kirjo, jota postmodernismi, vallitsevien paradigmojen kritiikki ja muiden kulttuurien näkökulmien vaikutus ovat entisestään lisänneet, tekee vaikeaksi määritellä tekstiä, jota sopivan henkilön kirjoittamana ei ainakin jokin oppinut alakulttuuri luokittelisi akateemiseksi tai tieteelliseksi. Silti kirjani monissa kohdissa akateemiset ambitiot loistavat absensillaan.

Syy on yksinkertainen: kirjani tarkoitus on olla puheenvuoro yleisessä globaaleja dilemmoja koskevassa keskustelussa. Olen pyrkinyt kirjoittamaan sen niin, että myös ei-akateemiset (tai "väärän" alan akateemiset) lukijat voisivat seurata argumentaatiota ilman suuria vaikeuksia. Olen ottanut serioosisti ne väitteet, selitykset ja esitystavat, joita suurelle yleisölle tarkoitetuissa kirjoituksissa esiintyy.

Toisaalta en kirjoita akateemisen sääntökunnan civiksenä, joka hyvää hyvyttään popularisoi sofistikoitunutta diskurssiaan. Kirjoitan suomalaisen kieliyhteisön ja maailman kansalaisena, jolle ekologis-sosiaalinen kriisimme on henkilökohtainen huoli ja haaste.

Se, että kirjoitan näistä lähtökohdista, ei johdu siitä, että olisin halunnut välttää akateemisen tekstin tuottamisen vaikeuksia. Päinvastoin usein on tuntunut siltä, että olisi ollut paljon helpompaa siirtää suoraan lähteissäni esiintynyt akateeminen kieli ja käsittelytavat kirjaani. Positioni valintaan on sen sijaan vaikuttanut se, että olen demokraatti ja haluan etsiä tietä ulos kriisistä kansalaisliikkeiden enkä valistuneen eliittivallan kautta. Toisaalta ei-akateemistenkin referenssien käyttöön on vaikuttanut myös kokemukseni tärkeiden tietojen, oivallusten ja näkökohtien tasaisesta distribuutiosta. Sekä viisaus että typeryys ovat yliopistoille ja tutkimuslaitoksille niin eksternisiä kuin internisiä.

Tämä kaikki ei tietenkään implikoi sitä, että halveksisin akateemisia diskursseja ja haluaisin kääntää selkäni oppineelle maailmalle. Juuri sehän, että olen kirjoittaessani niin laajalti haravoinut akateemista kirjallisuutta, verifioi uskoani eri disiplinaarien tutkimustulosten ja näiden sisällä käytävien keskustelujen relevanssiin. Kysymys on vain prioriteeteista. Haluan osallistua myös akateemisilla foorumeilla käytäviin keskusteluihin globaaleista ongelmista, mutta olen tätä kirjoittaessani kokenut primääriksi polemiikin, joka tapahtuu periaatteessa kaikille avoimessa julkisuudessa.

Akateemisen katseen alla monet esitykseni kohdat varmaan näyttävät liian yksinkertaisilta. Kannattaa kuitenkin harkita mahdollisuutta, että joissain tapauksissa simplistisyys liittyy itse asioihin tai niiden luontevaan konstruointiin sellaisina. Keiseissä, joissa näin ei selvästikään ole, yksinkertaistuksiin tyytymätön lukija voi löytää sofistikoituneempaa käsittelyä nooteissa mainitusta kirjallisuudesta. Toisaalta oppineen silmäilijän on faciilia keksiä tekstilleni monia intresantteja, suuren yleisön tavoittamattomissa olevia lukutapoja. Kirjani voi esimerkiksi ottaa tutkimusobjektiksi ja katsoa, millaiseksi maailma konstruoidaan populaarissa ekologis-yhteiskunnallisessa diskurssissa. Tähän teksti soveltuu mainiosti, koska siinä väitetään niin monia asioita eikä vain referoida ja komparoida toisten väitteitä.

Vaikka olen mielestäni koettanut argumentoida väitteitäni paremmin kuin tavallisessa opiniokirjallisuudessa, argumenttini eivät tietenkään ole aukottomia. Mutta tuskinpa kukaan ei-matemaattinen akateemikkokaan enää uskoo *ordine geometrico* -ihanteeseen à la Spinoza, Hobbes tai vaikkapa Rudolph Steiner. Monien propositioideni perustelujen vähäisyys relaatiossa erikoisalojen teksteihin voidaan selittää paitsi kirjoittajan rajoittuneisuudella myös kirjan pyrkimyksellä yleiskatsaukseen, jolloin väitteitä on yhdessä kirjassa ekseptionaalisen runsaasti. Toisaalta on varmaan "parempi löytää summittainen vastaus oikeaan kysymykseen kuin täsmällinen ja tarkka vastaus väärään kysymykseen"⁷⁷⁶.

Useimmat väitteet eivät tietenkään ole vain minun vaan myös monien muiden, joiden joukossa on useimmiten alan akateemisia tutkijoita. Lähes aina löytyy toinen vastaava setti, joka väittää muuta. Tämän tuonkin monissa tekstin kohdissa esiin eksplisiittisesti. Teksti detaljeissaan pyrkii tietenkin vastaamaan siihen, miksi olen päätenyt kannattamaan yksiä enkä toisia väitteitä. Toisaalta myös kirja *in corpore* vastaa tähän kysymykseen: sen hahmottama yhteiskunnallinen ja ideologiateoreettinen viitekehys tekee jotkin väitteet probaaleimmiksi kuin toiset.

Nooteissa viitataan sekä niihin kirjoittajiin, jotka ovat vaikuttaneet kantaani, että niihin, joiden olen jälkikäteen huomannut ajattelevan samoin. Koska perusteluja ja tukea on löytynyt hyvin monien alojen teksteistä, kirjallisuusluettelo ei laajuudestaan huolimatta ole minkään yksittäisen alan bibliografia. Monia käsiini osuneita mielenkiintoisia ja yhteiskunnallis-ekologisen kriisin kannalta relevantteja kirjoja en ole sisällyttänyt referensseihin, koska en ole käyttänyt niitä ainakaan suoraan ja tietoisesti hyväkseni. Toisaalta jonkin kirjan tai artikkelin esiintyminen kirjallisuusluettelossa ei läheskään aina kerro siitä, että olisin hyödyntänyt teoksen keskeisiä ideoita tai tietoja. Usein on kysymys viittauksesta vain johonkin detaljiin.

Faktojen runsaus voi jotakuta häiritä esimerkiksi Teknologia I -luvussa. Kannattaa kuitenkin muistaa, että monissa kohdissa yritän kyseenalaistaa joitakin ideologisesti latautuneita, myyttien kaltaisia käsityksiä, jolloin vakiintuneeseen ajatteluun huonosti sopivien faktojen tai historian interpretaatioiden esittäminen lienee sopiva tapa katalysoida toisenlaista ajattelua. Toisaalta asioiden ymmärtäminen esimerkkien kautta lienee edelleen yleisempää kuin me abstraktiin ajatteluun indoktrinoidut teoriihmiset tajuammekaan. Toivon myös, että yksittäisten faktuaalisten propositioiden runsaus muistuttaisi maailman ja kulttuurimme suuresta diversiteetistä, jota sinänsä välttämättömät ja aina läsnäolevat teoriat eivät pysty koskaan totaalisti vangitsemaan.

776 K. William Kapp Luukkanen 1994, 77:n mukaan.

Kirjallisuusluettelo

- The 12 Misconceptions About The Right to Food.** Institute for Food & Development Policy, internet-tiedosto <http://www.foodfirst.org/miscon.htm>, San Francisco, 1997
- 6 Myths and Facts about Hunger.** toim. *David Bodnick & Daniel Zalik*, Internet-tiedosto http://www.brown.edu/Departments/World_Hu..am/hungerweb/intro/6_myths_and_facts.html, 1993
- Aavikoituva nälkäinen Sahel.** toim. *Jaana Väisänen*, Viikin Ympäristöseura, Helsinki, 1985
- Accidental Nuclear War.** toim. *Paul Smoker & Morris Bradley*, Current Research on Peace and Violence -lehden erikoisnumero (nro 1-2), Tampere, 1988
- Achilles, Walter: Umwelt und Landwirtschaft in vorindustrieller Zeit.* Umwelt in der Geschichte, Beiträge zur Umweltgeschichte, toim. Bernd Herrmann, ss. 77-88, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1989
- Achterhuis, Hans: Scarcity and Sustainability.* Global Ecology, A New Arena of Political Conflict, toim. Wolfgang Sachs, ss. 104-116, Zed, Lontoo, 1993
- Adorno, Theodor & Max Horkheimer: Dialectic of Enlightenment.* Verso, Lontoo, 1979[1944]
- AG Ökofaschismus Radio LoRa: "Ein lebensfreundlicher Mensch ist wertvoller als ein griesgrämiger".* ÖkoLinx, nro 11,18-21, 1993
- Ahonen, Ulla: Geenitekniikka.* Luonnonsuojelija, nro 3,7-8, 1994
- Aipin, Jeremai: Viimeinen aamutähti.* Taifuuni, Helsinki, 1996
- Aipin, Yereimei: Not by oil alone.* IWGIA Newsletter, Nro 57, May,137-143, 1989
- Airaksinen, Jaana & Olli Tammilehto: Minkä maailman WTO vapauttaa?.* Rauhan puolesta (myös <http://www.helsinki.fi/~otammile/wto-alus.htm>), nro 4, 1996
- Airaksinen, Timo: Moraalifilosofia.* WSOY, Juva, 1987
- The alarming multilateral agreement on investment (MAI) now being negotiated at the OECD.** Public Citizen, internet-paikka: <http://www.citizen.org/gtw/maibg.html>, Wahington D.C., 1997
- All-Consuming Passion, Waking up from the American Dream.** The New Road Map Foundation, Seattle, 1993
- Allardt, Erik & Yrjö Littunen: Sosiologia.* WSOY, Porvoo, 1972
- Almalric, Franck & Tariq Banuri: Population: malady or symptom?.* Third World Quarterly, Vol. 15:4,691-706, 1994
- Alternatives to Economic Orthodoxy.** toim. *Randy Albelda & Christopher Gunn & William Waller*, M.E. Sharpe, Armonk, New York, 1987
- Althusser, Louis: Ideologiset valtiokoneistot.* Vastapaino, Tampere, 1984

- Altieri, Miguel A.*: **Traditional farming in Latin America**. *The Ecologist*, Vol. 21:2,93-96, 1991
- Alvares, Claude*: **Homo faber, Technology and culture in India, China and the west 1500 to the present day**. Allied, Bombay, 1979
- Alvares, Claude*: **No to Development**. *Interculture*, nro 95, Spring/April,36-42, 1987 (on suomeksi)
- American Military Interventions of the 20th Century**. Internetin [www-tiedosto, http://werple.apana.org.au/sumeria/politics/usa.html](http://werple.apana.org.au/sumeria/politics/usa.html), 1991
- Amin, Samir*: **Eurocentrism**. *Monthly Review*, New York, 1989[1988]
- Analyse socio-économique de l'environnement, problèmes de méthode**. Documents présentés au symposium à tenu Sain-Nizier (Grenoble), Mautan, Paris, 1973
- Ananthakrishnan, S.*: **Agriculture and development strategy: A case for organic fertilizers**. *Political economy of food, Proceedings of an international seminar, Tampere Peace Research Institute, Research Reports, Nro. 12,285-296, 1976*
- Anders, Günther*: **Wir Eichmann Söhne**. Beck, München, 1988
- Anderson, Benedict*: **Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. Verso, Lontoo, 1991[1983]
- Anderson, Perry*: **Passage from Antiquity to Feodalism**. Verso, Lontoo, 1978
- Andersson, Jan Otto*: **Vänsterframtid, Nationalekonomiska studier av fordismens kris och morgondagens alternativ**. Folkets Bildingsförbund, Helsinki, 1988
- Antola, Esko & Unto Vesa & Raimo Väyrynen*: **Kansainvälinen politiikka, Tutkimus ja käytäntö**. WSOY, Juva, 1981
- Anttila, Ulla*: **Naisnäkökulmia ympäristökriisiin**. *Ympäristökysymys, Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle, toim. Ilmo Massa & Rauno Sairinen, ss. 195-211, Gaudeamus, Helsinki, 1991*
- Appleby, Joyce Oldham*: **Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England**. Princeton University Press, Princeton, 1978
- Arendt, Hannah*: **The human condition**. The University of Chicago Press, Chicago, 1958
- Arendt, Hannah*: **On revolution**. Faber and Faber, Lontoo, 1963
- Arendt, Hannah*: **On Violence**. Allen Lane The Penguin Press, Lontoo, 1970
- Arendt, Hannah*: **Eichmann in Jerusalem: a report on the banality of evil**. Penguin, Harmondsworth, 1979[1963]
- Argyle, Michael*: **Non-verbal communication in human social interaction**. *Non-Verbal Communication, toim R.A. Hinde, ss. 243-267, Cambridge University Press, Cambridge, 1972*
- Argyle, Michael*: **Bodily Communication**. Methuen, Lontoo, 1988[1975]
- Aristoteles*: **Nikomakhoksen etiikka**. Gaudeamus, Helsinki, 1989[300-luvun eKr jälkipuolisko]
- Aristoteles*: **Politiikka**. Gaudeamus, Helsinki, 1991[330- tai 320-luku eKr]
- Arnold, David*: **Famine, Social Crisis and Historical Change**. Basil Blackwell, Oxford, 1988

- Aronowitz, Stanley: Science as Power, Discourse and Ideology in Modern Society.* Macmillan, Basingstoke, 1988
- Arrighi, Giovanni: World income inequalities and the future of socialism.* New Left Review, nro 189, September/October, 39-66, 1991
- Asetus Maaailman kauppajärjestön perustamissopimuksen ja sen liitesopimuksen voimaansaattamisesta sekä näiden eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta.** Suomen säädöskokoelma, Sopimussarja, nro 5, 1995
- Aubert, Claude: Hunger and Health, Eleven Key Questions on Farming, Food and Health in the Third World.* Rodale, Emmaus, 1985[1983]
- Auf dem Weg zu einer ökologisch-solidarisch Weltwirtschaft.** Die Grünen im Bundestag, Bonn, 1990
- Augelli, Enrico & Craig Murphy: America's Quest for Supremacy and the Third World, An essay in Gramscian analysis.* Pinter, Lontoo, 1988
- Avery, Natalie & Martine Drake & Tim Lang: Codex Alimentarius, Who Is Allowed In? Who Is Left Out?.* The Ecologist, Vol. 23:3, 110-112, 1993
- Axelsson, Jonny: Intellektuell eiendom.* Gateavisa, nro 141, 4-9, 1992
- Bahtin (engl. Bakhtin), Mihail Mihailovitsh: Speech Genres and Other Late Essays.* University of Texas, Austin, 1987
- Bahtin, Mihail Mihailovitsh: Tvortshestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa.* Antiquary, Orange, Connecticut, 1986 (on suomeksi)
- Bahtin, Mihail Mihailovitsh: Dostojevskin poetiikan ongelmia.* Orient Express, Helsinki, 1991
- Bakke, Elisabeth: Mot ein europeisk identitet?.* Tidsskrift for samfunnsforskning (Institut for samfunnsforskning, Oslo), Nro 4, 467-493, 1995
- Banuri, Tariq: Modernization and its Discontents, A Perspective from the Sociology of Knowledge.* WIDER working papers, nro 33, 1987
- Banuri, Tariq & Frédérique Apffel Marglin: The environmental crisis and the space for alternatives: India, Finland and Maine.* Who will Save the Forests, toim. Tariq Banuri & Frédérique Apffel Marglin, ss. 24-52, Zed, Lontoo, 1993
- Barbour, Ian G.: Technology, Environment, and Human Values.* Praeger, New York, 1980
- Barclay, Harold: People Without Government, An Anthropology of Anarchism.* Kahn & Averill, Lontoo, 1982
- Barkley, Paul W. David W. Sechler: Economic growth and environmental decay, The solution becomes the problem.* Harcourter Brace Jovanovich, New York, 1972
- Barnet, Richard J.: The economy of death.* New York, 1970
- Baudrillard, Jean: The implosion of meaning in the media and implosion of the social in the masses.* Questioning Technology, A critical anthology, toim. John Zerzan & Alice Carnes, ss. 158-162, Freedom, Lontoo, 1988a
- Baudrillard, Jean: Selected Writings.* toim. Mark Poster, Polity, Cambridge, 1988b
- Bauer, Johann: Moderne Leibeigene, Konsumfreiheit führt zu neuem Feudalismus.* Graswurzelrevolution, Oktober, 1, 19, 1993

- Bauman, Zygmunt: **Modernity and the Holocaust.*** Cornell University Press, Ithaca, 1989
- Baumol, William J. & Wallace E. Oates: **Economics, Environmental Policy, and the Quality of Life.*** Prentice Hall, Eaglewood Cliffs, 1979
- Bayertz, Kurt: **Emanzipation von Technik und Fortschritt? Zur Auseinandersetzung mit aktuellen Tendenzen des Technikkritik.*** Blätter für deutsche und internationale Politik, nro 9,1051-1070, 1978
- Beating the crisis, A charter for Europe's industrial future.** The European Round Table of Industrialists, Bryssel, 1993
- Beck, Ulrich: **Risikogesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne.*** Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986
- Beck, Ulrich: **Antropologinen shokki.*** Kulttuurivihkot, 5-6,62--71, 1988a
- Beck, Ulrich: **Gegengifte, Die organisierte Unverantwortlichkeit.*** Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988b (on suomeksi)
- Becker, Gary S.: **A Treatise on the Family.*** Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1981
- Becker, Jörg: **New Information Technologies and International Politics in the 1980s.*** Information Technology and a New International Order, toim. Jörg Becker, ss. 24-40, Studentlitteratur, Lund, 1984
- Belchem, John: **Industrialization and the working class, The English experience 1750-1900.*** Scholar, Aldorshot, 1991
- Bello, Walden & Stephanie Rosenfeld: **High-Speed Industrialization and Environmental Devastation in Taiwan.*** The Ecologist, Vol. 20:4,125-132, 1990
- Benjamin, Walter: **Pariisi 1800-luvun pääkaupunki.*** Moderni/postmoderni, lähtökohtia keskusteluun, toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen, Tutkijaliitto, ss. 43-57, Helsinki, 1986
- Bennfoldt-Thomsen, Veronika: **Auch in der dritten Welt wird die Hausfrau geschaffen - warum?.*** Peripherie, Vol. 4:15/16,178-187, 1984
- Bent, Katrina: **Puhtaan maakaasun likaiset juuret.*** Vihreä Lanka, 6.10., 1989a
- Bent, Katrina: **"Nenets vaeltaa maan päällä kevyesti kuin tuuli".*** Vihreä Lanka, 13.10.,9, 1989b
- Bergesen, Albert: **Who has the most fortune 500 firms?: A network analysis of global economic competition, 1956-1989.*** Journal of World-systems Research (Internet: gopher://csf.colorado.edu/wsystems/journals/), Vol. 1:12, 1995
- Berkes, Fikret: **Cooperation from the Perspective of Human Ecology.*** Common Property Resources, Ecology and Community-Based Sustainable Development, toim. Fikret Berkes, ss. 70-88, Belhaven, Lontoo, 1989
- Berkes, Fikret & M. Taghi Farvar: **Introduction and overview.*** Common Property Resources, Ecology and Community-Based Sustainable Development, toim. Fikret Berkes, ss. 1-17, Belhaven, Lontoo, 1989
- Berki, R.N.: **The History of Political Thought, a short introduction.*** J.M. Dent & Sons, Lontoo, 1977
- Berman, Morris: **The Reenchantment of the World.*** Bantam, New York, 1989[1981]

- Berman, Morris: Coming to our Senses, Body and Spirit in the Hidden History of the West.* Bantam, New York, 1990[1989]
- Berninger, Kati & Risto Willamo: Ympäristönsuojelun perusteet, YMPS 1.1, osa I, Johdanto ja ympäristöongelmia.* Ympäristönsuojelun opetusmoniste nro 1, Helsingin Yliopisto, Limnologian ja ympäristönsuojelun laitos, Helsinki, 1994
- Berninger, Kati & Petri Tapio & Risto Willamo: Ympäristönsuojelun perusteet.* Gaudeamus, Helsinki, 1996
- Berry, Thomas: The Dream of the Earth.* Sierra Club, San Francisco, 1988
- Berthoud, Gérald: Market.* The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 70-87, Zed, Lontoo, 1992
- Watson, David: Beyond Bookchin, Preface for a future social ecology.* Black & Red ja Autonomedia, Detroit, 1996
- Bhaskar, Roy: The Possibility of Naturalism, A philosophical critique of the contemporary human sciences.* Harvester, Brighton, 1979
- Bhaskar, Roy: Dialectic, The Pulse of Freedom.* Verso, Lontoo, 1993
- Biehl, Janet: Rethinking Ecofeminist Politics.* South End, Boston, 1991
- Bierl, Peter: Ökofaschismus & New Age.* ÖkoLinx, nro 11,24-33, 1993
- The Bilderbergers.** The Spotlight -lehteen perustuva Internetin www-tiedosto, <http://werple.apana.org.au/sumeria/politics/bilders.html>, 1993
- Billig, Michael: Nationalism and Richard Rorty: The Text as a Flag for Pax America.* New Left Review, Nro 202 (November/December),69-83, 1993
- Binswanger, H.C. & H. Frisch & H.G. Nutzinger & B. Schefold & G. Scherhorn & U.E. Simonis & B. Strümpel: Arbeit ohne Umweltzerstörung, Strategien für eine neue Wirtschaftspolitik.* Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1988
- Biologischer Krieg.** toim. *Anja Kuhr et al.*, GAL Hamburg, Hamburger Institut für Sozialgeschichte et al. (lehti), Hampuri, 1989
- Bioserfdom: Technology, Intellectual Property and the Erosion of Farmers' rights in the Industrialized World.** RAFI communique, internet-paikka: <http://www.rafi.ca/communique/fltxt/19972.html>, March/April, 1997
- Birdsall, Nancy: Population and poverty in the developing world.* World Bank Staff Working Papers, nro 404, 1980
- Bjørklund, Ivar: Sámi Reindeer Pastoralism as an Indigenous Resource Management System in Northern Norway: a Contribution to the Common Property Debate.* Development and Change, Vol. 21:1,75-86, 1990
- Bjørklund, Ilkka-Christian: Vasemmisto ja Eurooppa - uutta ja vanhaa.* Uusi Eurooppa, Haaste vasemmistolle, toim. Risto Kolanen ja Kalevi Suomela, Tammi, ss. 13-27, Helsinki, 1990
- Blaikie, Piers: The political economy of soil erosion in developing countries.* Longman, Lontoo, 1985
- Bloch, Marc: Land and Work in Mediaeval Europe.* Routledge and Kegan Paul, Lontoo, 1967
- Blockmühl, Klaus: Ihminen ja luonto, Kristityn näkökohtia luonnonsuojelusta.* SLEY

kirjat, Helsinki, 1980

Bodamer, Joachim: Ihminen vailla minuutta, Miten voimme säilyttää henkisen ja fyysisen terveytemme teknistyvän maailman kasvavassa paineessa. WSOY, Porvoo, 1969[1958]

Bodley, John H.: Alternatives to Ethnocide: Human Zoos, Living Museums, and Real People. The World as a Company Town, Multinational Corporations and Social Change, toim. Ahamed Idris-Soven & Elizabeth Idris-Soven & Mary K. Vaughan, ss. 189-210, Mouton, The Hague, 1978

Bodley, John H.: Victims of Progress. The Benjamin/Cummings, Menlo Park, 1982

Bodley, John H.: Anthropology and Contemporary Human Problems. Maifield, Palo Alto, 1985

Bokalders, Varis & Bengt Nittve & Lennart Hedblom & Birgitta Dahlkild: Solkraft, vattenkraft, vindkraft. By och Bygd, Hässelholm, 1978

Bonanno, Alfredo M.: From Riot to Insurrection, Analysis for an Anarchist Perspective in Post-Industrial Capitalism. Elephant, Catania, 1988 (on suomeksi)

Bonsdorff, Max von: Maailmanpankki antoi Nepalissa periksi!. Pääskyt, Nro 3,11, 1995a

Bonsdorff, Max von: Arun-III:n jälkipeli: paikallisia instituutioita tuettava. Pääskyt, Nro 4,2-3, 1995b

Bonsdorff, Max von: Maailmanpankin maailma. Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen raporttisarja, Nro 16, 1997

Bookchin, Murray: The Ecology of Freedom, The Emergence and Dissolution of Hierarchy. Cheshire, Palo Alto, 1982

Bookchin, Murray: Toward an Ecological Society. Black Rose, Montréal, 1986[1980]

Bookchin, Murray: The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship. Sierra Club, San Francisco, 1987

Bookchin, Murray: The Population Myth, I-II. Green Perspectives, nro 8 ja 15, 1988 ja 1989

Bookchin, Murray: Radical Politics in an Era of Advanced Capitalism. Green Perspectives, nro 18, November, 1989 (on suomeksi)

Bookchin, Murray: The Meaning of Confederalism. Green Perspectives, nro 20, November, 1990a

Bookchin, Murray: The Philosophy of Social Ecology, Essays on Dialectical Naturalism. Black Rose, Montréal, 1990b

Bookchin, Murray: The Left That Was: A Personal Reflection. Green Perspectives, nro 22, May, 1991

Boosting the crisis, A response to the European Roundtable of Industrialists. A Seed Europe, Amsterdam, 1994

Borgmann, Albert: Technology and the character of contemporary life, A philosophers inquiry. University of Chicago, Chicago, 1984

Bossel, Hartmut: 'Kritische ökologische Forschung' als Reaktion auf die 'Etablierte Wissenschaft'. Ökologische Forschung, ss. 9-17, C.F. Müller, Karlsruhe, 1981

- Bowers, Chris: Europe's Motorways, The Drive for Mobility.* The Ecologist, Vol. 23:4,125-130, 1993
- Bowlus, Charles R.: Die Umweltkrise im Europa des 14. Jahrhunderts.* Fortschritte der Naturzerstörung, toim. Rolf Peter Sieferle, ss. 13-30, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988
- Boycott Mitsubishi Campaign, International Organizer's Manual.** Rainforest Action Network, San Francisco, 1993
- Boyne, Roy: Foucault and Derrida, The other side of reason.* Unwin Hyman, Lontoo, 1990
- Bradford, George: Women's Freedom.* Fifth Estate, Vol. 23:1, Spring,21-24, 1988
- Bradford, George: How Deep is Deep Ecology?.* Times Change, Ojai, CA, 1989a
- Bradford, George: The question of agriculture.* Fifth Estate, Vol. 24:1,36-38, 1989b
- Bradford, George: Return of the son of deep ecology: the ethics of permanent crisis and the permanent crisis in ethics.* Fifth Estate, Vol. 24:1,5-35, 1989c
- Brakel, Manus van & Bertram Zagema: Sustainable Netherlands.* Vereniging Milieudefensie, Amsterdam, 1994
- Braude, Stephen E.: First Person Plural, Multiple Personality and the Philosophy of Mind.* Routledge, Lontoo, 1991
- Braudel, Fernand: Kapitalismens dynamik.* Gidlunds, Värnamo, 1988
- Braverman, Harry: Labor and monopoly capital.* Monthly Review Press, New York, 1974
- Breuilly, John: Nationalism and the State.* The University of Chicago Press, Chicago, 1985[1982]
- Brinton, Maurice: The Irrational in Politics.* Black Rose, Montréal, 1974
- Brinton, Maurice: The Bolsheviks & Workers' Control 1917 to 1921, The State and Counter-Revolution.* Solidarity ja Black & Red, Lontoo & Detroit, 1975[1970]
- Broad, William & Nicholas Wade: Betrayers of the Truth.* Simon and Schuster, New York, 1982
- Broady, Donald: Piilo-opetussuunnitelma, Mihin koulussa opitaan.* Vastapaino, Tampere, 1991
- Brown, L. Susan: Beyond feminism: anarchism & human freedom.* Open Road, Winter,6-7, 1990
- Brown, Lester R.: Historian vauhti kiihtyy.* Maailman tila 1996, Worldwatch Institute: Raportti kehityksestä kohti kestäväää yhteiskuntaa, toim. Linda Starke, ss. 15-33, Gaudeamus, Helsinki, 1996
- Brox, Ottar: Centralbyrokraterna och glesbygden, En sociologisk intensivstudie.* Prisma, Halmstad, 1970[1966]
- Bruno, Kenny: The Greenpeace Book of Greenwash.* Greenpeace International, Amsterdam, 1992
- Brüggmeier, Franz-Josef & Thomas Rommelspacher: Einleitung.* Besiegte Natur, Geschichte der Umwelt im 19. und 20. Jahrhundert, toim. Franz-Josef Brüggmeier & Thomas Rommelspacher, Beck, ss. 6-18, München, 1989[1987]

- Bröckers, Mathias*: **Geist und Maschine**. Die Tageszeitung, 3.3.,16, 1990
- Brödner, Peter & Detlef Krüger & Bernd Senf*: **Der programmierte Kopf, eine Sozialgeschichte der Datenverarbeitung**. Klaus Wagennbach, Berlin, 1982[1981]
- Buarque, Christovam*: **The End of Economics? Ethics and the Disorder of Progress**. Zed, Lontoo, 1993
- Buchanan, Anne*: **Food, Poverty and Power**. Spokesman, Nottingham, 1982
- Bunge, Mario*: **Development and the environment**. Technological transformation: Contextual and conceptual implications, toim. Edmund F. Byrne & Joseph C. Pitt, ss. 285-304, Kluwer Academic, Dordrecht, 1989
- Bunker, Stephen G.*: **Flimsy joint ventures in fragile environments**. States, firms, and raw materials, The world economy and ecology of aluminium, toim. Bradford Barham & Stephen G. Bunker & Denis O'Hearn, ss. 261-296, The University of Wisconsin Press, Madison, 1994
- Burger, Julian*: **The Gaia Atlas of First Peoples, A Future for the Indigenous World**. Robertson McCarta, Lontoo, 1990
- Burns, J. Patout*: **Augustine on the origin and progress of evil**. The Journal of Religious Ethics, Vol. 16:1, Spring,9-27, 1988
- Bush, Corlann Gee*: **Women and the assessment of technology: to think, to be; to unthink, to free**. Machina ex Dea, Feminist Perspectives on Technology, toim. Joan Rothchild, ss.151-169, Pergamon, Elmsford, New York, 1984
- Butzin, Martin & Roland Kollert*: **Krypton-85**. Myytti puhtaasta ydinvoimasta ja muita kirjoituksia ydinvoiman mahdollisuuksista ja riskeistä, toim. Jarmo Kalanti, ss. 14-18, Energiapoliittinen yhdistys - Vaihtoehto ydinvoimalle, Helsinki, 1991
- Cairncross, Frances*: **Ympäristömmen hinta**. Rara Avis, Trantex-Kustannus, Helsinki, 1991
- Camilleri, Joseph A.*: **The State and Nuclear Power, Conflict and Control in the Western World**. Wheatsheaf, Brighton, 1984
- Cantzen, Rolf*: **Weniger Staat - mehr Gesellschaft, Freiheit - Ökologie - Anarchismus**. Fischer Taschenbuch, Frankfur am Main, 1987
- Capra, Fritjof*: **The Turning Point, Science, society and the rising culture**. Wildwood House, Lontoo, 1982
- Carpenter, Stanley R.*: **What technologies transfer: The contingent nature of cultural responses**. Technological transformation: Contextual and conceptual implications, toim. Edmund F. Byrne & Joseph C. Pitt, ss. 163-178, Kluwer Academic, Dordrecht, 1989
- Castleman, Barry I. & Prabir Purkavastha*: **Apendix: The Bhopal disaster as a case study in double standards**. Transnational Corporations and Environmental Control Issues, The Export of Hazard, toim. Jane H. Ives, ss. 213-223, Routledge & Kegan Paul, Boston, 1985
- Castleman, Barry I.*: **The double standard in industrial hazard**. Transnational Corporations and Environmental Control Issues, The Export of Hazard, toim. Jane H. Ives, ss. 60-89, Routledge & Kegan Paul, Boston, 1985
- Catton, Jr., William R.*: **On the Dire Destiny of Human Lemmings**. Deep Ecology, toim. Michael Tobias, Avant, ss. 74-89, San Diego, 1985

- Caulfield, Mina Davis: Taxes, Tourists, and Turtlemen: Island Dependency and the Tax-Haven.* The World as a Company Town, Multinational Corporations and Social Change, toim. Ahamed Idris-Soven & Elizabeth Idris-Soven & Mary K. Vaughan, ss. 345-374, Mouton, The Hague, 1978
- Cawson, Alan: Corporatism & Welfare, Social Policy and State Intervention in Britain.* Heinemann, Lontoo, 1982
- CEPA, Coordinadora Extremeña de Protección Ambiental: Dealing with Disparity, European Structural Funds in South West Spain.* The Ecologist, Vol. 22:3,91-96, 1992
- Chakravarthi, Raghavan: Recolonization: GATT in its Historical Context.* The Ecologist, Vol. 20:6,205-207, 1990
- Chandler, Alfred D. jr: Technological and organizational underpinnings of modern industrial multinational enterprise: the dynamics of competitive advantage.* Multinational enterprise in historical perspective, toim. Alice Teichova et al., ss. 30-54, Cambridge University Press, Cambridge, 1987[1986]
- Charlton, William: Weakness of Will, Philosophical Introduction.* Basil Blackwell, Oxford, 1988
- Chomsky, Noam & Edward Herman: A Propaganda Model.* Propaganda Review, nro 3, 1988
- Chomsky, Noam: Necessary Illusions, Thought control in democratic societies.* CBC Enterprises, Montréal, 1989
- Chomsky, Noam: Deterring Democracy.* Verso, Lontoo, 1991a
- Chomsky, Noam: The New World Order.* Open Magazine Pamphlet, nro 6, 1991b
- Chomsky, Noam: Terrorizing the Neighborhood: American Foreign policy in the Post-Cold War Era.* AK, Stirling, 1991c
- Chomsky, Noam: Den nya världsordningen.* Ny Tid, 22.11.,8-9, 1992
- Chomsky, Noam: Year 501, The Conquest Continues.* Verso, Lontoo, 1993
- Chossudovsky, Michel: India Under IMF Rule.* The Ecologist, Vol. 22:6,271-275, 1992
- Christians, Clifford: A theory of normative technology.* Technological transformation, Contextual and conceptual implications, toim. Edmund F. Byrne & Joseph C. Pitt, Kluwer, Dordrecht, 1989
- Cipolla, Carlo M.: The Economic History of World Population.* Penguin, Harmondsworth, 1974[1962]
- Clapham, Christopher: Third World Politics, An Introduction.* Routledge, Lontoo, 1992[1985]
- Clark, John: The Anarchist Moment, Reflections on Culture, Nature and Power.* Black Rose, Montréal, 1986
- Clark, Mary E.: Ariadne's Thread, The Search for New Modes of Thinking.* St. Martin's Press, New York, 1989
- Clarke, Tony: MAI-DAY! The corporate rule treaty.* Canadian Centre for Policy Alternatives, myös internet-paikassa: <http://www.islandnet.com/plethora/mai.html>, 1997

- Clastres, Pierre*: **Samhället mot staten, Studier i politisk antropologi**. Nordan, Tukholma, 1984
- Cleveland, David A.*: **The Political Economy of Fertility Regulation: The Kusasi of Savanna West Africa (Ghana)**. Culture and Reproduction, An Anthropological Critique of Demographic Transition Theory, toim. W. Penn Handwerker, Westview, ss. 263-293, Boulder, 1986
- Clunies-Ross, Tracey & Nicholas Hildyard*: **The Politics of Industrial Agriculture**. The Ecologist, Vol. 22:2,65-71, 1992
- Clutterbuck, Charlie*: **Agribusiness**. Radical Technology, toim. Peter Harper & Godfrey Boyle & the editors of Undercurrents, ss. 12-16, Wildwood House, Lontoo, 1977[1976]
- Cohen, Mitchel & Red Ballon*: **Somalia, and the Cynical Manipulation of Hunger**. New Liberation News Service, reg.africa-konferenssi Nordnetissa, puheenvuoro 197 20.1., 1993
- Colapietro, Vincent Michael*: **Peirce's Approach to the Self, A Semiotic Perspective on Human Subjectivity**. State University of New York, Albany, 1989
- Cologne Anti-EC Group*: **Should we work in coalition with "Right-to-lifers" and racist?**. Green Perspectives, Nro 27 (August),2-6, 1992
- Common Questions about Climate Change**. United Nations Environment Programme ja World Meteorological Organization, internetpaikka <http://www.gcric.org/ipcc/qa/cover.html>., 1997
- Commoner, Barry*: **Ympyrä sulkeutuu**. Gummerus, Jyväskylä, 1972
- Commoner, Barry*: **Making Peace with the Planet**. Pantheon, New York, 1990
- Commons, John*: **Legal Foundations of Capitalism**. MacMillan, New York, 1974[1924]
- The Commons, Where the community has authority**. The Ecologist, Vol. 22:4,123-130, 1992
- Connor, Walker*: **The Nation and its Myth**. International Journal of Comparative Sociology, Vol. XXXIII:1-2,48-57, 1992
- Cooper, David*: **Towards a new convention**. Ecoforum, Vol. 14:5,1-3, 1990
- Coover, Virginia & Ellen Deacon & Charles Esser & Christopher Moore*: **Resource Manual for a Living Revolution, A Handbook of Skills & Tools for Social Change Activists**. New Society Publishers, Philadelphia, 1985[1977]
- Cousins, Mark & Athar Hussain*: **Michel Foucault**. MacMillan, Basingstoke, 1984
- Curtin, Deane*: **Making peace with the earth: Indigenous agriculture and the green revolution**. Environmental Ethics, Vol 17, Spring, 59-71, 1995
- Curtis, Mark*: **The ambiguities of power, British foreign policy since 1945**. The Ecologist, Vol. 26:1,5-12, 1996
- Dahl, Robert A.*: **A Preface to Economic Democracy**. University of California Press, Berkeley, 1985
- Daly, Herman E.*: **The steady-state economy: toward a political economy of biophysical equilibrium and moral growth**. Economics, Ecology, Ethics, Essays toward a steady-state economy, toim. Herman E. Daly, ss. 324-356, W.H. Freeman and Company, San Francisco, 1980

- Daly, Herman E. & John B. Cobb, Jr.:* **For the common good, Redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future.** Beacon, Boston, 1989
- Dammann, Erik:* **Tulevaisuus käsissämme.** Otava, Helsinki, 1981
- Das Datennetz, Computer bedrohen die Freiheit.** toim. *Monika Binas & Bruckhard Kretschmann,* Kübler Verlag M. Akselrad, Heidelberg, 1983
- Davis, Donald Edward:* **Ecophilosophy, A Field Guide to the Literature.** R. & E. Miles, San Pedro, 1989
- Debord, Guy:* **Society of the Spectacle.** Black & Red, Detroit, 1983
- Delanty, Gerald:* **Inventing Europe, Idea, identity, reality.** toim. *Jo Campling,* MacMillan, Houndmills, 1995
- Deleage, J.P. & D. Hemery:* **From Ecological History to World Ecology.** The Silent Countdown, Essays in European Environmental History, toim. P. Brimblecombe & C. Pfister, ss. 21-36, Springer, Berlin, 1990
- Descartes, René:* **Teoksia ja kirjeitä.** WSOY, Porvoo, 1956[1630- ja 1640-luku]
- Devall, Bill & George Sessions:* **Deep Ecology, Living as if Nature Mattered.** Gibbs M. Smith, Salt Lake City, 1985
- Development as enclosure.** *The Ecologist,* Vol. 22:4,131-148, 1992
- Diamond, Stanley:* **In Search of the Primitive, A critique of civilization.** Transaction, New Brunswick, 1981[1974]
- Dickson, David:* **Alternativa teknologier, Den tekniska förändringens politik.** Tidens förlag, Kristianstad, 1977 (alkuperäinen englanniksi)
- Dickson, David:* **Knowledge and Power.** Development Forum, June-July, 1979
- Die Ethnisierung des Sozialen, Die Transformation der jugoslawischen Gesellschaft im Medium des Krieges.** Materialien für einen neuen Antimperialismus, Nro 6, Schwarze Risse & Rote Strasse, Berlin, 1993
- Dieterich, Heinz:* **Ironien der Weltgeschichte: Strukturparallelen zwischen Nazi-Lebensraum und Erster/Dritter Welt heute.** Das Fünfhundertjährige Reich, Emanzipation und lateinamerikanische Identität 1492-1992, toim. Bruni Höfer & Heinz Dieterich & Klaus Meyer, ss. 69-148, Medico International, Frankfurt am Main, 1990
- Dinham, Barbara:* **FAO and Pesticides: Promotion or Proscription?.** *The Ecologist,* Vol. 21:2,61-65, 1991
- Doherty, Ann & Olivier Hoedeman:* **Misshaping Europe, The European Round Table of Industrialists.** *Ecologist,* Vol. 42:4,135-141, 1994
- Donner-Amnell, Jakob:* **Metsäteollisuus yhteiskunnallisena kysymyksenä Suomessa.** Ympäristökysymys, Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle, toim. Ilmo Massa & Rauno Sairinen, ss. 265-306, Gaudeamus, Helsinki, 1991
- Douglas, Mary:* **Population control in primitive groups.** *The British Journal of Sociology,* Vol XVII:3,263-273, 1966
- Douthwaite, Richard:* **The Growth Illusion, How economic growth has enriched the few, impoverished the many, and endangered the planet.** Green Books, Bideford, 1992

- Doyle, Jack: **Hold Aplause, A Case Study Of Corporate Environmentalism**. The Ecologist, Vol. 22:3,84-90, 1992
- Drewermann, Eugen: **Der tödliche Fortschritt, Von der Zerstörung der Erde und des Menschen im Erbe des Christentums**. Friedrich Pustet, Regensburg, 1990
- Dreyfus, Hubert L. & Paul Rabinow: **Michael Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, With an Afterword by Michel Foucault**. The University of Chicago Press, Chicago, 1982
- Druckman, Daniel & Richard M. Roxelle & James C. Baxter: **Nonverbal Communication, Survey, Theory, and Research**. Sage, Beverly Hills, 1982
- Druet, Pierre-Philippe & Georges Thill & Peter Kemp: **Henimod et teknologisk demokrati**. Lindhardt og Ringhof, Viborg, 1980
- Dryzek, John S.: **Rational Ecology, Environment and Political Economy**. Basil Blackwell, Oxford, 1987
- Dryzek, John S.: **Green Reason: Communicative Ethics for the Biosphere**. Environmental Ethics, Vol. 12, Fall,195-210, 1990
- Duden, Barbara: **Population**. The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 146-157, Zed, Lontoo, 1992
- Duerr, Hans Peter: **Traumzeit, Über die Grenze zwischen Wildnis und Zivilisation**. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985[1978]
- Dumont, Louis: **From Mandeville to Marx, The Genesis and Triumph of Economic Ideology**. The University of Chicago Press, Chicago, 1977
- Dunin-Wasowicz, T.: **Natural environment and Human Settlement over the central European Lowland in the 13th Century**. The Silent Countdown, Essays in European Environmental History, toim. P. Brimblecombe & C. Pfister, ss. 92-105, Springer, Berlin, 1990
- Durning, Alan: **Kuinka paljon on tarpeeksi?**. Maa- ja metsätalouden tutkimuskeskus, Maailman tila 1991, Worldwatch Institute: Raportti kehityksestä kohti kestäväää yhteiskuntaa, ss. 170-188, Gaudeamus, Helsinki, 1991
- Durning, Alan: **Kuluttaminen - menestyksen mittari?**. Helsingin Sanomat, 2.9., 1991
- Dyer, Gwynne: **War**. The Bodley Head, Lontoo, 1986
- Dyson, Tim & Mike Murphy: **The onset of fertility transition**. Population and Development Review, Vol. 11:3,399-440, 1985
- Eagleton, Terry: **Ideology, An Introduction**. Verso, Lontoo, 1991
- Easterbrook, Gregg: **A moment on the earth, The coming age of environmental optimism**. Viking, New York, 1995
- Eberman, Thomas: **Massacre the poor!**. Green Perspectives, Nro 27 (August),6-7, 1992
- Eblinghaus, Helga & Armin Sticker: **Nachhaltigkeit und Macht, Zur Kritik von Sustainable Development**. IKO - Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt, 1996
- Edquist, Charles: **Teknik, samhälle och energi**. Bo Cavefors, Malmö, 1977
- Ehrlich, Paul R.: **The Population Bomb**. Pan, Lontoo, 1971[1968]
- Ehrnrooth, Jari: **Vuoden 1918 viettienergiat**. Helsingin Sanomat, 3.6.,C4, 1995

- Ehrstedt, Johan*: **WTO, Vapaata kauppaa? Kriittinen katsaus Maailman Kauppajärjestöön.** MaailmanKaupat ry, Tampere, 1996
- Eibl-Eibesfeldt, Irenäus*: **Der Mensch - das risikierte Wesen, Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft.** Piper, München, 1988
- Eisler, Riane*: **Malja ja miekka.** WSOY, Juva, 1988
- Elinehdot puntarissa, Näkökohtia taloudellisesta kasvusta, oikeudenmukaisuudesta ja elämän laadusta.** toim. *Juhani Veikkola*, Kirkon yhteiskunnallinen toimikunta, Helsinki, 1975
- Ellul, Jacques*: **The Technological Society.** Vintage, New York, 1964[1954]
- Elwert, Georg*: **Nationalismus und Ethnizität.** Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jg. 41:3,440-464, 1989
- Energy statistics and balances of non-OECD countries 1992-93.** International energy agency/OECD, Pariisi, 1995
- Engler, Allan*: **Apostles of greed, Capitalism and myth of the individual in the market.** Pluto Press & Fernwood Publishing, Lontoo, 1995
- The Environment and Emerging Development Issues.** Wider Study Group Series, Nro 7, 1992
- Environment and the Industrial Society.** toim. *Nicholas Holmes*, Hodder and Stoughton, Lontoo, 1976
- Environmental Philosophy, From Animal Rights to Radical Ecology.** toim. *Michael E. Zimmerman et al.*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1993
- Epävarmuuden aika - Matkalla uuteen, Raportti suomalaisten asenteista 1995.** Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA), Helsinki, 1995
- Ericsson, Magnus & Andreas Tegen*: **Western world aluminium industry: Ownership and control 1992.** Raw Materials Report, Vol. 9:1,9-15, 1992
- Etzioni, Amitai*: **The Moral Dimension, Toward a New Economics.** The Free Press, New York, 1988
- Eurich, Claus*: **Die Megamaschine, Vom Sturm der Technik auf das Leben und Möglichkeiten des Widerstands.** Luchterhand, Darmstadt, 1988
- Europa 1993 - Der grosse Zauber.** toim. *Unrast AutorInnenkollektiv*, UNRAST, Münster, 1992
- Europe, Inc., Dangerous liaisons Between EU institutions and industry.** Corporate Europe Observatory, Amsterdam, 1997 (on suomeksi)
- Europe's environment, The Dobříš assessment.** toim. *David Stanners & Philippe Bourdeau*, European Environment Agency/Office for Official Publications of the European Communities, Kööpenhamina, 1995
- Eurotopia 1994, När medborgarna får sista ordet, en guide till ett demokratiskt Europa.** toim. *Bruno Kaufman, Staffan Eriksson & Eva Paulsson*, Eurotopia Sverige, Göteborg, 1994
- Fabbro, David*: **Peaceful societies.** The War System: An Interdisciplinary Approach, toim. Richard A. Falk & Samuel S. Kim, ss. 180-203, Westview Press, Boulder, 1980
- Fairclough, Norman*: **Language and power.** Longman, Lontoo, 1989

- Fairclough, Norman: Discourse and Social Change.* Polity, Cambridge, 1992
- Fairlie, Simon: Long Distance, Short Life, Why Big Business Favours Recycling.* The Ecologist, Vol. 22:6,276-283, 1992
- Fairlie, Simon: The Infrastructure Lobby.* The Ecologist, Vol. 23:4,123-124, 1993
- Feagin, Joe R. & Michael Peter Smith: Cities and the New International Division of Labor: An Overview.* The Capitalist City, Global Restructuring and Community Politics, toim. Michael Peter Smith & Joe R. Feagin, ss. 3-36, Basil Blackwell, Oxford, 1991
- Featherstone, Mike: Consumer Culture and Postmodernism.* Sage, Lontoo, 1991
- Fighting Hunger and Malnutrition.** World Food Day -vuosijulkaisu, FAO, Rooma, 1996
- Finch, Bob: The case against the car.* Green Line, August, 9-10, 1991
- Fisher, Elizabeth: Woman's Creation, Sexual Evolution and Shaping of Society.* Anchor, Garden City, 1979
- Fishing for Truth.** The Ecologist, Vol. 25:2/3, 1995
- Foltz, Bruce Vernon: Heidegger, Environmental Ethics, and the Metaphysics of Nature: Inhabiting the Earth in a Technological Age.* University Microfilms International, Ann Arbor, 1985
- Fools' Gold, The General Agreement on Tariffs and Trade and the Threat of Unsustainable Development.** Friends of the Earth, Lontoo, 1992
- Fors, Mats: Gen-väg? - genetiska möjligheter, risker och myter.* Folkets Bildingsförbund, Helsinki, 1991
- Foucault, Michel: The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language.* Pantheon, New York, 1972
- Foucault, Michel: Language, Counter-Memory, and Practice, Selected Essays and Interviews.* toim. Donald F. Bouchard, Basil Blackwell, Oxford, 1977
- Foucault, Michel: Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972-77.* toim. Colin Gordon, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1980a
- Foucault, Michel: Tarkkailla ja rangaista.* Otava, Helsinki, 1980b
- Foucault, Michel: The Subject and Power.* Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinow: Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, The University of Chicago Press, ss. 208-228, Chigaco, 1982
- Foucault, Michel: Polemics, Politics, and Problemization, An Interview.* Foucault Reader, toim. Paul Rabinow, Pantheon, ss. 381-390, New York, 1984
- Foucault, Michel: The ethic of care for the self as a practice of freedom, An interview on January 20, 1984 conducted by Raul Fornet-Betancourt & Helmut Becker & Alfredo Gomez-Müller.* The Final Foucault, toim. James Bernauer & David Rasmussen, MIT, ss. 1-20, Cambridge, 1988[1987]
- Fox, Warwick: The deep ecology - ecofeminism debate and its parallels.* Environmental Ethics, Vol. 11:1,5-26, 1989
- Frankena, William K.: Ethics.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1973
- Frankenhaeuser, Marianne: Arbetets värde och mening.* kirjassa "Framtidsjobben", SAF-PTK, Trygghetsrådet, Tukholma, 1990

- Fraser, Nancy*: **The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics**. Cultural Theory and Cultural Change, toim. Mike Featherstone, Sage, ss. 51-72, Lontoo, 1992
- Freeman, Milton M.R.*: **Graphs and Gaffs: A Cautionary Tale in the Common-Property Resources Debate**. Common Property Resources, Ecology and Community-Based Sustainable Development, toim. Fikret Berkes, ss. 92-109, Belhaven, Lontoo, 1989
- Friberg, Mats*: **Industrikris eller samhällskris?**. Krisen, Toim. Mats Friberg & Johan Galtung, ss. 14-130, Akademilitteratur, Göteborg, 1983a
- Friberg, Mats*: **Mot en civilisationskris**. Krisen, Toim. Mats Friberg & Johan Galtung, ss. 238-274, Akademilitteratur, Göteborg, 1983b
- Friedmann, Harriet*: **The Political Economy of Food: a Global Crisis**. New Left Review, nro 197,29-57, 1993
- Steinbrecher, Ricarda A.*: **From green to gene revolution, The environmental risks of genetically engineered crops**. The Ecologist, Vol. 26:6, 273-281, 1996
- Fromm, Erich*: **To have or to be**. Jonathan Cape, Lontoo, 1979 (on suomeksi)
- Fulano, T.*: **Against the Megamachine**. The Fifth Estate, Vol. 15:5,4-8, 1981
- Full of holes, The Montreal Protocol and the continuing destruction of the ozone layer**. Greenpeace, internet-paikka:
<http://www.greenpeace.org/~ozone/holes/index.html>, Lontoo, 1995
- Funding Ecological and Social Destruction: The World Bank and International Monetary Fund**. The Bank Information Center, Washington, D.C., 1990
- Furtado, Celso & Lal Jayawardena & Masura Yoshitomi*: **The World Economic and Financial Crisis**. WIDER, Helsinki, 1989
- Gaard, Greta*: **Milking mother nature, An ecofeminist critique of rBGH**. The Ecologist, Vol. 24:6, 202-203, 1994
- Galbraith, John Kenneth*: **The New Industrial State**. Houghton Mifflin, Boston, 1967
- Galbraith, John Kenneth*: **A History of Economics, The Past as the Present**. Hamish Hamilton, Lontoo, 1987
- Galbraith, John Kenneth*: **The Culture of Contentment**. Sinclair-Stevenson, Lontoo, 1992
- Galtung, Johan*: **Rauhanomaisen puolustuksen strategia**. Ydin, Helsinki, 1970[1968]
- Galtung, Johan*: **Elämä hauskemaksi ja mielekkäämmäksi**. YK-tiedote, nro 2,28-31, 1979
- Gantzel, Klaus Jürgen*: **Tolstoi statt Clausewitz!? Überlegungen zum Verhältnis von Staat und Krieg seit 1816 mittels statistischer Beobachtungen**. Kriegsursachen, toim. Reiner Steinweg, ss. 25-97, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1987
- Garder, Julia & Mark Roseland*: **Thinking globally, The role of social equity in sustainable development**. Alternatives (Kanada), Vo. 16:3, 1989
- Gardiner, Michael*: **The dialogics of critique, M.M. Bakhtin and the theory of ideology**. Routledge, Lontoo, 1992
- Geeniruokaa - ruuannälkään vai voitonnälkään?**. Kehitysyhteistyön Palvelukeskuksen kehityspoliittiset tietolehtiset, nro 5, 1997
- Gelderman, Carol*: **Henry Ford, The Wayward Capitalist**. The Dial Press, New York,

1981

- Gellner, Ernest: Nations and Nationalism.* Basil Blackwell, Oxford, 1983
- Gener som våben? Bioteknologi og biologisk krigsførelse, Gendebat 5.** toim. *Jesper Toft*, NOAH, Kööpenhamina, 1988
- George, Susan: A fate worse than debt.* Penguin, Lontoo, 1989[1988]
- George, Susan: The Debt Boomerang, How Third World Debt Harms Us All.* Pluto, Lontoo, 1992 (on suomeksi)
- Georgescu-Roegen, Nicholas: Maatalouden ja teollisuuden tuotantoprosessien ero: tasapainoitettun kehityksen ongelma.* Talouden taustalla, toim. *Juha Kuisma*, ss. 45-74, Eko -80, Kokemäki, 1985[1965]
- Gerholm, Tor Ragnar & Herman Kahn: Toiveikas tulevaisuus.* Taloudellinen Tiedotustoimisto, Helsinki, 1986
- Giarini, Orio: Varallisuus ja hyvinvointi, Raportti Rooman klubille.* toim. *Pentti Malaska*, Weilin+Göös, Espoo, 1983[1982]
- Giddens, Anthony: Central Problems in Social Theory, Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* MacMillan, Lontoo, 1983[1979] (on suomeksi)
- Giddens, Anthony: Sociology, A brief but critical introduction.* MacMillan, Basingstoke, 1986b
- Giddens, Anthony: The Nation-State and Violence, Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism.* Polity, Cambridge, 1987
- Giddens, Anthony: Social Theory and Modern Sociology.* Polity, Cambridge, 1988[1987]
- Giddens, Anthony: Sociology.* Polity, Cambridge, 1992
- Gill, Stephen: American hegemony and the trilateral commission.* Cambridge University Press, Cambridge, 1990
- Ginsberg, Benjamin: The captive public, How mass opinion promotes state power.* Basic Books, New York, 1986
- Gleitman, Henry: Psychology.* Norton, New York, 1991
- Globalisation of agriculture and rising food insecurity.** Third World Resurgence, August/September, 28-32, myös internet-paikassa: www.twinside.org.sg/souths/twn/title/food-ch.htm, 1996
- Godrej, Dinyar: Hunger in a world of plenty.* The New Internationalist, issure 267 (May), myös internet-tiedosto <http://www.oneworld.org/ni/267/keynote.html>, 1995
- Goldman, Emma: Living my life, Vol. I-II.* Dover, New York, 1970
- Goldsmith, Edward & Nicholas Hildyard: World Agriculture: Toward 2000, FAO's Plan to Feed the World.* The Ecologist, Vol. 21:2,81-92, 1991
- Goldsmith, Edward: The Uruguay Round: Gunboat diplomacy by another name.* The Ecologist, Vol. 20:6,202-206, 1991
- Goldsmith, Edward: Can the environment survive the global economy?.* The Ecologist, Vol. 27:6, 242-248, 1997
- Goldsmith, James: The Environment, Three Options.* Vital Speeches of the Day, Vol. LVI:7,221-224, 1990

- Goodman, David & Michael Redclift: Refashioning Nature, Food, Ecology & Culture.* Routledge, Lontoo, 1991
- Gorz, André: Eläköön työttömyys.* KSL, Helsinki, 1982a
- Gorz, André: Farväl till proletariatet, bortom socialismen.* Bokomotiv, Tukholma, 1982b
- Gorz, André: Critique of Economic Reason.* Verso, Lontoo, 1989[1988]
- Goudie, Andrew: The Human Impact, Man's Role in Environmental Change.* Basil Blackwell, Oxford, 1984[1981]
- Gowdy, John M. & Peg R. Olsen: Further Problems with Neoclassical Environmental Economics.* Environmental Ethics, Vol. 16,161-171 (summer), 1994
- GRAIN & RAFI: CGIAR, Agricultural research for whom?.* toim. *The Ecologist*, The Ecologist, Vol. 26:6, 259-270, 1996
- Grapard, Alan G.: Nature and culture in Japan.* Deep Ecology, toim. Michael Tobias, Avant, ss. 240-255, San Diego, 1985
- Graphic highlights of natural resource trends in the United States between 1982 and 1992.** National Resources Inventory, United States Department of Agriculture, internet-tiedosto http://www.nhq.nrcs.usda.gov/nri_sumbook.html, 1997
- Greer, Jed & Kenny Bruno: Greenwash, The reality behind corporate environmentalism.* Third World Network & The Apex Press, Penang & New York, 1996
- Gribbin, John: The Hole in the Sky, Man's threat to the ozone layer.* Bantam, New York, 1988
- Griffin, Keith: World Hunger and the World Economy.* Macmillan, Lontoo, 1987
- Griffin, Nicholas & David Bennett: The Ethics of Triage.* Discussion Papers in environmental philosophy, The Australian National University, Nro 8, 1984
- Griffin, Susan: Curves along the road.* Reweaving the World, The Emergence of Ecofeminism, toim. Irene Diamond & Gloria Feman Orenstein, Sierra Club, ss. 87-99, San Francisco, 1990
- Gripenwald, Mikael & Mikael Wahlforss: Mainonnan pilvilinnat.* Otava, Helsinki, 1975
- Gruhl, Herbert: Ein Planet wird geplündert, Die Schreckenbilanz unserer Politik.* S. Fischer, Frankfurt am Main, 1975
- Gudeman, Sephen: Economics as Culture, Models and metaphors of livelihood.* Routledge & Kegan Paul, Lontoo, 1986
- Guérin, Daniel: Anarkismi.* Helsinki, Weilin+Göös, 1970
- Guha, Ramachandra: Autoritaaristen biologien ylimielinen antihumanism i-alkuperäisluonnon suojele kolmannessa maailmassa.* Taistelu paratiisista, Luonnon suojele ja hyväksikäyttö kolmannessa maailmassa, toim. Lassi Salvi, ss. 83-98, Maailmankauppojen liitto ry, Tampere, 1997a
- Haarman, Harald: Eurooppa on kielten tilkkutäkki.* Helsingin Sanomat, 2.7.,B1, 1995
- Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns, I-II.* Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1982[1981]
- Haila, Yrjö & Richard Levins: Humanity and Nature, Ecology, Science and Society.* Pluto, Lontoo, 1992 (on suomeksi)

- Halacy, D.S.:* **The Coming Age of Solar Energy.** Avon, New York, 1975[1973]
- Hall, Stuart:* **Kulttuurin ja politiikan murroksia.** Vastapaino, Tampere, 1992a
- Hall, Stuart:* **The West and the Rest: discourse and power.** Formations of Modernity, toim. Stuart Hall & Bram Gieben, ss. 275-332, Polity, Cambridge, 1992b
- Hamida, Essma Ben:* **Environment: A key factor.** Development Forum, vol. XVIII:2, 1990
- Hancock, Graham:* **Lords of Poverty, The Power, Prestige, and Corruption of the International Aid Business.** The Atlantic Monthly, New York, 1989
- Hansson, Lars & Ingemar Leksell:* **Vägtarfikens kostnadsansvar.** moniste, Tukholma, 1989
- Hardin, Garrett:* **The tragedy of commons.** Economics, Ecology, Ethics, Essays toward a steady-state economy, toim. Herman E. Daly, ss. 100-114, W.H. Freeman and Company, San Francisco, 1980[1968]
- Harich, Wolfgang:* **Kommunismus ohne Wachstum? Babeuf und der "Club of Rome", Sechs Interviews mit Freimut Duve und Briefe an ihn.** Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1975
- Harré, R. & P.F. Secord:* **The Explanation of Social Behaviour.** Basil Blackwell, Oxford, 1976[1972]
- Harris, Marvin:* **Kulttuurien synty.** Kirjayhtymä, Helsinki, 1982
- Harrison, Paul:* **Inside the Third World.** Penguin, Lontoo, 1990[1979]
- Harrison, Paul:* **Kolmas vallankumous, Kohti kestävämpää maailmaa.** Like, Helsinki, 1997
- Hart, Christoph & Stephen Kirschbaum:* **Danzer, Holimex & Co: Regenwaldvernichtung in Zaire.** Afrika, Der vergessene Kontinent? Zwischen selektiver Weltmarktintegration und ökologischen Katastrophen, toim. Werena Rosenke et al, ss. 247-253, Unrast, Münster, 1991
- Hartmann, Betsy:* **Reproductive Rights and Wrongs, The global politics of population control & contraceptive choice.** Harper & Row, New York, 1987
- Hartmann, Detlef:* **Die Alternative: Leben als Sabotage, Zur Krise der technologischen Gewalt.** IVA, Tübingen, 1981
- Hassi, Satu:* **Käärme ja tiedon puu, Naisnäkökulmia tekniikkaan.** WSOY, Porvoo, 1987
- Hatchwell, Paul:* **Opening Pandora's Box: the risks of releasing genetically engineered organisms.** The Ecologist, Vol. 19:4,130-136, 1989
- Haug, Wolfgang Fritz:* **Mainonta ja kulutus, Systemaattinen johdatus tavaraestetiikkaan ja kapitalistiseen massakulttuuriin.** Vastapaino, Tampere, 1982
- Haug, Wolfgang Fritz:* **Tietoisuusdiskurssi, ideologia ja Camera obscura.** Otteita ideologiasta, toim. Juha Koivisto & Lauri Mehtonen, Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja A, 75,89-120, 1991
- Hayes, Dennis:* **Behind the Silicon Curtain, The Seductions of Work in a Lonely Era.** Black Rose, Montréal, 1990
- Heerings, Hans & Ineke Zeldenrust:* **Elusive saviours, Transnational corporations and sustainable development.** International Books, Utrecht, 1995

- Hegge, Hjalmar*: **Mennesket og Naturen, Naturforståelsen gjennom tidene - med særlig henblikk på vår tids miljøkrise.** Universitetsforlaget, Oslo, 1978
- Heikkilä, Matti*: **Sosiaalisten ongelmien ja taloudellisen muutoksen välisestä yhteydestä.** Talous & yhteiskunta, Nro 3,3-13, 1995
- Heilbroner, Robert L.*: **Behind the Veil of Economics, Essays in the Worldly Philosophy.** W. W. Norton & Company, New York, 1988a
- Heilbroner, Robert L.*: **Rhetoric and ideology.** The consequences of economic rhetoric, toim. Arjo Klamer & Donald N. McCloskey & Robert M. Solow, ss. 23-26, Cambridge University Press, Cambridge, 1988b
- Heininger, Horst*: **Transnational corporations and the struggle for the establishment of a New International Economic Order.** Multinational enterprise in historical perspective, toim. Alice Teichova et al., ss. 351-361, Cambridge University Press, Cambridge, 1987[1986]
- Heino, Elina*: **Kauppias kutsuu.** Suomi, Nro 6,2-13, 1992
- Heinonen, Sirkka*: **Tietoyhteiskunta ja kestävä kehitys, Riskeistä mahdollisuuksiin.** Tulevaisuuden tutkimuksen seura, Painatuskeskus, Helsinki, 1995
- Heiskanen, Irma*: **Ekoa psykologiaan.** Vihreä Lanka, 11.12., 1997
- Heiskanen, Jukka & Vesa Oittinen*: **Ideologia, Subjekti, Humanismi, Marxialainen ajattelu ja porvarillinen ihmiskuva.** Demokraattinen Sivistysliitto, Helsinki, 1987
- Heiskanen, Jukka-Pekka*: **Myyntitykki tuntee sinut.** Suomi, Nro 6,15-17, 1992
- Held, David*: **The development of the modern state.** Formations of Modernity, toim. Stuart Hall & Bram Gieben, ss. 71-126, Polity, Cambridge, 1992
- Helldén, Arne*: **Maskinerna och lyckan, Ur industrisamhällets idéhistoria.** Ordfronts förlag, Tukholma, 1986
- Hennicke, Peter & Jeffrey P. Johnson & Stephen Kohler & Dieter Seifried*: **Die Energiewende ist möglich, Für eine neue Energiepolitik der Kommunen.** S.Fischer, Frankfurt am Main, 1985
- Hennicke, Peter*: **Szwischenbericht der Klimaenquete.** Öko-Mitteilungen, nro 1,4-5, 1989
- Henriksson, Markku*: **Alkuperäiset amerikkalaiset, Yhdysvaltain alueen intiaanien, inuitien ja aleutien historia.** Gaudeamus, Helsinki, 1986
- Henriques, Julian & Wendy Hollway & Cathy Urwin & Couze Venn & Valerie Walkerdine*: **Changing the Subject, Psychology, social regulation and subjectivity.** Methuen, Lontoo, 1984
- Herer, Jack*: **The forgotten history of hemp.** Green Line, March,6-8, 1991a
- Herer, Jack*: **Hemp & the marijuana conspiracy, The emperor wears no clothes.** Hemp, Van Nuys, Kalifornia, 1991b
- Herman, Edward*: **Media in the U.S. Political Economy.** Questioning The Media, A Critical Introduction, toim. John Downing & Ali Mohammadi & Annabelle Sreberny-Mohammadi, ss. 75-87, Sage, Newbury Park, California, 1990
- Herrera, Rémy*: **Statistics on military expenditure in developing countries: concepts, methodological problems and sources.** Development Centre Documents, OECD, Pariisi, 1994

- Hess, Klaus-Dieter: Automatisierung geistiger prozesse - Was bedeutet: Menschliche Fähigkeiten verschwinden im Computer?.* Schöne elektronische Welt, Technologie und Politik, 19,124-145, 1982
- Heurlin, Lauri af: Kansantaloustieteen tutkimuskohteet ja -menetelmät.* Ylioppilastuki, Helsinki, 1971
- Hidén, Mikael & Ilkka Saraviita: Valtiosääntöoikeuden pääpiirteet.* Helsinki, 1985
- Hildyard, Nicholas: Maastricht, The Protectionism of Free Trade.* The Ecologist, Vol. 23:2,45-51, 1993
- Hildyard, Nicholas: Too many for what? The social generation of food "scarcity" and "overpopulation".* The Ecologist, Vol. 26:6, 282-289, 1996
- Hill, Stephen: The Tragedy of Technology, Human liberation versus domination in the late twentieth century.* Pluto, Lontoo, 1988
- Hillebrecht, Marie-Luise: Eine mittelalterliche Energiekrise.* Mensch und Umwelt im Mittelalter, toim. Bernd Herrmann, Fischer, ss. 275-283, Frankfurt am Main, 1989
- Hindmarch, Richard: The flawed "sustainable" promise of genetic engineering.* The Ecologist, Vol. 21:5,196-205, 1991
- Hippler, Jochen: Die neue Weltordnung.* Konkret, Hamburg, 1991
- Hirsch, Joachim: Turvavaltio, "Saksan malli", sen kriisi ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet.* Vastapaino, Tampere, 1983
- Hirschman, Albert O.: The Passions and the Interests, Political Arguments for Capitalism before Its Triumph.* Princeton University Press, Princeton, 1977
- Hirst, Paul: Associative democracy, New forms of economic and social governance.* Polity, Cambridge, 1994
- Historiska Nyheter (lehti).** toim. *Annika Richert et al.*, Statens historiska museum, Livrustkammaren, Nr 39, 1987
- A History of the World.** The New Internationalist (teemanumero), Nro 196, 1989
- Ho, Mae-Wan: Perils and promises of genetically modified foods.* moniste, myös internet-paikassa: <http://www.greenpeace.org/~comms/cbio/geperil.html>, 1997
- Hobart, Mark: Introduction: the growth of ignorance.* An Anthropological Critique of Development, The Growth of Ignorance, toim. Mark Hobart, ss. 1-30, Routledge, Lontoo, 1993
- Hobbes, Thomas: The English works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol. II, Philosophical rudiments concerning government and society.* toim. *Sir William Molesworth*, John Bohn (alunperin latinaksi kirjoitettu teos tunnetaan myös nimillä "De Cive" ja "Citizen"), Lontoo, 1841[1642]
- Hobbes, Thomas: Leviathan.* toim. *Richard Tuck*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991[1651]
- Hobom, Barbara: Damit alle satt werden - Die Revolution auf den Feldern.* Future (Hoechst-yhtiön lehti), ss. 18-27, nro II, 1997
- Hobsbawm, E.J.: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914.* The Invention of Tradition, toim. Eric Hobsbawm & Terence Ranger, ss. 263-308, Cambridge University Press, Cambridge, 1989[1983]

- Hobsbawm, E.J.:* **Nations and nationalism since 1780, Programme, myth, reality.** Cambridge University Press, Cambridge, 1990 (on suomeksi)
- Hodgson, Geoffrey M.:* **Economics and Institutions, A manifesto for a modern institutional economics.** Polity, Cambridge, 1988
- Hodgson, Simon F.:* **Discovering the environment, Using all means.** Naturoopa, nro 61,22-25, 1989
- Hoebel, E. Adamson:* **Primitiivinen kulttuuri.** WSOY, Helsinki, 1965[1958]
- Hoffmeyer, Jesper:* **Kritik af neodarwinismen (III), Sociobiologien.** Naturkampen, nro 8,24-30, 1978
- Hoffmeyer, Jesper:* **Samhällets Naturhistoria.** Gidlunds, Malmö, 1984[1982]
- Hohlfeld, Rainer:* **Biologie als Ingenieurskunst. Zur Dialektik von Naturbeherrschung und synthetischer Biologie.** Ästhetik und Kommunikation (Gentechnologie), Vol. 18:69,61-70, 1988
- Hornborg, Alf:* **Imperialismens termodynamik.** Tvärsnitt, No. 4,32-41, 1989
- Horta, Corinna:* **Der letzte grosse Run auf das Grüne Gold.** Afrika, Der vergessene Kontinent? Zwischen selektiver Welmarktintegration und ökologischen Katastrophen, toim. Werena Rosenke et al, ss. 237-246, Unrast, Münster, 1991
- Hosking, Geoffrey:* **A History of the Soviet Union.** Fontana, Lontoo, 1986[1985]
- Huber, Joseph:* **Wer soll das alles ändern, Die Alternativen der Alternativbewegung.** Rotbuch, Berlin, 1980
- Hughes, Ken & Michael Replogie:* **Sustainable transportation for developing countries.** Ecoforum, Vol. 14:2,4-5, 1989
- Hulton, John:* **Towards an emotionally literate society.** Green Line, February,11-12, 1992
- Human Development Report 1997.** United Nations Development Programme & Oxford University Press, New York, 1997
- Huxley, Steven Duncan:* **Constitutionalist Insurgency in Finland, Finnish "passive resistance" against Russification as a case of nonmilitary struggle in the European resistance tradition.** Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1990
- Hyvärinen, Matti:* **Alussa oli liike, Tutkimus yhteiskunnallisten liikkeiden mahdollisuuksista.** Vastapaino, Tampere, 1985
- Häusler, Sabine:* **Community Forestry: A Critical Assessment, The Case of Nepal.** The Ecologist, Vol. 23:3,84-90, 1990
- Illich, Ivan:* **Kouluttomaan yhteiskuntaan.** Otava, Helsinki, 1972
- Illich, Ivan:* **Die Modernisierung der Armut oder Die Kontraproduktivität unserer Volkswirtschaft.** Technologie und Politik 9, toim. Freimut Duve, ss. 5-13, Reinbek bei Hamburg, 1977
- Illich, Ivan:* **Toward a History of Needs.** Heyday, Berkeley, 1978 (on osittain suomeksi)
- Illich, Ivan:* **Shadow Work.** Marion Boyars, Boston, 1981 (on osittain suomeksi)
- Illich, Ivan:* **Gender.** Marion Boyars, Lontoo, 1983
- Illich, Ivan:* **Tools for Conviviality.** Marion Boyars, Lontoo, 1985

- Illich, Ivan: Beauty & The Junkyard.* Whole Earth Review, Winter,64-68, 1991
- Illich, Ivan: Needs.* The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 88-101, Zed, Lontoo, 1992
- The Information Highway, the facts.** The New Internationalist, issure 286 (December), myös internet-tiedosto <http://www.oneworld.org/nis/issue286/facts.html>, 1996
- Ingelstam, Lars: Teknikpolitik, en bok om tekniken, människan och socialismen.* Tidens förlag, Tukholma, 1978
- The International Debt Crisis in Historical Perspective.** toim. *Barry Eichengreen & Peter H. Lindert*, MIT, Cambridge, Massachusetts, 1989
- International Monetary Fund: Annual Report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30, 1997.* internet-tiedosto <http://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/97/97imf.htm>, Washington, D.C., 1997
- International survey of major losses and catastrophes 1970-1985.** Sigma/Swiss Reinsurance Company, 11, 1986
- Isomäki, Risto: Kuluta harkiten, Tietoisien kuluttajan taskuopas.* TAMY, Tampereen kehityskauppayhdistys, Kirkon vastuuviikon yhteistyöryhmä, Helsinki, 1985
- Isomäki, Risto & Anne Ahonen: Maailmanpankki ja kolmas maailma, Raportti prosenttiliikkeelle.* Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta & Tampereen Sadankomiteayhdistys, Helsinki, 1987
- Isomäki, Risto: Henkilöauto kehitysmaiden ongelmana.* Auto, terveys ja yhteiskunta, toim. Päivi Santalahti et al, Gaudeamus, ss. 207-217, Helsinki, 1991
- Jaakkola, Jouko: Kun valtio ei auttanut - työväen keskinäinen apu Suomessa.* Hyvinvointivaltio ja historian oikut, toim. Pertti Haapala, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, ss. 25-56, Tampere, 1993
- Jacoby, Henry: Die Bürokratisierung der Welt.* Campus, Frankfurt am Main, 1984
- Jaimes, M. Annette: The Stone Age Revisited.* Anarchy: A Journal of Desire Armed, Winter,33-45, 1993
- Jannoulatos, Anastasios: Ihmisen ja luonnon suhde maailman uskonnoissa.* Alustus Pohjoismaisessa sosiaalieettisessä konferenssissa Høsterkøbissä Tanskassa 8.-10.9. (moniste), Helsinki, 1978
- Jansson, Kurt: YK:n ei pidä ryhtyä rauhaanpakottamiseen.* Helsingin Sanomat, 1.11.,A2, 1993
- Jayaweera, Neville D.: Communication Satellites: a Third-World Perspective.* Information Technology and a New International Order, toim. Jörg Becker, ss. 106-126, Studentlitteratur, Lund, 1984
- Jenkins, Rhys: Transnational Corporations and Uneven Development: the internationalization of capital and the third world.* Methuen, Lontoo, 1987
- Johnston, Barbara & Rose & Gregory Button: Human environmental rights issues and the multinational corporation: industrial development in the free trade zone.* Who pays the price? The sociocultural context of environmental crisis, toim. Barbara Rose Johnston, ss. 206-215, Island Press, Washington D.C., 1994
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset.* Vastapaino, Tampere, 1993

- Jones, Tara: Corporate killing, Bhopals will happen.* Free Association, Lontoo, 1988
- Jordens klimat förändras, En analys av hotbild och globala åtgärdesstrategier.** Statens offentliga utredningar (Naturvårdsverket Rapport), 96 (4457), 1995
- Julkunen, Eero & Matti Sarmela: Information Technology and Structural Change in Local Cultures.* Publications of the Finnish National Commission for Unesco, nro 39, 1987
- Jungk, Robert: Sind technischen Katastrophen vermeidbar?.* Bild der Wissenschaft, nro 3,134, 1985
- Jänicke, Martin: State Failure, The Impotence of Politics in Industrial Society.* Polity, Cambridge, 1990
- Järvinen, Olli & Kaarina Miettinen: Sammuuko suuri suku? Luonnon puolustamisen biologiaa.* Suomen luonnonsuojelun tuki, Helsinki, 1987
- Järvinen, Saija: Työttömyys kansalaisten mielestä selvästi tärkein ongelmamme.* Tietoaika, Nro 12,8-10, 1995
- Kaberlach, Fritz & Martin Schlabach: Eine untaugliche Alternative, Vom Versuch der chemischen Industrie, keine Konsequenz aus der Ozonzerstörung durch Fluorchlorkohlenwasserstoffe zu ziehen.* Ökomitteilungen, 1,6-11, 1989
- Kajesalo, Kristiina & Päivi Topo: Naiset, valta ja väestö - väestökysymyksen kaksinaismoraali.* Vallaton väestö, Kansallisia ja kansainvälisiä väestöpolitiikan kysymyksiä, toim. Eeva Ollila, Päivi Topo, Meri Koivusalo & Kristiina Kajesalo, ss. 213-225, WSOY, Helsinki, 1994
- Kalland, Arne: Utnyttelse av skog i u-land.* Forum for utviklingsstudie, Norsk utenrikspolitisk institut, nro 4, 1981
- Kallinen, Yrjö: Elämmekö unessa.* Tammi, Helsinki, 1971
- Kampman, Reima: Et ole yksin, Tutkimus ihmisen sivupersonista.* Gummerus, Jyväskylä, 1974
- Kampman, Reima: Kuka minä olen?.* Gummerus, Jyväskylä, 1975
- Kangas, Risto: Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria.* Tutkijaliiton julkaisusarja, nro 45, 1989
- Kansa tienhaarassa, Raportti suomalaisten asenteista 1993.** Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki, 1993
- Kant, Immanuel: Kritik der praktischen Vernunft.* Reclam, Stuttgart, 1989[1788] (on suomeksi)
- Kantola, Anu: Alueiden Eurooppa ja EY.* Pikajuna Brysseliin, Suomi ja Euroopan yhdentymisen ongelmat, toim. Anu Kantola et al, ss. 11-34, Helsinki, 1990
- Kaplinski, Jaan: Olemisen avara hiljaisuus, Esseitä ihmisestä, luonnosta ja runoudesta.* Otava, Helsinki, 1982
- Kapp, K. William: The Social Costs of Private Enterprise.* Harvard University Press, Cambridge, 1950
- Kapp, K. William: Social costs of business enterprise.* Asia Publishing House, Lontoo, 1963
- Kapp, K. William: Für eine ökosoziale Ökonomie, Entwürfe und Ideen - Ausgewählte*

Aufsätze. Fischer, Frankfurt am Main, 1987

Karisto, Antti & Martti Tuominen: Kirjoituksia kaupunkipeloista. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia, Nro 8, 1993

Karjalainen, Matti: Atk:n pikuvirhe riittää aiheuttamaan mittavan katastrofin. Helsingin Sanomat, 24.6., 1985

Karliner, Joshua: The Environmental Industry, Profiting from Pollution. The Ecologist, Vol. 24:2,59-63, 1994

Karvonen, Pirjo: Missä on taloustehtävän ihminen?. Teksti ja ideologia, Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä, toim. Jyrki Kalliokoski, ss. 151-167, Kieli, Nro 9, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 1996

Kaschuba, Wolfgang: Volk und Nation: Ethnozentrismus in Geschichte und Gegenwart. Nationalismus - Nationalität - Supranationalität, toim. Heinrich August Winkler & Hartmut Kaeble, ss. 56-81, Klett-Cotta, Stuttgart, 1993

Kassila, Taavi: Kosminen viisaus, Ihmisen ja elämän välistä tasapainoa etsimässä. WSOY, Helsinki, 1987

Kavoulakos, Konstantinos: The Relationship of Realism and Utopianism in the Theories on Democracy of Jürgen Habermas and Cornelius Castoriadis. Society and Nature, Vol. 2, nro 3(nro 6),69-97, 1994

Keesing, Roger M.: Cultural Anthropology, A contemporary perspective. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1981[1976]

Kerski, Anita: Pulp, Paper and Power. The Ecologist, Vol. 25:4,142-149, 1995

Kestävä Suomi, Kohti oikeudenmukaista ympäristövaraa. toim. Marko Ulvila & Maria Åkerman, Maan ystävät, Turku, 1996

Khor, Martin: The Uruguay Round of GATT: the Third World and the Environment. toes.general-conference (APC-tietokoneverkossa), puheenvuoro 26, 26.7., 1991

Khor, Martin: Refusing to regulate TNCs: UNCED'S biggest failure?. gn.labor-conference (APC-tietokoneverkossa), puheenvuoro 56, 5.6., 1992

Kiljunen, Kimmo: Kolme maailmaa. Yliopistopaino, Helsinki, 1989

Kirby, K.E.S.: Köyhä Bhutan on mallimaa luonnonsuojelussa. Helsingin Sanomat, 10.11.,A2, 1989

Kivihiili-, turve- ja ydinvoiman terveysvaikutukset ympäristössä. IVO-Ympäristötutkimukset, Imatran Voima Oy, YMP-82-13, 1983

Kloppenburg, Jack Jr. & Beth Burrows: Biotechnology to the rescue? Twelve reasons why biotechnology is incompatible with sustainable agriculture. The Ecologist, Vol. 26:2, 61-67, 1996

Kohler, Stephen: Historische Aspekte des Stromgrossverbundsystems. Öko-Mitteilungen, nro 4,34-37, 1984

Kohnen, Karl-Heinz & Ulrich Karlowski: Über-Lebensgeschichte eines Bergregenwaldes, Teil 2: Regewaldankauf, Berggorillas und Tourismus. Ökozidjournal, nro 6,31-38, 1993

Koivusalo, Meri & Päivi Topo: Kansainväliset rahoituslaitokset, väestö ja terveys. Vallaton väestö, Kansallisia ja kansainvälisiä väestöpolitiikan kysymyksiä, toim. Eeva Ollila, Päivi Topo, Meri Koivusalo & Kristiina Kajesalo, ss. 226-250, WSOY, Helsinki,

1994

- Koivusalo, Meri: Väestö ja ympäristö - ympäristöongelmasta ihmisoikeuskysymyksiin ja valtakonfliktiin.* Vallaton väestö, Kansallisia ja kansainvälisiä väestöpolitiikan kysymyksiä, toim. Eeva Ollila, Päivi Topo, Meri Koivusalo & Kristiina Kajesalo, ss. 185-212, WSOY, Helsinki, 1994
- Kolko, Gabriel: Confronting the Third World, United States Foreign Policy 1945-1980.* Pantheon, New York, 1988
- Kollek, Regine: "Ver-rückte" Gene. Die inhärenten Risiken der Gentechnologie und die Defizite der Risikodebatte.* Ästhetik und Kommunikation, Vol. 18, Heft 68, 29-38, 1988
- Kollek, Regine: Eksperimentel genmanipulation og potentielle risici ved genmanipulede organismer, grundlæggende overvejelser.* Gendebat, Vol. 8, 37-44, 1989
- Koponen, Juhani: Population Growth in Historical Perspective, The key role of changing fertility.* Tanzania, Crisis and Struggle for Survival, toim. Jannik Boesen et al., Scandinavian Institute of African Studies, ss. 31-57, Uppsala, 1986
- Koponen, Juhani: People and Production in Late Precolonial Tanzania, History and Structures.* Monographs of the Finnish Society for Development Studies, nro 2, 1988
- Koponen, Juhani: Siirtomaavalta ja väestönkasvu - Tanganjikan väestökehityksen päälinjoja.* Historiallinen aikakauskirja, nro 1, 16-35, 1989
- Korten, David C.: When corporations rule the world.* Earthscan, Lontoo, 1995 (on suomeksi)
- Kortteinen, Matti: Kunnian kenttä, Suomalainen palkkatyö kulttuurisen muotona.* Hanki ja jää, Hämeenlinna, 1992
- Kothari, Rajni: State against democracy, In search of human governance.* Ajanta, Delhi, 1988
- Kothari, Rajni & Vijay Pillai: Kehityksen problematiikka.* Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja, toim. Outi Hakkarainen, Olli Tammilehto & Thomas Wallgren, ss. 20-54, Gaudeamus, Helsinki, 1991
- Kothari, Smitu: Whose independence? The social impacts of economic reform in India.* Journal of International Affairs, Vol. 51:1, Summer, 85-116, 1997
- Kriittisinä 90-luvulle, Suomi erilaistuu ja samanlaistuu, EVA-raportti suomalaisten asenteista.** EVA, Helsinki, 1989
- Krippendorff, Ekkehart: Bemerkungen zu Herfried Münklers kritischer Auseinandersetzung.* Kriegsursachen, toim. Rainer Steinweg, Suhrkamp, ss. 145-150, Frankfurt am Main, 1987
- Kristeva, Julia: Muukalaisia itsellemme.* Gaudeamus, Helsinki, 1992[1988]
- Kropotkin, Peter (Pjotr): Mutual Aid, A Factor of Evolution.* Freedom, Lontoo, 1987[1902]
- Krüger-Charlé, Michael: Weichenstellung für eine AutoMobile Gesellschaft - Das Beispiel des Volkswagens bis 1945.* Welche Freiheit brauchen wir? Zur Psychologie der AutoMobilien Gesellschaft, toim. Die Grünen im Bundestag, ss. 20-32, Elefanten, Berlin, 1989

- Kuby, Thomas: **Über den gesellschaftlichen Ursprung der Maschine.** Technologie und Politik, Das Magazin zur Wachstumskrise, Nro 16,71-103, 1980*
- Kuka omistaa tiedon.* toim. *Pauliina Parviainen*, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen kehityspoliittiset tietolehtiset, 1997
- Kun edustajat eivät riitä, Kansalaistoiminnan opas.* toim. *Olli Tammilehto*, WSOY, Porvoo, 1989
- Kuppe, René: **Der unerklärte Holzfällereikrieg, Tropenholz, Welthandel und die Rechte indigener Völker.*** Ökozidjournal, nro 6,12-21, 1993
- Kusch, Martin: **Tieteellinen tieto ja valta.*** Tiede ja edistys, nro 2,122-133, 1990
- Kuusi, Pekka: **Tämä ihmisen maailma.*** WSOY, Porvoo, 1982
- Kvaløy, Sigmund: **Ecophilosophy and ecopolitics: Thinking and acting in response to the threats of ecocatastrophe.*** The North American Review, Vol. 259:2,16-28, 1972
- Kvaløy, Sigmund: **Økokrise, Natur og menneske, Økofilosofisk fragment.*** Tapir, 1976 (on ruotsiksi, osa suomeksi)
- Kvaløy, Sigmund: **Pyramide-mennesket ved skillevegen: System, frihet eller kaos? (Økofilosofisk fragment nro 7).*** Arkitekthøgskolen i Oslo (julkaisematon käsikirjoitus), Oslo, 1979
- Kvaløy, Sigmund: **Grønn pepper i turbinene.*** Universitetsforlaget, Oslo, 1985
- Kvaløy, Sigmund: **Servoglobe versus Gaia.*** moniste, Oslo, 1987
- Kvaløy, Sigmund: **Green Philosophy.*** The Green Fuse, toim. John Button, Quartet, ss. 1-25, Lontoo, 1990a
- Kvaløy, Sigmund: **Syre, "Det avanserte konkurranse-industrielle dominanssamfunnet".*** Framtiden for bygdene! Ei artikkelsamling om livsmiljø, jordbruk og bygdesamfunn, toim. Åsmund Berthelsen, Sogn og Fjordane Forlag, ss. 49-62, Naustdal, 1990b
- Kvaløy, Sigmund: **Servoglobus, Den siste pyramiden.*** Kontrast, Nro 3-4 (122),29-49, 1990c
- Kvaløy, Sigmund: **Complexity and time - Breaking the pyramid's reign.*** Wisdom and the Open Air, The Norwegian Roots of Deep Ecology, toim. Peter Reed & David Rothenberg, University of Minnesota Press, Minnesota, 1992a
- Kvaløy, Sigmund: **Inside Nature.*** Resurgence, nro 155, November/December,10-12, 1992b
- Kvaløy, Sigmund: **A tale of two countries.*** Resurgence, nro 159,14-17, 1993
- Kyttälä, Tuula: **Kulutus ja hyvinvointi, Tutkimus SAK:laiseen ammattiyhdistysliikkeeseen kuuluvien työntekijöiden kuluttajapoliittisista asenteista ja ongelmista.*** SAK & Kuluttajaneuvontaliitto, Helsinki, 1983
- Käkönen, Jyrki: **Luonnonvarat ja konfliktit muuttuvassa kansainvälisessä järjestelmässä, Tutkimus imperialismista ja Afrikan konflikteista 1970-luvulla.*** Tutkijaliiton julkaisusarja, Nro 40, 1986
- Käkönen, Jyrki: **Taloudellinen kehitys liennytyksen ja luottamuksen strategiana Pohjois-Euroopassa ja pohjoisilla merialueilla.*** Rauhantutkimus, nro 3,41-52, 1987

- La Boétie, Étienne de: The Politics of Obedience, The Discourse of Voluntary Servitude.* Black Rose, St. Urbain, 1975[1574]
- Laakia, Raimo & Tapani Jussila: Mitä autohaitat maksavat?.* Auto, terveys ja yhteiskunta, toim. Päivi Santalahti et al, Gaudeamus, ss. 154-166, Helsinki, 1991
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe: Hegemony & Socialist Strategy, Towards a radical democratic politics.* Verso, Lontoo, 1987[1985]
- Lacoste, Beatrice: Saving our ozone shield.* Our Planet, Vol.4:4,4-7, 1992
- Laihonen, Pasi & Yrjö Haila & Erkki Haukioja: Sosiobiologia ja ihminen.* Kulttuurieläin, Ihmistutkimuksen biologiaa, toim. Matti Kamppinen & Pasi Laihonen & Timo Vuorisalo, ss. 156-174, Otava, Helsinki, 1989
- Lane, Jan-Erik & Hans Stenlund: Power.* Social Science Concepts, A Systematic Analysis, toim. Giovanni Sartori, ss. 315-402, Sage, Beverly Hills, 1984
- Lankila, Tuomo & Juha Tuomikoski: Aseistakieltäytymisen historiaa.* Sivari & Totaali, 2 & 3,10-14, 1992
- Lappé, Frances Moore & Joseph Collins: Ruokaa kaikille.* Perusta, Helsinki, 1986[1977]
- Lappé, Frances Moore & Joseph Collins: World Hunger: 12 Myths.* Earthscan, Lontoo, 1988 (on osittain suomeksi)
- Lappé, Frances Moore & Rachel Schurman: Taking Population Seriously.* Earthscan, Lontoo, 1989 (on suomeksi)
- Larsen, Neil: Postmodernism and imperialism: Theory and politics in Latin America.* Postmodern Culture, Vol. 1:1, Internetin www-tiedosto: <http://jefferson.village.virginia.edu/pmc/issue.990/larsen.990>, 1990
- Lasch, Christopher: The Culture of Narcissism.* Abacus, Lontoo, 1980
- Lasch, Christopher: The Minimal Self, Psychic survival in troubled times.* Pan, Lontoo, 1985
- Lash, Scott & John Urry: The End of Organized Capitalism.* The University of Wisconsin Press, Madison, 1987
- Latouche, Serge: In the wake of the affluent society, An exploration of post-development.* Zed, Lontoo, 1993[1991]
- Latour, Bruno: The Prince for machines as well as for machinations.* Technology and Social Process, toim. Brian Elliott, ss. 20-43, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1988
- Latour, Bruno: We have never been Modern.* Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1993[1991]
- Leckie, Scott: Housing as Social Control in Tibet.* The Ecologist, Vol. 25:1,8-15, 1995
- Leder, Drew: Modes of totalization: Heidegger on modern technology and science.* Trumpeter, Vol. 6:1,8-14, 1989
- Lee, Keekok: Social philosophy and ecological scarcity.* Routledge, Lontoo, 1989
- Lehmuskoski, Timo: Alustuspuheenvuoro.* Ihmisen ja luonnon voimavarat - käyttämmekö resurssijamme oikein? Pohjoismaisen sosiaalieteettisen konferenssin suomalainen esiseminaari, 16.5.1978 (moniste), Helsinki, 1978
- Lehtinen, Juha & Tapani Luotola: Matka informaatioyhteiskuntaan.* Tampereen yliopisto,

Tiedotusopin laitoksen julkaisuja, sarja A, 53, 1985

Lehtola, Veli-Pekka: Evakko aika oli kohtalokas saamelaisperinteille. Helsingin Sanomat, 7.9.,A2, 1994

Lehtonen, Heikki: Työvoiman käytön ja uusintamisen muodot, Näkökulmia sosiaalipolitiikan historiaan. Vastapaino, Tampere, 1983

Leinonen, Matti: Luonto ja ihminen. Kirjayhtymä, Helsinki, 1979

Leipert, Christian: Die heimliche Kosten des Fortschritts, Wie Umwelzerstörung das Wirtschaftswachstum fördert. S.Fischer, Frankfurt am Main, 1989

Leiss, William: The Limits to Satisfaction, On Needs and Commodities. Marion Boyars, Lontoo, 1978[1976]

Leiss, William: Under technology's thumb. McGill-Queens University, Montreal, 1990

Lemma, Akilu & Alexander King: Challenges and Prospects of Science and Technology for Africa. Africa beyond Famine, A report to The Club of Rome, toim. Akilu Lemma & Pentti Malaska, ss. 51-70, Tycooly, Lontoo, 1989

Leppo, Kimmo: Population growth, health services and development cooperation. Population and Underdevelopment, toim. Veronica Stolte-Heiskanen, ss. 67-84, Interkont books 3, 1977

Lévi-Strauss, Claude: Tristes Tropiques. Atheneum, New York, 1970

Lewis, Flora: The "G-7½" directorate. Foreign Policy, nro 85, Winter, 1990

Lewis, Martin W.: Green delusions, An environmentalist critique of radical environmentalism. Duke University Press, Durham, 1992

Lewis, Peter & Corinne Pearlman: Media & Power, From Marconi to Murdoch, A graphic guide. Camden, Lontoo, 1986

The life Industry. RAFI communique, internet-paikka:
<http://www.rafi.ca/communique/fltxt/19964.html>, September, 1996

Lindblom, Charles E.: Politics and Markets, The World's Political-Economic Systems. Basic Books, New York, 1977

Lindqvist, Martti: Hyvä elämä: Erään mahdollisen maailman luonnos. Helsinki, 1986

Linkola, Pentti: Toisinajattelijan päiväkirjasta. WSOY, Porvoo, 1979

Linkola, Pentti & Osmo Soininvaara: Kirjeitä Linkolan ohjelmasta. Perusta & WSOY, Helsinki, 1987

Linkola, Pentti: Johdatus 1990-luvun ajatteluun. WSOY, Porvoo, 1989

Linse, Ulrich: Ökopax und Anarchie, Eine Geschichte der ökologischen Bewegungen in Deutschland. dtv, München, 1986

Lippe, Rudolf zur: Am eigenen Leibe, Zur Ökonomie des Lebens. Syndikat, Frankfurt am Main, 1979

Lipponen, Paavo: Muutoksen suunta. Kirjayhtymä, Helsinki, 1986

Ljungqvist, Bosse: Den tämjda människan. Nordan, Tukholma, 1987

Lohmann, Larry: Commercial Tree Plantations in Thailand: Deforestation by Any Other Name. The Ecologist, Vol. 20:1,9-17, 1990

- Lohmann, Larry*: **Resisting Green Globalism**. Global Ecology, A New Arena of Political Conflict, toim. Wolfgang Sachs, ss. 157-169, Zed, Lontoo, 1993
- Lorenz, Konrad*: **Niin sanottu paha**. Tammi, Helsinki, 1968
- Lovelock, James*: **"Die Wissenschaft ist dick und faul"**. Natur, nro 2,84-85, 1992
- Lovins, Amory B.*: **Soft Energy Paths, Toward a durable peace**. Penguin, Harmondsworth, 1977
- Lovins, Amory B. & L. Hunter Lovins*: **Energy/War: Breaking the Nuclear Link**. Friends of the Earth, San Francisco, 1980
- Lovins, Amory B. & L. Hunter Lovins*: **Brittle Power, Energy Strategy for National Security**. Brick House, Andover, Massachusetts, 1982
- Lukes, Steven*: **Introduction**. Power, toim. Steven Lukes, ss. 1-18, Basil Blackwell, Oxford, 1986
- Luonnonmukaisen viljelyn perusteet**. Vaihtoehtoisen viljelyn opintopiiri, Helsinki, 1980
- Luostarinen, Heikki*: **Mielen kersantit**. Hanki ja jää, Helsinki, 1994
- Luukkanen, Jyrki*: **Luonto orjana - Suunnittelufilosofian ja tutkimuksen rooli ympäristöpolitiikan muodostamisessa**. Ympäristö, Luonnonvarat ja Energia (Tampereen yliopisto ja Tampereen teknillinen korkeakoulu), Raportti 2, 1994
- Lux, Kenneth*: **Adam Smith's Mistake, How a moral philosopher invented economics and ended morality**. Shambala, Boston, 1990
- Lyotard, Jean-Francois*: **Tieto posmodernissa yhteiskunnassa**. Vastapaino, Tampere, 1985
- Lönngren, Krister*: **Energiaa kestävään kehitykseen**. Kehitysyhteistyö, nro 1,12-16, 1989
- Maailman katastrofiraportti 1993**. toim. *Nick Carter*, Suomen Punainen Risti (The International Federation of Red Cross and Red Crescent), Helsinki, 1994[1993]
- Maailman katastrofiraportti 1994**. toim. *Nick Carter*, Suomen Punainen Risti (The International Federation of Red Cross and Red Crescent), Helsinki, 1995[1994]
- Maailmanlaajuinen ympäristörahassto GEF**. Ulkoministeriön kehitysyhteistyöosasto, Helsinki, 1996
- MacIntyre, Alasdair*: **A Short History of Ethics**. MacMillan, New York, 1966
- MacIntyre, Alasdair*: **After Virtue, A Study in Moral Theory, Second Edition**. University of Notre Dame, Notre Dame, 1984
- MacKenzie, Debora*: **Ozone's future is up in the air**. New Scientist, Vol. 148 nro 2008,14-15, 16.12., 1995
- Magdoff, Harry*: **Imperialismin aikakausi**. Tammi, Helsinki, 1970[1969]
- Mahoney, Maureen A. & Barbara Yngvesson*: **The Construction of Subjectivity and the Paradox of Resistance: Reintegrating Feminist Anthropology and Psychology**. Signs: Journal of Women in Culture and Society, Vol. 18:1, 1992
- Mainstream solutions: Further enclosure**. The Ecologist, Vol. 22:4,165-194, 1992
- Maitra, Priyatosh*: **Population growth, technological change and economic development - the Indian case, with a critique of Marxist interpretation**. Technological Change, Development and the Environment, Socio-Economic

Perspective, toim. Clem Tisdell & Priyatosh Maitra, ss. 9-34, Routledge, Lontoo, 1988

Malkamäki, Markku: Teknologian tietoinen valinta, Selvitys kehitysmaihin soveltuvaa teknologiaa kehittävästä keskuksista Euroopassa. Kehitysyhteistyön Palvelukeskuksen julkaisusarja, nro 5, 1989

Malkamäki, Markku: Talouden epävirallisen sektorin tutkimus Latinalaisessa Amerikassa. Näkökulmia Latinalaisen Amerikan tutkimukseen, toim. Teivo Teivainen, Opuscula Instituti Ibero-Americani Universitatis Helsingensis, V,31-38, 1992

Mamozai, Martha: Schwarze Frau, weisse Herrin, Frauenleben in den deutschen Kolonien. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1989

Mamozai, Martha: Komplizinnen. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1990

Mander, Jerry: Four arguments for the elimination of television. Harvester, Brighton, 1980

Mander, Jerry: In the Absence of the Sacred, The Failure of Technology and the Survival of the Indian Nations. Sierra Club, San Francisco, 1991

Mann, Michael: Euroopan yhteisö ja maailman kansallisvaltiot. Tiede ja Edistys, Nro 2,106-125, 1994

Manser, Roger: Going West, Market reform and environment in Eastern Europe: The first three years. The Ecologist, Vol. 24:1,27-32, 1994

Marcuse, Herbert: Yksiulotteinen ihminen. Weilin+Göös, Helsinki, 1969

Marglin, Stephen A.: What do bosses do? The origins and functions of hierarchy in capitalist production. The Division of Labour: The Labour Process and Class-Struggle in Modern Capitalism, ss. 13-53, toim. André Gorz, Harvester, Brighton, 1976

Marglin, Stephen A.: Losing Touch: The Cultural Conditions of Worker Accommodation and Resistance. Dominating Knowledge, Development, Culture, and Resistance, toim. Frédérique Apffel Marglin & Stephen A. Marglin, ss. 217-282, Clarendon, Oxford, 1990

Margolis, Howard: Selfishness, Altruism, and Rationality, A Theory of Social Choice. The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1984[1982]

Marinko, G.: What is the scientific and technological revolution?. Progress, Moskova, 1989

Marsh, George Perkins: Man and Nature. Cambridge, Mass., 1965[1864]

Marshall, Peter: Demanding the impossible, A history of anarchism. Harper Collins, Lontoo, 1992

Marx, Karl: Pääoma, Kansantaloustieteen arvostelua, 1 osa, Pääoman tuotantoprosessi. Edistys, Moskova, 1974[1867]

Marx, Karl & Friedrich Engels: Feuerbach. Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus (Saksalaisen ideologian I luku). Marx, Engels, Lenin: Historiallisesta materialismista, Kokoelma, Edistys, ss. 12-76, Moskova, ei painovuotta[1846]

Mathiesen, Thomas: Makt og Motmakt. Pax, Drammen, 1982 (on ruotsiksi ja saksaksi)

- Matinvesi, Jukka: Vähemmistökansallisuudet.* Tukholman ympäristökonferenssin varjosta, toim. Anna-Riitta Wallin, Suomen luonnonsuojeluliitto, ss. 92-101, Helsinki, 1973
- Mattelart, Armand: Multinational Corporations & The Control of Culture, The Ideological Apparatuses of Imperialism.* Harvester, Brighton, 1979
- Matthews, Samuel W.: Under the Sun.* National Geographic, October, 66-98, 1990
- Mazzocco, Dennis W.: Networks of Power, Corporate TV's Threat to Democracy.* South End, Boston, 1994
- McAlpin, Michelle B.: Famines, Epidemics, and Population Growth: The Case of India.* Hunger and History, The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society, toim. Robert I. Rotberg & Theodore K. Rabb, Cambridge University Press, ss. 153-172, Cambridge, 1986
- McCormick, John: Reclaiming Paradise, The Global Environmental Movement.* Indiana University Press, Bloomington, 1989
- McCracken, Grant: Culture and Consumption, New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities.* Indiana University Press, Bloomington, 1988
- McLellan, David: Ideology.* Open University Press, Milton Keynes, 1986
- McNally, Ruth & Peter Wheale: Biopatentointi ja luonnon monimuotoisuus.* Taistelu paratiisista, Luonnon suojelu ja hyväksikäyttö kolmannessa maailmassa, toim. Lassi Salvi, ss. 51-69, Maailmankauppojen liitto ry, Tampere, 1997a
- McSorley, Harry J.: Luthers Lehre vom unfreien Willen.* Max Hueber, München, 1967
- Meadows, Donella & Dennis L. Meadows & Jørgen Randers: Beyond the limits, Global collapse or a sustainable future.* Earthscan, Lontoo, 1992
- Melkas, Jussi: Vaikuttajat tähyävät Eurooppaan - kansa murehtii asuntoja ja työllisyyttä.* Tietoaika, 6,4-8, 1991
- Menestyksen eväät, Raportti suomalaisten asenteista 1997.** EVA, Helsinki, 1997
- Merchant, Carolyn: Radical Ecology, The search for a livable world.* Routledge, New York, 1992
- Merrill, Michael: The Anticapitalist Origins of the United States.* Review (Fernand Braudel Center), Vol. XII:4(Fall), 465-97, 1990
- Mettler-Meibom, Barbara: Soziale Kosten in der Informationsgesellschaft, Überlegungen zu einer Kommunikationsökologie.* Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1987
- Mikkelsen, Thomas R. & Bente Andersen & Rikke Bagger Jørgensen: The risk of crop transgene spread.* Nature, Vol. 380, 7.3., 31, 1996
- Milbrath, Lester W.: Envisioning A Sustainable Society.* State University of New York Press, Albany, 1989
- Miles, Robert: Rasismi.* Vastapaino, Tampere, 1994
- Mill, John Stuart: Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy, Book IV and V.* Penguin, Harmondsworth, 1970[1848]
- Miller, James: The Passion of Michel Foucault.* Simon & Schuster, New York, 1993

- Mirowski, Philip: **Against Mechanism, Protecting Economics from Science.*** Rowman & Littlefield, Totowa, 1988
- Mishan, E.J.: **Taloudellisen kasvun hinta.*** Tammi, Helsinki, 1971[1969]
- Misshaping Europe, A report about the European Round Table of Industrialists.** A SEED, Amsterdam, 1993
- Mitchell, Timothy: **The use of an image, America's Egypt and the development industry.*** The Ecologist, Vol. 26:1,19-26, 1996
- Mitä kehitysavun jälkeen.** toim. *Hanna Laitinen et al.*, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen julkaisusarja, nro 6, 1989
- Moisander, Johanna: **Attitudes and ecologically responsible consumption.*** Tilastokeskus, Tutkimuksia, nro 218, 1996
- Molin, Søren: **Genetiske myter - mystiske gener, Om gener og genteknologi.*** Fremad, Kööpenhamina, 1988
- Moos, Rudolf & Robert Browstein: **Environment and Utopia, A Synthesis.*** Plenum, New York, 1977
- More, Thomas: **Utopia.*** WSOY, Porvoo, 1971[1516]
- Morehouse, Ward: **Unfinished business, Bhopal ten years after.*** The Ecologist, Vol. 24:5,164-168, 1994
- Moring, Kirsikka: **Öljyn hukutetut.*** Helsingin Sanomien kuukausiliite, 16.9.,52-58, 1995
- Morris, Brian: **The san-culottes and the enrages: Libertarian movements within the French revolution.*** The Anarchist Papers 3, toim. Dimitrios Roussopoulos, ss. 132-153, Black Rose, Montréal, 1990
- Morris, David: **Free trade: The great destroyer.*** The Ecologist, Vol. 20:5,190-195, 1991
- Morris, Desmond: **Alaston apina, Eläintieteilijän tutkimus eläimestä nimeltä ihminen.*** Suuri suomalainen kirjakerho, Helsinki, 1969[1967]
- Mosher, Yeshua: **Keeping peace up against the wall in Cambodia.*** Peace News, March,8, 1993
- The Multilateral Trade organization (MTO) Proposal: Recommendation for amendments to ensure that the MTO proposal promotes ecologically sustainable and socially just development.** Friends of the Earth, Lontoo, 1993
- Mumford, Lewis: **The Culture of Cities.*** Harcourt, Brace and Company, New York, 1938
- Mumford, Lewis: **The City in History, Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects.*** Secker & Warburg, Lontoo, 1966
- Mumford, Lewis: **The myth of the machine I, Technics and human development.*** Harcourt, Brace & World, New York, 1967
- Mumford, Lewis: **The myth of the machine II, The pentagon of power.*** Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1970
- Mumford, Lewis: **Authoritarian and Democratic Technics.*** Questioning Technology, A critical anthology, toim. John Zerzan & Alice Carnes, ss. 13-21, Freedom, Lontoo, 1988
- Muukkonen, Jukka: **Luonnonvaratilinpito kestävän kehityksen kuvaajana.*** Tilastokeskus, Tutkimuksia, nro 167, 1990

- Mäler, Karl-Göran*: **Ekonomisk analys av äskade åtgärder**. Esitelmä Ingenjörforumissa 7.2. (moniste), Helsinki, 1990
- Mäntysaari, Mikko*: **Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana**. Vastapaino, Tampere, 1991
- Möckli, Silvano*: **Direkte Demokratie, Ein internationaler Vergleich**. St. Galler Studien zur Politikwissenschaft, Verlag Paul Haupt, Bern, 1994
- Naisbitt, John & Patricia Aburdene*: **Megatrendit 2000, Kohti uutta vuosituhatta**. WSOY, Juva, 1990
- Nandy, Ashis*: **Development and authoritarianism: an epitaph on social engineering**. Lokayan Bulletin, Vol. 5:1,39-50, 1987
- Nandy, Ashis*: **State**. The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 264-274, Zed, Lontoo, 1992
- Narr, Wolf-Dieter*: **Realpolitik und Wirklichkeitsverfehlung in der Bundesrepublik Deutschland - Einige Bemerkungen zu den steigenden Kosten des Struktur gewordenen Zynismus der Macht**. Parlamentarisches Ritual und politische Alternativen, toim. Roland Roth, Campus, ss. 13-25, Frankfurt, 1980
- Naturkatastrophen und Grossschäden 1987**. Sigma/Swiss Reinsurance Company, 1/2, Januar/Februar, 1988
- Næss, Arne*: **Økologi, Samfunn og Livsstil**. Universitetsforlaget, Oslo, 1976[1973] (on englanniksi ja ruotsiksi)
- Næss, Arne*: **Anklagelser mot vetenskapen**. Almqvist & Wiksell, Tukholma, 1982[1980]
- Nelson, Julie A.*: **Gender, Metaphor, and the Definiton of Economics**. Economics and Philosophy, 8:103-125, 1992
- Nidal, Gurdial Singh*: **TRIPs-sopimus ja biodiversiteetti: kolmannen maailman näkökulma**. Taistelu paratiisista, Luonnon suojelu ja hyväksikäyttö kolmannessa maailmassa, toim. Lassi Salvi, ss. 37-47, Maailmankauppojen liitto ry, Tampere, 1997a
- Nietschmann, Bernard*: **Third world war: The global conflict over the rights of indigenous nations**. Utne Reader, November/December,84-91, 1988
- Niiniluoto, Ilkka*: **Tiede, filosofia ja maailmankatsomus**. Otava, Helsinki, 1984
- Nikula, Anneli*: **WICE - elinkeinoelämän uusi ympäristöfoorumi, Maailman yritysjohtajat koolla ympäristöasioissa**. Voimaviesti, nro 6,17, 1993
- Noble, David F.*: **America by Design, Science, technology and the rise of corporate capitalism**. Oxford University, New York, 1980
- Noble, David F.*: **Forces of Production, A Social History of Industrial Automation**. Alfred A. Knopf, New York, 1984
- Noble, David F.*: **Progress without People, In Defence of Luddism**. Charles H. Kerr, Chicago, 1993
- Norberg-Hodge, Helena*: **Ladakh, den tredje vägen i Himalaya**. Hagaberg, Tukholma, 1988 (on englanniksi)
- Norberg-Hodge, Helena & John Page & Peter Goering*: **Agriculture in Ladakh**. The Ecologist, Vol. 21:2,99, 1991

- Norberg-Hodge, Helena: Lessons from Ladakh.* Resurgence, nro 155,14-16, 1992
- Norris, Christopher: Lost in the Funhouse: Baudrillard and the Politics of Postmodernism.* Postmodernism and Society, toim. Roy Boyne & Ali Rattansi, ss. 119-153, MacMillan, Houndsmills, 1990a
- Norris, Christopher: What's Wrong with Postmodernism, Critical theory and the ends of philosophy.* Harvester, Hemel Hempstead, 1990b
- Norris, Christopher: The Truth About Postmodernism.* Blackwell, Oxford, 1993
- North, Richard: The Real Cost.* Chatto & Windus, Lontoo, 1986
- Northrop, Michael: The Uruguay Round: A GATTastrophe.* Alternatives, Vol. 18:2,171-200, 1993
- Not ready for Roundup, A critique of Monsanto's risk evaluation.** Greenpeace, internet: <http://www.greenpeace.org/~usa/reports7biodiversity/roundup/critique.html>, Wahington D.C., 1996
- The Nuclear Almanack, Confronting the Atom in War and Peace.** toim. *Faculty Members at the Massachusetts Institute of Technology*, Addison-Wesley, Reading, 1984
- Nälkä kasvaa.** toim. *Pauliina Parviainen*, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen kehityspoliittiset tietolehtiset, Nro 4, 1997
- O'Neill, John : Cost-Benefit Analysis, Rationality and Plurality of Values.* The Ecologist, Vol. 26:3,98-103, 1996
- Odenwald, Michael: KI schafft die arbeit ab: Roboterstaat.* Natur, nro 10,52-57, 1989
- Oh, Janaline: Briefing on the General Agreement on Tariffs and Trade.* oz.rags-conference (APC-tietokoneverkossa), puheenvuoro 167, 22.4., 1991
- Olsen, Lennart: Grön ekonomisk Politik.* Gröna Böcker, Göteborg, 1989
- Omari, C.K.: Traditional African land ethics.* Ethics of Environment and Development, Global Challenge, International Response, toim. J. Ronald Engel & Joan Gibb Engel, Belhaven, ss. 167-175, Lontoo, 1990
- One World - Yhteinen maailmamme.** toim. *UNEP*, Kehitysyhteistyön Kumppani, 2 (erikoisliite), 1992
- Orponen, Pekka: Tietotekniikka ja vahingossa syttyvän ydinsodan vaara.* Tiede ja edistys, nro 1,45-51, 1986
- Overstreet, H. A.: Henkinen kypsyys.* WSOY, Porvoo, 1962
- Paloheimo, Eero: Maa.* WSOY, Porvoo, 1985
- Parker, Ian: Discourse Dynamics, Critical Analysis for Social and Individual Psychology.* Routledge, Lontoo, 1992
- Patomäki, Heikki: Critical Realism and World politics, An explication of a critical theoretical and possibilistic methodology for the study of world politics.* Department of Political Science, University of Turku, Studies in Political Science Nro 12, Turku, 1992a
- Patomäki, Heikki: Maailmamme rajat, Rakentava katsaus maailmanpolitiikan kriittiseen tutkimukseen.* Suomen rauhantutkimusyhdistys ry, Rauhantutkimus tänään Nro XIII, Tampere, 1992b

- Payer, Cheryl: Lent and Lost, Foreign Credit and Third World Development.* Zed, Lontoo, 1991
- Pearce, David & Anil Markandya & Edward B. Barbier: Blueprint for a Green Economy.* Earthscan, Lontoo, 1989
- Pearce, David: An economic perspective on sustainable development.* Development, Journal of SID, nro 2/3,17-19, 1989
- Pehmeä teknologia.** toim. *Juhani Tenhunen & Juha Savander*, Pehmeän Teknologian Seuran julkaisu, Vol. 1, 1980[1978]
- Pelto, Pertti J.: The Snowmobile Revolution: Technology and Social Change in the Arctic.* Cummings, Menlo Park, 1973
- Peng, Khor Kok: The third world environmental crisis: a third world perspective.* The Consumer association of Penang/The Third World Network, Penang, ei vuosilukua
- Pentikäinen, Juha: Maakaasutuotanto tuhoaa Siperian tundran ja kulttuurit.* Yliopisto, nro 26,8-9, 1990
- People, Penguins, and Plastic Trees, Basic Issues in Environmental Ethics.** toim. *Donald VanDeVeer & Christine Pierce*, Belmont, California, 1986
- Pereira, Winin: Traditional Rice Growing in India.* The Ecologist, Vol. 21:2,97-100, 1991
- Perlin, John: A forest journey, The role of wood in the development of civilization.* New York, 1989
- Perlman, Fredy: The continuing appeal of nationalism.* The Fifth Estate, Vol. 19:4,9-17, 1985
- Permpongsacharoen, Witoon: Forestry problems from the villages' point of view.* Project for Ecological Recovery (moniste), Bangkok, 1990a
- Permpongsacharoen, Witoon: Widerstand gegen Waldzerstörung - Lektionen aus den Dörfern Thailands.* Ökozid ("Naturerbe" Regenwald, Strategien und Visionen zum Schutz der tropischen Regenwälder, Focus), Nro 6:94-106, 1990b
- Perrings, Charles: Economy and Environment, A theoretical essay on the interdependence of economic and environmental systems.* Cambridge University Press, New York, 1987
- Perrot, Dominique: For a Cultural Decentration and Centration.* Interculture, nro 95, Spring/April,2-9, 1987
- Persson, Bo: Hur bilindustrin krossade kollektivtrafiken.* Miljötidningen, nro 6,6-7, 1978
- Petersson, Olof: Makt i det öppna samhället.* Carlssons, Tukholma, 1989
- Petersson, Olof & Ingrid Carlberg: Makten över tanken, En bok om det svenska massmediesamhället.* Carlssons, Tukholma, 1990
- Pietilä, Hilikka: Ihmisen puolustus.* WSOY, Juva, 1981
- Pietilä, Hilikka: Vallan vaihto, Naisen ajatuksia politiikasta, taloudesta ja tulevaisuudesta.* WSOY, Porvoo, 1988
- Pietilä, Kauko: Kaksi ideaa yleisen mielipiteen luonteesta.* Otteita ideologiasta, toim. *Juha Koivisto & Lauri Mehtonen*, Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisu A, 75,221-237, 1991
- Pietilä, Veikko: Ideologiateoriat ja Saksalainen ideologia.* Otteita ideologiasta, toim.

Juha Koivisto & Lauri Mehtonen, Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisu A, 75,53-88, 1991

*Pietiläinen, Tuomo: **Kenen virassa virkakunta.*** Helsingin Sanomien kuukausiliite, Nro 15, 24.7. s. 24-, 1993

*Pika, A. & B. Prokhorov: **Soviet Union: The big problems of small ethnic groups.*** IWGIA Newsletter, Nro 57,123-136, 1989

*Pilz, Brigitte: **Zum Beispiel Selbsthilfe.*** Lamuv, Göttingen, 1992

*Pitkäjärvi, Jyrki: **Geenitekniikkalaki aliarvioi riskejä.*** Ydin, nro 2-3,2-5, 1994

*Plant, Judith: **Searching for common ground: ecofeminism and bioregionalism.*** Reweaving the World, The Emergence of Ecofeminism, toim. Irene Diamond & Gloria Feman Orenstein, Sierra Club, ss. 155-161, San Francisco, 1990

*Plant, Sadie: **The Situationist International: A Case of Spectacular Neglect.*** Radical Philosophy, nro 55, Summer, ss. 3-10, 1990

*Plumwood, Va: **Feminism and the Mastery of Nature.*** toim. Routledge, Lontoo, 1993, oma

*Podder, Nripesh: **Technology and its transfer to less developed economies.*** Technological Change, Development and the Environment, Socio-Economic Perspective, toim. Clem Tisdell & Priyatosh Maitra, ss. 63-91, Routledge, Lontoo, 1988

*Podgorodnikov, Mihail: **Anarhist pod golubym znamenem.*** Literaturnaja Gazeta, 22.12., 1992

*Poikolainen, Kari: **Determinants of mortality in developing countries.*** Population and Underdevelopment, toim. Veronica Stolte-Heiskanen, ss. 51-66, Interkont books 3, 1977

*Polanyi, Karl: **The Great Transformation, The political and economic origins of our time.*** Beacon, Boston, 1971[1944]

*Polgar, Steven: **Population history and population policies from an anthropological perspective.*** Current Anthropology, Vol. 13:2,203-210, 1972

*Ponting, Clive: **A Green History of the World.*** Sinclair-Stevenson, Lontoo, 1991

*Portin, Petter: **Perinnöllisyys, ihminen ja luonto.*** WSOY, Porvoo, 1983

*Portin, Petter: **Kelpoisuuskäsitteet, yksilönkehitys ja sosiobiologia.*** Evoluutioteoria ja sosiobiologia, toim. Erkki Haukioja, Veijo Jormalainen & Petter Portin, ss. 18-28, Turun yliopiston Biologian laitoksen Julkaisuja, Nro 13, 1988

Power: The central issue. The Ecologist, Vol. 22:4,157-164, 1992

*Pressat, Roland: **Väestö ja väestötiede.*** Otava, Helsinki, 1972[1970]

*Projektutorium Gelebte Anthropologie: **Öl in Jugrien, Was geht uns das an?*** Ökozidjournal, Nro 8(2),50-58, 1994

*Puustinen, Antti: **Meditaation rajattomat ulottuvuudet.*** WSOY, Helsinki, 1988

*Raatikainen, Panu & Heikki Tunkkari: **Nopeammin tehokkaammin tuloksellisemmin, Tiedepolitiikka 1990-luvulla.*** Gaudeamus, Helsinki, 1991

Radical Technology. toim. Peter Harper & Godfrey Boyle & the editors of Undercurrents, Wildwood House, Lontoo, 1977[1976]

- Radin, Paul: Primitive man as philosopher.* Dover, New York, 1957[1927]
- Rauhanpolitiikan perusteet.** toim. *Kari Kinnunen*, Suomen Sadankomitealiitto ry, Helsinki, 1972
- Raumolin, Jussi: Maailman ymmärtämisen mahdollisuuksista, Kriittisiä kirjoituksia ja tutkielmia 1970-luvulta.* Paradoksi - kriittisiä kirjoituksia, III, 1980
- Raumolin, Jussi: Entropologian kehitys ja kehityksen entropologia.* Energia, kulttuuri ja tulevaisuus, toim. Ilmo Massa, ss. 15-60, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Tietolipas, Nro 89 (Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 10), 1982
- Raunemaa, Taisto: Tulevaisuuden tutkimus ja teknologian vaihtoehdot.* Tulevaisuuden tutkimus, toim. T. Raunemaa & O. Keinänen & J. Tenhunen, ss. 85-100, Pehmeän teknologian seuran julkaisuja, Vol. 5, 1980
- Rausing, Gad: Ecology, Economy and Man.* LiberLäromedel, Lund, 1981
- Reclaiming the Commons.** *The Ecologist*, Vol. 22:4,195-204, 1992
- Redclift, Michael: Development and the Environmental Crisis, Red or Green Alternatives?.* Methuen, Lontoo, 1984
- Reddy, Amulya Kumar N.: Länsimainen Teknologia: Vieraantumista, työttömyyttä ja ympäristövaurioita.* YK-tiedote, nro 3,21-23, 1979
- Reddy, Amulya Kumar N. & R.S. Gnopathy & Peter Hayes: Southern Perspectives on the Rural Energy Crisis.* Nautilus, Bolinas, California, 1981
- Reece, Ray: The Sun Betrayed, A report on the corporate seizure of U.S. solar energy development.* Black Rose, Montreal, 1979
- Rees, William E.: The ecology of sustainable development.* *The Ecologist*, Vol. 20:1,18-23, 1990
- Reich, Wilhelm: Fasismin massapsykologia.* Otava, Helsinki, 1973
- Reid, W.V.: How many species will there be?.* Tropical deforestation and species extinction, toim. T.C. Whitmore & J.A. Sayer, ss. 55-73, Chapman & Hall, Lontoo, 1992
- Renner, Michael: Aseriisunnan rahoitus.* Maailman tila 1995, Worlwatch Institute: Raportti kehityksestä kohti kestäväää yhteiskuntaa, ss. 166-187, Gaudeamus, Helsinki, 1995
- Report on the ninth meeting of parties to the Montreal protocol.** Ozone Action, <http://www.ozone.org/montreal.html>, Washington D.C., 1997
- Retallack, Simon: The WTO's record so far - Corporations: 3, humanity and the environment: 0.* *The Ecologist*, Vol 27:4,136-137, 1997
- Reweaving the World, The Emergence of Ecofeminism.** toim. *Irene Diamond & Gloria Feman Orenstein*, Sierra Club, San Francisco, 1990
- Rich, Bruce: The cuckoo in the nest, Fifty years of political meddling by the World Bank.* *The Ecologist*, Vol. 24:1,8-13, 1994
- Rifkin, Jeremy: Geeniteknologian vaarat.* Tekniikan puntari, nro 1,8-14, 1987
- Rifkin, Jeremy: Laid off! Computer technologies and re-engineered workplace.* *The Ecologist*, Vol. 24:5,182-188, 1994
- Ritchie, Mark: Free Trade versus Sustainable Agriculture, The Implications of NAFTA.*

The Ecologist, Vol. 22:5,221-227, 1992

Roan, Sharon L.: **Ozone Crisis, The 15-Year Evolution of a Sudden Global Emergency.** John Wiley & Sons, New York, 1989

Roc, Leopold: **Industrial Domestication.** The Fifth Estate, summer,5-7, 1988

Rolston, Holmes, III: **Environmental ethics, Duties to and value in the natural world.** Temple University, Philadelphia, 1988

Romaña, Alfredo L. de: **An Emerging Alternative to Industrial Society, The Autonomous Economy, Part 1: The Vernacular/Informal Sphere vis-à-vis the Formal/Industrial Sector.** Interculture, Vol. XXII, nro 3, 1989a

Romaña, Alfredo L. de: **An Emerging Alternative to Industrial Society, The Autonomous Economy, Part 2: Impoverishing Economic Growth.** Interculture, Vol. XXII, nro 4, 1989b

Rommelspacher, Thomas: **Das natürliche Recht auf Wasserverschmutzung, Geschichte des Wassers im 19. und 20. Jahrhundert.** Besiegte Natur, Geschichte der Umwelt im 19. und 20. Jahrhundert, toim. Franz-Josef Brüggmeier & Thomas Rommelspacher, Beck, ss. 42-85, München, 1989[1987]

Rorty, Amélie Oksenberg: **Mind in Action, Essays in the Philosophy of Mind.** Beacon, Boston, 1988a

Rorty, Amélie Oksenberg: **Self-deception, akrasia and irrationality.** The Multiple Self, toim. Jon Elster, Cambridge University Press, Cambridge, 1988b[1986]

Rose, Mike: **After the revolution.** New Internationalist, April,13, 1988

Roshi, Robert Aitken: **Gandhi, Dogen and Deep Ecology.** Devall, Bill & George Sessions: Deep Ecology, Living as if Nature Mattered, ss. 232-235, Gibbs M. Smith, Salt Lake City, 1985

Roszak, Theodore: **The Cult of Information, The Folklore of Computers and the True Art of Thinking.** Paladin, Lontoo, 1988[1986] (on suomeksi)

Roszak, Theodore: **The voice of the earth.** Simon and Schuster, New York, 1992

Roth, Karl Heinz: **Der Weg zum guten Stern des "Dritten Reichs": Schlaglichter auf die Geschichte der Daimler-Benz AG und ihrer Vorläufer (1890-1945).** Das Daimler-Benz-Buch, ein Rüstungskonzern im "Tausendjährigen Reich", toim. Hamburger Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts, ss. 28-391, Franz Greno, Nördlingen, 1987

Rothschild, Joan: **Machina Ex Dea and Future Research.** Machina ex Dea, Feminist Perspectives on Technology, toim. Joan Rothchild, ss. 213-225, Pergamon, Elmsford, New York, 1984a

Rothschild, Joan: **Technology, Housework and Women's Liberation: A Theoretical Analysis.** Machina ex Dea, Feminist Perspectives on Technology, toim. Joan Rothchild, ss.79-93, Pergamon, Elmsford, New York, 1984b

Rouse, Joseph: **Knowledge and power, Toward a political philosophy of science.** Cornell University, Ithaca, 1987

Routh, Guy: **The Origin of Economic Ideas.** MacMillan, Lontoo, 1977[1975]

Rowling, Nick: **Commodities, How the world was taken to market.** Free Association, Lontoo, 1987

- Roy, Ramashray: **Modern Economics and the Good Life: A Critique**. Alternatives, Vol. 17,341-403, 1992
- Rubin, Anita: **Kohti vuotta 2000, Maailman ongelmat puntarissa**. Futura, Vol. 7:2,41, 1988
- Rummel, R. J.: **Understanding Conflict and War, Vol. 3, Conflict in Perspective**. Sage, Beverly Hills, 1977
- Ruostetsaari, Ilkka: **Vallan ytimessä, Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä**. Gaudeamus, Helsinki, 1992
- Ruotsalainen, Seppo: **Sosiaaliturvapolitiikan teoria eri aikakausina**. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja, M:61, 1988
- Russell, Bertrand: **Länsimaisen filosofian historia, II, Uuden ajan filosofia**. WSOY, Helsinki, 1967[1946]
- Russell, Jeffrey Burton: **Mephistopheles, The devil in the modern world**. Cornell University Press, Ithaca, 1986
- Ruttenberg, Ruth: **Hazard export: ethical problems, policy proposals and prospects for implementation**. Transnational Corporations and Environmental Control Issues, The Export of Hazard, toim. Jane H. Ives, ss. 44-50, Routledge & Kegan Paul, Boston, 1985
- Rüdiger, Wolfgang: **Anti-nuclear movements, A world survey of opposition to nuclear energy**. Longman, Harlow, 1990
- Saari, Timo: **Maattomien tasavalta**. Kumppani, nro 4,10-12, 1997
- Sabine, George H. & Thomas L. Thorson: **A History of Political Theory, fourth edition**. Dryden, Hinsdale, Illinois, 1973[1937]
- Sachs, Ignacy & Dana Silk: **Lopsided Modernization and the Urban Poor**. Work in Progress, United Nations University, Vol. 13:3,4, 1991
- Sachs, Wolfgang: **Die Liebe zum Automobil, Ein Rückblick in die Geschichte unserer Wünsche**. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1984
- Sachs, Wolfgang: **The Archaeology of the Development Idea, Six essays**. Interculture, Vol. XXIII:4, 1990 (on suomeksi)
- Sachs, Wolfgang: **Environment**. The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 26-37, Zed, Lontoo, 1992
- Sachs, Wolfgang & Reinhard Loske & Manfred Linz et al: **Greening the North, A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity**. Zed, Lontoo, 1997 (tulossa)
- Safety Second: A Critical Evaluation of the NRC's First Decade**. toim. Michelle Adato et al., Union of Concerned Scientists, Cambridge, Mass., 1985
- Sahlins, Marshall: **The use and abuse of biology, An anthropological critique of sociobiology**. Tavistock, Lontoo, 1977
- Sahlins, Marshall: **Stone Age Economics**. Tavistock, Lontoo, 1981[1972]
- Sale, Kirkpatrick: **Rebels against the future, The Luddites and their war on the industrial revolution, Lessons for computer age**. Quartet Books, Lontoo, 1996[1995]
- Salleh, Ariel: **Interview with eco-feminist Maria Mies, Patriarchy and progress: a**

- critique of technological domination.** The Fifth Estate, Vol. 26:3,8-17, 1992
- Salmi, Hannu: Autokulttuuri ja vauhdin maailma.* Auto, terveys ja yhteiskunta, toim. Päivi Santalahti et al, Gaudeamus, ss. 21-30, Helsinki, 1991
- Salopelto, Timo: Selvitys suomalaisten kuluttamiseen liittyvistä mielipiteistä ja ongelmista vuonna 1988.* Kuluttaja-asiain osaston julkaisuja, (Elinkeinohallitus), nro 3, 1989
- Sandbach, Francis: Environment, Ideology & Policy.* Basil Blackwell, Oxford, 1980
- Sandnabba, Kenneth: Agressiivisuuden biologinen tausta.* Kulttuurieläin, Ihmistutkimuksen biologiaa, toim. Matti Kamppinen & Pasi Laihonen & Timo Vuoristo, ss.128-142, Otava, Helsinki, 1989
- Sangharakshita: Buddhism, World Peace, & Nuclear War.* Windhorse, Glasgow, 1984
- Santonen, Arvo: Kansainvälinen, Utopioita ja vallankumouksia - työväenliike vuoteen 1945.* Weilin+Göös, Espoo, 1988
- Sarala, Urpo & Anita Sarala: Oppiva organisaatio, oppimisen, laadun ja tuottavuuden yhdistäminen.* Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Lahti, 1996
- Saraste, Matti: Onko geeniteknologia pehmeää?.* Tiede ja edistys, Nro 2, 1986
- Sarmela, Matti: Kulttuurien ekologiaa.* Oikeutemme ympäristöön, Puheenvuoroja eri tieteenaloilta, toim. Leena Aho & Seppo Sivonen, WSOY, Porvoo, 1987
- Saukkonen, Pasi: Nationalismi ja intellektuellit.* Poliitikka, Vol. 35:1,1-14, 1993
- Saussure, Ferdinand de: The Linguistic Sign.* Semiotics, An Introductory Anthology, toim. Robert E. Innis, Indiana University Press, ss. 24-46, Bloomington, 1985
- Schiller, Herbert I.: Who knows: Information in the age of Fortune 500.* Questioning Technology, A critical anthology, toim. John Zerzan & Alice Carnes, ss. 170-175, Freedom, Lontoo, 1988
- Schor, Juliet B.: The Overworked American, The Unexpected Decline of Leisure.* Basic, USA, 1991
- Schumacher, E.F.: Pieni on kaunista, Ihmisen talous ihmistä unohtamatta.* Tammi, Helsinki, 1976[1973]
- Schumpeter, Joseph A.: Capitalism, Socialism, and Democracy.* George Allen and Unwin, Lontoo, 1954[1943]
- Schwartz, Eugene S.: Overskill, The decline of technology in modern civilization.* Quadrangle, Chicago, 1971
- Schwertfisch: Zeitgeist mit Gräten, Politische Perspektiven Zwischen Ökologie und Autonomie.* YetiPress, Bremen, 1997
- Schäfer, Eugen: Somalia: Humanitärer Kolonialismus?.* Graswurzelrevolution, Januar,7, 1993
- Schöne elektronische Welt, Technologie und Politik 19.** toim. *Freimut Duve*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1982
- Science, Hegemony & Violence, A Requiem for Modernity.** toim. *Ashis Nandy*, Oxford University Press, Delhi, 1988 (on suomeksi)
- Scitovsky, Tibor: The Joyless Economy, An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction.* Oxford University Press, Oxford, 1977

- Seabrook, Jeremy*: **The Race for Riches, The Human Cost of Wealth**. Marshall Pickering, Basingstoke, 1988
- Seed, John & Joanna Macy & Pat Fleming & Arne Næss*: **Thinking like a Mountain, Towards a Council of All Beings**. Heretic, Lontoo, 1988
- Seitz, Brian*: **The televised and untelevised: keeping an eye on/off the tube**. Posmodernism - Philosophy and the Arts, toim. Hugh J. Silverman, ss. 187-206, Routledge, New York, 1990
- Selincourt, Kate de*: **Intensifying agriculture - The organic way**. The Ecologist, Vol. 26:6, 271-272, 1996
- Sen, Amartya*: **Poverty and Famines, An essay on entitlement and deprivation**. Clarendon, Oxford, 1986[1981]
- Sen, Gautam*: **The Military Origins of Industrialisation and International Trade Rivalry**. France Pinter, Lontoo, 1984
- Seppänen, Paavo*: **Muutos 1990-luvulle siirtyvässä maailmassa**. Oletko valmis? Seitsemän puheenvuoroa suomalaisten kriittisyydestä, ss. 7-21, EVA, Helsinki, 1989
- Service, Elman R.*: **The Hunters**. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1979
- Sesmou, Khalil*: **The Food and Agriculture Organization of the United Nations: An insider's view**. The Ecologist, Vol. 21:2,47-56, 1991
- Sexton, Sarah*: **The Reproductive Hazards of Industrial Chemicals, The Politics of Protection**. The Ecologist, Vol. 23:6, November/December,212-218, 1993
- Shallins, Michael*: **The Silicon Idol, The micro revolution and its social implications**. Oxford University Press, Oxford, 1985[1984]
- Shankman, Paul*: **Notes on a Corporate "Potlatch": The Lumber Industry in Samoa**. The World as a Company Town, Multinational Corporations and Social Change, toim. Ahamed Idris-Soven & Elizabeth Idris-Soven & Mary K. Vaughan, ss. 375-404, Mouton, The Hague, 1978
- Sharma, Suresh*: **Vapaaehtoistoiminta ja ulkopuolinen rahoitus**. Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja, toim. Outi Hakkarainen & Olli Tammilehto & Thomas Wallgren, Gaudeamus, ss. 232-253, Helsinki, 1991
- Sharp, Gene*: **Civilian-Based Defence, A post-military weapons system**. Princeton University Press, Princeton, 1990
- Shiva, Vandana*: **Staying alive, Women, ecology and survival**. Kali for Women, New Delhi, 1988
- Shiva, Vandana*: **Kehitys, ekologia ja naiset**. Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja, toim. Outi Hakkarainen & Olli Tammilehto & Thomas Wallgren, Gaudeamus, ss. 216-231, Helsinki, 1991(osa Shiva 1988:aa)
- Shiva, Vandana*: **Ympäristöliike globalismin aikakaudella**. Taistelu paratiisista, Luonnon suojelu ja hyväksikäyttö kolmannessa maailmassa, toim. Lassi Salvi, ss. 71-81, Maailmankauppojen liitto ry, Tampere, 1997a
- Shiva, Vandana*: **Luonnon monimuotoisuus: kolmannen maailman näkökulma**. Taistelu paratiisista, Luonnon suojelu ja hyväksikäyttö kolmannessa maailmassa, toim. Lassi Salvi, ss. 13-36, Maailmankauppojen liitto ry, Tampere, 1997a
- Sidran Foundation bookshelf: Dissociative disorders**. Internetin www-tiedosto,

<http://www.access.digex.net/~sidran/dissoc.html>, 1995

Siebert, Horst: Die vergeudete Umwelt, Steht die Dritte Welt vor dem ökologischen Bankrott?. Fischer, Frankfurt am Main, 1990

Sieferle, Rolf Peter: Perspektiven einer historischen Umweltforschung. Fortschritte der Naturzerstörung, toim. Rolf Peter Sieferle, ss. 307-368, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988

Siegel, Lenny & John Markoff: The high cost of high tech: The dark side of the chip. Questioning Technology, A critical anthology, toim. John Zerzan & Alice Carnes, ss. 54-59, Freedom, Lontoo, 1988

Siemens, Vom Dritten Reich zur Dritten Welt. toim. *Entwicklungspolitische Korrespondenz*, EPK-Drucksache, Nro 2, 1983

Siemens, Werner von: Lebenserinnerungen. Prestel, München, 1956

Silva, Don de: Greenfreeze is cool. Our Planet, Vol. 7:5,23, 1996

Simon, Arthur: The Basic Cause: Poverty. The Causes of World Hunger, toim. William Byron, ss. 16-27, Paulist, New York, 1982

Simon, Thomas W.: Beyond Technological Things. Renewing the Earth, The Promise of Social Ecology, toim. John Clark, ss. 107-114, Merlin, Lontoo, 1990

Sims, Kelly & John Passacantando: Report on the third conference of parties to the UN framework convention on climate change. Ozone Action, <http://www.ozone.org/cop3.html>, Washington D.C., 1997

Singh, Hanwant B.: New directions - Atmospheric effects of aviation: Subsonic aircraft. Atmospheric Environment, Vol. 28:21,3552, 1994

SIPRI Yearbook 1995, Armaments, disarmaments and international security. Stockholm International Peace Research Institute/Oxford University Press, Oxford, 1995

Sisula, Heikki: Ekologian perusteet. WSOY, Porvoo, 1977

Sivard, Ruth Leger: World Military and Social Expenditures. World Priorities, Washington D.C., 1985

Sjöberg, Fredrik: På maktens tröskel, Miljörörelsen i det sena 80-talet. Carlssons, Institutet för Framtidsstudier, Tukholma, 1988

Skinner, Quentin: The Foundations of Modern Political Thought, Vol. One: The Renaissance. Cambridge University Press, Cambridge, 1978a

Skinner, Quentin: The Foundations of Modern Political Thought, Vol. Two: The Age of Reformation. Cambridge University Press, Cambridge, 1978b

Sklar, Holly: Trilateralism. Internetin [www-tiedosto, http://werple.apana.org.au/sumeria/politics/trilat.html](http://www-tiedosto.werple.apana.org.au/sumeria/politics/trilat.html), 1993

Smith, Adam: The Theory of Moral Sentiments. George Bell & Sons, Lontoo, 1907[1759]

Smith, Adam: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. toim. Edwin Cannan, The Modern Library, New York, 1937[1776]

Smith, Paul: Discerning the Subject. University of Minnesota, Minneapolis, 1988

Smith, Ted: The dark side of high-tech development. Silicon Valley Toxics Coalition, <http://www.igc.org/svtc/dark.htm>, Silicon Valley, 1997

- Soininvaara, Osmo: Vihreää valoa, Kirja Suomen muuttamisesta.* Perusta, Helsinki, 1983
- Soininvaara, Osmo: Ratkaiseva aika.* WSOY, Juva, 1986
- Soininvaara, Osmo: . toim. Vihreä markkinatalous,* Hanki ja jää, Helsinki, 1990
- Soininvaara, Osmo: Hyvinvointivaltion elonjäämisoppi.* WSOY, Helsinki, 1994
- Somalia, Operation Restore Hope: A Preliminary Assessment.** African Rights, Lontoo, 1993
- Spallone, Pat: Generation Games, Genetic Engineering and the Future for our Lives.* The Women's Press, Lontoo, 1992
- Spangenberg, Joachim H.: Versprechen machen nicht satt - Gentechnik und Dritte Welt.* Ökozidjournal, Nro 8(2),11-16, 1994
- Spehr, Christoph: Die Ökofalle, Nachhaltigkeit und Krise.* Promedia, Wien, 1996
- Spindler, Klaus: "Die Herren der Welt" sind keine grünen Männchen.* Graswurzelrevolution, nro 181, 1993
- The Spotlight: Special report on The Bilderberg Group and the World Shadow Government.* Washington, D.C., 1991
- Sroufe, Warren: Virtual battlefields: informatics, "irreality", and the sociology of war.* Undercurrents, Eugene, Oregon, internet-paikassa <http://darkwind.uoregon.edu/~heroux/uc5/5-sroufe.html>, nro 5, 1997
- Stafford-Clark, David: Mitä Freud todella sanoi.* WSOY, Helsinki, 1969
- Stalled negotiations and deepened concerns for ozone layer recovery overshadow Montreal protocol's 10t anniversary.** Ozone Action, <http://www.ozone.org/mr091597.html>, Washington D.C., 1997
- The State of the World's Children 1996.** UNICEF/Oxford University Press, Oxford, 1996
- Status of desertification and implementation of the United Nations plan of action to combat desertification.** UNEP/GCSS.III/3 (Report of the executive director, United Nations Environment Programme), Nairobi, 1991
- Stauber, John C. & Sheldon Rampton: "Democracy" for hire, Public relations and environmental movements.* The Ecologist, Vol. 25:5,173-180, 1995
- Steinmüller, Wilhelm: Informationstechnologie und Informationssysteme: Folgen und Alternativen.* Schöne elektronische Welt, Technologie und Politik, 19,9-27, 1982
- Stirling, Andrew: Environmental valuation, How much is the emperor wearing?.* The Ecologist, Vol. 23:3,97-103, 1993
- Stolz, Heinz-Jürgen: Subsistenz im Weltsystem.* Zeitgeist mit Gräten, Politische Perspektiven zwischen Ökologie und Autonomie, toim. Schwerfisch-ryhmä, ss. 80-102, YetiPress, Bremen, 1997
- Strassmann, Diana: Ingen fri marknad, Om nationalekonomins auktoritativa retorik.* Häften för Kritiska Studier, Vol. 27:1,15-25, 1994
- Strobl, Ingrid: Strange Fruit, Bevölkerungspolitik: Ideologien, Ziele, Methoden, Widerstand.* Edition ID-Archiv, Berlin, 1992[1991]
- Stroup, Richard L. & Jane S. Shaw: The free market and the environment.* The Public Interest, nro 97, Fall,30-43, 1989

- Suhonen, Pertti & Unto Vesa & Hannu Virtanen*: **Suomalaisten rauhankäsitykset ja tulevaisuudenodotukset**. Rauhan ja konfliktintutkimuslaitos, Tiedotteita, Nro 27, 1985
- Suhonen, Pertti*: **Suomalaiset ja "Aavikkomyrsky"**. Rauhantutkimus, nro 2, 1991
- Suliman, Mohamed*: **Civil War in the Sudan, From Ethnic to Ecological Conflict**. The Ecologist, Vol. 23:3,104-109, 1993
- Sulkunen, Pekka*: **Johdatus sosiologiaan**. WSOY, Helsinki, 1989[1987]
- Sulkunen, Pekka*: **Tosiaan, mikä ihmeen diskurssi?**. Sosiologia, nro 1,232-234, 1992
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus**. WSOY, Porvoo, 1991
- Suomen kansanedustuslaitoksen historia, osa I**. Eduskunnan historiatoimikunta, Helsinki, 1962
- Suomen kansanedustuslaitoksen historia, osa IX**. Eduskunnan historiatoimikunta, Helsinki, 1971
- Suomi etsii itseään, Raportti suomalaisesta mielipideilmastosta 1990**. EVA, Helsinki, 1991
- Suppan, Steve*: **Mexican Corn, NAFTA and Hunger**. Institute for Agriculture & Trade Policy, internet-tiedosto http://www.sustain.org/FoodSec/library/showfile.cfm?FileName=Mexican_Corn,_NAFTA_and_Hun.htm, Minneapolis, 1996
- Swaminathan, Madhura*: **Understanding the "Informal Sector": A Survey**. WIDER Working Papers, 95, 1991
- Swantz, Marja-Liisa*: **Transfer or Transformation? On transfer of Finnish technology to Africa, Final Report**. Report B series of the University of Helsinki Institute of Development Studies, 18, 1989
- Sylvan, Richard*: **A Critique of Deep Ecology**. Radical Philosophy, Summer,2-21, 1985
- Szule, Tad*: **One of the greatest shows on earth**. Forbes, December 2, 1996
- Säynevirta, Maarit & Pekka Ylä-Anttila*: **Integraatio ja yritysten kansainvälistyminen - vaikutuksia kotimaan talouteen**. Keskustelunaiheita, ETLA (Elinkeinoelämän tutkimuslaitos), Nro 548 (1.2.), 1996
- Säävälä, Minna*: **Intialainen väestöpolitiikka - sterilisaatiolla kehitykseen?** Vallaton väestö, Kansallisia ja kansainvälisiä väestöpolitiikan kysymyksiä, toim. Eeva Ollila, Päivi Topo, Meri Koivusalo & Kristiina Kajesalo, ss. 155-166, WSOY, Helsinki, 1994
- Söderbaum, Peter*: **Beslutsunderlag, Ensidiga eller allsidiga utredningar?**. Doxa, Lund, 1986
- Söderbaum, Peter*: **Neoclassical and institutional approaches to environmental economics**. Journal of Economic Issues, June, 1990
- Söderlund, Hans*: **(Gen)tekniken och samhället**. Hufvudstadsbladet, 26.4., 1997
- Tammilehto, Olli*: **Ekofilosofia, vaihtoehtoliike ja ydinvoima**. Ympäristökeskus, Helsinki, 1982
- Tammilehto, Olli*: **Itä-Eurooppa demokratian opissa - mutta millaisen?** Helsingin Sanomat (englanniksi myös internetissä : <http://www.helsinki.fi/~otammile/democracy.htm>), 11.2., 1990a
- Tammilehto, Olli*: **Kestävä kehitys vai yhteiskunnan muodonmuutos?** Tiede ja Edistys

(myös internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/lop-tie.htm>), nro 4,304-311, 1990b

Tammilehto, Olli: Kansalaisliike valtiokoneen rattaissa. Ydin (myös internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/VALT-LII.htm>), nro 7-8,36-27, 1991

Tammilehto, Olli: EU:n näkymätön yhtiökumppani. Suomen Kuvalehti (myös internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/eunnäkymätön.htm>), 21.10. nro 42, 1994a

Tammilehto, Olli: Miksi viidettä ydinvoimalaa ei rakennettu? - ydinvoimanvastaisen liikkeen historiaa. Liikkeen voima - Kansalaistoiminta ympäristökysymysten muovaajana, toim. Timo Myllyntaus, ss. 73-107, Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Research Reports (myös kirjassa "Ruohonjuurista elämänpuuksi" ja internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/ydi-his.htm>), Nro 122, 1994b

Tammilehto, Olli: Ketkä ovat realisteja? Muutoksen kevät (myös internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/realisti.htm>), Nro 1, 1996

Tammilehto, Olli: Oy Euroopan Unioni Ab. Maan ystävät -lehden Uusi Uljas Eurooppa -teemanumero (myös internetissä: <http://www.helsinki.fi/~otammile/europe.htm>), Helsinki, 1997

Tammilehto, Olli: Yhtiövallan perustuslakia valmistellaan salaa. Ydin (myös internet-osoitteessa <http://www.helsinki.fi/~otammile/MAI-JUT.htm>), nro 7, 1997b

Tammilehto, Olli: Mitä hyvälle tapahtuu? internet-paikka: <http://www.helsinki.fi/~otammile/MIT-HYV.htm>, Helsinki, 1998

Tamplin, Arthur R. & Björn O. Gillberg: A Critical Critique of "Basic principles for the limitation of releases of radioactive substances from nuclear power stations". Miljöförlaget, Uppsala, 1975

Tanskanen, Eero: Kansainvälinen vertailututkimus ympäristöasenteista: Maaperä otollinen yhteisille normeille. Tietoaika, nro 11,10-11, 1995

Tapio, Petri & Risto Willamo: Ympäristönsuojelun perusteet, YMPS 1.1, osa II, Ympäristöongelmien syitä ja ratkaisuja. Ympäristönsuojelun opetusmoniste nro 2, Helsingin Yliopisto, Limnologian ja ympäristönsuojelun laitos, Helsinki, 1995

Taylor, Gordon Rattray: The Doomsday Book. Panther, Lontoo, 1972[1970]

Taylor, Paul W.: The Ethics of Respect for Nature. People, Penguins, and Plastic Trees, Basic Issues in Environmental Ethics, toim. Donald VanDeVeer & Christine Pierce, Belmont, California, 1986

Teivainen, Teivo: Gattastrophe! Ylioppilaslehti, 13.12.,14-15, 1990a

Teivainen, Teivo: Yhdistyneet johtokunnat. Ylioppilaslehti, 14.11. s. 13, 1990b

Teivainen, Teivo: Kansainvälinen valuuttarahasto: moderni pappi. Kenen Amerikka? 500 vuotta Latalalaisen Amerikan valloitusta, toim. Jussi Pakkasvirta & Teivo Teivainen, ss. 182-200, Gaudeamus, Helsinki, 1992

Teivainen, Teivo: Kansainvälinen valuuttarahasto ja globaalien harvainvallan pyhittäminen. Poliitikka, nro 1,11-29, 1994a

Teivainen, Teivo: Valtioiden kurinalaistaminen globalisoituvassa maailmassa, Perun hallituksen ja IMF:n talouspoliittinen konflikti. Rauhantutkimus tänään No. XIV, Suomen rauhantutkimusyhdystys, Tampere, 1994b

- Temple, Dominique*: **Kansalaisjärjestöt Troijan puuhevosena**. Imperiumin ulkopuolelta, Kehityskriittisiä puheenvuoroja, toim. Outi Hakkarainen & Olli Tammilehto & Thomas Wallgren, Gaudeamus, ss. 196-215, Helsinki, 1991[1988]
- Tengström, Emin*: **Bilsamhället: Bilens makt och makten över bilismen**. Miljö, media, makt, toim. Svante Beckman, Carlssons, ss. 11-56, Tukholma, 1990
- Tengvall, Helena*: **Freonit ja otsonikato**. Luonnonsuojelijan ABC-vihkot 1, Uudenmann luonnonsuojelupiiri, Helsinki, 1988
- Tenhunen, Juhani*: **Elämäntapa omiin käsiin, Esseitä ihmisen luontosuhteen tasapainosta vuosilta 1973-1980**. oma kustanne, Helsinki, 1980
- Thee, Mark*: **Science and technology: between civilian and military research and development, Armaments and development at variance**. Research Paper, United Institute for Disarmament Research, Geneve, Nro 7, 1990
- Tickell, Oliver & Nicholas Hildyard*: **Green Dollars, Green Menace**. The Ecologist, Vol. 22:3,82-83, 1992
- Tieteen ja teknologian kieroutuminen, Syytekirjelmä**. YK-tiedote, nro 3,18-23, 1979
- Tilly, Charles*: **Coercion, Capital, and European States, ad 990-1990**. Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts, 1990
- Tilly, Louise A.*: **Food Entitlement, Famine, and Conflict**. Hunger and History, The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society, toim. Robert I. Rotberg & Theodore K. Rabb, Cambridge University Press, ss. 135-151, Cambridge, 1986
- Timberlake, Michael*: **World-System Theory and the Study of Comparative Urbanization**. The Capitalist City, Global Restructuring and Community Politics, toim. Michael Peter Smith & Joe R. Feagin, ss. 37-65, Basil Blackwell, Oxford, 1991
- Tiuri, Martti*: **Tulevaisuus alkaa nyt**. Otava, Helsinki, 1984
- Tiuri, Martti*: **Suomi matkalla tulevaisuuteen**. Otava, Helsinki, 1986
- Tiuri, Martti*: **Maapallon mahdollisuudet**. WSOY, Juva, 1990
- Todaro, Michael P.*: **Economic Development in the Third World**. Longman, New York, 1985
- Toivonen, Heikki*: **Pehmeästä teknologiasta**. Katsaus, nro 1,16-20, 1974
- Tønnesson, Kåre*: **La démocratie directe sous la Révolution française - la cas des districts et sections de Paris**. The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, Vol. 2, The Political Culture of the French Revolution, toim. Colin Lucas, ss. 295-308, Pergamon, Oxford, 1988
- Torfs, Marijke*: **The IMF Handbook: Arming NGOs with knowledge**. Friends of the Earth Europe, Bryssel, 1996
- Toulmin, Stephen*: **Human Understanding, Vol. I, General Introduction and Part I**. Princeton University Press, Princeton, 1972
- Trade and development report 1997**. United Nations Conference on Trade and Development, Division on Transnational Corporations and Investment, osa internet-paikassa: <http://www.unicc.org/unctad/en/pressref/>, Geneva, 1997
- Traditionelle Methoden zur Regelung von Geburten in Kenia**. Solidarische Welt, nro 128, Dezember,11-12, 1989

- Trainer, F.E. (Ted): **Reconstructing Radical Development Theory.** Alternatives, Vol. XIV,481-515, 1989b*
- Trainer, Ted: **Developed to Death, Rethinking Third World Development.** Merlin, Lontoo, 1989a*
- Trainer, Ted: **What Is Development?.** Society and Nature, Vol. 3:1,26-56, 1995*
- Transnational corporations, technology and human development.** toim. *Marcos Arruda*, Report of the meeting of the Advisory Group on Economic Matters, Rooma, 15.-19.10.1980, World Council of Churches, Geneve, 1981
- Tripp, Aili Mari: **Defending the Right to Subsist: The State vs. the Urban Informal Economy in Tanzania.** Wider working papers, nro 59, 1989*
- Tulokas, Raija: **Suomalaiset ja ympäristö.** Suomen virallinen tilasto, Ympäristö (Tilastokeskus), nro 2, 1990*
- Tulokas, Raija: **Suomalaiset ja ympäristö.** Tilastokeskus, Helsinki, 1996*
- Tunander, Ola: **Produktivkrafternas långa marsch och arbetarklassens emancipation.** Tekla, Nro 10,76-90, 1981*
- Tunander, Ola: **Bushs nya värld: En ny världsordning - en ny militär strategi.** Ny Tid, 24.10.,8-9, 1991*
- Turner, Frederick: **Beyond Geography, The Western Spirit Against the Wilderness.** Rutgers University Press, New Brunswick, 1986[1983]*
- Tähkä, Veikko: **Psykoterapian perusteet psykoanalyttisen teorian pohjalta.** WSOY, Juva, 1982*
- Uhka ilmasta (lehti).** toim. *Siv Dahlin et al.*, Ympäristöministeriö, Helsinki, 1989
- Ullmann-Margalit, Edna: **The Emergence of Norms.** Clarendon, Oxford, 1977*
- Ullrich, Otto: **Weltniveau, In der Sackgasse des Industriesystems.** Rotbuch, Berlin, 1980[1979]*
- Ullrich, Otto: **Technology.** The Development Dictionary, A Guide to Knowledge as Power, toim. Wolfgang Sachs, ss. 275-287, Zed, Lontoo, 1992*
- UNCED: From control of TNCs to enhancement of their role.** NGONET-konferenssi NordNet-verkossa (APC), puheenvuoro 620 4.2., 1992
- Unger, Roberto Mangabeira: **False Necessity, Anti-Necessitarian Social Theory in the Service of Radical Democracy, Part I of Politics, A Work in Constructive Social Theory.** Cambridge University Press, Cambridge, 1987*
- United Nations, Divided world, The UN's roles in international relations.** toim. *Adam Roberts & Benedict Kingsbury*, Clarendon, Oxford, 1990
- Uurtimo, Yrjö: **Kehitysajattelun juuret, Vuosisatojen rikos - elämän peittäminen tiedon perustana.** Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tutkimuslaitos, Julkaisuja, 8, 1994*
- Uusitalo, Liisa: **Suomalaiset ja ympäristö, Tutkimus taloudellisen käyttäytymisen rationaalisuudesta.** Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis, A:49, 1986*
- Uusitalo, Liisa: **Kulutuksen ja ympäristön haasteet.** Oletko valmis? Seitsemän puheenvuoroa suomalaisten kriittisyydestä, ss. 22-42, EVA, Helsinki, 1989*
- Uusitalo, Liisa: **Oma etu vai yhteinen hyvä? Ympäristötietoisuuden ja toiminnan***

- ristiriita.** Ympäristökysymys, Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle, toim. Ilmo Massa & Rauno Sairinen, ss. 24-48, Gaudeamus, Helsinki, 1991
- Vachon, Robert:* **Dominique Temple's Thought.** Interculture, nro 98, Winter/January, 2-9, 1988
- Vaittinen, Anssi:* **Yhdentyvä ympäristömme.** Pikajuna Brysseliin, Suomi ja Euroopan yhdentymisen ongelmat, toim. Anu Kantola et al, ss. 117-131, Helsinki, 1990
- Vakhtin, Nikolai:* **Native peoples of the Russian far north.** Minority Rights Group International, Lontoo, 1992
- Vaneigem, Raoul:* **The Revolution of Everyday Life.** Rebel Press, Lontoo, 1983
- Vanhanen, Tatu:* **Katsaus biopoliittiseen tutkimukseen.** Poliitikkaa, nro 1,72-79, 1982
- Vanhanen, Tatu:* **Politiikan evolutiiviset juuret.** Evoluutioteoria ja sosiobiologia, toim. Erkki Haukioja, Veijo Jormalainen & Petter Portin, ss. 65-80, Turun yliopiston Biologian laitoksen Julkaisuja, Nro 13, 1988
- Vapaavuori, Matti:* **Uuden aikakauden kynnyksellä, Oppimista edistävä, aikaa säästävä ja johtamista tukeva teknologia.** Futura, Vol. 9:1,3, 1990
- Varis, Tuula:* **Lainoja ja ympäristötuhoja, Maailmanpankki valmistautuu 50-vuotisjuhliin.** Luonnonsuojelija, nro 1,4-5, 1994a
- Varis, Tuula:* **Vaapaata kauppaa ympäristön kustannuksella.** Luonnonsuojelija, nro 1,3, 1994b
- Varjonen, Seppo:* **Bruttokansantuotteen harhat.** Hyvinvointikatsaus, nro 1,22-25, 1990
- Verhelst, Thierry G.:* **No Life Without Roots, Culture and Development.** Zed, Lontoo, 1992[1990](on suomeksi)
- Victor, Peter A.:* **Economics and the challenge of environmental issues.** Economics, Ecology, Ethics, Essays toward a steady-state economy, toim. Herman E. Daly, ss. 194-214, W.H. Freeman and Company, San Francisco, 1980
- Vines, Gail:* **Death of a mother tongue.** New Scientist, 6.12.,24-27, 1996
- Virmasalo, Antti:* **Kannattavatko automarketit edes kuluttajille?.** Miksi mennä merta edemmäksi kauppaan? Kirja automarketeista ja niiden vaikutuksista, toim. Oras Tynkkynen, ss. 17--23, Maan ystävät, Tampere, 1996
- Visvanathan, Shiv:* **On the Annals of the Laboratory State.** Science, Hegemony & Violence, A Requiem for Modernity, toim. Ashis Nandy, 257-288, Oxford University Press, Delhi, 1988 (on suomeksi)
- Vogt, J.:* **Aspects of Historical Soil Erosion in Western Europe.** The Silent Countdown, Essays in European Environmental History, toim. P Brimblecombe & C. Pfister, ss. 83-91, Springer, Berlin, 1990
- Vuola, Elina:* **Uusi nainen, uusi maa, Rosemary Radford Ruetherin feministinen teologia.** Naistutkimusmonisteita, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Nro 4, 1986
- Väyrynen, Paavo:* **Yhteinen tehtävämme, Kansanvaltaisen muutoksen strategia.** WSOY, Helsinki, 1989
- Väyrynen, Raimo:* **The Role of Transnational Corporations in International Trade.** Tutkimustiedotteita, Rauhan ja Konfliktintutkimuslaitos, Nro 3, 1976
- Väyrynen, Raimo:* **Military R & D as an Aspect of the Arms Race.** Current Research on

Peace and Violence, Nro 3-4,177-183, 1978

*Wallerstein, Immanuel: **Historiallinen kapitalismi.*** Vastapaino, Tampere, 1987

*Wallerstein, Immanuel: **Unthinking Social Science, The Limits of Nineteenth-Century Paradigms.*** Polity, Cambridge, 1991

*Walletschek, Harwig: **Die Verhaltenseigenschaften des Menschen als Ursache für die Umwelzerstörung, "Denn sie wissen nicht, was sie tun".*** Politische Ökologie, Nro 10,6-9, 1988

*Wallgren, Thomas: **Tekniikan yhteiskunnallisesta luonteesta.*** Metsä tuhoutuu, Miten käy ihmisen?, 4. Suomi tulevaisuudessa -seminaari, toim. Juha Olavinen, ss. 53-56, Tulevaisuuden ystävät, Helsinki, 1986

The War System: An Interdisciplinary Approach. toim. *Richard A. Falk & Samuel S. Kim,* Westview Press, Boulder, 1980

*Warren, Karen J.: **The power and promise of ecological feminism.*** Environmental Ethics, Vol. 12:2, 121-46, 1990

*Watkins, Kevin: **Free trade and farm fallacies, From Uruguay Round to the World Food Summit.*** The Ecologist, Vol. 26:6, 244-255, 1996

*Watterson, Andrew: **Chemical hazards and public confidence.*** The Lancet, Vol. 342, July 17,131-132, 1993

The Way It Is, One Water... One Air... One Mother Earth. Blue Dolphin Publishing, Nevada City, 1995

The weather gods, How industry blocks progress at Kyoto climate summit. toim. *Corporate Europe Observatory,* Corporate Watchin internet-sivustossa: <http://www.corpwatch.org/home.html>, 1997

*Weber, Arnd: **Entstehung des Ackerbaus.*** Alemantschen, Materialien für radikale Ökologie, Band 2, 1982

*Weber, Max: **Wirtschaft und Gesellschaft, Grundrisse der verstehenden Soziologie.*** J.C.B. Mohr, Tübingen, 1972

*Weiher, Sigfrid von & Herbert Goetzeler: **Weg und Wirken der Siemens-Werke im Fortschritt der Elektrotechnik 1847-1972.*** Tradition, Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie, Beiheft, Vol. 8, 1972

*Weil, Peter: **Agricultural intensification and fertility in The Gambia (West Africa).*** Culture and Reproduction, An Anthropological Critique of Demographic Transition Theory, toim. W. Penn Handwerker, Westview, ss. 294-314, Boulder, 1986

*Weingarten, Michael: **Die Bastler und ihr Kritiker. Chargaffs Auseinandersetzung mit den Gentechnologen.*** Ästhetik und Kommunikation, Vol. 18, Heft 68,23-27, 1988

*Weir, David & Mark Schapiro: **Myrkkyyä nälkäisille, Kertomus kemiallisesta kolonialismista.*** Nauris, Helsinki, 1984[1981]

*Weir, David: **The Bhopal Syndrome, Pesticides, environment and health.*** Sierra Club, San Francisco, 1987

*Weizenbaum, Joseph: **Computer Power and Human Reason, From Judgement to Calculation.*** Penguin, Harmondsworth, 1984[1976]

Welche Freiheit brauchen wir?. toim. *Die Grünen im Bundestag,* Elefanten Press, Berlin, 1989

- Wensierski, Peter*: **Von oben nach unten wächst gar nichts, Umwelzerstörung und Protest in der DDR.** Fischer, Frankfurt am Main, 1986
- Wer wählt, hat die eigene Stimme bereits abgegeben! Sonderheft zur Kritik der parlamentarischen Demokratie.** Graswurzelrevolution, Nro 146/47/48, 1990
- Wernick, Andrew*: **Promotional Culture, Advertising, ideology and symbolic expression.** Sage, Lontoo, 1991
- Weston, Anthony*: **Beyond Intrinsic Value: pragmatism in Environmental Ethics.** Environmental Ethics, Vol. 7, Winter,321-339, 1985
- Weston, Anthony*: **Unfair to swamps: a reply to Katz.** Environmental Ethics, Vol. 10, Fall,285-288, 1988
- What's wrong with genetic engineering=.** Pure Food Campaign, internet-tiedosto: <http://www.geocities.com/Athens/1527/text.html>, Little Marais, Minnesota, 1997
- Whitelegg, John*: **Time pollution.** The Ecologist, Vol. 23:4,131-134, 1993
- Who are the "Realists"?.** The Ecologists, Vol. 25:4,130-133, 1995
- Wiberg, Håkan*: **Rauhantutkimus ja konfliktiteoria.** Tammi, Helsinki, 1983
- Wichterich, Christa*: **Der Mythos der Überbevölkerung als Mittel zur Kolonisierung der Frauen in der Dritten Welt.** Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis, 14,9-18, 1985
- Wijkman, Anders & Lloyd Timberlake*: **Luonnonkatastrofit - ihmisen vai luonnon työtä?.** Suomen Punainen Risti, Helsinki, 1986
- Wilhelmsson, Putte*: **Ennakkoluulojen hyväksytyt kasvot.** Helsingin Sanomat, 6.1.,D8, 1996
- Wilkinson, Richard G.*: **Poverty and Progress, An ecological model of economic development.** Methuen, Lontoo, 1973
- Wilks, Alex*: **The World Bank's promotion of privatization and private sector development, Issues and concerns.** Bretton Woods Project, briefing paper, Lontoo, 1997
- Wilson, Edward O.*: **Sociobiology, The New Synthesis.** The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1975
- Winner, Langdon*: **Mythinformation, Computers promise the fountains of utopia but all they deliver is a flood of information.** Whole Earth Review, January,22-28, 1985
- Winner, Langdon*: **Autonomous Technology, Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought.** The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1989[1977]
- Winquist, Nina*: **Skjutjärnsverklighet i Västernsalongen Somalia.** Ny Tid, 15.7.,2, 1993
- Wittgenstein, Ludwig*: **Tractatus logico-philosophicus & Philosophische Untersuchungen.** Reclam, Leipzig, 1990 (on suomeksi)
- Wolf, Eric R.*: **Peasants.** Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1966
- Women's Medicine, A Cross-Cultural Study of Indigenous Fertility Regulation.** Rutgers University Press, New Brunswick, 1985
- Woodcock, George*: **Anarchism, A History of Libertarian Ideas and Movements.** Penguin, Harmondsworth, 1986[1962]

- The World Bank and the environment.** Euronatur Newsletter, Nro 1, 1994a
- The World Bank and the environment.** Euronatur Newsletter, Nro 2, 1994b
- The World Bank and the G-7: Changing the Earth's Climate for Business, An analysis of World Bank fossil fuel project lending since the 1992 Earth Summit.** the Sustainable Energy and Economy Network (Institute for Policy Studies, USA) & the International Trade Information Service (USA)& Halifax Initiative (Kanada) & Reform the World Bank Campaign (Italia), Washington D.C., 1997
- World Development Report 1984.** The World Bank, Oxford University Press , New York, 1984
- World Disasters Report 1995.** toim. *Nick Cater & Peter Walker*, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies & Martinus Nijhoff Publishers, Geneve & Dordrecht, 1995
- World Economic Outlook.** International Monetary Fund, May, 1993
- World Investment Report 1993, Transnational Corporations and Integrated Production.** United Nations Conference on Trade and Development, Programme on Transnational Corporations, New York, 1993
- World Investment Report 1995, Transnational Corporations and Competitiveness.** United Nations Conference on Trade and Development, Division on Transnational Corporations and Investment, New York, 1995
- World Investment Report 1997, Transnational corporations, market structure and competition policy.** United Nations Conference on Trade and Development, Division on Transnational Corporations and Investment, osa internet-paikassa: <http://www.unicc.org/unctad/en/pressref/>, New York, 1997
- World POPClock.** International Programs Center, U.S. Bureau of the Census, Internet: <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/popclockw>, 1996
- World tables 1995.** World Bank/John Hopkins University, Baltimore, 1995
- World urbanization prospects, The 1994 Revision, Estimates and projection of urban and rural population and of urban agglomerations.** Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, Population Division, United Nations, ST/ESA/SER.A/150, 1995
- Worster, Donald: Nature's Economy, The Roots of Ecology.* Anchor, Garden City, 1979
- Wright, Georg Henrik von: The Varieties of Goodness.* Routledge & Kegan Paul, Lontoo, 1972
- Wright, Georg Henrik von: Vetenskapen och förnuftet.* Söderströms, Porvoo, 1987[1986] (on suomeksi)
- Wright, Will: Wild Knowledge, Science, Language, and Social Life in a Fragile Environment.* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992
- Wrong, Dennis H.: Power, Its Forms, Bases, and Uses.* Basil Blackwell, Oxford, 1988[1979]
- Wysham, Daphne: Ten-to-One Against, Costing People's Lives for Climate Change.* The Ecologist, Vol. 24:6,204-6, 1994
- Ydinvoiman terveydelliset vaarat, IVOn ympäristötutkimusten kritiikki.** toim. *Olli Tammilehto*, EVY, Helsinki, 1986[1984]

Yhteinen tulevaisuutemme, Ympäristön ja kehityksen maailmankomission raportti.
Valtion painatuskeskus, Helsinki, 1988[1987]

Ympäristöfilosofia. toim. *Markku Oksanen & Marjo Rauhala-Hayes*, Gaudeamus,
Helsinki, 1997

Ympäristönsuojelu ja talous. Taloudellisen suunnittelukeskuksen laatima muistio
Kansalliselle ympäristökokoukselle 8.8. (moniste), Helsinki, 1990

Ympäristötilasto 1987. Tilastokeskus, Helsinki, 1987

You Can't Blow up a Social Relationship, The Anarchist Case Against Terrorism.
See Sharp, San Francisco, 1990

Young, John: **Post environmentalism.** Belhaven Press, Lontoo, 1990

Young, Nigel: **Peace Movements in History.** Towards a Just World Peace, Perspectives
from Social Movements, toim. Saul H. Mendlovitz & R.B.J. Walker, ss.137-170,
Butterworths, Lontoo, 1987

Yritysjohdon arvomaailma, Raportti yritysjohdon asenteista 1991. Elinkeinoelämän
valtuuskunta, Helsinki, 1991

Yritysjohdajien menestyksen eväät, Raportti yritysjohdon asenteista 1997. EVA,
Helsinki, 1997

Zerzan, John: **Elements of Refusal.** Left Bank, Seattle, 1988

Zerzan, John: **The catastrophe of postmodernism.** Anarchy, Fall,16-21, 1991

Zimmerman, Michael E.: **Feminism, Deep Ecology, and Environmental Ethics.**
Environmental Ethics, Vol. 9:1,21-44, 1987

Zupka, Dusan: **Economic impacts of disasters.** United Nations Office of the Disaster
Relief Co-ordinator (artikkelin luonnosmoniste), Geneve, 1987